

НӨМІРДЕ ОҚЫҢЫЗ ЧИТАЙТЕ В НОМЕРЕ INSIDE

Қазақстан Республикасының қолма-қол ақшасыз есеп айырысу жүйесіндегі төлем карталары **Суханбердина Б.Б., Курманова Г.К., Утешкалиева А.Ж.**

Дамыған төлем жүйесі шетелдік туристерді, инвесторларды, контрагенттерді тартуға мүмкіндік беретін елдің бәсекелестік артықшылығы болып табылады. Тімді жұмыс істейтін төлем жүйесі отандық бизнестің дамуына ықпал етеді, ақша айналымын жеделдетеді және ақша жүйесінің тиімділігін арттырады. Қаржылық ақпаратты өңдеуді жеделдету, ақпаратты қорғаудың жоғары дәрежесін қамтамасыз ету, төлем банк карталарына үздіксіз техникалық қызмет көрсету төлем картасын есеп айырысудың ең тартымды түрлерінің біріне айналдырды. Мақалада транзакциялар саны мен төлемдер көлемі бөлінісінде Қазақстан Республикасының аумағында қолданылатын төлем құралдарының айналымы талданды, сондай-ақ өңірлер мен төлем жүйелері бөлінісінде қолма-қол ақшасыз есеп айырысу жүйесінде төлем карталары айналымының ерекшеліктері ашылды. Төлем карталарын ақша айналымына қатысушылар үшін есеп айырысу нысаны ретінде қолданудың артықшылықтары тұжырымдалған. Төлем карталарын қолма-қол ақшасыз есеп айырысу нысаны ретінде одан әрі дамытуға кедергі келтіретін проблемалар анықталды, оның ішінде клиенттер мен шоттар туралы Банктік ақпараттың қауіпсіздігі мәселелері ашылды. Бірыңғай ұлттық карточкалық төлем жүйесінің болмауы Қазақстан Республикасы экономикасының осалдығына алып келеді. Төлем карталарын қолма-қол ақшасыз есеп айырысу нысаны ретінде одан әрі дамыту бойынша ұсыныстар ұсынылған.

Платежные карты в системе безналичных расчетов Республики Казахстан **Суханбердина Б.Б., Курманова Г.К., Утешкалиева А.Ж.**

Развитая платежная система является конкурентным преимуществом страны, что позволяет привлекать иностранных туристов, инвесторов, контрагентов. Эффективно функционирующая платежная система способствует развитию отечественного бизнеса, ускоряет денежный оборот и повышает эффективность денежной системы. Ускорение обработки финансовой информации, обеспечение высокой степени защиты информации, бесперебойное техническое обслуживание платежных банковских карт сделали платежную карту одной из самых привлекательных форм расчетов. В статье проанализирован оборот платежных инструментов, применяемых на территории Республики Казахстан, в разрезе количества транзакций и объемов платежей, а также раскрыты особенности обращения платежных карт в системе безналичных расчетов в разрезе регионов и платежных систем. Сформулированы преимущества применения платежных карт как форм расчетов для участников денежного оборота. Выявлены проблемы, препятствующие дальнейшему развитию платежных карт как форм безналичных расчетов, в том числе раскрыты проблемы безопасности банковской информации о клиентах и счетах. Обосновано, что отсутствие единой национальной карточной платежной системы приводит к уязвимости экономики Республики Казахстан. Представлены рекомендации по дальнейшему развитию платежных карт как форм безналичных расчетов.

Payment cards in the system of non-cash settlements of the Republic of Kazakhstan **Sukhanberdina B.B., Kurmanova G.K., Uteshkalieva A.J.**

The developed payment system is a competitive advantage of the country, which allows attracting foreign tourists, investors, contractors. An effectively functioning payment system contributes to the development of domestic business, accelerates money turnover and increases the efficiency of the monetary system. Speeding up the processing of financial information, ensuring a high degree of information protection, uninterrupted maintenance of payment bank cards have made the payment card one of the most attractive forms of payments. The article analyzes the turnover of payment instruments used on the territory of the Republic of Kazakhstan in the context of the number of transactions and the volume of payments, and also reveals the features of the circulation of payment cards in the system of non-cash settlements in the context of regions and payment systems. The advantages of using payment cards as payment forms for participants of money turnover are formulated. The problems hindering the further development of payment cards as forms of non-cash payments have been identified, including the problems of security of banking information about customers and accounts. It is proved that the absence of a unified national card payment system leads to the vulnerability of the economy of the Republic of Kazakhstan. Recommendations on the further development of payment cards as forms of non-cash payments are presented.

Мемлекеттік аудиторларды сертифициаттау: отандық және шетелдік тәжірибе **Жаныбаева З.Қ., Ускенбаева А.Р., Хусаинова Ж.С.**

Мақалада мемлекеттік аудиторларды сертифициаттау саласындағы Қазақстан Республикасының сертифициаттау және сертифициаттаудың әлемдік тәжірибесіне талдау ұсынылған. Әлемдік тәжірибені талдау шетелдік шет елдердің ЖАО – ны екі топқа бөлу тұрғысынан жүзеге асырылды, бірінші топ – ЖАО, онда біліктілікті растау практикасы қабылданды, екіншісі-мемлекеттік аудиторларды сертифициаттаудың мұндай практикасы жоқ елдер. Австралия мен АҚШ-тағы мемлекеттік аудиторларды оқыту және біліктілігін арттыру тәжірибесін салыстырмалы талдау. Шет елдердің тәжірибесімен мемлекеттік аудиторларды сертифициаттаудың қазақстандық тәжірибесіне салыстырмалы талдау жүргізілді. «Тиісті саладағы ішкі мемлекеттік аудитор» біліктілігінің өзектілігі мен қажеттілігі қаралды. Мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау жүйесінің мемлекеттік органдарының функционалы, олардың өкілеттіктерін іске асырудың толықтығы қаралды. ҚР жоғары аудиторлық палатасы өз өкілеттіктерін толық іске асырмағаны туралы қорытынды жасады. Мемлекеттік аудиторларды ынталандыру және ынталандыру жөніндегі шараларды жетілдіру бойынша ұсынымдар, үздіксіз кәсіптік оқыту бойынша ұсыныстар берілді, оның ішінде мемлекеттік аудиторлардың сертифициаттары бар, бірақ мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау жүйесінің органдарында жұмыс істемейтін адамдар үшін міндетті біліктілікті арттыру қажеттілігі белгіленді.

Сертификация государственных аудиторов: отечественный и зарубежный опыт **Жаныбаева З.К., Ускенбаева А.Р., Хусаинова Ж.С.**

В статье представлен анализ казахстанского и мирового опыта подготовки и сертификации государственных аудиторов. Анализ мирового опыта осуществлен с позиции разделения высших органов аудита (ВОА) зарубежных стран на две группы, первая группа – ВОА, в которых практикуется подтверждение квалификации «государственный аудитор», вторая – страны, в которых отсутствует практика сертификации государственных аудиторов. Для выявления особенностей и последующей выработки рекомендаций в статье был проведен сравнительный анализ практики подготовки и сертификации государственных аудиторов в Казахстане и опыта аналогичных процессов в зарубежных странах. Дополнительно авторами изучены национальные особенности квалификации «внутренний государственный аудитор», его актуальность и востребованность в контексте современного функционала и полномочий государственных органов системы государственного аудита и финансового контроля. Сформулированы рекомендации по совершенствованию мер в области стимулирования и мотивации государственных аудиторов, предложены меры по непрерывному профессиональному обучению, в том числе в части обязательного повышения квалификации для лиц, имеющих сертификаты государственных аудиторов, но не работающих в органах системы государственного аудита и финансового контроля.

Certification of state auditors: domestic and foreign experience **Zhanybayeva Z.K., Uskenbayeva A.R., Khussainova Zh.S.**

The article presents an analysis of the Kazakh and international experience in the training and certification of state auditors. The analysis of world experience was carried out from the point of view of dividing the supreme audit institutions (SAIs) of foreign countries into two groups, the first group is the SAIs in which the confirmation of the qualification of «state auditor» is practiced, the second is the countries in which there is no practice of certification of state auditors. To identify the features and further develop recommendations, the article conducted a comparative analysis of the practice of training and certification of state auditors in Kazakhstan and the experience of similar processes in foreign countries. Additionally, the authors studied the national characteristics of the qualification «internal state auditor», its relevance and relevance in the context of modern functionality and powers of state bodies of the system of state audit and financial control. Recommendations are formulated to improve measures in the field of stimulation and motivation of state auditors, measures for continuous professional training are proposed, including in terms of mandatory professional development for persons who have certificates of state auditors, but do not work in the bodies of the state audit and financial control system.

CENTER FOR
ANALYTICAL
RESEARCH &
EVALUATION

МЕМЛЕКЕТТІК АУДИТ
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ АУДИТ
STATE AUDIT

Негізін қалаушы: «Зерттеулер, талдау және
тиімділікті бағалау орталығы» ЖШС
2009 жылдан бері шығарылады
2008 жылғы 15 қазан № 9582-Ж ҚР АҚДМ
Ақпарат комитетінде тіркелген

Учредитель: ТОО «Центр исследований,
анализа и оценки эффективности»
выпускается с 2009 года
15 октября 2008 года № 9582-Ж зарегистри-
рован в Комитете информации МИОР РК

The founder: «Center for Analytical Research
and Evaluation» LLP
published since 2009
In October 15, 2008 №9582-Ж was registered
in the Committee of Information MISD RK

РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС

Годунова Н.Н. – Редакциялық кеңестің төрайымы – Қазақстан Республикасының Жоғары аудиторлық палата төрайымы

Ақпомбаев І.Л. – Қазақстан Республикасы

Алшанов Р.А. – Қазақстан Республикасы

Лакис В. – Литва Республикасы

Зейнелғабдин А.Б. – Қазақстан Республикасы

Korzeb Z. – Польша Республикасы

Қарақұсова Г.Ж. – Қазақстан Республикасы

Коржова Н.А. – Қазақстан Республикасы

Көшкімбаев С.Х. – Қазақстан Республикасы

Налибаев Н.А. – Қазақстан Республикасы

Никифорова Е.В. – Ресей Федерациясы

Нөгербеков С.Н. – Қазақстан Республикасы

Өксікбаев О.Н. – Қазақстан Республикасы

Сүлейменов Т.М. – Қазақстан Республикасы

Шкодинский С.В. – Ресей Федерациясы

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Годунова Н.Н. – Председатель редакционного совета - Председатель Высшей аудиторской палаты Республики Казахстан

Ақпомбаев И.Л. – Республика Казахстан

Алшанов Р.А. – Республика Казахстан

Лакис В. – Литовская Республика

Зейнелғабдин А.Б. – Республика Казахстан

Korzeb Z. – Республика Польша

Қарағұсова Г.Д. – Республика Казахстан

Коржова Н.А. – Республика Казахстан

Кошкімбаев С.К. – Республика Казахстан

Налибаев Н.А. – Республика Казахстан

Никифорова Е.В. – Российская Федерация

Нугербеков С.Н. – Республика Казахстан

Оксикбаев О.Н. – Республика Казахстан

Сулейменов Т.М. – Республика Казахстан

Шкодинский С.В. – Российская Федерация

EDITORIAL COUNCIL

Godunova N.N. – Chairman of the Editorial Board - Chairman of the Supreme Audit Chamber of the Republic of Kazakhstan

Akpombayev I.L. – Republic of Kazakhstan

Alshanov R.A. – The Republic of Kazakhstan

Lakis V. – The Republic of Lithuania

Zeynelgabdin A.B. – The Republic of Kazakhstan

Korzeb Z. – Republic of Poland

Karagusova G.D. – Republic of Kazakhstan

Korzhoва N.A. – The Republic of Kazakhstan

Koshkimbayev S.K. – The Republic of Kazakhstan

Nalibayev N.A. – The Republic of Kazakhstan

Nikiforova E.V. – Russian Federation

Nugerbekov S.N. – The Republic of Kazakhstan

Oksikbayev O.N. – The Republic of Kazakhstan

Suleimenov T.M. – Republic of Kazakhstan

Shkodinsky S.V. – Russian Federation

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ

Рахметова А.М. – э.ғ.д., профессор, бас редактор

Ыбырайым Н.М. – з.ғ.к.

Исаева С.С. – э.ғ.м., шығарушы редактор

Сембиева Л.М. – э.ғ.д., профессор

Смагулова Ш.А. – э.ғ.д., профессор

Накипова Г.Е. – э.ғ.д., профессор

Моттаева А.Б. – э.ғ.д., профессор

Нурмуханова Г.Ж. – э.ғ.д., профессор

Укубасова Г.С. – PhD, э.ғ.к., профессор

Прокопенко О. – PhD, профессор

Проваси Р. – профессор

Бейсенова Л.З. – э.ғ.к., қауымд. профессор

Шахарова А.Е. – э.ғ.к., доцент

Алибекова Б.А. – э.ғ.к., доцент

Динчер Х. – PhD, профессор

Ниязбекова Ш.У. – PhD, э.ғ.к.

Кастакова Е. – PhD, доцент

Серикова М.А. – PhD

Жамкеева М.К. – PhD

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Рахметова А.М. – д.э.н., профессор, главный редактор

Ыбырайым Н.М. – к.ю.н.

Исаева С.С. – м.э.н., выпускающий редактор

Сембиева Л.М. – д.э.н., профессор

Смагулова Ш.А. – д.э.н., профессор

Накипова Г.Е. – д.э.н., профессор

Моттаева А.Б. – д.э.н., профессор

Нурмуханова Г.Ж. – д.э.н., профессор

Укубасова Г.С. – PhD, к.э.н., профессор

Прокопенко О. – PhD, профессор

Проваси Р. – профессор

Бейсенова Л.З. – к.э.н., ассоц. профессор

Шахарова А.Е. – к.э.н., доцент

Алибекова Б.А. – к.э.н., доцент

Динчер Х. – PhD, профессор

Ниязбекова Ш.У. – PhD, к.э.н.

Кастакова Е. – PhD, доцент

Серикова М.А. – PhD

Жамкеева М.К. – PhD

EDITORIAL BOARD

Rakhmetova A.M. – d.e.s., prof., editor-in-chief

Ybyrayym N.M. – c.i.s.

Issayeva S.S. – m.e.n., editor-in-chief

Sembieva L.M. – d.e.s., professor

Smagulova Sh.A. – d.e.s., professor

Nakipova G.E. – d.e.s., professor

Mottaeva A.B. – d.e.s., professor

Nurmukhanova G.Zh. – d.e.s., professor

Ukubasova G.S. – PhD, c.e.s., professor

Prokopenko O. – PhD, professor

Provasi R. – professor

Beisenova L.Z. – c.e.s., ass. professor

Shakharova A.E. – c.e.s., ass. professor

Alibekova B.A. – c.e.s., ass. professor

Dincher H. – PhD, professor

Niyazbekova Sh.U. – PhD, c.e.s.

Kastakova E. – PhD, ass. professor

Serikova M.A. – PhD

Zhamkeeva M.K. – PhD

МАЗМҰНЫ

ТЕОРИЯ ЖӘНЕ ӘДІСНАМА

Мемлекеттік бағдарламалардың тиімділігіне аудитті ұйымдастыруға цифрлық технологиялардың әсері	
Алибекова А. Б., Есімханова З.К., Оразбаева А.Г.	6
Әлеуметтік кәсіпкерліктегі тәуекелдер: мемлекеттік басқару және реттеу	
Ержанова Ә.М., Аширбекова Л.Ж., Корпыса Я.	16
Мемлекет және бәсекелестік: функцияларды берудің экономикалық перспективалары және Қазақстанда жергілікті өзін-өзі басқаруды нығайту	
Кәрібаев Ә. А.-Қ., Саймова Ш. А., А. С. Иржанов	26
Ұйымдардың тұрақты дамуын қамтамасыз етуде қаржылық есептіліктің экологиялық аспектілеріне аудит жүргізу әдістемесі	
Кыздарбекова А.С., Оралбаева Ж.З., Нурлихина Г.Б.	35
Қазақстан Республикасының қолма-қол ақшасыз есеп айырысу жүйесіндегі төлем карталары	
Суханбердина Б.Б., Қурманова Г.К., Утешқалиева А.Ж.	47
Қазақстандағы жеке тұлғалардың табыстарын декларациялаудың кейбір мәселелері	
Хазин Д.О., Есымханова З.Қ., Бірмағамбетов Т.Б.	61
Қазақстан Республикасының ауылдық округтеріндегі жергілікті өзін-өзі басқаруды даму мәселелері мен перспективалары	
Пупышева Т.Н., Филюк Г.М., Ставбунник Е.А.	72

ПРАКТИКА

Кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын бағалау және талдау	
Абдрахманова А.У., Бельгибаева А.С., Сартов У.К.	83

ЗЕРТТЕУЛЕР

Мемлекеттік аудиторларды сертификаттау: отандық және шетелдік тәжірибе	
Жаныбаева З.Қ., Ускенбаева А.Р., Хусаинова Ж.С.	98
Қазақстан Республикасының тау-кен өнеркәсібінің инвестициялық қызметін талдау	
Лигай А.Б., Салжанова З.А., Кенешева Г.А.	112
Дағдарыс жағдайында экономиканы мемлекеттік қолдауды бағалау	
Муратова Д.Б., Абдыкулова К.А., Балапанова Э.С.	128
Қазақстан Республикасында көші-қон саясатын іске асырудың тиімділігі туралы мәселеге: тенденциялар, проблемалар мен ұсынымдар	
Нұрланова М.М., Бектлеева Д.Е.	141
Түркістан облысының экономикасында шағын және орта кәсіпкерліктің үлесін бағалау	
Сыздықова А.О., Азретбергенова Г.Ж.	158
Экономиканы дамыту факторы ретінде шағын және орта бизнестің бәсекеге қабілеттілігін жетілдіру	
Успанова М.В., Омарова А.Т., Сәлжанова З.А., Накипова Г.Н.	170
Жасанды интеллектті пайдалану негізінде банкроттықты болжауға сыртқы аудиттің әсері	
Алимбекова Г.А., Еспергенова Л.Р., Досманбетова А.С.	184

ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕ

Мемлекеттік жұмыспен қамту саясатының тиімділігін бағалаудың әдістемелік тәсілдері: Қазақстан үшін ұсыныстар мен шетелдік тәжірибе	
Ақмолдина Б.Н., Тұрсынбаева Н.Е., Темірбаев Б.Х.	194
Оңтүстік Кореяның тәжірибесін Қазақстан Республикасының ішкі мемлекеттік аудит жүйесінде қолдану	
Канапина А.Б., Бейсенова Л.З., Абжалова Б.А.	206
Мемлекеттік стратегиялық аудит: шетелдік тәжірибе және оның отандық тәжірибеде қолданылуы	
Мухтарбек А.Е., Алибекова Б.А.	217

СОДЕРЖАНИЕ

ТЕОРИЯ И МЕТОДОЛОГИЯ

Влияние цифровых технологий на организацию аудита эффективности государственных программ Алибекова А.Б., Есимханова З.К., Оразбаева А.Г.	6
Риски в социальном предпринимательстве: государственное управление и регулирование Ержанова А.М., Аширбекова Л.Ж., Корпыса Я.	16
Государство и конкуренция: экономические перспективы передачи функций и укрепление местного самоуправления в Казахстане Кәрібаев Ә. А.-Қ., Саймова Ш. А., А. С. Иржанов	26
Методика проведения аудита экологических аспектов финансовой отчетности в обеспечении устойчивого развития организаций Кыздарбекова А.С., Оралбаева Ж.З., Нурлихина Г.Б.	35
Платежные карты в системе безналичных расчетов Республики Казахстан Суханбердина Б.Б., Қурманова Г.К., Утешқалиева А.Ж.	47
Некоторые проблемы декларирования доходов физических лиц в Казахстане Хазин Д.О., Есымханова З.К., Бирмагамбетов Т.Б.	61
Проблемы и перспективы развития местного самоуправления в сельских округах Казахстана Пупышева Т.Н., Филлюк Г.М., Ставбуник Е.А.	72

ПРАКТИКА

Оценка и анализ финансовой устойчивости предприятия Абдрахманова А.У., Бельгибаева А.С., Сартов У.К.	83
--	----

ИССЛЕДОВАНИЯ

Сертификация государственных аудиторов: отечественный и зарубежный опыт Жаныбаева З.К., Ускенбаева А.Р., Хусаинова Ж.С.	98
Анализ инвестиционной деятельности горнорудной промышленности Республики Казахстан Лигай А.Б., Сальжанова З.А., Кенешева Г.А.	112
Оценка государственной поддержки экономики в условиях кризиса Муратова Д.Б., Абдыкулова К.А., Балапанова Э.С.	128
К вопросу об эффективности реализации миграционной политики в Республике Казахстан: тенденции, проблемы и рекомендации Нурланова М.М., Бектлеева Д.Е.	141
Оценка вклада малого и среднего предпринимательства в экономику Туркестанской области Сыздықова А.О., Азретбергенова Г.Ж.	158
Совершенствование конкурентоспособности малого и среднего бизнеса как фактор развития экономики Успанова М.В., Омарова А.Т., Сальжанова З.А., Накипова Г.Н.	170
Влияние внешнего аудита на прогнозирование банкротства на основе использования искусственного интеллекта Алимбекова Г.А., Еспергенова Л.Р., Досманбетова А.С.	184

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ

Методологические подходы к оценке и аудиту эффективности государственной политики занятости: зарубежный опыт и рекомендации для Казахстана Акмолдина Б.Н., Турсынбаева Н.Е., Темирбаев Б.Х.	194
Применение опыта Южной Кореи в системе внутреннего государственного аудита Республики Казахстан Канапина А.Б., Бейсенова Л.З., Абжалова Б.А.	206
Государственный стратегический аудит: зарубежный опыт и его применение в отечественной практике Мухтарбек А.Е., Алибекова Б.А.	217

CONTENTS

THEORY AND METHODOLOGY

The impact of digital technologies on the organisation of performance audits of state programmes Alibekova A.B., Yesymkhanova Z.K., Orazbayeva A.G.	6
Risks in social entrepreneurship: state management and regulation Erzhanova A. M., Ashirbekova L.Zh., Korpysa J.	16
Government and competition: economic prospects for the transfer of functions and strengthening of local self-government in Kazakhstan Karybaev A.A.-K., Saimova Sh.A., Irzhanov A.S.	26
Methodology for auditing environmental aspects of financial statements in ensuring the sustainable development of organizations Kyzdarbekova A.S., Oralbayeva Zh. Z., Nurlikhina G. B.	35
Payment cards in the system of non-cash settlements of the Republic of Kazakhstan Sukhanberdina B.B., Kurmanova G.K., Uteshkalieva A.J.	47
Some problems of declaring the income of individuals in Kazakhstan Khazin D.O., Yessymkhanova Z.K., Birmagambetov T.B.	61
Problems and prospects of development of local self-government in rural districts of Kazakhstan Pupysheva T.N., Fyliuk H.M., Stavbunik E.A.	72

PRACTICE

Assessment and analysis of the financial stability of the enterprise Abdrakhmanova A.U., Belgibayeva A.S., Sartov U.K.	83
--	----

RESEARCHES

Certification of state auditors: domestic and foreign experience Zhanybaeva Z.K., Uskenbayeva A.R., Khussaionva Zh.S.	98
Analysis of investment activity of the mining industry of the Republic of Kazakhstan Ligay A.B., Salzhanova Z.A., Kenesheva G.A.	112
Assessment of state support of the economy in a crisis Muratova D.B., Abdykulova K.A., Balapanova E.S.	128
On the issue of the effectiveness of the implementation of migration policy in the Republic of Kazakhstan: trends, problems and recommendations Nurlanova M.M., Bektleeva D.E.	141
Assessment of the contribution of small and medium enterprises in the economy of Turkestan region Syzdykova A.O., Azretbergenova G.Zh.	158
Improving the competitiveness of small and medium-sized businesses as a factor of economic development Uspanova M.V., Omarova A.T., Salzhanova Z.A., Nakipova G.N.	170
The impact of external audit on bankruptcy forecasting based on the use of artificial intelligence Alimbekova G.A., Yespergenova L.R., Dosmanbetova A.S.	184

FOREIGN EXPERIENCE

Methodological approaches to assessment and audit of the effectiveness of state employment policy: foreign experience and recommendations for Kazakhstan Akmoldina B.N., Tursynbaeva N.E., Temirbayev B.Kh.	194
Application of the experience of South Korea in the system of internal state audit of the Republic of Kazakhstan Kanapina A.B., Beisenova L.Z., Abzhalova B.A.	206
State strategic audit: foreign experience and its application in domestic practice Mukhtarbek A.E., Alibekova B.A.	217

IRSTI 06.35.01

DOI: <https://doi.org/10.55871/2072-9847-2023-61-4-6-15>**Alibekova A.B.***

PhD

L.N. Gumilyov Eurasian National University
Astana, KazakhstanE-mail: alibekovaaiga87@mail.ru

ORCID: 0000-0003-4001-1938

Yesymkhanova Z.K.

c.e.s.

Esil University
Astana, KazakhstanE-mail: z.yesymkhanova@gmail.com

ORCID: 0000-0001-5552-5849

Orazbayeva A.G.

c.e.s.

Maqsut Narikbayev University
Astana, KazakhstanE-mail: orazbaeva_78@mail.ru

ORCID: 0000-0001-9633-1223

THE IMPACT OF DIGITAL TECHNOLOGIES ON THE ORGANISATION OF PERFORMANCE AUDITS OF STATE PROGRAMMES

Abstract: *The paper examines the impact of digital technologies on the organisation of performance audits of government programmes. Digital technologies provide ample opportunities for transforming public administration, with each new stage of their development. The magnitude of changes associated with the transition to digital government has prompted many to think and think about «digital era public administration» as a core concept in public administration, evolving largely in a digital transformation. The purpose of the study is to examine new digital trends and the impact of digital technology on the organisation of performance audits of government programmes.*

Using general scientific methods of knowledge (analysis, synthesis, induction, deduction, method of comparison), the impact of digital technologies on the organisation of the audit of the effectiveness of the implementation of state programmes is considered.

In the course of the study, the authors propose the use of «breakthrough» digital technologies that facilitate the implementation of results-based management principles, which will save budgetary resources, increase efficiency in their use, and broaden the list of strategic objectives pursued by the public authorities.

The study determined that the introduction of digital technology could contribute to a significant reduction in the cost of maintaining apparatuses. With the active deployment of artificial intelligence and automated decision-making technologies, governments could expect between and 30 percent time savings within five to seven years. The results of the analysis show that the active use of digital technologies implies the expansion of methods for analysing and evaluating the implementation of government programmes, including as part of performance and efficiency audits of their implementation.

It is concluded that the application of digital technologies can be an «engine» for further implementation of public administration by results. To this end, the development of new government information systems must consider the benefits of 'breakthrough' digital technologies as much as possible.

Keywords: *Digital technologies, performance audit, state programmes, digital age, information and communication technologies.*

■ Introduction

The widespread and continuous development of information and communication technology has a significant impact on all areas of public relations, including the organisation of performance audits of government programmes.

In this context, the importance of digital transformation as a set of changes in society related to the introduction, and assimilation of modern digital technologies has gained prominence.

Digital technologies provide a wide range of opportunities for transforming public administration, and at each new stage of their development («digitisation» of processes, e-government, digital government) significant changes occur both in the use of certain technologies and the organisation

of public authorities' activities, in the interaction between citizens and public authorities. If at the first stage information technology is, in fact, a tool for the implementation of certain public administration reforms, at the stage of digital transformation digital technology is integrated into the policy-making process, creating opportunities for the implementation of various public policy options that cannot be implemented without the use of technology [1].

■ Literature review

While in earlier stages, technology allowed for optimization and automation of existing administrative procedures, in the phase of digital government, technology is seen as an opportunity to implement services, to create benefits, and adapted in composition and delivery to the individual needs of citizens, which improves the quality of public services and public goods (Bannister & Connolly, 2014) [2]. States are moving from improving internal administrative processes to transforming them in a meaningful way, including through the introduction of interagency, «platform» solutions for public service delivery, control, and oversight functions (Janssen & Estevez, 2013) [3].

In foreign and domestic literature, digital transformation is viewed primarily from the perspective of transforming the processes of public service delivery (Lindgren & van Veenstra, 2018; Petrov et al., 2018) [4], but the possibilities of using digital technologies for other types of public functions and public administration purposes proper, including the definition, planning, monitoring, and evaluation of managerial decisions and public policies, are not considered.

The magnitude of changes associated with the transition to digital government has prompted some researchers to speak of 'digital public management' as a core concept in public management, evolving largely in opposition to the widely criticised concept of 'new public management' (Dunleavy et al., 2006) [5].

This approach implies government flexibility, the use of platform-based approaches to organizing activities, and the involvement of citizens and organizations in the joint delivery of services (Janssen & Estevez, 2013). The British scholars Margetts & Dunleavy distinguish two stages in the development of «digital public governance» and largely contrast the characteristics inherent in the concept of new public governance with the key features of «digital public governance» in the first and second waves (Margetts & Dunleavy, 2013) [6].

The first wave of «digital public administration» is seen as the formation of «e-government». The authors associate the beginning of the second wave with the spread of Internet-based technologies.

In the e-government phase, the role of adapting public services to the needs of individual citizens (groups of citizens) is increasing in evaluating the performance of public administration. Finally, the stage of digital government emphasises the quality of governance, openness, transparency, quality of interaction, and trust in government (OECD, 2016) [7].

■ Materials and methods

The potential of modern digital technologies suggests possible directions for their use in the cycle of effective public administration. For example, at the selection stage, «Big Data» analysis technologies, including those related to the use of artificial intelligence and predictive analytics technologies, are among the most in-demand technologies.

■ Results and discussion

The potential of modern digital technologies suggests possible directions for their use in the cycle of effective public administration. For example, at the selection stage, «Big Data» analysis technologies, including those related to the use of artificial intelligence and predictive analytics technologies, are among the most in-demand technologies.

The technologies demanded at the planning stage of government activities depend on the planning horizon. For strategic planning purposes, it seems appropriate to use Big Data-based

analytics, including retrospective analytics that allows for a comprehensive assessment of the situation in the area of governance and forecasting options for its change. In the case of tactical planning and real-time decision-making, artificial intelligence and IT technologies may be in demand, allowing a considerable number of performance parameters to be monitored in real-time and timely decisions on their correction to be made.

In the monitoring phase of IT and Big Data, the platform solutions used to deliver public services provide ground-breaking and independent data on the performance of programmes, public authorities, and, in some cases, individual employees. For example, online cash register data can be used to track consumer prices; online information can be used to assess the labour market; traffic camera data can be used to assess tourist flows; and GIS data can be used to assess international trade. Finally, in the performance assessment and adjustment phase, there seems to be a need for artificial intelligence, methods related to the implementation of «evidence-based» policies.

The introduction of digital technology could contribute to significant reductions in the cost of apparatuses. By actively introducing artificial intelligence and automated decision-making technologies, governments could expect to save between 27 and 30 percent of their time over a period of five to seven years. The importance of considering the financial component of digitalization is also reflected in the introduction of a new tool for results-based management, involving financial and economic justification of the feasibility of ICT projects - the business case [8].

Thus, the implementation of digital government has a positive impact on balancing the interests of all stakeholders, balancing expected and available resources, and balancing ‘proactive’ and ‘reactive’ approaches to public policy (Table 1).

The success of implementing public administration by results in the digital era largely depends on the extent to which the digitalisation of the management cycle for decision-making is synchronised with the digitalisation of the data collection and processing cycle, the expansion of the sources of data used on the performance and efficiency of public authorities and the methods for processing and analysing this data.

Table 1. Assessment of the impact of digital technology on compliance with the principles of public administration (performance-based auditing)

The principle of governance by results	Assessing the impact of digital technology on compliance
Balancing the interests of all stakeholders	Digital technologies create the conditions for greater compliance with this principle, including in the planning, monitoring, and evaluation of public policy outcomes, creating new forms of data collection and processing that reflect the interests of all stakeholders, including passive data collection (through social media analysis, search engines)
Balancing the interests of present and future generations	The introduction of digital technologies is generally neutral with respect to the implementation of this principle (digital technologies can be used both for research into problems of a strategic nature and for tactical tasks)
Balancing expected results with available resources	Digital government technologies, in general have a positive impact on compliance with this principle, both by introducing specific ICT project justification tools (business cases) and by collecting and analysing detailed information on the transaction costs of public authorities and, therefore, the possibilities of optimising these costs
«Balancing initiative and assessment of achievements»: combining «proactive» and «reactive» approaches	In general, digital technologies enable the better realisation of this principle, including by providing tools for early detection of problems (as well as using artificial intelligence and big data processing) and proactive solutions

The principle of governance by results	Assessing the impact of digital technology on compliance
«Balancing personal responsibility for results and freedom of administration»	The use of digital technologies enhances accountability for results by expanding the sources of data that can be used for monitoring and evaluation
<i>Source: Compiled by the authors</i>	

The analysis shows that the increased use of digital technologies in public administration can further the uptake of the principles of results-based management in public administration.

In light of the review presented, the following areas seem to be the most promising for this development.

Firstly, more active use of Big Data is needed for official statistics, including for monitoring and evaluating the implementation of public programmes, as well as for auditing the efficiency and effectiveness of public spending.

Such projects can also expand the use of online surveys, including the use of social media, the use of online cash register data, and the use of spatial data for timely and independent evaluation of the results achieved. Although, due to the novelty and pilot nature of most Big Data projects, these data do not yet play a meaningful role in planning, monitoring and evaluating results, they are still a promising alternative to both traditional statistical surveys and, in some cases, administrative agency information.

The second key area is the introduction of machine-to-machine mechanisms for reporting and statistical data generation. The transition to «automatic» reporting based on the interaction of information systems of the reporting persons and information systems of the agencies will significantly reduce administrative costs in the economy and increase the reliability of the data on which decisions are based, and therefore of the decisions themselves.

In addressing the problem of fragmentation of departmental results-based management systems focused on individual instruments (e.g., state programmes or national projects), a promising direction is the development of platform solutions in the field of results-based management. This measure will, on the one hand, reduce labour costs related to the formation of reporting and monitoring of the results achieved, on the other hand, eliminate inconsistencies in various forms of departmental reporting.

The active use of digital technologies also implies the expansion of methods for analysing and evaluating the implementation of state programmes, including audits of the efficiency and effectiveness of their implementation.

The use of Big Data containing financial information about the costs of providing public services, on the one hand, and the volume of services provided, on the other, makes it possible to calculate the current level of transaction costs for the government and, accordingly, to take into account the need to reduce the level of transaction costs when re-engineering administrative procedures, introducing modern ICT technologies and promoting electronic channels for public services.

OECD monitoring of the implementation of this recommendation showed that the business cases have not been implemented in all member countries, but the practice is gradually spreading.

It should also be noted that a successful digital transformation of public administration by results requires the gradual removal of legal and technical constraints on the use of digital technologies in public administration, considering the minimisation of risks of using individual technologies (Figure 1).

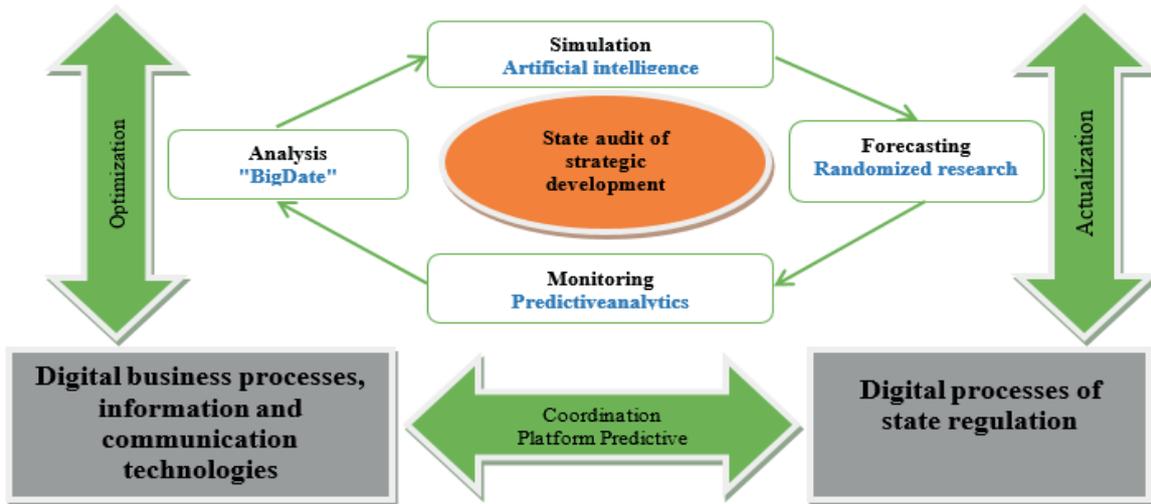

Figure 1. The place of public performance audits in the context of elements of the digital economy

Source: Compiled from source [9]

Thus, greater use of ‘breakthrough’ digital technologies in public authorities at all stages of the management cycle will broaden the range of data sources used on the results achieved, increase the speed of obtaining such data, and use better tools to analyse the actual impact of public policy implementation, the implementation of certain state programmes on different target groups.

The ability to use operational outcome data will improve the validity and quality of decisions based on it; some of these decisions could potentially be made autonomously. Digitally enabled, timely, and detailed data on the resources spent on public functions and individual processes will provide adequate tools for assessing efficiency and optimising budget expenditure.

The use of various sources of data on results will help improve the reliability and validity of information for management decisions. The use of ‘breakthrough’ digital technologies supports the implementation of results-based management principles.

Modernising the audit tools for state programmes will save budgetary resources, increase efficiency in their use, and broaden the list of strategic objectives to be pursued by the public authorities (Figure 2).

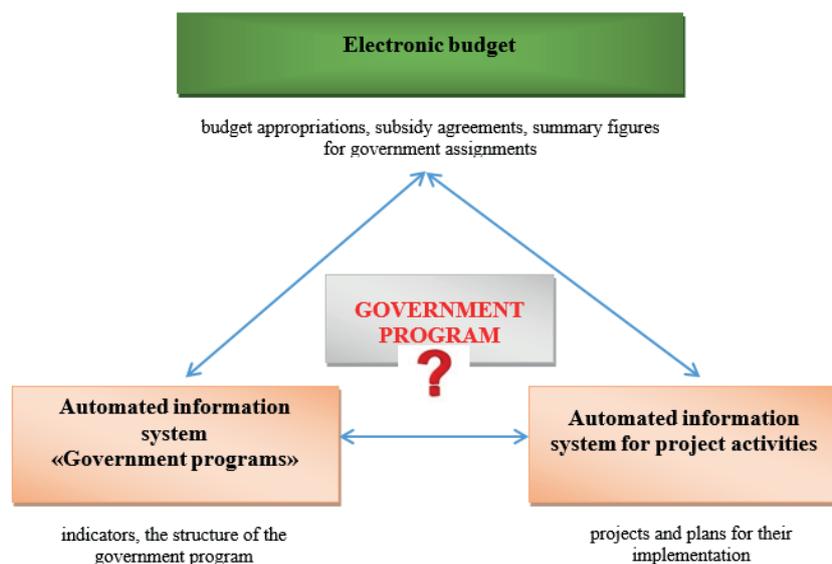

Figure 2. Creating a single information resource

Source: Compiled by the author

Among the areas for further improvement of the information and analytical support of the state audit of state programmes are the following:

- shifting the focus from follow-up to pre-monitoring;
- organising budget monitoring on a regular basis;
- the transition to a risk-based approach in the planning and execution of auditing activities;
- the introduction of a classifier of violations in the area of budgetary relations with regard to the implementation of state programmes;
- improving the system of sanctions for financial and budgetary irregularities, taking into account the existence and extent of the damage.

The effectiveness of the state programme should be assessed by following criteria:

- the level of cash execution of the SE to the unrestricted and amended budget estimates;
- the level of fulfilment of all indicators of the SE and its constituent subprogrammes and FTPs;
- the level of implementation of the milestone events on the detailed timetable plans;
- the increase in receivables during the reporting period;
- increase in construction in progress during the reporting period.

The indicators and criteria for evaluating the effectiveness of the programme are presented in Table 2.

Table 2. Indicators and criteria for evaluating the effectiveness of the state programme

Indicators	High effectiveness	Medium effectiveness	Low effectiveness
Implementation rate of GPs in relation to planned expenditure	98,1-100%	85,1-98%	less than 85%
Level of achievement of all indicators – GPs	95,1-100%	85,1-95%	less than 85%
Level of achievement of milestone events on detailed timetable plans	95,1-100%	85,1-95%	less than 85%
Increase in receivables during the reporting period	not available	up to 10% costs	over 10% costs
Increase in work in progress for the reporting period	not available	up to 10% costs	over 10% of costs

Source: Systematised by the author

A state programme shall be characterised by an elevated level of effectiveness if all indicators meet the criteria of high effectiveness of the state programme. If at least one indicator falls under the medium effectiveness criteria (the remaining indicators meet the high or medium effectiveness criteria), then the effectiveness of the state programme will be considered as «medium». The evaluation of the state programme’s effectiveness will be considered low, if at least one indicator meets the criteria of low effectiveness.

According to Government Resolution No. 1050 of 31 December 2019, funding from the national budget of KZT 780.8 billion is envisaged for the implementation of the SPIIR for the six-year period (Table 3).

Table 3. Volumes of Programme funding million tenge

Years	2020	2021	2022	2023	2024	2025	Total
RB	14665,3	215725,1	107896,4	107 863,5	101996,9	101249,9	780 97,1
Total	146065,3	215 725,1	107 896,4	107 863,5	101 996,9	101 249,9	780797,1

Source: Compiled from source [9]

In 2020, 152,970.5 million tenge was allocated from the national budget and 66.6 million tenge from the local budget. Of this amount 152,968 mln tenge (99.9%) and 66.6 mln tenge (100%) have been implemented, respectively. Undisbursed amounted to KZT2.5 mln.

The audit of the 2015-2019 SIPR assessment noted that while the stated requirement of KZT1.3 trillion, KZT765.4 billion or 57 percent was actually allocated.

The above trend is also maintained in the current SPID 2020-2025, where, with a declared KZT1.6 trillion, expenditures of KZT780.8 billion were supported. The financing plan for the Programme for 2020 provides for KZT 152.9 billion, with the Budget Commission approving KZT 146.1 billion.

Of all the GPIIR activities, 15% had a direct impact on achieving its goals and objectives, while the remaining 85% had an indirect impact on industrial-innovative development.

Provided that for the target indicators, the reported actual values do not exceed 10%, the state programme is not subject to performance evaluation.

An important measure to improve the information and analytical support of the state audit of state programmes should be the introduction of the risk-based approach into the audit practice. This approach represents a transition to a system in which the intensity of control depends on the level of danger, the level of possible damage that can be caused to the life and health of citizens, the environment, national security, state property as a result of violations of mandatory requirements at the controlled facilities. The general scheme of the risk-based approach is shown in Figure 3.

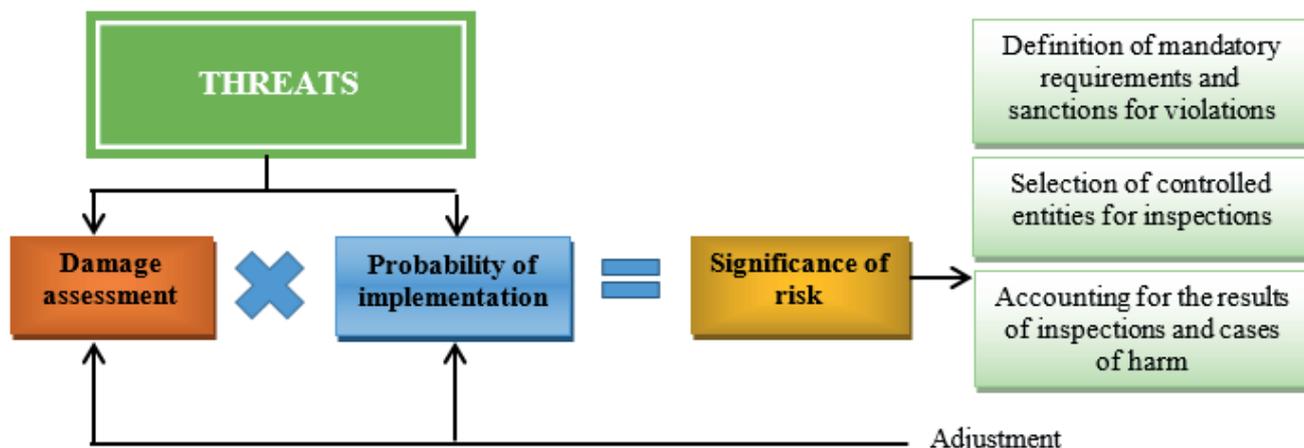

Figure 3. Model of the risk-based approach

Source: Compiled by the author

The introduction of the risk-based approach in the implementation of the state audit of state programmes should pursue two main objectives: increasing the efficiency of control and oversight activities and the feasibility of the implementation of state programmes. In accordance with the available international experience for the implementation of the risk-based approach in Russia, legal and organisational tools should be created to ensure:

- A risk assessment consisting of hazard identification, hazard characterisation and impact assessment;
- Risk management, which refers to the implementation of actions aimed at minimising or eliminating risks;
- disclosure of risks and how to address them. In addition, modern information technology has a key role to play in the implementation of risk-based approaches [10].

■ Conclusion

In the near future, the digital economy with the application of digital technologies may become a new tool that will open up wide opportunities for all spheres of life, including science

(as fundamental and applied). Therefore, it is very important to understand how to digitalize various structural elements.

A successful state on the one hand must be able to correctly implement technological innovations for citizens, non-profit organizations and businesses, and on the other hand, it should create favourable conditions for the development of innovation. Everyone understands that it is difficult to achieve digital transformation in the conditions out dated approaches and the creation of information systems that duplicate each other.

Thus, the application of digital technologies can be an «engine» for further implementation of public administration by results. To this end, the development of new government information systems must consider the benefits of «breakthrough» digital technologies as much as possible. In particular, it seems important to:

- Provide for the possibility of using different data sources to develop indicators for state programmes, national, federal and departmental projects and other strategic documents when monitoring, and evaluating their implementation;
- To exclude in the design of performance management information systems manual input of any data that can be derived from primary accounting forms, official statistical data, administrative data of authorities, other sources of «big data», including the use of the «Internet of things»;
- Enable the use of artificial intelligence technologies when analysing data on the planned and actually achieved results of public authorities, state programmes and state civil servants;
- Provide for the use of distributed registry technologies to avoid misreporting by public authorities.

To sum up, the implementation of these recommendations will contribute to improving the quality of domestic public administration, above all its efficiency and effectiveness. Specific areas of application of «breakthrough» digital technologies and their applications at various stages of the governance cycle could be an important subject for further research.

The introduction of digital technologies in public administration is aimed at providing citizens and organizations with access to priority government services in digital form, creating a national data management system, developing e-government infrastructure (“Smart government”), using end-to-end platform solutions in government management.

Digital technologies in the so-called “new public management” make it possible to effectively make decisions, develop digital administrative codes and machine-readable laws, and build communities of government IT developers.

The development and development of digital technologies are associated with the possibility of achieving the key goals of socio-economic development of Kazakhstan. In order to achieve these goals, special attention should be paid to the digitalization of public administration.

REFERENCES 1:

1. Добролюбова Е.И. Государственное управление по результатам в эпоху цифровой трансформации: обзор зарубежного опыта и перспективы для России // Вопросы государственного и муниципального управления. – 2018. – №4. – С. 70-93.
2. Bannister F., Connolly R. ICT, Public Values and Transformative Government: A Framework and Programme for Research // Government Information Quarterly. – 2014. – Vol. 31, Issue 1. – P. 119-128.
3. Janssen M., Estevez E. Lean Government and Platform-Based Governance – Doing More with Less // Government Information Quarterly. – 2013. – Vol. 30. – P. 1-8.
4. Lindgren I., van Veenstra A.F. Digital Government Transformation: a Case Illustrating Public E-service Development as Part of Public Sector Transformation // Proceed. of the 19th annual internat. conf. on Digital Government Research (Dgo'18). – NY., 2018. – P. 1-6.
5. Dunleavy P., Margetts H., Bastow S. et al. New Public Management Is Dead – Long Live Digital-Era Governance // Journal of Public Administration Research and Theory. – 2006. – Vol. 16, Issue 3. – P. 467-494.
6. Margetts H., Dunleavy P. The Second Wave of Digital-Era Governance: a Quasi-Paradigm for Government on the Web // Philosophical Transactions of the Royal Society A. – 2013. – Vol. 371. – P. 20120382-1-20120382-17.
7. Digital Government Strategies for Transforming Public Services in the Welfare Areas / OECD. – Paris, 2016. – 63p.
8. Сергеев Л.И. Государственный стратегический аудит в цифровой экономике // Тренды и управление. – 2019. – №2. – С. 61-75.
9. Отчет о реализации Государственной программы индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2020-2025 годы/ <https://www.gov.kz/memleket/entities/miid>.
10. Sembiyeva L.M., Beisenova L.Z., Alikulova L.B. Details of performance audit organisation in the Republic of Kazakhstan // News of the national academy of sciences of the Republic of Kazakhstan. – 2019. – Vol. 2, Issue 324. – P. 246-250.

REFERENCES 2:

1. Dobrolyubova E.I. Gosudarstvennoe upravlenie po rezul'tatam v epohu cifrovoj transformacii: obzor zarubezhnogo opyta i perspektivy dlya Rossii // Voprosy gosudarstvennogo i municipal'nogo upravleniya. – 2018. – №4. – S. 70-93 [inRussian]
2. Bannister F., Connolly R. ICT, Public Values and Transformative Government: A Framework and Programme for Research // Government Information Quarterly. – 2014. – Vol. 31, Issue 1. – P. 119-128.
3. Janssen M., Estevez E. Lean Government and Platform-Based Governance – Doing More with Less // Government Information Quarterly. – 2013. – Vol. 30. – P. 1-8.
4. Lindgren I., van Veenstra A.F. Digital Government Transformation: a Case Illustrating Public E-service Development as Part of Public Sector Transformation // Proceed. of the 19th annual internat. conf. on Digital Government Research (Dgo'18). – NY., 2018. – P. 1-6.
5. Dunleavy P., Margetts H., Bastow S. et al. New Public Management Is Dead – Long Live Digital-Era Governance // Journal of Public Administration Research and Theory. – 2006. – Vol. 16, Issue 3. – P. 467-494.
6. Margetts H., Dunleavy P. The Second Wave of Digital-Era Governance: a Quasi-Paradigm for Government on the Web // Philosophical Transactions of the Royal Society A. – 2013. – Vol. 371. – P. 20120382-1-20120382-17.
7. Digital Government Strategies for Transforming Public Services in the Welfare Areas / OECD. – Paris, 2016. – 63p.
8. Sergeev L.I. Gosudarstvennyj strategicheskij audit v cifrovoj ekonomike // Trendy i upravlenie. – 2019. – №2. – S. 61-75. [inRussian]
9. Otchet o realizacii Gosudarstvennoj programmy industrial'no-innovacionnogo razvitiya Respubliki Kazahstan na 2020-2025 gody/ <https://www.gov.kz/memleket/entities/miid>. [inRussian]
10. Sembiyeva L.M., Beisenova L.Z., Alikulova L.B. Details of performance audit organisation in the Republic of Kazakhstan // News of the national academy of sciences of the Republic of Kazakhstan.

ВЛИЯНИЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА ОРГАНИЗАЦИЮ АУДИТА ЭФФЕКТИВНОСТИ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ПРОГРАММ

Алибекова А.Б.*

PhD

Евразийский национальный университет
им. Л.Н. Гумилева
Астана, Казахстан

E-mail:alibiekovaiga87@mail.ru

ORCID: 0000-0003-4001-1938

Есимханова З.К.

К.Э.Н.

Esil University

Астана, Казахстан

E-mail:z.yesymkhanova@gmail.com

ORCID:0000-0001-5552-5849

Оразбаева А.Г.

К.Э.Н.

Maqsut Narikbayev University

Астана, Казахстан

E-mail:orazbaeva_78@mail.ru

ORCID: 0000-0001-9633-1223

Аннотация. В статье рассматривается влияние цифровых технологий на организацию аудита эффективности реализации государственных программ. Цифровые технологии предоставляют множество возможностей для трансформации государственного управления, находясь на каждом новом этапе своего развития. Масштаб изменений, связанных с переходом к цифровому правительству, побуждает многих задуматься о «государственном управлении цифровой эры» как основной концепции в государственном управлении, развивающейся во многом в условиях цифровой трансформации. Цель исследования – рассмотреть последние тенденции в области цифровых технологий и влияние цифровых технологий на организацию аудита эффективности государственных программ.

С помощью общенаучных методов познания (анализ, синтез, индукция, дедукция, метод сравнения) рассмотрено влияние цифровых технологий на организацию аудита эффективности реализации государственных программ.

В ходе исследования авторы предлагают использовать «прорывные» цифровые технологии, способствующие реализации принципов управления, ориентированного на результат, что позволит экономить бюджетные ресурсы, повысит эффективность их использования и приведет к расширению перечня стратегических задач, решаемых государственными органами власти. При активном внедрении технологий искусственного интеллекта и автоматизированного принятия решений государства могли бы рассчитывать на экономию времени от 27 до 30% в течение пяти-семи лет.

Результаты анализа показали, что активное использование цифровых технологий предполагает расширение методов анализа и оценки реализации государственных программ, в том числе в рамках аудита результативности и действенности их реализации.

Сделан вывод о том, что использование цифровых технологий может стать «локомотивом» дальнейшего внедрения государственного управления по результатам. Для этого важно, чтобы при разработке новых государственных информационных систем максимально учитывались преимущества «прорывных» цифровых технологий.

Ключевые слова: цифровые технологии, аудит эффективности, государственные программы, цифровая эра, информационно-коммуникационные технологии.

МЕМЛЕКЕТТІК БАҒДАРЛАМАЛАРДЫҢ ТИІМДІЛІГІНЕ АУДИТТИ ҰЙЫМДАСТЫРУҒА ЦИФРЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ ӘСЕРІ

Алибекова А. Б.*

PhD

Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық
университеті

Астана, Қазақстан

E-mail: alibekovaaiga87@mail.ru

ORCID: 0000-0003-4001-1938

Есімханова З.К.

Ә. Ф. К.

Esil University

Астана, Қазақстан

E-mail: z.yesymkhanova@gmail.com

ORCID: 0000-0001-5552-5849

Оразбаева А.Г.

Ә. Ф. К.

Maqsut Narikbayev University

Астана, Қазақстан

E-mail: orazbaeva_78@mail.ru

ORCID: 0000-0001-9633-1223

Аңдатпа. Мақалада цифрлық технологиялардың мемлекеттік бағдарламаларды іске асыру тиімділігінің аудитін ұйымдастыруға әсері қарастырылады. Цифрлық технологиялар өзінің дамуының әрбір жаңа кезеңінде бола отырып, мемлекеттік басқаруды өзгертуге көптеген мүмкіндіктер береді. Цифрлық Үкіметке көшуге байланысты өзгерістердің ауқымы көптеген адамдарды цифрлық трансформация жағдайында дамып келе жатқан мемлекеттік басқарудағы негізгі тұжырымдама ретінде «цифрлық дәуірдің мемлекеттік басқаруы» туралы ойлауға итермелейді. Зерттеудің мақсаты-цифрлық технологиялардың соңғы тенденцияларын және цифрлық технологиялардың мемлекеттік бағдарламалардың тиімділігіне аудитті ұйымдастыруға әсерін қарастыру.

Танымның жалпы ғылыми әдістерінің көмегімен (талдау, синтез, индукция, дедукция, салыстыру әдісі) цифрлық технологиялардың мемлекеттік бағдарламаларды іске асыру тиімділігінің аудитін ұйымдастыруға әсері қарастырылды.

Зерттеу барысында авторлар нәтижеге бағдарланған басқару қағидаттарын іске асыруға ықпал ететін «серпінді» цифрлық технологияларды пайдалануды ұсынады, бұл бюджеттік ресурстарды үнемдеуге, оларды пайдалану тиімділігін арттыруға және мемлекеттік органдар шешетін стратегиялық міндеттер тізбесін кеңейтуге мүмкіндік береді.

Зерттеу нәтижелері бойынша цифрлық технологияларды енгізу құрылғыларға техникалық қызмет көрсету шығындарының айтарлықтай төмендеуіне ықпал ететіні анықталды. Жасанды интеллект технологияларын және автоматтандырылған шешімдер қабылдауды белсенді енгізу кезінде мемлекеттер бес-жеті жыл ішінде 27-ден 30% - ға дейінгі уақытты үнемдеуге сене алады. Талдау нәтижелері цифрлық технологияларды белсенді пайдалану мемлекеттік бағдарламалардың іске асырылуын талдау және бағалау әдістерін кеңейтуді, оның ішінде оларды іске асырудың нәтижелілігі мен тиімділігін аудит шеңберінде кеңейтуді көздейтінін көрсетті.

Цифрлық технологияларды пайдалану нәтижелері бойынша мемлекеттік басқаруды одан әрі енгізудің «локомотиві» болуы мүмкін деген қорытындыға келді. Ол үшін жаңа мемлекеттік ақпараттық жүйелерді әзірлеу кезінде «серпінді» цифрлық технологиялардың артықшылықтары барынша ескерілуі маңызды.

Түйін сөздер: цифрлық технологиялар, тиімділік аудиті, мемлекеттік бағдарламалар, цифрлық дәуір, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар.

Ержанова Ә.М.*

3 курс докторанты
Әл-Фараби атындағы Қазақ
Ұлттық Университеті
Алматы қ., Қазақстан
E-mail: aerzhanova97@gmail.com

Аширбекова Л.Ж.

экономика ғылымдарының кандидаты
Әл-Фараби атындағы Қазақ
Ұлттық Университеті
Алматы қ., Қазақстан
E-mail: turar200480@mail.ru
ORCID: 0000-0003-0377-7854

Корпыса Я.

э.ф.д., Ph.D., қауымдастырылған
профессор
Щецин университеті
Щецин қ., польша
E-mail: jaroslaw.korpysa@usz.edu.pl
ORCID: 0000-0002-2400-3308

ӘЛЕУМЕТТІК КӘСІПКЕРЛІКТЕГІ ТӘУЕКЕЛДЕР: МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ ЖӘНЕ РЕТТЕУ

***Аңдатпа:** Әлеуметтік кәсіпкерлік қаржылық тұрақтылықты қамтамасыз ете отырып, күрделі әлеуметтік және экологиялық мәселелерді шешудің қуатты тәсілі ретінде танылды. Алайда, бұл қос миссия әлеуметтік кәсіпорындарды әртүрлі тәуекелдерге ұшыратады.*

Қазақстан Республикасында әлеуметтік кәсіпкерлікті бизнес-қызметтің ерекше нысаны ретінде тек дамушы экономикалық құбылыс деп санауға болады. Еліміздің экономикасы әлеуметтік бағдарланған болса да, қазіргі уақытта әлеуметтік мәселелердің едәуір бөлігі назардан тыс қалуда. Аталған мәселені шешу үшін кәсіпкерлер арасында «әлеуметтік кәсіпкерлік» ұғымының кең ауқымды таралуы мен қолданысын кеңейтуді қажет етеді. Мақаланың мақсаты әлеуметтік тәуекелдерін анықтап, оны жеке және мемлекеттік деңгейде басқару мен реттеу жолдарын анықтау болып табылады. Бұл талдауда әлеуметтік кәсіпкерлікті дамытудың негізгі тәуекелдері туралы түсінік алу үшін осы саланың жетекші сарапшылары жазған соңғы ғылыми жұмыстарға терең зерттеу жүргізілді. Зерттеу нәтижесінде әлеуметтік кәсіпорындардың алдында тұрған көп қырлы тәуекелдер туралы ақпарат жинақталды.

Мақалада, әлеуметтік кәсіпкерліктегі тәуекелдер деңгейі бойынша жіктеліп, оларды мемлекеттік басқару және реттеу жолдары ұсынылды. Мақала, тәуекелдерді және оларды төмендетудің қол жетімді стратегияларын тереңірек түсінуге мүмкіндік береді және мақаланы оқыту курстарына, әлеуметтік кәсіпкерлерге ақпараттық құрал ретінде қолдануға болады.

***Түйін сөздер:** әлеуметтік кәсіпкерлік, мемлекеттік реттеу, тәуекелдер, мемлекеттік саясат, экономикалық тиімділік.*

■ Кіріспе

«Әлеуметтік кәсіпорын» және «әлеуметтік кәсіпкер» санаттары әлеуметтік саладағы өзгерістерге арналған шетелдік зерттеулерде ХХ ғасырдың 60-жылдарында ғылыми айналымға енгізілді. Әлеуметтік кәсіпорын (socialenterprise) - әлеуметтік мақсаттар үшін және әлеуметтік құндылықты құру үшін құрылған кез келген коммерциялық кәсіпорын - әлеуметтік проблеманы немесе нарықтағы сәтсіздіктерді азайтуға/төмендетуге бағытталып, жеке секторда белгіленген қаржылық тәртіп, инновация және іскерлік тәжірибелер негізінде әрекет етеді [1].

Кәсіпкер белгілі бір кәсіпорынға ақша, білім, ресурстар салса және пайда күтсе, онда әлеуметтік кәсіпкер – бұл әлеуметтік саладағы проблеманы көріп, оны кәсіпкерлік жолмен шеше алатын адам. Мемлекеттік биліктің негізгі миссия - азаматтардың қажеттіліктерін қанағаттандыру, себебі өмір сүру деңгейі мен ұлттық әл-ауқаттың жақсаруын қамтамасыз ету орындалмаса, қазіргі заманғы әлеуметтік-экономикалық саясат тиімді бола алмайды. Шешілмеген әлеуметтік мәселелер, азаматтардың әлеуметтік қорғалуының

төмендеуі, жекелеген әлеуметтік топтардың кірістерінің айтарлықтай саралануы қоғамның елеулі стратификациясына, әл-ауқат деңгейінің төмендеуіне алып келеді және оның себебі қоғамның барлық мүшелеріне барлық салаларда өзін-өзі жүзеге асыру үшін тең мүмкіндіктер бере алмау болып табылады [2].

Әлеуметтік кәсіпкерлер елдегі әлеуметтік мәселелерді шешуде мемлекеттің сенімді серіктесі бола алады. Олар әлеуметтік салаға бөлінетін бюджет қаражатын сақтай отырып, халықтың әлеуметтік мәселелерін сапалы шеше алады. Мемлекеттің жауапкершілігі әлеуметтік кәсіпкерлікті дамыту үшін ашық және жайлы жағдай жасау болып табылады [3].

Екі бірдей маңызды миссияға негізделген, әлеуметтік әсер және қаржылық тұрақтылық, әлеуметтік кәсіпкерлік – бірегей қиындықтар мен тәуекелдерге тап болады. Әлеуметтік кәсіпкер – бұл әлеуметтік өзгерістерге қол жеткізу және белгілі бір әлеуметтік мәселелер мен қиындықтарды шешу үшін бизнесті бастайтын кәсіпкер. Әлеуметтік кәсіпкерлердің мысалдары кең және алуан түрлі. Бұл қылмыстар туралы хабарлауға арналған мобильді қосымшаларды жасайтын немесе кедей қауымдастықтарға ресурстар ұсынуға бағытталған бизнесті құратын адам болуы мүмкін.

Толыққанды әлеуметтік кәсіпкер болудың көптеген тәуекелдері мен қиындықтары бар және жан жақты зерттеуді қажет етеді. Кез-келген кәсіпкерлік қызмет, ұйымдар мен компаниялар міндетті түрде тәуекелдерге тап болатыны белгілі. Бұл талдау осы тәуекелдерді және олардың әлеуметтік кәсіпкерлікті дамытудағы салдарын анықтау және зерттеу мақсатында осы саладағы сарапшылар жазған соңғы ғылыми жұмыстарды қарастырады. Тәуекел – бұл белгісіз оқиға, яғни бұл орын алса, ұйымның тұрақтылығына оң және теріс әсер етуі [4].

Бұл зерттеуде тәуекелдердің әлеуметтік кәсіпкерлікке әсерін зерттеу үшін тәуекелдердің бірнеше түрі анықталды. Оның ішінде, біріншіден қаржылық тәуекел - бұл экономикалық дағдарыс және шикізат бағасының өсуі. Екіншіден, басқарушы персонал үшін тәуекел қызметкерлердің шамадан тыс жүктелуіне және жақсы қарым-қатынастың болмауына байланысты. Үшіншіден, қызмет тәуекелі ұйымдастырушылық қызметтің атмосферасы мен орналасуын қамтиды. Төртіншіден, ниет пен мінез-құллық қаупі – бұл ұйымда көзқарас пен миссияның болуы. Бұл қызметкерлердің ұйымның көзқарасы мен миссиясын түсінуіне де қатысты болуы мүмкін.

Мақалада тәуекелдердің қайсысы әлеуметтік бизнес саласына әсер ететінін анықатп, оны мемлекеттік басқару және бақылау әдістерін қарастырады.

■ Әдебиетке шолу

Әлеуметтік кәсіпкерлікті бизнестен, әсіресе қоғамнан пайда табу және әлеуметтік құндылық құру үшін тәуекелді инновацияларды қолданатын кәсіпкерлік қызмет ретінде сипаттауға болады [5]. Әлеуметтік кәсіпкерлікті деректерді талдау әдісі ретінде ктистік талдауды жүзеге асыру үшін инновацияларды пайдалануды және ресурстарды біріктіруді қамтитын процесс ретінде де анықтауға болады. оның зерттеулері қаржылық шығындарға, имиджге, өсуге әсер етеді, ең үлкен әсер етеді, ал қаржылық тәуекел ең аз.

Әлеуметтік кәсіпкерлікті инновацияларды пайдалануды және мүмкіндіктерді іске асыру үшін ресурстардың комбинациясын қамтитын процесс ретінде де анықтауға болады. Бұл әлеуметтік өзгерістердің немесе әлеуметтік қажеттіліктерді қанағаттандырудың катализаторы [5, 6]. Әлеуметтік кәсіпорын, әлеуметтік кәсіпкерлік және әлеуметтік кәсіпкер сияқты ұғымдар сирек талқыланады. Алайда әлеуметтік кәсіпкерлік қоғамға экономикалық, әлеуметтік және экологиялық үлес элементі ретінде танылуда [8].

Әлеуметтік кәсіпкерлік – бұл әлеуметтік мәселелерді шешу үшін біртіндеп қолданылатын дамып келе жатқан тұжырымдама. Сонымен қатар, әлеуметтік кәсіпкерлік әлеуметтік және экономикалық құндылықты бір уақытта және өзара нығайту жолымен жасайды. Экономикалық құндылықты құру ұйымның тұрақтылығын

арттырудың және әлеуметтік кәсіпорындарға өз миссиясын жалғастыруға мүмкіндік берудің маңызды шарты ретінде қарастырылады. Екі мақсаттың болуы (әлеуметтік және экономикалық құндылықты құру) әлеуметтік кәсіпкерлікті гибриді салаға айналдырады, өйткені ол әртүрлі қызмет салаларының қиылысында дамиды [9].

Сульфей мен Алкаханидің [6] пікірінше, әлеуметтік кәсіпкерлік экономикалық қауіпсіздік пен тұрақты дамудың маңызды факторы ретінде қарастырылады. Жаһандандың (әлеуметтік және экологиялық проблемаларды көтеретін) салдары нәтижесінде зерттеушілер мен саясаткерлер әлеуметтік кәсіпкерлерден жағдайды өзгертудің кілтін көреді. Бұған инновациялық және кәсіпкерлік шешімдерді ұсыну арқылы қол жеткізіледі [8].

Тұжырымдамалары мен әлеуметтік мақсаттары бар ұйымдар ғалымдар қоғам мен Үкімет топтарының назарын аудара бастайды [8]. Әлеуметтік кәсіпкерлік, әлеуметтік кәсіпорын және әлеуметтік кәсіпкер сияқты ұғымдар, әсіресе Еуропалық Одақ елдері мен Америка Құрама Штаттарында жоғары жетістіктерге жетуде. Бұл тұжырымдамалар Латын Америкасы мен Шығыс Азия сияқты басқа аймақтарда, әсіресе Оңтүстік Кореяда, Жапонияда және Тайваньда назар аударуда [7].

Теориялық тұрғыдан тәуекел тұжырымдамалары кең болғанымен, бұл тұжырымдамалар кәсіпкерлердің нақты шындықтарында әлі де әлсіз негіздемеге ие [10]. Бастапқы зерттеулер корпоративтік тәуекелдерді басқаруды енгізу мен компания қызметінің нәтижелері арасындағы оң байланысты көрсетеді [11]. Сонымен қатар, көптеген кәсіпкерлер белгісіздікті (оң нәтижелермен байланысты) маңызды тәуекел факторы ретінде қарастырмайды. Көптеген кәсіпкерлер тәуекелді ықтималдық ұғымы ретінде қарастырмайды. Белгісіздік қауіп факторының бөлігі болғанымен, теріс нәтижелердің ықтимал деңгейі көбірек әсер етеді [12]. Әлеуметтік кәсіпкерліктің тәуекелдерін зерттеу тұжырымдамасы әлі де жоқ, ал әлеуметтік кәсіпкерлік тұжырымдамасы бүгінде бүкіл әлемде үлкен назар аударуда. Сондықтан зерттеушілер арасында әлеуметтік кәсіпкерлікке қатысты тақырыптарға үлкен қызығушылық артып келуде.

Шаруашылық жүргізуші субъектілердің күнделікті қызметінен бөлінбейтін бөлігі ретінде тәуекел көптеген ұйымдастырушылық шешімдер қабылдау кезінде ескерілуі керек. Тәуекел белгісіздіктің мақсаттарға әсерінен туындайды [13]. Демек, тәуекел кеңірек қамтуға ие белгісіздіктің бөлігі болып табылады. Белгісіздік тәуекелдер мен мүмкіндіктерді тудырады, олар жойылуы немесе құндылығын арттыруы. Ұйымдар олардың алдын алу және азайту үшін қауіпті тәуекелдерді білуі және анықтауы керек. Тәуекелді болдырмау және азайту әдістерінің бірі-тәуекелдерді басқаруды қолдану болып табылады.

Тәуекелдерді басқару менеджментті зерттеу мен тәжірибеде маңызды тақырып болып табылады. Тәуекелдерді басқаруды инвестициялық шешімдер қабылдау кезінде белгісіздікті анықтау, талдау және азайту процесі ретінде анықтауға болады. Богодистов пен Вольгемуттың (2017) пікірінше, тәуекелдерді басқару - бұл кірістіліктің құбылмалылығын азайту үшін тәуекелдерді басқаруға мүмкіндік беретін фирманың процестері [14]. Бұл фирманың өмір сүруін қамтамасыз етеді. Тәуекелдерді басқару-бұл қауіп-қатерге байланысты белгісіздіктерді басқару болып табылады.

■ Материалдар мен әдістер

Мақалада «әлеуметтік кәсіпкерлік» тақырыбымен байланысты әдебиеттерді кең және жүйелі түрде іздеу арқылы шолу жасалынды. Әлеуметтік кәсіпкерлікті басқару мен реттеуге қатысты көптеген көздерге қол жеткізу үшін PubMed, Google Scholar, JSTOR сияқты академиялық дерекқорларды және Social Enterprise Knowledge Network (SEKN) сияқты мамандандырылған дерекқорларды қолданды. Таңдалған дереккөздерден рецензияланған мақалалар, ғылыми мақалалар, беделді ұйымдардың есептері және өзекті кезеңде жарияланған кітаптар қоладанылды.

Нәтижелер мен талқылаулар

Шет елдердегі мемлекеттік реттеу мен әлеуметтік кәсіпкерлікті басқаруды талдау үкіметтердің әлеуметтік инновациялар мен тұрақты әсерді қалай қолдайтыны және ынталандыратыны туралы құнды ақпарат алуға мүмкіндік береді. Мұнда осы саладағы үздік тәсілдерімен танымал үш шет елдің тәжірибесіне қысқаша талдау жасасақ: Ұлыбритания, Америка Құрама Штаттары және Канада.

1 – кесте. Ұлыбритания, Америка Құрама Штаттары және Канада мемлекеттерінде әлеуметтік кәсіпкерлікті басқаруды талдау

Қолдау әдістері	Ұлыбритания	Америка Құрама Штаттары	Канада
Әлеуметтік кәсіпорындар туралы заңнама	Ұлыбритания көбінесе әлеуметтік кәсіпорындарға арналған мамандандырылған заңды құрылымдары мен танылады. Қоғамдық қызығушылық тудыратын Компания (CIC) - бұл бизнеске қоғамдастықтың игілігі үшін жұмыс істеуге мүмкіндік беретін кеңінен қолданылатын заңды нысан. Ұлыбританиядағы әлеуметтік кәсіпорындар CICS ретінде тіркелуі мүмкін, бұл олардың қызметінде ашықтық пен есеп беруді қамтамасыз етеді.	АҚШ-та қайырымдылық корпорацияларын (в корпусы) және B санындағы сертифицикатталған корпорацияларды қоса алғанда, әлеуметтік кәсіпорындар үшін әртүрлі құқықтық ландшафт бар. B Corps - бұл заңды түрде өздерінің әлеуметтік және экологиялық әсерін қаржылық кірістерімен бірге ескеруге міндетті коммерциялық ұйымдар.	Әлеуметтік сатып алу саласындағы саясат. Канаданың бірнеше провинциялары мен аумақтары мемлекеттік органдардан сатып алуларының әлеуметтік салдарын ескеруді талап ететін әлеуметтік сатып алу саясатын енгізді. Бұл тәсіл әлеуметтік кәсіпорындар үшін нарықтық мүмкіндіктер туғызады.
Қаржыландыруға қол жеткізу	Ұлыбритания үкіметі әлеуметтік кәсіпкерлікке арналған түрлі қаржыландыру бағдарламалары мен гранттарын құрды. The Big Society Capital, қаржы институты, әлеуметтік кәсіпорындар мен қайырымдылық ұйымдарына инвестициялық капитал беру үшін құрылған.	Импакт-инвестиция АҚШ-та айтарлықтай дамыды және көптеген қорлар әлеуметтік кәсіпорындарды қолдауға қаражат бөледі. АҚШ үкіметі шағын бизнес әкімшілігі (SBA) сияқты агенттіктер арқылы әлеуметтік кәсіпорындарға гранттар мен несиелер береді.	Канада әлеуметтік қаржыландыру қоры сияқты бастамалардың арқасында әлеуметтік қаржыландыруда жетістіктерге жетті. Үкімет күрделі әлеуметтік мәселелерді шешу үшін әлеуметтік әсер ету облигацияларын әзірледі қолдайды.
Қолдау экожүйесі	Ұлыбритания әлеуметтік кәсіпкерлікті қолдайтын ұйымдар мен желілердің қуатты экожүйесімен мақтана алады. Social Enterprise UK және UnLtd сияқты ұйымдар әлеуметтік кәсіпкерлерге ұсыныстар, ақпараттық-түсіндіру және ресурстар ұсынады.	Білім беру бастамалары. АҚШ-тың жетекші академиялық институттары әлеуметтік кәсіпкерлікке бағытталған бағдарламалар мен курстар ұсынады. Университеттер көбінесе әлеуметтік инновациялар орталығы және әлеуметтік кәсіпкерлік стартаптары үшін инкубатор ретінде қызмет етеді.	Әлеуметтік кәсіпкерлік институты және канадалық CED желісі сияқты ұйымдар әлеуметтік кәсіпкерлерге ресурстар, оқыту және желілік мүмкіндіктер ұсынады.

Дереккөз: [6, 7, 8] әдебиеттер негізінде автормен құрастырылған

Ұлыбритания, АҚШ және Канада сияқты шет елдер әлеуметтік кәсіпкерлікті реттеу мен басқарудың әртүрлі және инновациялық тәсілдерін әзірледі. Олардың тәжірибесі әлеуметтік инновациялар, қаржылық тұрақтылық және оң әлеуметтік әсер ету үшін қолайлы орта құруға ұмтылатын бүкіл әлемдегі үкіметтерге үлгі болды.

Қазақстанның әлеуметтік кәсіпкерлерінің тізілімінде 152 кәсіпкерлік тіркелді. Осы тізілімге сүйене отырып, әлеуметтік кәсіпкерлердің көпшілігі (40% – дан сәл астамы) «мүмкіндігі шектеулі топтарға көмек/қолдау» сегментіне, екінші «білім беру» 14,85% сегментіне шоғырланғанын көруге болады. Әлеуметтік кәсіпкерлердің 43,4% – ы өз қызметін бес жылдан астам жүргізіп келеді, ал бұл мәселеде ең белсенді өңірлер - Түркістан облысы (Әлеуметтік кәсіпкерлер тізіліміне кіргендердің 22% – ы сонда), Астана (19%), содан кейін - Алматы (7%) [15].

■ Талдау және талқылаулар

Тәуекелдерді басқару кез-келген ұйымды, соның ішінде әлеуметтік кәсіпорындарды басқарудың маңызды аспектісі болып табылады. Тәуекелдерді тиімді басқару әлеуметтік кәсіпорындарға олардың әлеуметтік және қаржылық мақсаттарына кедергі келтіруі мүмкін ықтимал тәуекелдерді болжауға, анықтауға, бағалауға және азайтуға көмектеседі. Әлеуметтік кәсіпорындардағы тәуекелдерді анықтау және басқару олардың ұзақ мерзімді тұрақтылығы мен өнімділігі үшін өте маңызды.

ҚР Заңнамасына сәйкес азаматтар мен қоғамның әлеуметтік проблемаларын шешуге ықпал ететін әлеуметтік кәсіпкерлік субъектілерінің кәсіпкерлік қызметі әлеуметтік кәсіпкерлік болып табылады. «Әлеуметтік кәсіпкер» мәртебесін ресми түрде алу үшін кәсіпкер міндетті шарттардың бірін орындауы қажет: жұмыскерлердің жалпы санының кемінде 50%-ы мөлшерінде азаматтардың әлеуметтік осал санаттары үшін сапалы жұмыс орындарын құру; халықтың әлеуметтік осал топтарына арналған, сатудан түскен табысы жалпы табыстың кемінде 50% құрайтын тауарлар шығаратын кәсіпорындар; денсаулық сақтау, білім беру, тәрбие, мәдениет және спорт саласында әлеуметтік қызметтер, сондай-ақ қызметтер көрсету. Халықтың әлеуметтік осал топтарының салалық тізбесіне 1, 2 және 3 топтағы мүгедектігі бар адамдар; көп балалы және толық емес отбасылардан шыққан жұмысқа қабілетті азаматтар; мүгедектігі бар баланы тәрбиелеп отырған ата-аналар; бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған, химиялық тәуелділіктен емделген азаматтар, зейнеткерлік және зейнеткерлік жасқа дейінгі адамдар және басқалар кірді.

Қазіргі уақытта Қазақстанда 690 мыңнан астам мүмкіндігі шектеулі адам тұрады, оның ішінде 61,5% еңбекке қабілетті жас, 25,7% зейнеткерлік жастағы адамдар, 12,8% 18 жасқа дейінгі балалар. Ерекше қажеттіліктері бар адамдардың үлес салмағы салыстырмалы түрде тұрақты және бүкіл халық арасында соңғы үш жыл ішінде – 3,7% құрайды. Кәсіпкерлікті дамыту жөніндегі 2021-2025 жылдарға арналған ұлттық жобаны іске асыру шеңберінде мүгедектігі бар 2,2 мыңнан астам адам тұрақты жұмыс орындарына және 5 мыңнан астам адам уақытша жұмыс орындарына орналастырылды. Елімізде мүмкіндігі шектеулі жандардың 25% ғана жұмыспен қамтамасыз етілген, ал Ұлыбритания, Германия секелді мемлекеттерде бұл көрсеткіш 40-45%-ға дейін жетеді.

Республикамызда әлеуметтік кәсіпкерлік институтының келешегін анықтау үшін осы қызметті SWOT-талдау матрицасы қалыптастырылды.

2 – кесте. Қазақстандағы әлеуметтік кәсіпкерлік институтына SWOT талдау

S-күшті жақтары:	W-әлсіз жақтары:
1. Қоғамның мойындауы; 2. Инновацияларды қолдану; 3. Әлеуметтік игіліктерді қалыптастыру; 4. Қандай да бір әлеуметтік мәселені шешу арқылы қоғамды өзгерту;	1. Азаматтық сананың әлсіз дамуы; 2. Корпоративтік әлеуметтік жауапкершілік мәдениетінің болмауы; 3. Сыбайлас жемқорлықтың жоғары деңгейі; 4. Экономикалық және саяси тұрақсыздық (инфляция);

S-күшті жақтары:	W-әлсіз жақтары:
5. Әлеуметтік кәсіпкерлердің эмоционалды қатысуы; 6. Бизнесі танымал етуге ықпал ететін жеке әлеуметтік желі; 7. Әлеуметтік маңызы бар тауарлар өндірісі; 8. Халықаралық деңгейде бизнестің бәсекеге қабілеттілігін арттыру.	5. Қазақстандық бизнестің шарттарын ескермей Батыс модельдерін көшіру; 6. Жоғары білікті қызметкерлердің болмауы (мүмкіндігі шектеулі адамдарды оқыту ұзақтығы).
O-мүмкіндіктер:	T-қауіптер:
1. Қоғамдық мәселелерге жауап беруге дайын болу; 2. Осы саладағы төмен бәсекелестік; 3. Еріктілерді тарту мүмкіндігі; 4. Ұлттық брендтің жандануы; 5. Интернеттегі сатылымның өсуі.	1. Бизнеске әкімшілік қысым; 2. Аймақтағы жалпы экономикалық және әлеуметтік жағдайдың нашарлауы; 3. Осы саладағы заңнаманы өзгерту.
<i>Дереккөз: автормен құрастырылған</i>	

SWOT-талдау әлеуметтік-кәсіпкерлік қызметтің күшті жақтарын анықтауға мүмкіндік берді. Мүмкіндіктерді қысқа мерзімде іске асыру үшін жұмыс істеп тұрған бизнесмендердің назарын әлеуметтік кәсіпкерлер арасындағы төмен бәсекелестікке және еріктілерді тарту мүмкіндігіне аудару қажет, бұл кәсіпорын шығындарын айтарлықтай төмендетеді. Әлсіз жақтарын жасыру мақсатында бизнесті мемлекеттік қолдау құралдарын белсенді пайдалану және бизнеске әкімшілік қысым жасау қаупін азайту қажет.

Әлеуметтік кәсіпкерлік, бизнестің немесе ұйымның кез келген басқа түрі сияқты, өзінің тәуекелдер жиынтығымен келеді. Бұл тәуекелдер қаржылық, операциялық, стратегиялық немесе әлеуметтік салдарға байланысты болуы мүмкін. Бұл тәуекелдерді анықтау және түсіну әлеуметтік кәсіпкерлер үшін оларды тиімді басқару және азайту үшін өте маңызды.

3 – кесте. Әлеуметтік кәсіпкерлердің деңгей бойынша тәуекелдер жіктемесі

Тәуекел санаты	Жоғары	Орташа	Төмен
Қаржылық тәуекелдер	Қаржыландырудың тұрақсыздығы	Ақша ағындары мәселелері	Тұрақты қаржыландыру көздері
	Гранттарға/қайырымдылықтарға шамадан тыс тәуелділік	Кірістерді шектеулі әртрапандыру	Мықты қаржылық резервтер
	Табыс жеткіліксіз	Жоғары үстеме шығындар	Бюджетті құрудың тиісті тәжірибесі
Операциялық тәуекелдер	Ресурстардың шектелуі	Жеткізу тізбегіндегі ақаулар	Ресурстарды тиімді бөлу
	Нормативтік талаптарды сақтау мәселелері	Масштаптау мәселелері	Тәуекелдерді тиімді басқару
	Басшылықтың ауысуы	Технологиялық ескіру	Сенімді операциялық жүйелер
Әлеуметтік әсер ету тәуекелдері	Миссияның дрейфі	Тиімділік мәселелері	Әсерді сенімді өлшеу
	Күтпеген салдар	Бенефициарлардың қажеттіліктерін өзгерту	Әлеуметтік миссияны ұстану
	Әлеуметтік әсерді өлшеу мәселелері	Қоғамдастықтың қарсылығы	Мүдделі тараптарды тарту
Нарықтық тәуекелдер	Өткір нарықтық бәсекелестік	Тұтынушылардың қалауын өзгерту	Тауашалар нарығында орналасу
	Нарықтың қанықтылығы	Нормативтік өзгерістер	Әр түрлі клиенттік база

Тәуекел санаты	Жоғары	Орташа	Төмен
Серіктестік тәуекелдері	Сенімсіз серіктестерге тәуелділік	Серіктестіктегі қақтығыстар	Берік серіктестік
	Серіктестердің басымдықтарын өзгерту	Тиімді ынтымақтастық	Нақты серіктестік келісімдер
Беделді тәуекелдер	Қоғамдық бақылау	Теріс жарнама	Этикалық және жауапты мінез-құлық
	Мүдделі тараптардың теріс реакциясы	Офсеттік мәндер	Ашық байланыс
Экологиялық / әлеуметтік тәуекелдер	Қоршаған ортадағы өзгерістер	Саяси тұрақсыздық	Тәуекелдерді бағалау және оларды азайту
	Климатқа байланысты оқиғалар	Әлеуметтік толқулар	Тұрақты әдістер
Технологиялық тәуекелдер	Технологиялық ескіру	Деректер қауіпсіздігі жүйесіндегі осалдықтар	Технологиялық инновациялар
	АТ инфрақұрылымының жеткіліксіздігі	Технологияларды жеткіліксіз енгізу	Технологияны үнемі жаңартып отыру
Адами ресурстармен байланысты тәуекелдер	Таланттарды сақтау мәселелері	Нұсқаулықтағы олқылықтар	Персоналды белсенді дамыту
	Кадрлардың ауысуы	Дағдылардың жетіспеушілігі	Қызметкерлерді тиімді іріктеу

Дереккөз: автормен құрастырылған

Бұл кесте жеңілдетілген көрініс болып табылады және тәуекелдер жиі қиылысуы немесе қабаттасуы мүмкін. Сонымен қатар, әлеуметтік кәсіпорынның нақты тәуекелдері оның ерекше жағдайларына және оның өз қызметін жүзеге асыратын контекстіне байланысты. Дегенмен, әлеуметтік кәсіпкерлер өз ұйымының нақты сипаттамалары мен миссиясына негізделген тәуекелдерді жан-жақты және жеке бағалауды жүргізуі керек.

Сонымен, әлеуметтік кәсіпкерліктің ең басты мақсаты – аймақтың әлеуметтік жағдайын жақсарту болып табылатыны белгілі. Сәйкесінше ең басты тәуекелі – аймақтағы әлеуметтік-экономикалық жағдайдың жақсармауы болып табылады. Осыған байланысты әлеуметтік кәсіпорындар экономикалық өсуге ықпал ете отырып, әлеуметтік мәселелерді шешуде маңызды рөл атқарады. Осы ұйымдардың одан әрі табысы мен ықпалы үшін мемлекеттік реттеу мен тәуекелдерді басқару тәжірибесін күшейту маңызды. Бұл ұсыныста әлеуметтік кәсіпорындардың тәуекелдерін реттеу мен басқаруды жетілдіру әдістері мен негіздеделері көрсетілген.

1. Нормативтік-құқықтық базаны жетілдіру. Әлеуметтік кәсіпорындар үшін арнайы әзірленген жан-жақты құқықтық базаны әзірлеу. Бұл құрылым әлеуметтік кәсіпорындарды дәстүрлі бизнестен ажыратып, салықтық жеңілдіктерді, есеп беру талаптарын және олардың әлеуметтік миссияларын қолдайтын құқықтық құрылымдарды анықтауы керек.

Арнайы нормативтік-құқықтық база әлеуметтік кәсіпорындардың құқықтық мәртебесін түсіндіреді, оларды құруды ынталандырады және жауапты іскерлік практика үшін ынталандыруды қамтамасыз етеді. Бұл инвесторлардың сенімін арттырады және әлеуметтік салдарды бақылауға мүмкіндік береді.

2. Қол жетімді ақпарат және ресурстармен қамтамасыз ету. Әлеуметтік кәсіпкерлерге ресурстар, ұсыныстар мен шаблондар ұсынатын онлайн платформа немесе үкімет порталын қалыптастыру. Заңнаманы сақтау, әсерді бағалау және озық тәжірибелер бойынша оқу материалдармен қамтамасыз ету. Бұл ақпараттық орталық сәйкестікті жеңілдетеді және оларды тәуекелдерді тиімді басқару үшін білім мен құралдармен қамтамасыз етеді.

3. Қаржылық қолдау жетілдіру. Мемлекеттік гранттарға, төмен пайыздық несиелерге немесе әлеуметтік бизнес үшін арнайы жасалған бастапқы капиталға қаражат бөлу. Капиталға қол жетімділікті жеңілдету үшін Үкімет қолдайтын қорларды немесе қаржы институттарымен серіктестік құруды қарастыруға болады.

Қаржылық қолдау қаржылық тәуекелдерді азайтады, әлеуметтік кәсіпорындардың кеңеюіне көмектеседі және инновацияны ынталандырады. Бұл ықпалды инвесторларды да, әлеуметтік жауапкершілікті іздейтін дәстүрлі инвесторларды да тартады.

4. Әсерді өлшеу стандарттары. Әлеуметтік әсерді өлшеу үшін стандартталған көрсеткіштер мен нұсқаулықтарды әзірлеу. Осы көрсеткіштерді пайдалана отырып, ашықтық пен салыстыруға ықпал ете отырып, әлеуметтік кәсіпорындарды өз әсерлеріңіз туралы хабарлауды қолдау.

Әсерді өлшеудің нақты стандарттары әлеуметтік кәсіпорындардың өз миссиясына адал болуын қамтамасыз етеді және олардың әлеуметтік әл-ауқатқа қосқан үлесін бағалауды жеңілдетеді.

Бүгінде әлеуметтік кәсіпкерлік оң әлеуметтік және экологиялық өзгерістерге ықпал ететін қуатты күшке айналды. Бұл инновациялық ұйымдар қаржылық тұрақтылықты сақтай отырып, күрделі әлеуметтік мәселелерді шешуге тырысады. Дегенмен, әлеуметтік және экономикалық мақсаттарға қол жеткізумен байланысқа тән тәуекелдер әлеуметтік кәсіпкерлер үшін қиындықтар туындатуы мүмкін. Үкімет тәуекелдерді басқаруда әлеуметтік кәсіпкерлікті қолдау мен табысты қамтамасыз етудің басты көзі болып табылады, сондықтан келесі шараларды қолдана отырып, әлеуметтік кәсіпкерлердің тәуекелдерін басқару ұсынылады:

1. Мемлекеттік деңгейде әлеуметтік кәсіпкерлерге тәуекелдерді бағалау бойынша тренингтер ұйымдастыру. Әлеуметтік кәсіпорындарға бейімделген тәуекелдерді бағалау және басқару бойынша оқу бағдарламаларын қамтамасыз ету. Семинарлар, вебинарлар және онлайн курстар ұсына отырып, коммерциялық емес ұйымдармен және университеттермен серіктес болу жолдарын көрсету. Бұл әлеуметтік кәсіпкерлерді тәуекелдерді басқару дағдыларына үйрету олардың тәуекелдерді тиімді анықтау, бағалау және азайту қабілетін арттырады, бұл ұйымның тұрақтылығын арттырады.

2. Тең-теңімен қолдау желілерін қалыптастыру. Әлеуметтік кәсіпкерлер тәуекелдерді басқарумен байланысты тәжірибе мен ең жақсы тәжірибелермен алмасатын өзара қолдау желілерін немесе салалық бірлестіктерді құру. Мемлекеттік қолдау қаржыландыру мен ресурстарды қамтуы мүмкін.

Тең-теңімен желілері әлеуметтік кәсіпкерлерге бір-бірінің тәжірибесін қабылдауға және ортақ мәселелерді бірлесіп шешуге мүмкіндік беретін оқыту және қолдау қауымдастығын құрады.

3. Үшінші тараптың аудиті және сертификаты ұйымдастыру. Үшінші тарап ұйымдарын тәуекелдерді басқару әдістерін қоса алғанда, әлеуметтік кәсіпорындардың тиімділігіне бағытталған аудиттер мен сертификаттарды жүргізуге ынталандыру. Сертификатталған әлеуметтік кәсіпорындарды жетілдіру және насихаттау. Бұл тәуелсіз аудиттер инвесторлар мен серіктестерге ұйымның тәуекелдерді басқару процестеріне сенуге көмектесу арқылы мүдделі тараптардың сенімі мен сенімін қамтамасыз етеді.

4. Мемлекеттік-жекешелік әріптестік қалыптастыру. Сектормен байланысты жүйелік тәуекелдерді ұжымдық түрде жою үшін мемлекеттік органдар, жеке сектор ұйымдары және әлеуметтік кәсіпорындар арасындағы ынтымақтастықты дамыту. Мемлекеттік-жекешелік әріптестік шеңберінде тәуекелдерді бөлу тетіктерін құру. Мемлекеттік-жекеменшік әріптестік жекелеген әлеуметтік кәсіпорындар жалғыз шеше алмайтын ауқымды міндеттерді шешу үшін ресурстарды, сараптамалық білімді және тәуекелдерді бөлу тетіктерін біріктіре алады.

Сонымен қорытындылай келе, әлеуметтік кәсіпорындар үшін мемлекеттік реттеу мен тәуекелдерді басқару тәжірибесін жетілдіру олардың өсуі, тұрақтылығы және әлеуметтік әсері үшін өте маңызды. Бұл ұсыныста әлеуметтік кәсіпкерлікке қолайлы орта құру, инновацияларды ынталандыру және осы ұйымдардың өз миссияларына адал болуын қамтамасыз ету әдістері мен негіздемелері көрсетілген. Осы стратегияларды жүзеге асыра отырып, үкіметтер әлеуметтік кәсіпорындардың оң өзгерістерге жол ашатын әлеуетін ашуға көмектесе алады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Бугре С. Әлеуметтік кәсіпкерлік: әлеуметтік құндылықты құруды басқару. – Тейлор мен Фрэнсис, 2016.
2. Зара С.А. және басқалар. Әлеуметтік кәсіпкерлердің типологиясы: мотивтер, іздеу процестері және этикалық мәселелер // Journal of business venturing. – 2009. – Т. 24. – №. 5. - 519-532 ББ
3. Локк Р.М. Жеке биліктің болашағы мен шегі: жаһандық экономикада еңбек стандарттарын ілгерілету. – Кембридж университетінің баспасы, 2013.
4. Сари М.П., Сундиман Д. әлеуметтік кәсіпорынның тәуекелдерді басқару құрылымы: вегетариандық мейрамхананың мысалы // Binus Business Review. – 2019. – Т. 10. – №. 2. – 139-146 ББ.
5. Тан В.Л., Уильямс Дж., Тан Т.М. «Әлеуметтік кәсіпкерліктегі «әлеуметтік» анықтамасы: альтруизм және кәсіпкерлік» // Халықаралық кәсіпкерлік және менеджмент журналы. – 2005. – Т.1. – 353-365 ББ.
6. Сульфей М.М., Алкахани Н. Әлеуметтік кәсіпкерлік арқылы экономикалық қауіпсіздік және тұрақтылық: қазіргі Сауд Арабиясының сценарийі // Қауіпсіздік және тұрақты даму мәселелері журналы. – 2017. - Т.6. – №. 3.
7. Дефурни Дж., Ниссенс М. Еуропа мен Америка Құрама Штаттарындағы әлеуметтік кәсіпкерлік тұжырымдамалары: ұқсастықтар мен алшақтықтар //әлеуметтік кәсіпкерлік журналы. – 2010. – Т.1. – №. 1. – Б. 32-53.
8. Урбано Д. және басқалар. Әлеуметтік кәсіпкерлік және институционалдық жағдайлар: Испаниядағы эмпирикалық талдау. – Springer International Publishing, 2017. - Б.53-64.
9. Бернардино С., Фрейтас Сантос Дж. Жаңа әлеуметтік кәсіпорындардың орындылығы мен жетістігін қабылдау: зерттеу //менеджмент, Экономика және кәсіпкерлік саласындағы жетістіктердің Халықаралық журналы. – 2018. - Т.5. – №. 6. – 1-8 Б.
10. Брустбауэр Дж. ШОБ-тағы корпоративтік тәуекелдерді басқару: құрылымдық модель жолында // халықаралық шағын бизнес журналы. – 2016. – Т. 34. – №. 1. - 70-85 Б.
11. Флорио К., Леони Г. Кәсіпорынның тәуекелдерін басқару және фирманың тиімділігі: итальяндық мысал // the British Accounting Review. – 2017. - Т. 49. – №. 1. - Б.56-74.
12. Берри-Стельцле Т.Р., Сю Дж. Кәсіпорын Тәуекелдерін басқару және капитал құны // Тәуекелдер мен сақтандыру журналы. – 2018. – Т. 85. – №. 1. – 159-201 ББ.
13. Да Силва Этгес, Кортимилла М.Н. Инновациялық бағытталған фирмалардағы тәуекелдерді басқарудың жүйелі шолуы // Тәуекелдерді зерттеу журналы. – 2019. – Т. 22. – №. 3. – 364-381 ББ.
14. Ву Д.Д., Чен С.Х., Олсон Д.Л. Тәуекелдерді басқарудағы бизнес-аналитика: соңғы жетістіктер //Ақпараттық ғылымдар. – 2014. – Т. 256. – 1-7 Б.
15. «Атамекен» ҚР Ұлттық кәсіпкерлер палатасы. Әлеуметтік кәсіпкерліктің қазіргі жағдайы. // Электрондық ресурс – URL: <https://atameken.kz/ru/news/48749-social-noe-predprinimatel-stvo-tekushaya-situaciya-i-razvitie-otrasli>

REFERENCES:

1. Bugre S. Äleumettik käsıperlik:äleumettik qūndylyqty qūrudy basqaru. – Teilor men Frensis, 2016.
2. Zara S.A. және basqalar. Äleumettik käsıperlerdiñ tipologiasy: motivter, izdeu prosesteri және etikalyq мәseleler // Journal of business venturing. – 2009. – Т. 24. – №. 5. - 519-532 BB
3. Lokk R.M. Jeke biliktiñ bolaşaǵy men segi: jahandyq ekonomikada eñbek standarttaryn ilgeriletu. – Kembrij universitetiniñ baspasy, 2013.
4. Sari M.P., Sundiman D. Äleumettik käsıporynnyñ täuekelderdi basqaru qūrylymy: vegetariandyq meiramhananyñ mysaly// Binus Business Review. – 2019. – Т. 10. – №. 2. – 139-146 BB.
5. Tan V.L., Uiläms J., Tan T.M. «Äleumettik käsıperliktegi «äleumettik» anyqtamasy: ältruzm және käsıperlik» //Halyqaralyq käsıperlik және menejment jurnaly. – 2005. – Т.1. – 353-365 BB.
6. Sülfey M.M., Alkahtani N. Äleumettik käsıperlik arqyly ekonomikalıq qauıpsızdık және тұraqtylyq: qazırǵı Saud Arabiasynyñ senariı // Qauıpsızdık және тұraqty damu мәseleleri jurnaly. – 2017. -Т.6. – №. 3.
7. Defurni J., Nissens M. Europa men Amerika Qūrama Ştattaryndaǵy äleumettik käsıperlik tūjyrymdamalary: üqsastyqtar men alshaqyqtar //äleumettik käsıperlik jurnaly. – 2010. – Т.1. – №. 1. – Б. 32-53.
8. Urbano D. және basqalar. Äleumettik käsıperlik және institucionaldyq jaǵdailar: İspaniadaǵy empirikalıq taldau. – Springer International Publishing, 2017. - B.53-64.
9. Bernardino S., Freitas Santos J. Jaña äleumettik käsıporındardyñ oryndylyǵy men jetistigin qabyldau: zertteu //menejment, Ekonomika және käsıperlik salasyndaǵy jetistikterdiñ Halyqaralyq jurnaly. – 2018. -Т.5. – №. 6. – 1-8 B.
10. Brustbauer J. ŞOB-taǵy korporativtik täuekelderdi basqaru: qūrylymdyq model jolynda // halyqaralyq shaǵyn biznes jurnaly. – 2016. – Т. 34. – №. 1. - 70-85 B.
11. Florio K., Leoni G. Käsıporynnyñ täuekelderin basqaru және firmanyñ tiimdiligi: itäländyq mysal // the British Accounting Review. – 2017. - Т. 49. – №. 1. - B.56-74.
12. Berri-Stelsle T. R., Sü J. Käsıporyn Täuekelderin basqaru және kapital qūny // Täuekelder men saqtandyru jurnaly. – 2018. – Т. 85. – №. 1. – 159-201 BB.
13. Da Silva Etges, Kortimilla M.N. İnnovasiyalıq baǵytalǵan firmalardaǵy täuekelderdi basqarudyñ jüieli şoluy // Täuekelderdi zertteu jurnaly. – 2019. – Т. 22. – №. 3. – 364-381 BB.
14. Vu D.D., Chen C.H., Olson D.L. Täuekelderdi basqarudaǵy biznes-analitika: soñǵy jetistikter //Aqparattyq ğylymdar. – 2014.– Т. 256. – 1-7 B.
15. «Atameken» QR Ülttyq käsıperler palatasy. Äleumettik käsıperliktiñ qazırǵy jaǵdaiy. // Elektrondyq resurs – URL: <https://atameken.kz/ru/news/48749-social-noe-predprinimatel-stvo-tekushaya-situaciya-i-razvitie-otrasli>

РИСКИ В СОЦИАЛЬНОМ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВЕ: ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ И РЕГУЛИРОВАНИЕ

Ержанова А.М.*
докторант 3 курса
Казахский национальный университет
им. Аль-Фараби
г. Алматы, Казахстан
E-mail: aerzhanova97@gmail.com

Аширбекова Л.Ж.
кандидат экономических наук
Казахский национальный университет
им. Аль-Фараби
г. Алматы, Казахстан
E-mail: turar200480@mail.ru
ORCID: 0000-0003-0377-7854

Корпыса Я.
д.э.н., Ph.D., ассоциированный профессор
Щецинский университет
г. Щецин, Польша
E-mail: jaroslaw.korpysa@usz.edu.pl
ORCID: 0000-0002-2400-3308

***Аннотация.** Социальное предпринимательство было признано мощным способом решения сложных социальных и экологических проблем, обеспечивая при этом финансовую стабильность. Однако эта двойная миссия подвергает социальные предприятия различным рискам.*

Целью статьи является выявление рисков социальных предприятий, определить пути их управления и регулирования на частном и государственном уровне. В этом анализе, чтобы получить представление об основных рисках развития социального предпринимательства, проводится углубленное исследование последних научных работ, написанных ведущими экспертами в этой области. Анализируя научные работы, написанные экспертами в области социального предпринимательства, была обобщена информация о многогранных рисках, стоящих перед социальными предприятиями.

В статье были классифицированы риски в социальном предпринимательстве по уровню и предложены пути их государственного управления и регулирования. Статья дает более глубокое понимание рисков и доступных стратегий их снижения и может быть использована в качестве информационного инструмента для учебных курсов социальных предпринимателей.

***Ключевые слова:** социальное предпринимательство, государственное регулирование, риски, государственная политика, экономическая эффективность*

RISKS IN SOCIAL ENTREPRENEURSHIP: STATE MANAGEMENT AND REGULATION

Erzhanova A. M.*
doctoral student of the 3rd year
Kazakh National University named after Al-
Farabi
Almaty, Kazakhstan
E-mail: aerzhanova97@gmail.com

Ashirbekova L.Zh.
candidate of economic sciences
Al-Farabi Kazakh National University
Almaty, Kazakhstan
E-mail: turar200480@mail.ru
ORCID: 0000-0003-0377-7854

Korpysa J.
d.sc., Ph.D., associate professor
Szczecin university
Szczecin, Poland,
E-mail: jaroslaw.korpysa@usz.edu.pl
ORCID: 0000-0002-2400-3308

***Abstract:** Social entrepreneurship has been recognised as a powerful way to address complex social and environmental problems while providing financial stability. However, this dual mission exposes social enterprises to various risks.*

The purpose of this article is to identify the risks of social enterprises, to determine ways to manage and regulate them at the private and public level. In this analysis, an in-depth study of recent research papers written by leading experts in the field is conducted to gain insight into the main risks of social enterprise development. By analysing the research papers written by experts in the field of social entrepreneurship, the multifaceted risks facing social enterprises have been summarised.

The article categorised the risks in social entrepreneurship by level and suggested ways of their state management and regulation. The article, provides a deeper understanding of the risks and available strategies to mitigate them and can be used as an informative tool for social entrepreneurship training courses.

***Keywords:** social entrepreneurship, state regulation, risks, public policy, economic efficiency*

FTAMA 06.56.31

DOI: <https://doi.org/10.55871/2072-9847-2023-61-4-26-34>**Карыбаев А.А.-К.***кандидат экономических наук
Институт парламентаризма
г.Астана, Республика Казахстан
E-mail: anuar30@mail.ru**Саймова Ш.А.**доктор философии PhD
Институт парламентаризма
г.Астана, Республика Казахстан
E-mail: saimova@umto.kz**Иржанов А.С.**кандидат юридических наук
Институт парламентаризма
г.Астана, Республика Казахстан
E-mail: alimzhany@mail.ru

ГОСУДАРСТВО И КОНКУРЕНЦИЯ: ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПЕРСПЕКТИВЫ ПЕРЕДАЧИ ФУНКЦИЙ И УКРЕПЛЕНИЕ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация: *С развитием глобализации и увеличением роли конкуренции в экономике, вопрос передачи государственных функций в конкурентную среду и укрепление местного самоуправления стал центральным в повестке многих стран. В Казахстане этот вопрос является актуальным, учитывая стремление страны к модернизации и оптимизации государственного управления. В статье рассматривается актуальная проблематика модернизации системы государственного управления в Республике Казахстан. Основное внимание уделяется анализу практики передачи функций госорганов в конкурентную среду, а также их делегирования саморегулируемым организациям и органам местного самоуправления. Авторы выделяют ключевые противоречия, возникающие в правоприменительной практике Правительства Республики Казахстан при практической реализации заявленных реформ, в том числе касательно отсутствия саморегулируемых организаций в принимаемых нормативных правовых актах. Также наблюдается тенденции принятия во многих законах статьи о компетенции (полномочиях) соответствующих государственных органов, расширяющие эти полномочия, причем, значительно, а также роста числа организаций с государственным участием. В статье представлены конкретные рекомендации по оптимизации процесса передачи функций, включая введение понятия «государственного аутсорсинга», усиление антикоррупционных механизмов, проведение всесторонних исследований передачи функций, которые выявят преимущества и риски подобного перехода, а также определяют наличие проблем с его практическим внедрением и интеграцией, а также укрепление местного самоуправления.*

Ключевые слова: *Государственное управление, конкурентная среда, местное самоуправление, аутсорсинг, децентрализация, саморегулируемые организации, государственная монополия.*

■ Введение

Изучение проблем и особенностей местного самоуправления в контексте глобализации и децентрализации государственных функций приобретает особую актуальность. В мировой практике нет универсального подхода к вопросам местного самоуправления, что делает каждый национальный опыт уникальным и ценным. Республика Казахстан, активно развивая свои реформы в этой области, стоит перед необходимостью адаптировать мировой опыт с учетом своих национальных, исторических и культурных особенностей. Это, в свою очередь, требует глубокого научного анализа и изучения существующих подходов, методов и практик. При этом, учет интересов и потребностей населения, повышение уровня доверия к органам власти и укрепление демократических институтов становятся ключевыми вопросами. В условиях экономических и социальных вызовов, которые стоят перед Казахстаном, такой анализ становится особенно значимым, обозначая пути оптимизации государственных расходов и повышения качества предоставляемых услуг.

Несмотря на активное изучение и адаптацию мирового опыта в области местного самоуправления в Республике Казахстан, учет национальных и региональных особенностей, историко-культурного контекста и текущей экономической ситуации может существенно повысить эффективность и соответствие применяемых методов и практик реальным потребностям и интересам населения страны.

Целью данного исследования является анализ международного опыта и экономических перспектив передачи государственных функций в конкурентную среду и укрепление местного самоуправления в Казахстане.

■ Обзор литературы

Несмотря на разнообразие подходов к изучению вопроса передачи функций государственных органов в конкурентную среду, нет единого понимания механизмов и методов реализации принципов местного самоуправления в контексте современной экономической и политической реальности Казахстана.

Местное самоуправление, будучи ключевым элементом демократического устройства, играет важную роль в обеспечении социальной и экономической стабильности, а также в распределении ресурсов и предоставлении услуг на местном уровне. В то время как мировые научные работы предоставляют разнообразные концепции и методологии для понимания этой сферы, казахстанские исследователи акцентируют внимание на специфике регионального и национального контекста.

В Республике Казахстан отдельные авторы: Нурланова Н.К., Дауранов И.Н., Кенжебаева А.А., Бримбетова Н.Ж., Бурлаков Л.Н., Киреева А.А. [1], Садырбаев Е.А. [2], Ассаубаев Р. [3] и многие другие также предлагают свой взгляд на эту проблему.

Нурланова Н.К. и Бримбетова Н.Ж. в своих работах акцентируют внимание на исторических особенностях формирования системы местного самоуправления в Казахстане, подчеркивая важность учета культурных и традиционных особенностей страны. Бурлаков Л.Н. и Дауранов И.Н. анализируют правовые и институциональные рамки деятельности местных органов власти, выделяя проблемы и вызовы, стоящие перед ними. Кенжебаев А.А. и Киреева А.А. исследуют экономические аспекты местного самоуправления, в частности, вопросы бюджетного финансирования и распределения ресурсов. Садырбаев Е.А. и Ассаубаев Р. фокусируются на социальной составляющей, изучая взаимодействие местных органов власти с населением и механизмы учета интересов граждан при принятии решений.

Однако, несмотря на множество исследований и разработанных предложений, в Казахстане по-прежнему существует ряд проблем в сфере местного самоуправления, которые требуют дальнейшего анализа и разработки комплексных решений. Это подчеркивает важность продолжения научных исследований в этой области, а также необходимость интеграции мирового опыта с учетом национальных особенностей.

■ Материалы и методы

Материалами для изучения зарубежного опыта послужили доклады международных организаций (Всемирный банк, Организация экономического сотрудничества и развития (ОЭСР)); научные публикации и статьи ведущих мировых экономистов и специалистов в области местного самоуправления; результаты исследований и аналитические отчеты международных исследовательских институтов и центров; законодательные акты, стратегии и политические документы различных стран, успешно реализующих практику передачи государственных функций на местный уровень; практические кейсы и примеры из разных регионов мира, демонстрирующие успешные и неудачные опыты децентрализации. Этот комплексный подход позволил получить глубокое и многостороннее понимание мировой практики и экономических перспектив передачи государственных функций

в конкурентную среду, выявить ключевые факторы успеха, а также проанализировать потенциальные риски и проблемы, связанные с передачей государственных функций.

Методы исследования: При написании статьи были использованы общие подходы научного познания, в частности сбор и исследование данных, сравнение, методы статистического анализа и синтеза, метод научной абстракции, описательные методы - сопоставления и обобщения, ретроспективный анализ, структурный анализ.

■ Результаты и обсуждения

С развитием независимого Казахстана начался процесс активной модернизации государственного управления. Основной акцент был сделан на децентрализацию власти и передачу части государственных функций на местный уровень.

В современном мире существуют различные подходы к организации системы государственного управления и исполнения государственных функций. В разных странах применяются уникальные модели, включающие различные комбинации государственного и частного участия в предоставлении благ и услуг населению.

С момента получения Казахстаном независимости начался процесс формирования новой системы государственного управления. В этот период были заложены основы современной системы местного самоуправления, в рамках которой началось делегирование определенных полномочий на местный уровень.

В 2000-е годы реформы продолжились с углублением процесса децентрализации и оптимизации работы органов власти. Были предприняты шаги к сокращению административной нагрузки на бизнес и упрощению процедур предоставления государственных услуг.

В рамках Стратегии «Казахстан 2050» и Программы «100 конкретных шагов» был принят ряд мер по дальнейшей модернизации системы государственного управления. В частности, шаг 97 Программы предусматривал передачу несвойственных государству функций в конкурентную среду и саморегулируемым организациям.[4]

В последние годы наблюдается активное продолжение реформ. Созданы различные органы и структуры для координации процесса передачи функций, включая группу по рассмотрению и передаче несвойственных государству функций в конкурентную среду при Премьер-Министре Республики Казахстан в 2016 году.

Административная реформа в Республике Казахстан, запущенная после Послания Главы государства «Справедливое государство. Единая нация. Благополучное общество», стала одним из ключевых направлений государственной политики в области оптимизации и модернизации государственного управления. [5] На первом этапе были приняты два законодательных акта: Конституционный закон «О внесении изменений и дополнений в некоторые конституционные законы Республики Казахстан по вопросам административной реформы в Республике Казахстан» и Закон «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам административной реформы в Республике Казахстан». Эти законы заложили основу для децентрализации системы государственного управления и установления компетенции на законодательном уровне.

Особый интерес вызывает трансформация Канцелярии Премьер-Министра в Аппарат Правительства, которая, по всей видимости, призвана усилить координацию и оперативность работы исполнительной власти на национальном уровне. Следует отметить, что в рамках реформы переданы около 500 функций из компетенции Правительства в центральные госорганы, в том числе частично переданы реализационные функции на места. В рамках децентрализации перераспределяются 496 функций между уровнями государственного управления, из них:

- от уровня Правительства в центральных государственных органах - 473 функций;
- между центральными государственными органами - 2 функции;
- от центральных государственных органов в местные исполнительные органы -21 функция. [6]

В настоящее время, начата работа по второму этапу административной реформы, предусматривающей передачу полномочий от центра в регионы.

Данная работа проводится комплексно, с учетом готовности местных исполнительных органов к выполнению новых функций, в том числе с рациональным перераспределением штатной численности и финансовой, материально-технической потребности.

Данный этап реформы фокусируется на передаче реализационных полномочий из центрального уровня в регионы, включая перераспределение функций с областного уровня на уровень района. Этот этап предполагает не только структурные изменения, но и комплексную подготовку местных органов к выполнению новых функций, а также рациональное перераспределение ресурсов. Второй этап административной реформы планируется завершить до конца текущего года.

В рамках активных административных изменений в Республике Казахстан особое внимание приковывается к преобразованию и оптимизации государственной службы. Этот процесс, безусловно, обусловлен необходимостью адаптации системы госуправления к меняющимся внутренним и внешним вызовам.

После принятия Указа и решения Правительства от 9 декабря 2021 года, было начато активное сокращение численности госслужащих. К 1 января 2022 года эта цифра была уменьшена на 15%. В абсолютных значениях это означает, что в 2021 году количество государственных служащих уменьшилось на 9 610 человек, из которых 5 481 человек представляли центральные государственные органы, а 4 129 человек – местные исполнительные органы. Отмечено, что второй этап сокращения численности на 10% был отменен после заседания Мажилиса Парламента 11 января 2022 года.[7]

Министерством национальной экономики был предложен проект новой базовой структуры местных исполнительных органов. Согласно этому проекту, на уровне областей планировалось уменьшить количество управлений с 24 до 20, а на уровне районов и городов областного значения – с 12 отделов до 8-10 отделов. Однако, решение по данной инициативе еще предстоит принять на высшем уровне.

Параллельно, ведется активная работа по централизации вспомогательных функций госорганов. Этот процесс охватывает службы управления персоналом, финансовые службы, госзакупки, имущество, внутренний аудит и службы документационного обеспечения. По предварительным данным, мероприятия по централизации вспомогательных служб находятся на завершающей стадии.

Также стоит отметить, что Агентством по делам государственной службы ведется разработка норматива соотношения руководящих и исполнительных должностей. Это важное направление нацелено на создание эффективной организационной структуры государственных органов.

В последние годы в Республике Казахстан активизировались процессы модернизации системы государственного управления. Между тем отмечается, что в последнее время в правоприменительной практике Правительства РК имеются предложения не в полной мере отвечающие данному направлению модернизации.

Во-первых, в принимаемых нормативных правовых актах делается акцент на передачу функций госорганов в конкурентную среду. Однако, шаг 97 Плана нации о передаче государственных функций предусматривает, что эти функции должны передаваться не только в «конкурентную среду», то есть субъектам предпринимательства, но и саморегулируемым организациям. Более того, функции государственных органов должны передаваться также и органам местного самоуправления.

Во-вторых, данный «Шаг 97» нельзя воспринимать в отрыве от общей идеи стратегического развития. Общая идея заключается в установлении баланса между государственной властью и гражданским обществом, путем сокращения, профессионализации государственного аппарата и расширения саморегулирования и самоуправления, участия граждан в процессе принятия решений.

В частности, в настоящее время актуальным является, во-первых, передача функций, которые «несвойственны государству», «избыточны». Во-вторых, под «передачей функций» необходимо понимать их «сокращение». Иными словами, согласно Плану нации, государство должно избавляться (сокращать) от ряда функций, ненужных государству, а не просто переключать (делегировать) их исполнение с одних государственных учреждений на другие организации, как правило, подведомственные.

В-третьих, наблюдается тенденция в законотворческой деятельности, когда во многих законах в статьи о компетенции (полномочиях) соответствующих государственных органов вносятся дополнения, расширяющие эти полномочия, причем, значительно.

По состоянию на 2015 год количество государственных функций согласно положениям о госорганах составляло порядка четырех с половиной тысяч. С учетом показанной тенденции, этих функций в настоящее время гораздо больше. Иными словами, практика идет по пути не сокращения, а увеличения числа функций государственных органов, что не способствует сокращению бюрократического аппарата.

В-четвертых, отдельно следует отметить тенденцию роста числа организаций с государственным участием, подведомственных госорганам, на которые законами, подзаконными нормативными правовыми актами возлагаются разнообразные полномочия, в том числе публично-правового характера.

Все чаще встречается закрепление полномочий «организаций, созданных Правительством», непосредственно в законах. Такие организации, как правило, осуществляют функции информационно-аналитического и методического обеспечения соответствующей отрасли, а также играют роль «посредников» между обществом и государством. Несмотря на то, что здесь субъекты «квазигосударственного сектора» выполняют некие «квазигосударственные функции», такой подход не соответствует идее, заложенной в Плане нации.

В целом, эти преобразования свидетельствуют о стремлении Республики Казахстан к формированию гибкой, оперативной и эффективной системы госуправления, способной отвечать на современные вызовы и потребности общества.

Передача государственных функций, независимо от того, происходит ли это на местном уровне или в частный сектор, оказывает значительное воздействие на экономическую среду страны. Такое воздействие может иметь множество проявлений, начиная от экономической эффективности и заканчивая изменениями в рыночных структурах.

Одним из ключевых преимуществ передачи государственных функций является потенциал для оптимизации бюджетных расходов. Местные органы часто лучше осведомлены о потребностях своего региона, что позволяет им более эффективно распределять ресурсы. В то же время частные организации, действующие в условиях конкурентного рынка, часто стремятся к минимизации затрат, что также способствует экономии средств.

Также стоит отметить, что децентрализация полномочий может ускорить процесс принятия решений, позволяя органам на местном уровне быстрее реагировать на экономические изменения. Конкуренция, которая часто возникает при включении частного сектора в сферы, ранее контролируемые государством, может привести к инновациям, снижению цен и улучшению качества услуг.

Это, в свою очередь, может стимулировать экономический рост и создание новых рабочих мест, что благоприятно сказывается на экономической среде. При этом передача государственных функций может также способствовать привлечению иностранных и внутренних инвестиций, поддерживая тем самым экономическое развитие страны.

Однако несмотря на множество потенциальных преимуществ, существуют и определенные риски. Передача функций может повлиять на экономическую стабильность региона или страны в целом. Например, если местные органы или частные организации не обладают необходимыми ресурсами или компетенциями для эффективного выполнения своих функций, это может привести к экономическим трудностям.

Кроме того, передача функций может оказать воздействие на инфраструктурное развитие. Местные органы могут активизировать привлечение частных инвестиций для реализации ключевых инфраструктурных проектов. В то же время частный сектор может привлекать иностранные инвестиции, что способствует развитию инфраструктуры и созданию новых рабочих мест.

В целом стоит отметить, что передача государственных функций также имеет влияние на социальную сферу. Это может выразиться в создании новых рабочих мест и улучшении качества предоставляемых услуг, что, в свою очередь, повышает уровень жизни населения.

Во многих странах мира децентрализация и передача государственных функций стали ключевыми элементами реформы государственного управления. Сравнение казахстанского опыта с мировой практикой позволяет выявить общие тенденции, а также особенности, присущие каждому конкретному региону. К ним можно отнести: усиление роли местного самоуправления, вовлечение частного сектора.

В большинстве стран мира усиливается роль местного самоуправления. Это позволяет принимать решения, исходя из специфики и потребностей конкретного региона, улучшая качество и эффективность управления.

Передача государственных функций в конкурентную среду в 2020-х годах продолжает быть актуальным и востребованным процессом в разных уголках мира. Это способствует стимулированию конкуренции, инноваций и повышению качества предоставляемых услуг.

Интересен опыт США, где принят Закон об инвентаризации функций федеральных органов власти на основании которого, ежегодно определяются функции, не являющиеся однозначно государственными и которые могут быть реализованы частными компаниями. Федеральные ведомства ежегодно представляют в административно-бюджетное управление Белого дома перечень передаваемых на аутсорсинг видов коммерческой деятельности. При этом не требуется проведение сравнительного анализа затрат. На основании этого же закона заинтересованная сторона может в течение 30 календарных дней подать запрос для осуществления функции, указанной в перечне. В связи с чем администрация Белого дома ежегодно по предложениям федеральных ведомств формирует перечень функций, возможных к передаче в конкурентную среду через аутсорсинг.[8]

В Германии, Великобритании, Франции государственные функции передаются саморегулируемым организациям, объединяющим субъектов предпринимательской и профессиональной деятельности, при наличии внутренних правил, стандартов, контроля и коллективной имущественной ответственности.[9]

На сегодняшний день лидерами в развитии аутсорсинга государственных функций с уверенностью можно назвать США, Канаду, Австралию, Великобританию, Швецию, Данию, Сингапур и так далее. Как показывает международная практика, некоторые функции, переданные на аутсорсинг, способствуют преобразованию самой государственной системы. Власть «поворачивается лицом» к потребителю; она способна более своевременно и результативно реагировать на возникающие потребности.

Во Франции, например, началась частичная приватизация компании Aéroports de Paris, которая управляет аэропортами столицы. Этот процесс направлен на привлечение частных инвестиций для модернизации аэропортов и повышения их конкурентоспособности на международной арене.[10]

Бразилия активизировала процесс приватизации железнодорожных линий и портов с целью модернизации транспортной инфраструктуры. Эти действия стимулировали экономический рост в регионах, создавая новые рабочие места и привлекая инвестиции. [11]

Саудовская Аравия, в рамках программы Vision 2030, также активно привлекает частные инвестиции, особенно в сферах туризма и энергетики. Эти инвестиции направлены на стимулирование экономического роста, улучшение инфраструктуры и качества предоставляемых услуг. [12]

Казахстан следует общемировым тенденциям в области децентрализации и при этом у нас есть и свои особенности. Сравнивая казахстанский опыт с мировой практикой, можно сделать вывод о том, что Казахстан успешно интегрируется в общемировые процессы модернизации государственного управления. Однако при этом страна сохраняет свою уникальность и национальные особенности, которые нужно учитывать при дальнейшем развитии и реализации реформ.

Обобщая накопившийся опыт, в вопросах передачи государственных функций в конкурентную среду, а также по дальнейшему развитию местного самоуправления, предлагаем следующие рекомендации:

1. В целях определения правовой природы аутсорсинга считаем целесообразным предусмотреть данное положение в Предпринимательском кодексе РК или в Гражданском кодексе РК. В целях конкретизации аутсорсинга функций центральных и (или) местных исполнительных органов предлагаем рассмотреть вопрос об уточнении его названия как «государственный аутсорсинг». Подобное нововведение положительно повлияет на применение договора аутсорсинга с участием государства. Кроме того, считаем целесообразным обратить внимание на лидеров внедрения аутсорсинга государственных функций, среди которых выделяются США, Канада, Австралия, Великобритания, Швеция, Дания, Сингапур и др.

2. Для снижения коррупционных рисков передачи государственных функций в конкурентную среду следует предусмотреть в законе о государственных закупках механизм «государственного аутсорсинга» в части объявления и проведения конкурса о государственных закупках на передачу государственных услуг. Кроме того, для эффективного взаимодействия государственных органов в сфере антикоррупционной политики считаем необходимым предусмотреть в статье 7 Закона Республики Казахстан «О противодействии коррупции» от 18 ноября 2015 года № 410-V ЗРК нормы, предполагающие мониторинг осуществления аутсорсинга (статья пункт 7 статья 53 АППК).

3. Для дальнейшего укрепления местного самоуправления рекомендуется продолжить процесс передачи государственных функций на местный уровень.

4. Регулярно проводить мониторинг и анализ результатов передачи функций, корректируя процесс на основе полученных данных.

■ Заключение

Казахстан активно идет по пути децентрализации управления, стремясь повысить эффективность и качество предоставляемых услуг на местном уровне. Передача государственных функций на местный уровень и частному сектору стимулирует экономический рост, привлекает инвестиции и способствует созданию новых рабочих мест.

Современные тенденции государственного управления, основанные на международном опыте, подчеркивают важность децентрализации и передачи государственных функций. Эти процессы способствуют повышению эффективности управления, усилению роли местного самоуправления и вовлечению частного сектора. Основываясь на примерах из различных стран, можно утверждать, что такие стратегии приводят к модернизации государственной инфраструктуры, стимулированию экономического роста и повышению качества предоставляемых государственных услуг. Однако необходимо также учитывать

специфику каждой страны, адаптируя лучшие мировые практики к национальным реалиям. Передача государственных функций, будь то через аутсорсинг или приватизацию, требует тщательного анализа, планирования и мониторинга для достижения наилучших результатов.

В заключение следует отметить, что передача государственных функций в конкурентную среду является сложным и многогранным процессом, который, при правильном подходе, может принести значительные экономические и социальные выгоды. Казахстан, опираясь на мировой опыт и учитывая свои национальные особенности, имеет все шансы успешно реализовать эту стратегию.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Нурланова Н.К., Бримбетова Н.Ж., Бурлаков Л.Н., Дауранов И.Н., Кенжебаева А.А., Киреева А.А. Формирование системы местного самоуправления в Казахстане: особенности и перспективы. Монография. – Вена: Ассоциация перспективных исследований и высшего образования «Восток–Запад», 2015. – 208 с.
2. Садырбаев Е.А. Современные тенденции в развитии местного самоуправления Республики Казахстан // Вестник Карагандинского университета. Серия Экономика. – Караганда. – 2017. – No 4(88). – С. 138-144.
3. Асаубаев Р. Местное самоуправление – потенциал развития и текущие проблемы. – Алматы: Фонд Сорос Казахстан, 2016. – 84 с.
4. План нации - 100 конкретных шагов. Программа Президента Республики Казахстан от 20 мая 2015 года. Электронный ресурс – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000100>
5. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана от 1 сентября 2022 года «Справедливое государство. единая нация. благополучное общество». Электронный ресурс – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K22002022_2
6. Сенаторы приняли поправки по децентрализации власти. Электронный ресурс – URL: <https://www.zakon.kz/sobytiia/6387317-senatory-prinyali-popravki-po-detsentralizatsii-vlasti.html>
7. Отчет о реализации Плана действий по реализации Концепции развития государственного управления в Республике Казахстан до 2030 года. Электронный ресурс – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/economy/documents/details/479090?directionId=207&lang=ru>
8. Ксения Давыдова «Часть функций госорганов передадут в конкурентную среду». Электронный ресурс – URL: <https://www.zakon.kz/redaktsiia-zakonkz/4923168-chast-funktsiy-gosorganov-peredadut-v.html>
9. Аскар Биакметов «На повестке – создание конкурентной среды». Электронный ресурс – URL: <https://yvision.kz/post/664825>
10. Парламент Франции принимает предложения по приватизации и продаже акций ADP. Электронный ресурс – URL: <https://translated.turbopages.org/entertainment/french-parliament-adopts-proposals-privatisations-143113599.html>
11. Бразилия активизировала приватизацию морских портов. Электронный ресурс – URL: regnum.ru/news/economy/2088937.html
12. Saudi Vision 2030. Электронный ресурс – URL: <https://www.vision2030.gov.sa/>

REFERENCES:

1. Nurlanova N.K., Brimbetova N.ZH., Burlakov L.N., Dauranov I.N., Kenzhebaeva A.A., Kireeva A.A. Formirovanie sistemy mestnogo samoupravleniya v Kazakhstane: osobennosti i perspektivy. Monografiya. – Vena: Assotsiatsiya perspektivnykh issledovaniy i vys-shego obrazovaniya «VostoK–ZapaD», 2015. – 208 s.
2. Sadyrbaev E.A. Sovremennye tendentsii v razvitii mestnogo samoupravleniya Respubliki Kazakhstan // Vestnik Karagandinskogo universiteta. Seriya Ekonomika. – Karaganda. – 2017. – No 4(88). – S. 138-144.
3. Asaubayev R. Mestnoe samoupravlenie – potentsial razvitiya i tekushchie problemy. – Almaty: Fond Soros Kazakhstan, 2016. – 84 s.
4. Plan natsii - 100 konkretnykh shagov. Programma Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 20 maya 2015 goda. Ehlektronnyi resurs – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000100>
5. Poslanie Glavy gosudarstva Kasym-Zhomarta Tokaeva narodu Kazakhstana ot 1 sentyabrya 2022 goda «Spravedlivoe gosudarstvo. edinaya natsiya. blagopoluchnoe obshchestvo». Ehlektronnyi resurs – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K22002022_2
6. Senatory prinyali popravki po detsentralizatsii vlasti. Ehlektronnyi resurs – URL: <https://www.zakon.kz/sobytiia/6387317-senatory-prinyali-popravki-po-detsentralizatsii-vlasti.html>
7. Otchet o realizatsii Plana deistvii po realizatsii Kontseptsii razvitiya gosudarstvennogo upravleniya v Respublike Kazakhstan do 2030 goda. Ehlektronnyi resurs – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/economy/documents/details/479090?directionId=207&lang=ru>
8. Kseniya Davydova «Chast' funktsii gosorganov peredadut v konkurentnuyu sredU». Ehlektronnyi resurs – URL: <https://www.zakon.kz/redaktsiia-zakonkz/4923168-chast-funktsiy-gosorganov-peredadut-v.html>
9. Askar Biakhmetov «Na povestke – sozdanie konkurentnoi sredY». Ehlektronnyi resurs – URL: <https://yvision.kz/post/664825>
10. Parlament Frantsii prinimaet predlozheniya po privatizatsii i prodazhe aksii ADP. Ehlektronnyi resurs – URL: <https://translated.turbopages.org/entertainment/french-parliament-adopts-proposals-privatisations-143113599.html>
11. Braziliya aktivizirovala privatizatsiyu morskikh portov. Ehlektronnyi resurs – URL: regnum.ru/news/economy/2088937.html
12. Saudi Vision 2030. Ehlektronnyi resurs – URL: <https://www.vision2030.gov.sa/>

МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ БӘСЕКЕЛЕСТІК: ФУНКЦИЯЛАРДЫ БЕРУДІҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАНДА ЖЕРГІЛІКТІ ӨЗІН-ӨЗІ БАСҚАРУДЫ НЫҒАЙТУ

Кәрібаев Ә. А.-Қ.*

экономика ғылымдарының кандидаты
 Парламентаризм Институты
 Астана қ., Қазақстан Республикасы
 E-mail: anuar30@mail.ru

Саймова Ш. А.

философия докторы PhD
 Парламентаризм Институты
 Астана қ., Қазақстан Республикасы
 E-mail: saimova@umto.kz

А. С. Иржанов

заң ғылымдарының кандидаты
 Парламентаризм Институты
 Астана қ., Қазақстан Республикасы
 E-mail: alimzhany@mail.ru

Аңдатпа: Жаһандандудың дамуымен және Экономикадағы бәсекелестік рөлінің артуымен мемлекеттік функцияларды бәсекелестік ортаға беру және жергілікті өзін-өзі басқаруды нығайту мәселесі көптеген елдердің күн тәртібінде басты орынға шықты. Қазақстанда бұл мәселе елдің мемлекеттік басқаруды жаңғыртуға және оңтайландыруға ұмтылысын ескере отырып, өзекті болып табылады. Мақалада Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік басқару жүйесін жаңғыртудың өзекті мәселелері қарастырылады. Мемлекеттік органдардың функцияларын бәсекелестік ортаға беру практикасын талдауға, сондай-ақ оларды өзін-өзі реттейтін ұйымдар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарына беруге басты назар аударылады. Автор мәлімделген реформаларды іс жүзінде іске асыру кезінде ҚР Үкіметінің құқық қолдану практикасында туындайтын негізгі қайшылықтарды, оның ішінде қабылданатын нормативтік құқықтық актілерде өзін-өзі реттейтін ұйымдардың болмауына, көптеген заңдарда тиісті мемлекеттік органдардың құзыреті (өкілеттіктері) туралы баптарға қабылдаудың байқалатын тенденциясына, осы өкілеттіктерді кеңейтетін тармақтарға, сондай-ақ ұйымдар санының өсуіне қатысты туындайтын негізгі қайшылықтарды бөліп көрсетеді мемлекеттің қатысуымен. Мақалада «мемлекеттік аутсорсинг» ұғымын енгізуді, сыбайлас жемқорлыққа қарсы тетіктерді күшейтуді, осындай ауысудың артықшылықтары мен тәуекелдерін анықтайтын, сондай-ақ оны практикалық енгізу мен интеграциялауда проблемалардың бар-жоғын анықтайтын функцияларды беру процесін оңтайландыру, сондай-ақ жергілікті өзін-өзі басқаруды нығайту бойынша нақты ұсыныстар берілген.

Түйін сөздер: Мемлекеттік басқару, бәсекелестік орта, Жергілікті өзін-өзі басқару, аутсорсинг, орталықсыздандыру, өзін-өзі реттейтін ұйымдар, мемлекеттік монополия

GOVERNMENT AND COMPETITION: ECONOMIC PROSPECTS FOR THE TRANSFER OF FUNCTIONS AND STRENGTHENING OF LOCAL SELF-GOVERNMENT IN KAZAKHSTAN

Karybaev A.A.-K*

candidate of economic sciences
 Institute of Parliamentarism
 Astana, Republic of Kazakhstan
 E-mail: anuar30@mail.ru

Saimova Sh.A.

doctor of philosophy PhD
 Institute of Parliamentarism
 Astana, Republic of Kazakhstan
 E-mail: saimova@umto.kz

Irzhanov A.S.

candidate of legal sciences
 Institute of Parliamentarism
 Astana, Republic of Kazakhstan
 E-mail: alimzhany@mail.ru

Abstract: With the development of globalization and the increasing role of competition in the economy, the issue of transferring state functions to a competitive environment and strengthening local self-government has become central to the agenda of many countries. In Kazakhstan, this issue is relevant, given the country's desire to modernize and optimize public administration. The article deals with the actual problems of modernization of the public administration system in the Republic of Kazakhstan. The main attention is paid to the analysis of the practice of transferring the functions of state bodies to a competitive environment, as well as their delegation to self-regulating organizations and local self-government bodies. The author highlights the key contradictions that arise in the law enforcement practice of the Government of the Republic of Kazakhstan during the practical implementation of the announced reforms, including the absence of self-regulating organizations in the adopted regulatory legal acts, the observed trend of adoption in many laws in the articles on the competence (powers) of the relevant state bodies of paragraphs expanding these powers, and significantly, as well as the growth in the number of organizations with state participation. The article presents specific recommendations for optimizing the process of transfer of functions, including the introduction of the concept of «state outsourcing», strengthening anti-corruption mechanisms, conducting comprehensive studies of the transfer of functions that will identify the advantages and risks of such a transition, as well as identify problems with its practical implementation and integration, as well as strengthening local self-government.

Keywords: Public administration, competitive environment, local self-government, outsourcing, decentralization, self-regulating organizations, state monopoly.

Кыздарбекова А.С.*
«Аудит және бақылау»
ББ 2-курс докторанты
Әл-Фараби атындағы
Қазақ Ұлттық Университеті
Алматы қ., Қазақстан Республикасы
E-mail: aseta_ks@mail.ru
ORCID: 0000-0002-3923-8484

Оралбаева Ж.З.
экономика ғылымдарының кандидаты,
қауымдастырылған профессор
Әл-Фараби атындағы
Қазақ Ұлттық Университеті
Алматы қ., Қазақстан Республикасы
E-mail: oralbaeva_zhanar@mail.ru
ORCID: 0000-0003-0817-5756

Нурлихина Г.Б.
экономика ғылымдарының докторы,
профессор
Алматы гуманитарлы-экономикалық
университеті
Алматы қ., Қазақстан Республикасы
E-mail: gnurlihina@mail.ru
ORCID: 0000-0003-2134-3523

ҰЙЫМДАРДЫҢ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДЕ ҚАРЖЫЛЫҚ ЕСЕПТІЛІКТІҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІНЕ АУДИТ ЖҮРГІЗУ ӘДІСТЕМЕСІ

Аңдатпа: Тұрақты даму мақсаттарын қамтамасыз ету мәселесі бүгінгі күні экономиканың жеке секторларындағы ұйымдар шеңберінде өте өзекті болып отыр. Осы тұжырымдаманың үш негізгі аспектісі, яғни экологиялық, әлеуметтік және экономикалық аспектілер арасындағы тепе-теңдікті сақтау ұйым қызметінің маңызды бағытына айналуда.

Тұрақты даму тұжырымдамасының негізгі бағыттарының бірі өнеркәсіптік ұйымдардың қоршаған ортаға теріс әсеріне қатысты ақпараттық ашықтықты, сондай-ақ мұндай әсерді азайту жөніндегі іс-шараларды қамтамасыз ету болып табылады. Өз кезегінде, тұрақты дамуға мүдделі барлық тараптардың ақпараттық қажеттіліктерінің ерекшелігі еліміздегі экологиялық аудитті дамыту мәселелерінің өзектілігін анықтайды.

Мақаланың мақсаты - ұйымдардың тұрақты дамуын жүзеге асыру аясында қаржылық есептіліктегі экологиялық мәселелерге аудит жүргізудің әдістемесін жетілдіру бойынша ұсыныстар беру.

Мақалада жалпы ғылыми және арнайы зерттеу әдістері қолданылады.

Жүргізілген зерттеу нәтижесінде ұйымдардың есептік ақпараттарына экологиялық аудитті ұйымдастыру негіздерін қалыптастыру бойынша әдістемелік ережелер дамытылды.

Экологиялық мәселелер көптеген ұйымдар үшін өте маңызды болады және қаржылық есептілікке айтарлықтай әсер етуі мүмкін. Осы мәселелер қаржылық есептілікті пайдаланушылар арасында үлкен қызығушылық тудырады. Егер экологиялық мәселелер субъекті үшін маңызды болса, осындай мәселелердің нәтижесінде қаржылық есептіліктегі фактілердің елеулі бұрмалану қаупі (оның ішінде жеткіліксіз ашылуы) болуы мүмкін. Мұндай жағдайларда аудитор қаржылық есептілікке аудит жүргізу кезінде экологиялық мәселелерге ерекше назар аударуы керек.

Түйін сөздер: тұрақты даму, экологиялық аудит, шығындар, экологиялық міндеттеме, экологиялық есеп.

■ Кіріспе

Егер БҰҰ-ның Тұрақты даму мақсаттары негізінде жаһандық күн тәртібіне жүгінетін болсақ, онда су ресурстарын ұтымды пайдалану (6-мақсат), жаһандық жылынуды бәсеңдету бойынша шаралар қабылдау (13-мақсат), шөлейттенумен күресу және орман ресурстарын тиімді басқару, жердің деградациясы мен биоәртүрлілікті жоғалту процесінің алдын алу

(15-мақсат) сияқты экологиялық мәселелердің жоғары маңыздылығын атап өтуге болады [1].

Қазіргі жағдайда ақпаратты пайдаланушылардың экологиялық бағдарланған деректерге деген қажеттілігінің айтарлықтай өсуі байқалады. Табиғатты қорғау іс-шаралары және ұйымдардың табиғи ресурстарды пайдалануы туралы ақпаратты ұсыну, сондай-ақ ұсынылған ақпараттың дұрыстығын бақылау жаһандық тұрақты даму мақсаттарына қол жеткізу үшін үлкен маңызға ие болып отыр. Өйткені ұйымдар бір жағынан табиғи ресурстардың ірі тұтынушылары болып табылса, екінші жағынан - табиғатты қорғау іс-шараларын іске асыру үшін айтарлықтай қаражаттар бөледі. Осыған байланысты жүргізіліп жатқан табиғатты қорғау іс-шаралары туралы есептіліктің болуы мен оның ашықтығы маңызды аспект болып табылады. Экологиялық мәселелер туралы ашық ақпаратты ұсырудың маңыздылығы қаржы институттарының жаһандық серіктестігі (PCAF) аясындағы жұмыстармен расталады [2]. Сондықтан да, бүгінгі таңда қызметінде экологиялық аспектілері (атмосфераны ластау, су объектілеріне төгінділер, қалдықтар) бар ұйымдардың қаржы-шаруашылық өміріне және тиісінше олардың жария қаржылық есептілігіне ерекше назар аударылып отыр. Себебі ұйымдардың есептілігін оның рентабельділігі тұрғысынан ғана емес, сонымен қатар тұрақты даму тұжырымдамасында белгіленген қағидаларды сақтау тұрғысынан, оның ішінде ұйым қызметінің қоршаған ортаға әсері тұрғысынан да қарастыру және зерттеу қажеттіліктері туындауда.

Ұйымдар үшін қоршаған ортаның ластану фактісі олардың қаржы-шаруашылық қызметіне айтарлықтай әсер етіп, ал осы экологиялық проблемалар Қазақстан экономикасына зиян келтіріп отырғаны белгілі. Ranking.kz сайтының статистикасы бойынша 2017 жылдың басынан 2022 жылдың қыркүйегіне дейін Қазақстанда жыл сайын 1,1 мыңға жуық қылмыстық экологиялық құқық бұзушылық жасалды. Олардың саны жыл сайын азайып келе жатқанымен, олардың елге келтіретін қаржылық зияны артып келеді. Өткен жылы экологиялық бұзушылықтар Қазақстанға 5,3 млрд теңге шығын келтірді - бұл 2017 жылдан бергі рекордтық сома [3]. Соған байланысты тұрақты даму тұжырымдамасын іске асыруда қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік саясатты іске асыру тетіктері маңызды рөл атқарады. Оның міндеттерінің бірі өнеркәсіптік кәсіпорындардың қоршаған ортаға теріс әсеріне қатысты ақпараттық ашықтықты және мұндай әсерді төмендету жөніндегі іс-шараларды қамтамасыз ету болып табылады. Дегенмен, қазіргі уақытта экологиялық мәселелерге аудит жүргізуге жүйелі көзқарас жоқ. Нәтижесінде аудиттелетін субъектінің қызметінің экологиялық аспектілерінің олардың қаржылық есептіліктеріне әсерін толық және сенімді бағалау мүмкін емес. Осыған байланысты ұйымдардың қаржылық есептіліктеріндегі экологиялық мәселелерге аудит жүргізу мақсатында жүйелі әдістемені әзірлеу ерекше өзекті болып табылады.

Мақаланың ғылыми маңыздылығы ұйым қызметінің экологиялық құрамдас бөліктерін қаржылық есептілікке жалпы аудит жүргізу кезінде тексеру қажеттілігімен негізделуі болып табылады.

Зерттеу мақсаты - ұйымдардың тұрақты дамуын жүзеге асыру аясында қаржылық есептіліктегі экологиялық мәселелерге аудит жүргізудің әдістемесін жетілдіру бойынша ұсыныстар беру.

Гипотезасы. Мүдделі пайдаланушылардың ақпараттық қажеттіліктерін кеңейту ұйымдардың қызметтерінің экологиялық аспектілерін ашатын қаржылық есептілікті қалыптастыруға объективті қажеттілік туғызатындығына байланысты экологиялық аудит жүргізу тетіктерін қалыптастыру мәселелері туындайды. Бұл жағдай ғылыми қауымдастықтан есептік ақпараттарға экологиялық аудит жүргізудің әдістемелік негіздерін әзірлеуді талап етеді.

■ Әдебиетке шолу

Бүгінгі таңда аудиттің теориялық және тәжірибелік мәселесімен айналысатын ғалымдар өз зерттеулерінде оны тұрақты даму тұжырымдамасының құралы ретінде қайта қарау қажет екендігін негіздеуде [4; 5]. Барған сайын бизнесті әлеуметтенудіруге [6] және «жасылдандыруға» [7; 8], оның қоғамның тұрақты дамуы үшін жауапкершілігіне [9] көбірек көңіл бөлінуде.

Мақала тақырыбы ретінде алынған мәселеге зерттеу жүргізу үшін әдебиеттерге шолу жасау барысында қазіргі уақытта экологиялық аудитке екі негізгі көзқарас қалыптасқанын анықтадық. Ғалымдардың бір тобы экологиялық аудитті бухгалтерлік (қаржылық) есептілік аудитінің бір түрі ретінде қарастырса [10; 11; 12; 13], екінші тобы экологиялық аудитті аудиттің дербес түрі ретінде анықтайды [14; 15; 16]. Ал «Аудиторлық қызмет туралы» ҚР заңын экологиялық аудитпен байланысты қатынастарға қолдану мүмкін емес [17]. Біз ғалымдардың бірінші тобына қосыла отырып, экологиялық аудитті сөзсіз бухгалтерлік есеп мәліметтері мен қаржылық есептілік нысандарындағы ақпараттардың дұрыстығын тексеретін қаржылық аудитке жатқызуды қолдаймыз.

Экологиялық аудит жүргізу негізінде қоршаған ортаның ластануының есептілік көрсеткіштеріне әсерін бағалаудың жекелеген мәселелері көптеген авторлардың еңбектерінде қарастырылғаны белгілі. Мәселен, Мария Консуэло мен Пучета-Мартинестің зерттеулерінде айтылғандай, қаржыландырудың едәуір бөлігі қор нарығы арқылы тартылатын нарықтық экономикасы дамыған елдерде компаниялар экологиялық мәселелер туралы ақпаратты ашуға көбірек мүдделі. Бұл авторлардың пікірінше «компаниялар тұрақты даму мақсаттарына қол жеткізуге бағытталған жауапты шаруашылық жүргізуші субъектілердің беделін жақсартуға ұмтылады» [18].

А. Колк, П. Перего «қор нарығы дамымаған елдерде компаниялардың экологиялық мәселелері туралы толық және ашық ақпаратты ашуға деген ынтасы төмендейді. Сонымен қатар, экологиялық мәселелер туралы ақпаратты дайындау кезінде фирмаларды ынталандыруға саланың ерекшеліктері сияқты факторлар әсер етеді» [19] деп атап көрсеткен. Сондықтан, кәсіпорын қызметінің экологиялық құрамдас бөлігінің тиімділігін бақылау критерийлерін анықтауға авторлар ұсынған тәсілдер шаруашылық жүргізуші субъектілер үшін де өзекті болады, өйткені бұл ұйымдарға есеп жүйесімен интеграциялау арқылы экологиялық мәселелер бойынша есеп беру шығындарын азайтуға мүмкіндік береді және түсінікті ақпараттық негізді қамтамасыз етеді. Бірақ жүргізілген ғылыми зерттеулердің едәуір санына қарамастан, экологиялық аудит пен ұйымның тұрақты дамуының өзара байланысы мәселесі әлі күнге дейін өзекті болып отыр, ол осы мәселені одан әрі зерттеуді және жетілдіруді талап етеді.

■ Материалдар мен әдістер

Зерттеу барысында жалпы ғылыми және арнайы зерттеу әдістері, атап айтқанда: зерттеу нысанына кіретін белгілі бір мәселелер бойынша нормативтік-құқықтық актілерді, тұжырымдамаларды, талдамалық материалдарды және авторлардың көзқарастарын зерттеу кезінде логикалық әдістер (талдау, синтез, дедукция, индукция); экологиялық аудитті жүргізудің экономикалық аспектілерін есепке алу ерекшелігіне байланысты мәселелерді зерттеу барысында жүйелік талдау әдістері қолданылды.

■ Нәтижелер мен талқылаулар

Мемлекеттің әлеуметтік өмірінің тұрақты дамуы қағидатын басым бағыт ретінде іске асыру азаматтардың салауатты және қолайлы қоршаған ортаға конституциялық құқықтарын, сондай-ақ халықты қажетті экологиялық ақпаратпен қамтамасыз етуді көздейді.

Қоршаған ортаның жай-күйіне және халықтың денсаулығына ықтимал теріс әсер етуі мүмкін қызметтің жекелеген түрлеріне экологиялық бағалау рәсімдерінің, экологиялық бақылау мен рұқсат беру тәжірибесінің рөлі мен маңызы үнемі артып келеді.

«Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі туралы» ҚР 2012 жылғы 6 қаңтардағы №527-ІҮ заңының 24-бабының (экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету) 2-тармағында ұйымдардың міндеті «5) шаруашылық және өзге де қызметтің теріс экологиялық зардаптарын жою» екендігі аталып өткен [20]. Демек, қазіргі экологиялық мәселелердің күрделілігі оларды зерделеуде аудиторлық тәсілді қолдануды қажет етеді.

ҚР халықаралық экологиялық қауіпсіздік жүйесіне интеграциялау, қоршаған ортаны қорғау және табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану саласындағы ұлттық заңнаманың талаптарын күшейту міндеті ұйымдардың қаржылық есептіліктеріне аудит жүргізу кезінде экологиялық мәселелерге арналған бағыттың дамуын көрсетеді.

Экономикалық қауіпсіздіктің ішкі жүйесі ретінде экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету міндеттерін шешу ұйымдардың тұрақты дамуын қамтамасыз етудің кешенді мәселесінің бөлігі болып табылады. Осы мақалада ұйымның тұрақты дамуы деп оның қазіргі және болашақ ұрпақтың мүдделерін ескере отырып, үйлесімді оң өзгерістермен сипатталатын әлеуметтік-экологиялық, экономикалық жүйе ретінде жұмыс істеу режимі түсіндіріледі.

Кез келген ұйымның экономикалық қызметі қоршаған ортаға тікелей немесе жанама әсер ететін экологиялық кеңістікте жүзеге асырылады. Тұтастай алғанда мемлекеттің және атап айтқанда шаруашылық жүргізуші субъектінің тұрақты дамуын қамтамасыз ету үшін табиғи тепе-теңдікті сақтау, технологиялық процестердің энергия және ресурс сыйымдылығын төмендету, зиянды шығарындылар мен қалдықтар деңгейін бақылауды күшейту, үнемді өндіріс қағидаттарын қолдану және экологиялық стандарттарды сақтау мәселелерін зерделеу қажет.

Ұйымдар үшін қоршаған ортаның ластану фактісі ең алдымен табиғатты қорғау іс-шараларына қаржылық инвестициялар қажет болғандықтан олардың қаржы-шаруашылық қызметіне айтарлықтай әсер етеді.

Қазақстан Республикасында шаруашылық жүргізуші субъектілердің қоршаған ортаны қорғауға бағытталған шығындары 2022 жылы 444 млрд.теңгені, 2021 жылы 417 млрд. теңгені құраған. Оны келесі кесте мәліметтерінен көруге болады [21].

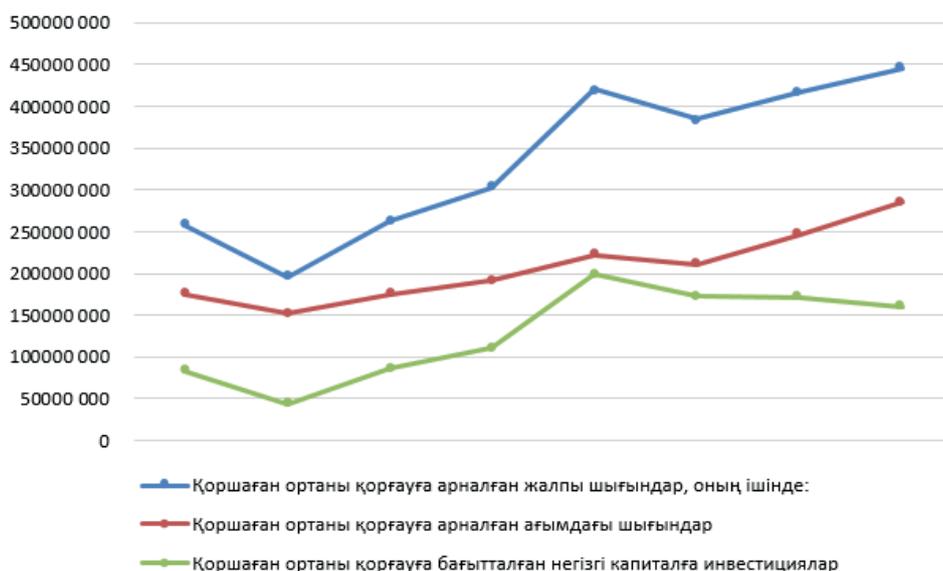
1-кесте. Өңірлер бойынша қоршаған ортаны қорғауға арналған шығындар

Өңірлер	2020 жыл, мың теңге	үлесі, %	2021 жыл, мың теңге	үлесі, %	2022 жыл, мың теңге	үлесі, %
Қазақстан Республикасы	384015734	100	416955575	100	444514269	100
Абай	2600586	0,68	3244786	0,78	5804267	1,31
Ақмола	63945393	16,65	18839038	4,52	19313971	4,34
Ақтөбе	38153904	9,94	59259824	14,21	44987100	10,12
Алматы	1472042	0,38	1814394	0,44	2096057	0,47
Атырау	43869542	11,42	76753130	18,41	100859822	22,69
Батыс Қазақстан	16593098	4,32	13014366	3,12	9678433	2,18
Жамбыл	12148355	3,16	58751671	14,09	26993650	6,07
Жетісу	925141	0,24	936822	0,22	993228	0,22

Өңірлер	2020 жыл, мың теңге	үлесі, %	2021 жыл, мың теңге	үлесі, %	2022 жыл, мың теңге	үлесі, %
Қарағанды	25663529	6,68	24173817	5,80	45973744	10,34
Қостанай	23327794	6,07	25046596	6,01	22624807	5,09
Қызылорда	16131739	4,20	4767423	1,14	3889222	0,87
Маңғыстау	16727282	4,36	13762285	3,30	13734770	3,09
Павлодар	40474833	10,54	38155928	9,15	37326905	8,40
Солтүстік Қазақстан	4328499	1,13	4924202	1,18	11771800	2,65
Түркістан	2768430	0,72	1948430	0,47	8544944	1,92
Ұлытау	8133856	2,12	12646350	3,03	12860844	2,89
Шығыс Қазақстан	36915932	9,61	36863495	8,84	33451971	7,53
Астана қаласы	17222878	4,48	8219235	1,97	16852108	3,79
Алматы қаласы	5060060	1,32	8893841	2,13	7519421	1,69
Шымкент қаласы	7552841	1,97	4939942	1,18	19237205	4,33

Дереккөз: [21] негізінде авторлармен құрастырылған

1-кесте деректерінен көріп отырғанымыздай, 2022 жылғы мәліметтер бойынша Атырау (22,7%), Қарағанды (10,3%), Ақтөбе (10,1%) облыстары табиғат қорғау қызметтеріне 191,8 млрд теңге бағыттаған, бұл қоршаған ортаны қорғауға жұмсалған шығындардың жалпы көлемінің 43,1% құрайды. Бұл осы аталған өңірлерде өнеркәсіптік ұйымдардың көп шоғырланғанымен түсіндіріледі.

1 - сурет. 2015-2022 жылдардағы қоршаған ортаны қорғау шығындарының динамикасы, млн. теңге
Дереккөз: [21] негізінде авторлармен құрастырылған

2022 жылы шығындардың жалпы көлеміндегі қоршаған ортаны қорғауға бағытталған негізгі капиталға салынған инвестициялардың үлесі 35,9%, ал ағымдағы шығындардың үлесі - 64,1% құраған.

Табиғатты қорғау шығындарының едәуір үлесін өнеркәсіптік ұйымдар жүзеге асыратыны белгілі. Осы қалыптасқан жағдайлардың себептерін анықтау үшін қоршаған ортаның жай-күйіне айтарлықтай әсер ететін жекелеген ұйымдардың немесе өндірістік кешендердің үлесімен өзара байланысты қоршаған ортаны қорғауға арналған шығындардың динамикасы мен құрылымын сипаттайтын тұтас ақпараттық жүйені құру ерекше маңызды болып табылады. Осылайша, бұл жағдай «қоршаған ортаны қорғау шығындары» деген бухгалтерлік есеп объектісінің нақты бар болуын көрсетеді. Сонымен қатар, ресми статистикада қоршаған ортаны қорғау шығындары туралы ақпарат бар, сондықтан да бухгалтерлік есепте қоршаған ортаны қорғау шығындарын тану және бағалау мәселелері туындап отыратыны белгілі.

Экологиялық көрсеткіштерді қаржылық есептілік нысандарына интеграциялау және нәтижесінде алынған ақпараттың арқасында табиғатты ұтымды пайдалану және табиғатты қорғау қызметі бойынша уақтылы басқарушылық шешімдер қабылдау қажеттілігі арта түсетінін атап өткен жөн. Сондықтан ақпараттық базаның осы блоктарының аудиті ұйым қызметінің экологиялық саласында қандай процестер жүріп жатқанының кепілі болып табылады.

Шаруашылық жүргізуші субъект қызметінің экологиялық аспектілеріне қатысты операциялар қаржылық және салық есептілігінің көрсеткіштеріне айтарлықтай әсер етуі мүмкін, олардың қатарына келесілерді жатқызуға болады:

- экологиялық заңнаманың кейбір нормаларын енгізу активтердің құнсыздануына және соның салдарынан олардың нақты құнын төмендету қажеттілігіне әкелуі мүмкін;
- экологиялық заңнама нормаларын сақтамау қалпына келтіру жұмыстарына, зиянды өтеуге, өтемақы төлеуге және басқа да шығындарды төлеуге қосымша қаржыландыруды талап етуі мүмкін;
- кейбір ұйымдарда (өндірістік кәсіпорындар, химиялық өндірушілер, қалдықтарды кәдеге жаратумен айналысатын кәсіпорындар және басқалар) олардың шаруашылық қызметіне байланысты экологиялық міндеттемелер туындауы мүмкін;
- экологиялық заңнаманың кейбір нормаларын сақтамау аудиттелетін ұйымның өз қызметін үздіксіз жалғастыру мүмкіндігіне әсер етуі мүмкін;
- егер экологиялық мәселелерге қатысты шығындарды жеткілікті сенімділікпен бағалау мүмкін болмаса, онда туындаған экологиялық міндеттемелер туралы ақпарат қаржылық есептілікке және т.б. ескертпелерде ашылады.

Осы есептіліктің дұрыстығы туралы пікір білдіру кезінде қателіктер қаупін азайту үшін аудитор аудит жүргізу әдістемесін қолдануы керек, соның арқасында, ең алдымен, аудиттелетін тұлғаның экологиялық активтері мен міндеттемелері туралы деректердің дұрыстығын анықтау үшін жеткілікті дәлелдер алуға болады. Бұған экологиялық аудитті жүргізудің заңнамалық белгіленген әдістемесін нақты сақтаған жағдайда ғана қол жеткізуге болады. Алайда, қазіргі уақытта мұндай әдістеменің болмауының нәтижесінде шаруашылық жүргізуші субъектінің қаржылық есептілігіне оның қызметінің экологиялық аспектілерінің әсерін толық көлемде шынайы бағалау мүмкін емес, бұл аудиторлық қорытындыда дұрыс емес пікір білдіруге әкелуі мүмкін.

Ұйым қызметінің экологиялық аспектілерінің аудиттелетін тұлғаның есептілігіне әсерін және оның елеулі бұрмалану қаупін экологиялық активтермен және міндеттемелермен операциялар аудитінің әдістемелерін жүзеге асыру нәтижесінде сенімді бағалауға болады.

Жүргізілген зерттеу және ұйымдардың қаржылық есептіліктеріне аудиторлық тексеру жүргізуді әдістемелік қамтамасыз етудің базистік ережелерін негіздеу бізге Қазақстан Республикасының ұйымдарының экологиялық мәселелеріне аудит жүргізу кезінде қажет деп санайтын кезеңдер бойынша тексеру әдістемесін әзірлеуге мүмкіндік берді.

2-кесте. Қаржылық есептіліктегі экологиялық аспектілерге аудит жүргізу кезеңдері бойынша тексеру әдістемесі

№	Кезеңдер	Тексеру рәсімдерінің мазмұны
1	Есептік ақпараттардағы экологиялық мәселелер аудитінің бастапқы кезеңі	есеп саясатын аудиторлық тексеру;
		ішкі бақылау жүйелерін аудиторлық тексеру;
2	Есептік ақпараттардағы экологиялық мәселелер аудитін жоспарлау	Циклдік және объектілік тәсілдерді қолдана отырып ұйымның негізгі экологиялық құжаттары бойынша ақпараттарды жинақтау, жалпылау және талдау
3	Экологиялық активтермен және міндеттемелермен операциялар аудитінің әдістемелері	Аудиторлық дәлелдемелерді алуда циклдік және объектілік тәсілді қолдану
4	Экологиялық активтермен және міндеттемелермен операциялар бойынша экологиялық мәселелер аудитінің соңғы кезеңі	Қорытындылар мен аудиторлық есепті ресімдеу

Дереккөз: авторлармен құрастырылған

Бірінші кезеңді іске асыру барысында аудитор ұйымның нормативтік актілерін, оның ішінде есеп саясаты мен ішкі бақылау жүйесі туралы ережені негізге алу қажет деп санаймыз.

Есеп саясатының аудиті заңнаманың талаптарына және аудиттелетін тұлғаның бухгалтерлік есеп жүйесінің құрылтай құжаттарына, ол жиынтығында қолданатын бастапқы құжаттар мен есептік тіркелімдерге сәйкестігін анықтау мақсатында қажет. Аудиттің осы кезеңінің ақпарат көздеріне есеп саясаты туралы бұйрық; есеп саясатын өзгертуге бұйрықтар; құжат айналымы кестесі; лауазымдық нұсқаулықтар; ұйымда әзірленген және пайдаланылатын бухгалтерлік есеп тіркелімдері бойынша есеп саясатына қосымшалар және т.б. жатады.

Аудитор аудиттелетін тұлғаның есеп саясатының келесі аспектілері туралы ақпарат алу қажет деп санаймыз:

- есеп саясатын дұрыс таңдау және қолдану;
- күрделі немесе әдеттегі емес есеп операцияларын есепке алудың толықтылығы;
- нормативтік талаптардың сәйкес келмеуіне немесе олардың болмауына байланысты оларға қатысты белгісіздік немесе түсініксіздік бар шаруашылық операцияларды көрсету кезінде есеп саясатының қағидаттарын қолдану;
- аудиттелетін тұлғаның есеп саясатындағы өзгерістердің себептері мен тиісті сипаты;
- қаржылық есептіліктегі маңызды ақпараттарды ашу.

Айта кетейік, біз ұйымдардың «Есеп саясатын» экологиялық активтер мен міндеттемелер және бухгалтерлік есеп жүйесіндегі табиғатты қорғау қызметін көрсетуге байланысты аспектілермен толықтыру қажеттілігін ұсынамыз. Осы ұсынысты ескере отырып, есеп саясатының аудитін экологиялық активтер мен міндеттемелер туралы ақпарат көрсетілуі тиіс есептілік көрсеткіштерін қалыптастырудың осындай бағыттары бойынша жүргізу қажет. Осылайша, есеп саясатының аудиті, оның мазмұнын зерделеу және талдау аудиторға аудиттелетін тұлғаны есепке алуды ұйымдастыру және жүргізу тәртібі, ол қолданатын бастапқы құжаттар мен есеп тіркелімдері бойынша заңнамаға және құрылтай құжаттарындағы талаптарға сәйкестігін анықтауға мүмкіндік береді деген қорытынды жасауға болады. Сондай-ақ, оның қызметінің келесі кезеңдерінде ерекше назар аудару керек экологиялық аспектілер анықталуы тиіс.

Кәсіпкерлік субъектісінің қызметі оның шаруашылық қызметінің тәуекелдерін барынша жоюға бағытталған ішкі бақылау жүйесімен қамтамасыз етілуге тиіс.

Ұйымның ішкі бақылау жүйесін бағалау кезінде аудиттелетін тұлғаның қызметінің ерекшелігімен, ауқымымен, оның бухгалтерлік есеп жүйесімен танысу керек деген қорытынды жасауға болады. Нәтижесінде аудиторлық ұйым аудит жүргізу кезінде оның сенімділігін

бағалау негізінде аудиттелетін тұлғаның ішкі бақылау жүйесіне сүйене алатынын шешеді. Осы кезеңдегі жұмыс нәтижелерінің деректерін аудитор барлық келесі кезеңдерде пайдаланады.

Екінші кезең - экологиялық активтер мен міндеттемелер бойынша операциялардың аудитін жоспарлау. Жоспарлау нәтижесінде жалпы стратегия әзірленеді және аудиторлық рәсімдердің күтілетін сипатын, мерзімдері мен көлемін ескере отырып, егжей-тегжейлі жоспар жасалады. Жоспар негізінен жүргізілген аудиттің тиімділігін анықтайды. Аудиттің осы кезеңінде бірінші кезеңді зерттеу нәтижесінде алынған ақпаратқа сүйену керек, сонымен қатар экологиялық мәселелердің маңыздылығын бағалау үшін басқа ақпарат көздерін зерттеу қажет.

Аудиттің осы бағыты бойынша аудитордың жұмыс құжатын талдау аудиттелетін тұлғаға арнайы тест сұрақтарының жасалатындығымен сипатталады.

Экологиялық активтермен және міндеттемелермен операциялар бойынша ұйымның экологиялық мәселелеріне аудит жүргізуді жоспарлаудың осы кезеңіндегі маңызды ақпарат көздерінің бірі ұйымның құрылтай құжаттары болып табылатындығын атап өту маңызды. Оларды шаруашылық жүргізуші субъектінің қызметі (лицензиялар, рұқсаттар және т.б.) бойынша құқықтық негізін белгілейтін құжаттармен бірге зерттеу табиғатты пайдалану немесе табиғатты қорғау қызметінің бар екендігін анықтауға мүмкіндік береді. Сонымен, экологиялық активтермен және міндеттемелермен операциялар бойынша циклдік және объектілік тәсілдер негізінде аудитті жоспарлау аудит жүргізу әдістемесін әзірлеуге негіз болып табылады. Бұл экологиялық активтер мен міндеттемелердің аудиттелетін тұлғаның қаржылық есептілігінің көрсеткіштеріне әсерін барынша сенімді бағалауға мүмкіндіктер береді.

Ұйымның қаржылық есептілігінің экологиялық мәселелеріне аудит жүргізудің үшінші кезеңін жүзеге асыру үшін аудиторлық дәлелдемелер алу көздеріне бастапқы құжаттар, аналитикалық және синтетикалық есепке алу тіркелімдері, қаржылық есептілік нысандарындағы деректер, бұрын жүргізілген экологиялық аудит нәтижесі туралы ақпараттар, экологиялық ортаны бақылау нәтижелері және т.б. алынады.

Алайда, шаруашылық жүргізуші субъектілердің есептілігінде экологиялық активтер мен міндеттемелер туралы қажетті егжей-тегжейлі ақпараттар жоқ екендігі белгілі. Бұл ұсынылған есептілік нысандарынан экологиялық көрсеткіштерді табуды қиындатады. Сондықтан бастапқы құжаттардан бастап қаржылық есептілік көрсеткіштеріне дейінгі экологиялық активтермен және міндеттемелермен операциялар аудитін жүзеге асырудың дәйектілігін негізді деп санаймыз.

Қаржылық есептіліктегі экологиялық аспектілерге аудит жүргізудің ұсынылған әдістемесі аудиттелетін тұлғаның есептілік көрсеткіштеріне тұтастай әсер ететін ақпараттардың толықтығы мен дұрыстығын анықтауға мүмкіндіктер береді. Осы ұсынылған әдістемені пайдаланудың кешенділігі аудиторлық ұйымдар жұмысының сапасын арттыруға, аудиттелетін тұлғаның есептілігіне экологиялық мәселелердің әсерін сенімді бағалауға мүмкіндік береді. Бұл аудиторлық қорытындыда аудитордың сенімді пікірін білдіруге ықпал етеді.

Қорытынды төртінші кезеңде аудиттелетін тұлғаның есептілік көрсеткіштерін тексеру нәтижесі бойынша қаржылық есептілік туралы пікір қалыптастырылады.

Сонымен, жоғарыда айтылған мәселелерді негізге ала отырып, қаржылық есептілікте көрсетілген ақпараттарға экологиялық аудит жүргізу әдістемесі бұл аудиттелетін ұйымның экологиялық активтері мен міндеттемелері туралы есептік деректердің дұрыстығын анықтау және аудитордың кәсіби пікірін білдіру үшін жеткілікті дәлелдемелерді қамтамасыз ететін бақылау әрекеттерінің дәйекті жиынтығы болып табылады деп айта аламыз.

■ Қорытынды

Бүгінгі күні ұйымдар үшін тұрақты даму саясатын әзірлеудің әмбебап әдістемесі жоқ және әр ұйым көбінесе бұл құжаттың тұжырымдамасын дербес түрде анықтайды.

Біздің ойымызша, ұйымдардың тұрақты даму саясаты тек экономикалық параметрлерді ғана басымдыққа қоймай, өзінің шаруашылық қызметінің экономикалық, экологиялық және әлеуметтік сипаттамаларын бірыңғай жүйеге біріктіруі керек. Аталған құжатта келесідей мәселелер нақты көрініс табуы керек деп ойлаймыз:

- ұйымның қоршаған табиғи ортаға қатынасын және экологиялық қызметпен байланысты шығыстардың, тәуекелдер мен міндеттемелердің оның қаржылық жағдайына әсері;
- инвестициялық шешімдер қабылдау үшін қажет экологиялық іс-шаралар және табиғатты қорғау қызметіне байланысты шығындар туралы ақпараттар;
- ұйымның инвестициялық шешімдерін дұрыс бағалау мақсатында табиғатты қорғау шығындарын анықтау және бөлу үшін басқару қызметінің мәні болып табылатын ұйымның экологиялық қызметінің мәселелері;
- экологиялық шығындар мен экологиялық қызметтің қоршаған ортаға әсері туралы нақты ақпараттар.

Осы ақпараттарды негізге ала отырып қаржылық есептілік туралы пікірді жасау кезінде аудитор қаржылық есептіліктің белгіленген негіздеріне сәйкес экологиялық мәселелердің әсері тиісті түрде көрсетілгенін немесе ашылғанын талдайды. Аудитор экологиялық мәселелерге қатысты маңызды белгісіздіктер немесе ақпараттарды ашудың жеткіліксіздігі туралы қорытынды жасай алады.

Сонымен, аудиторлық қорытындыда ұйым қызметінің экологиялық аспектілерінің негізгі мәселелерін ашу пайдаланушылар үшін қаржылық есептілік пен аудиторлық есептің ақпараттық құндылығын арттыратыны белгілі. Осы мақсатта аудиторлық есептің мазмұнын «Қаржылық есептілікте экологиялық сипаттағы елеулі ақпаратты ашу» туралы бөліммен толықтыруды ұсынамыз. Бұл бөлімде ұйым қызметінде экологиялық аспектілердің болуы және табиғатты қорғау іс-шараларын нысаналы қаржыландыру туралы міндетті ақпараттармен қатар, экологиялық шығындар мен экологиялық төлемдер және ұйымның экологиялық имиджін сипаттайтын қосымша ақпараттар (қоршаған ортаға теріс әсер ету дәрежесі, экологиялық саясаттың сипаттамасы) көрсетілуі керек.

Демек, қаржылық есептілікті тексеру кезінде экологиялық аспектілерді есепке алу аудиторлар жұмысының міндетті элементі бола отырып, бұл олардың қызмет сапасының деңгейін арттырады деген шынайы қорытынды жасауға негіз болып табылады.

Осы зерттеудің нәтижелері бойынша ұйымның қаржылық есептілігіндегі экологиялық мәселелерді тексеру үшін ұсынылған әдістеме келесідей мүмкіндіктер береді деген қорытынды жасауға болады:

- 1) аудиторлық ұйымның жұмыс сапасын арттыруға оң әсер етеді;
- 2) аудиттелетін тұлғаның есептілігіне экологиялық мәселелердің әсерін шынайы бағалайды;
- 3) аудиторлық қорытындыда дұрыс пікір білдіруге ықпал ететін болады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. БҰҰ ресми сайты [Электрондық ресурсы]. – URL: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/>
2. PCAF (2022). The Global GHG Accounting and Reporting Standard Part A: Financed Emissions. Second Edition. [Electronic resource]. – URL: <https://carbonaccountingfinancials.com/files/downloads/PCAF-Global-GHG-Standard.pdf>
3. Уголовные экологические правонарушения [Электронный ресурс]. – URL: <https://ranking.kz/reviews/other/ugolovnye-ekologicheskie-pravonarusheniya.html>
4. Островская О.Л. Совершенствование методологии аудита в условиях реализации стратегии устойчивого развития // Аудиторские ведомости. – 2016. - №1. - С. 9-26.
5. Никифорова Е.В., Вокина Е.Б. Аудит как инструмент концепции устойчивого развития // Учет. Анализ. Аудит. – 2015. - №2. - С. 37-44.
6. Юрина В. С. Устойчивое развитие и экологический аудит социо-эколого-экономических систем территориально-промышленных комплексов. - Тольятти: Кассандра, 2017. - 159 с.
7. Островская О. Л. Роль аудита в развитии «зеленой» экономики // Аудиторские ведомости. - 2015. - № 5. - С. 30-40.

8. Чхутиашвили, Л. В. Экологический учет и аудит российских организаций в условиях экологизации экономики России // Учетно-аналитическое обеспечение – информационная основа экономической безопасности хозяйствующих субъектов: Межвузов. сб. науч. тр. и результатов совмест. науч.-практ. проектов. В 2 ч. Ч. 1. – Москва: Аудитор, 2017. – С. 418-423.
9. Шедько Ю.Н. Комплексный подход к стратегии устойчивого развития предприятия // Научные записки ОрелГИЭТ. – 2016. – № 6 (18). – С.56-58.
10. Сергеева Т.В. Экологический аудит: учеб. пособие для студентов вузов. М.:Юнити-Дана, 2005. – 207 с.
11. Еспергенова, Л. Р. Основные направления развития экологического учета и аудита на современном этапе / Л. Р. Еспергенова, А. С. Досманбетова // Вестник университета Туран. – 2017. - № 1 (73). – С. 171-176.
12. Zhumabekova G., Kostyrko R. An environmental audit of financial-economic activity of the enterprise // Вестник КазНУ (Серия экономическая). – 2018. - № 4 (126). - С. 149-156.
13. Шарипов, А. К. Проблемы развития экологического аудита в Республике Казахстан // Молодой ученый. - 2012. - № 5 (40). - С. 257-260. [Электронный ресурс]. – URL: <https://moluch.ru/archive/40/4697/>
14. Жупышева А.О., Макыш С.Б. Особенности формирования системы государственного экологического аудита в Республике Казахстан // Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ хабаршысының экономика сериясы. - 2019. - № 2. Б. 78-89.
15. Масленникова, И. С. Экологический менеджмент и аудит: учеб. и практикум для академического бакалавриата / И. С. Масленникова, Л. М. Кузнецов. - Москва: Юрайт, 2016. - 327 с.
16. Двинин Д. Ю. Экологический менеджмент и аудит: учебное пособие. – Челябинск: Изд-во Челябин. гос. ун-та. - 2018. – 139 с.
17. Аудиторлық қызмет туралы Қазақстан Республикасы 1998 жылғы 20 қарашадағы N 304-І Заңы / Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық құқықтық жүйесі. [Электрондық ресурс]. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z980000304_
18. Pucheta-Martínez, M.C., Gallego-Álvarez, I. Corporate Environmental Disclosure Practices in Different National Contexts: The Influence of Cultural Dimensions (2020) Organization and Environment, 33 (4), pp. 597-623. [Electronic resource]. – URL: <https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-85068591169&doi=10.1177%2f1086026619860263&origin=inward&txGid=f8634032743a81d61e92cab0c7b141a9>
19. Kolk, A. Social and Environmental Accounting / A. Kolk, P. Perego // Wiley Encyclopedia of Management – P. 1–6. [Electronic resource]. – URL: <https://doi.org/10.1002/9781118785317.weom010061>.
20. Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі туралы Қазақстан Республикасының 2012 жылғы 6 қаңтардағы № 527-IV Заңы / Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық құқықтық жүйесі. [Электрондық ресурс]. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1200000527>
21. Қазақстан Республикасындағы қоршаған ортаны қорғауға арналған шығындар туралы]. – URL: <https://stat.gov.kz/upload/iblock/311/nln114i3wmxvoo89s68ts0aw3x77lq0/%D0%B7%D0%B0%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%8B%20%D0%9E%D0%9E%D0%A1%20-%20%D1%80%D1%83%D1%81.pdf>

REFERENCES:

1. UN Official Website. [Electronic resource]. – URL: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/>
2. PCAF (2022). The Global GHG Accounting and Reporting Standard Part A: Financed Emissions. Second Edition. [Electronic resource]. – URL: <https://carbonaccountingfinancials.com/files/downloads/PCAF-Global-GHG-Standard.pdf>
3. Criminal environmental offenses. [Electronic resource]. – URL: <https://ranking.kz/reviews/other/ugolovnye-ekologicheskie-pravonarusheniya.html>
4. Ostrovskaia O.L. Sovershenstvovanie metodologii audita v usloviakh realizatsii strategii ustoichivogo razvitiya // Auditorskie vedomosti. – 2016. - №1. - S. 9-26.
5. Nikiforova E.V., Vokina E.B. Audit kak instrument konsepsii ustoichivogo razvitiya // Uchet. Analiz. Audit. – 2015. - №2. - S. 37-44.
6. İurina V. S. Ustoichivoe razvitie i ekologicheski audit sosio-ekologo-ekonomicheskikh sistem teritoriälno-promyslennykh kompleksov. - Tölätti: Kasandra, 2017. - 159 s.
7. Ostrovskaia O. L. Röl audita v razvitii «zelenoi» ekonomiki // Auditorskie vedomosti. - 2015. - № 5. - S. 30-40.
8. Chhutiashvili, L. V. Ekologicheski uchet i audit rosijskih organizatsii v usloviakh ekologizatsii ekonomiki Rosii / Uchetno-analiticheskoe obespechenie – informatsionnaia osnova ekonomicheskoi bezopasnosti hozäistvuiushih subektov: Mejvuzov. sb. nauch. tr. i rezülatov sovmest. nauch.-prakt. proektov. V 2 ch. Ch. 1. – Moskva: Auditor, 2017. – S. 418-423.
9. Şedko İu.N. Kompleksnyi podhod k strategii ustoichivogo razvitiya predpriatia // Nauchnye zapiski OreIGİET. – 2016. – № 6 (18). – S.56-58.
10. Sergeeva T.V. Ekologicheski audit: ucheb. posobie dlä studentov vuzov. M.:İuniti-Dana, 2005. – 207 s.
11. Espergenova, L. R. Osnovnye napravleniya razvitiya ekologicheskogo ucheta i audita na sovremennom etape / L. R. Espergenova, A. S. Dosmanbetova // Vestnik universiteta Turan. – 2017. - № 1 (73). – S. 171-176.
12. Zhumabekova G., Kostyrko R. An environmental audit of financial-economic activity of the enterprise // Vestnik KazNU (Seria ekonomicheskaja). – 2018. - № 4 (126). - S. 149-156.
13. Şaripov, A. K. Problemy razvitiya ekologicheskogo audita v Respublike Kazahstan // Molodoi uchenyi. - 2012. - № 5 (40). - S. 257-260. [Electronic resource]. – URL: <https://moluch.ru/archive/40/4697/>
14. Jupyşeva A.O., Makış S.B. Osobenosti formirovaniya sistemy gosudarstvennogo ekologicheskogo audita v Respublike Kazahstan // L.N.Gýmılev atyndağy EÜY habarshysynyñ ekonomika seriasy. - 2019. - № 2. B. 78-89.
15. Maslennikova, İ. S. Ekologicheski menejment i audit: ucheb. i praktikum dlä akad. bakalavriata / İ. S. Maslennikova, L. M. Kuznesov. - Moskva: İurait, 2016. - 327 s.
16. Dvinin D. İu. Ekologicheski menejment i audit [Elektronnyi resurs]: uchebnoe posobie. – Cheläbinsk: İzd-vo Cheläbin. gos. un-ta. - 2018. – 139 s.
17. Аудиторлық қызмет туралы Qazaqstan Respublikasy 1998 jylğy 20 qarashaдағы N 304-І Zañy / Qazaqstan Respublikasy normativtik құқықтық актілерінің ақпараттық құқықтық жүйесі. [Elektronдық resurs]. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z980000304_

18. Pucheta-Martínez, M.C., Gallego-Álvarez, I. Corporate Environmental Disclosure Practices in Different National Contexts: The Influence of Cultural Dimensions (2020) Organization and Environment, 33 (4), pp. 597-623. [Electronic resource]. – URL: <https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-85068591169&doi=10.1177%2f1086026619860263&origin=inward&txGid=f8634032743a81d61e92cab0c7b141a9>
19. Kolk, A. Social and Environmental Accounting / A. Kolk, P. Perego // Wiley Encyclopedia of Management – P. 1–6. [Electronic resource]. – URL: <https://doi.org/10.1002/9781118785317.weom010061>.
20. Qazaqstan Respublikasynyñ ultiyq qauipsızdıgı turaly Qazaqstan Respublikasynyñ 2012 jylgy 6 qaıtarıdagy № 527-IV Zaıy / Qazaqstan Respublikasy normativtik qıyqytyq aktileriniñ aqparattyq qıyqytyq júiesi. [Elektrondyq resurs]. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1200000527>
21. Qazaqstan Respublikasyndağy qorşağan ortany qorǵauǵa arnalǵan shyndar turaly [Elektrondyq resurs]. – URL: <https://stat.gov.kz/upload/iblock/311/nln114i3wmxvoo89s68ts0aw3x77lq0/%D0%B7%D0%B0%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%8B%20%D0%9E%D0%9E%D0%A1%20-%20%D1%80%D1%83%D1%81.pdf>

МЕТОДИКА ПРОВЕДЕНИЯ АУДИТА ЭКОЛОГИЧЕСКИХ АСПЕКТОВ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ В ОБЕСПЕЧЕНИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ОРГАНИЗАЦИЙ

Кыздарбекова А.С.*

докторант 2-курса ОП «Аудит и контроль»
Казахский национальный
университет им. Аль-Фараби,
г. Алматы, Республика Казахстан
E-mail: aset_a@mail.ru

Оралбаева Ж.З.

кандидат экономических наук,
ассоциированный профессор
Казахский национальный
университет им. Аль-Фараби,
г. Алматы, Республика Казахстан
E-mail: oralbaeva_zhanar@mail.ru
ORCID: 0000-0003-0817-5756

Нурлихина Г.Б.

доктор экономических наук, профессор
Алматинский гуманитарно-экономический
университет
г. Алматы, Республика Казахстан
E-mail: gnurlihina@mail.ru
ORCID: 0000-0003-2134-3523

Аннотация: *Вопрос обеспечения целей устойчивого развития на сегодняшний день очень актуален. Важным направлением деятельности организации становится поддержание баланса между тремя основными аспектами этой концепции, т.е. экологическим, социальным и экономическим аспектами.*

Одним из основных направлений концепции устойчивого развития является обеспечение информационной открытости в отношении негативного воздействия промышленных организаций на окружающую среду, а также мероприятий по снижению такого воздействия. В свою очередь, специфика информационных потребностей всех заинтересованных в устойчивом развитии сторон определяет актуальность вопросов развития экологического аудита в стране

Цель статьи - дать рекомендации по совершенствованию методики проведения аудита экологических проблем в финансовой отчетности в рамках реализации устойчивого развития организаций.

В статье используются общенаучные и специальные методы исследования.

В результате проведенного исследования разработаны методические положения по формированию основ организации экологического аудита учетной информации организаций.

Экологические проблемы будут иметь решающее значение для многих организаций и могут существенно повлиять на финансовую отчетность. Эти вопросы представляют большой интерес среди пользователей финансовой отчетности. Если экологические проблемы важны для субъекта, в результате таких проблем может возникнуть риск существенного искажения (в том числе недостаточного раскрытия) фактов в финансовой отчетности. В этих случаях аудитор должен уделять особое внимание экологическим вопросам при проведении аудита финансовой отчетности.

Ключевые слова: *устойчивое развитие, экологический аудит, экологические аспекты финансовой отчетности, экологический учет, экологический актив, экологическое обязательство.*

METHODOLOGY FOR AUDITING ENVIRONMENTAL ASPECTS OF FINANCIAL STATEMENTS IN ENSURING THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF ORGANIZATIONS

Kyzdarbekova A.S.*

2st year doctoral student of
EP «Audit and Control»
Al-Farabi Kazakh National University
Almaty, Republic of Kazakhstan
E-mail: aseta_ks@mail.ru

Oralbayeva Zh.Z.

candidate of economic sciences,
associate professor
Al-Farabi Kazakh National University
Almaty, Republic of Kazakhstan
E-mail: oralbaeva_zhanar@mail.ru
ORCID: 0000-0003-0817-5756

Nurlikhina G.B.

doctor of economic sciences, professor
Almaty humanitarian-economic university
Almaty, Republic of Kazakhstan
E-mail: gnurlihina@mail.ru
ORCID: 0000-0003-2134-3523

Abstract: *The issue of ensuring the Sustainable Development Goals is very relevant today. An important area of the organization's activity is maintaining a balance between the three main aspects of this concept, i.e. environmental, social and economic aspects.*

One of the main directions of the concept of sustainable development is to ensure information openness regarding the negative impact of industrial organizations on the environment, as well as measures to reduce such impact. In turn, the specifics of the information needs of all parties interested in sustainable development determine the relevance of the issues of the development of environmental audit in the country

The purpose of the article is to give recommendations on improving the methodology for auditing environmental problems in financial statements as part of the implementation of sustainable development of organizations.

The article uses general scientific and special research methods.

As a result of the conducted research, methodological provisions on the formation of the foundations of the organization of environmental audit of accounting information of organizations have been developed.

Environmental issues will be critical for many organizations and can significantly affect financial statements. These issues are of great interest among users of financial statements. If environmental problems are important to the entity, as a result of such problems, there may be a risk of material misstatement (including insufficient disclosure) of the facts in the financial statements. In these cases, the auditor should pay special attention to environmental issues when conducting an audit of financial statements.

Keywords: *sustainable development, environmental audit, environmental aspects of financial reporting, environmental accounting, environmental asset, environmental obligation.*

Б.Б. Суханбердина*

к.э.н., ассоциированный профессор
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет
г. Уральск, Республика Казахстан
E-mail: suhanb@mail.ru
ORCID: 0000-0002-8375-6350

Г.К. Курманова

к.э.н., ассоциированный профессор
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет
г. Уральск, Республика Казахстан
E-mail: gulnara.ru@mail.ru
ORCID: 0000-0002-9052-2990

А.Ж. Утешкалиева

М.э.н.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет
г. Уральск, Республика Казахстан
E-mail: ademi2025@mail.ru
ORCID: 0009-0002-0425-3817

ПЛАТЕЖНЫЕ КАРТЫ В СИСТЕМЕ БЕЗНАЛИЧНЫХ РАСЧЕТОВ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация: Развитая платежная система является конкурентным преимуществом страны, что позволяет привлекать иностранных туристов, инвесторов, контрагентов. Эффективно функционирующая платежная система способствует развитию отечественного бизнеса, ускоряет денежный оборот и повышает эффективность денежной системы. Ускорение обработки финансовой информации, обеспечение высокой степени защиты информации, бесперебойное техническое обслуживание платежных банковских карт сделали платежную карту одной из самых привлекательных форм расчетов.

В статье проанализирован оборот платежных инструментов, применяемых на территории Республики Казахстан, в разрезе количества транзакций и объемов платежей, а также раскрыты особенности обращения платежных карт в системе безналичных расчетов в разрезе регионов и платежных систем. Сформулированы преимущества применения платежных карт как форм расчетов для участников денежного оборота. Выявлены проблемы, препятствующие дальнейшему развитию платежных карт как форм безналичных расчетов, в том числе раскрыты проблемы безопасности банковской информации о клиентах и счетах. Обосновано, что отсутствие единой национальной карточной платежной системы приводит к уязвимости экономики Республики Казахстан. Представлены рекомендации по дальнейшему развитию платежных карт как форм безналичных расчетов.

Ключевые слова: платежные карты; безналичные расчеты; платежные системы; денежный оборот

Введение

Цифровизация экономики современного Казахстана охватывает все сферы, в том числе финансовый сектор [1]. Актуальность темы исследования определяется тем, что в условиях финансовой глобализации эффективность безналичных расчетов становится одним из ключевых аспектов успешного развития страны.

Практика различных стран показала, что широкое применение современных форм безналичных расчетов, функционирующих на основе новых технологий, позволяет экономить от 35 до 50% от общего объема издержек обращения.

В экономически развитых странах Западной Европы, Азии (Китай, Япония, Южная Корея), Америки от 80 до 92% взрослого населения страны имеют личные банковские счета. В развивающихся странах показатель количества личных банковских счетов граждан значительно ниже. В странах Юго-Восточной Азии, Индии, некоторых странах Восточной Европы он составляет от 35 до 60%.

Согласно данным Бюро национальной статистики и Национального банка Республики Казахстан на двух жителей страны приходится одна платежная карта, что в разы меньше, чем в экономически развитых странах. Поэтому казахстанский рынок платежных карт имеет большой потенциал роста.

Целью исследования является анализ функционирования и развития системы безналичных расчетов с использованием платежных карт в Республике Казахстан.

■ Обзор литературы

Первые упоминания о платежных картах появились в конце XIX века. Так, в произведении Дж. Беллами говорится о возможности производить оплату не только наличными деньгами, но и с помощью специальных платежных карт [2]. Однако внедряться в денежный оборот платежные карты стали только в начале XX века.

Определением сущности, особенностями использования платежных карт в денежном обороте занимаются отечественные и зарубежные ученые: Г.С. Сейткасимов, А.А. Ильяс, А.К. Саулембеков, Т.Н. Усенбаев, Э. Беллами, Р.Л. Петерсон, А.Г. Ивасенко, В.Ю. Белоусова, А.И. Гинзбург, Т. Kokkola, О.И. Лаврушин и другие.

Вопросам внедрения и эффективного функционирования платежных карт в банковской сфере посвящены труды Л.В. Быстрова, А.С. Обаевой, Дж. Биггине, М.Ю. Белова, Л.П. Кроливецкой, В.М. Усоскина, В. Достова.

Такие аспекты функционирования платежных карт как операционные риски, безопасность электронных банковских услуг стали предметом изучения таких ученых как: О.Н. Антипов, Т. Кох, Дж.Ф. Синки, Т.В. Лубенская, С.В. Криворучко, Ю.Н. Юденков, С.Е. Голиков, Д.А. Аляев и других.

■ Материалы и методы

Информационной базой работы выступили материалы Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан, материалы периодических изданий.

В процессе исследования применялись такие методы как обобщение, группировка, табличный и графический, анализ статистических данных, метод классификации, экономический анализ и синтез.

■ Результаты и обсуждения

В современных условиях развития экономики Республики Казахстан платежные карты стали неотъемлемой частью платежного оборота страны.

Платежная карта обладает рядом преимуществ перед другими формами безналичных расчетов [3]. Преимущества использования платежной карты для ее владельца:

- возможность пополнения карточного счета наличными средствами через банкомат и безналичным переводом с любого счета;
- безопасность, которая выражается в наличие защиты доступа к средствам, лежащим на карте;
- круглосуточная доступность средств, лежащих на карточном счете;
- быстрота проведения финансовых транзакций по карте;
- возможность оплаты покупки товаров и услуг в торговых точках, интернет;
- возможность оплаты коммунальных услуг, погашения кредитов, пополнения депозитов;
- трансформация денежных средств населения в инвестиции через открытие банковских счетов и др.

Применение платежных карт является выгодным не только для владельцев карт, но и для других участников безналичных расчетов. Продавцы товаров и услуг также имеют возможность получить выгоды от использования платежных карт в своих операциях. Преимущества использования платежных карт для продавцов товаров и услуг:

- скорость обработки операции, включая верификацию и авторизацию при завершении платежа;
- снижение транзакционных издержек в сравнении с приемом оплаты наличными деньгами;
- лучшие условия для учета движения средств и запасов, финансового планирования;
- снижение расходов и минимизация рисков в целом, в том числе при использовании кредитных ресурсов.

Определенные выгоды от развития платежных карт как форм безналичных расчетов получают и банковские учреждения [4]. Банковские учреждения, выпускающие и обслуживающие оборот платежных карт, получают как прямую, так и косвенную выгоду:

- удобство применения платежных карт способствует дальнейшему привлечению клиентов;
- расширяется возможность привлечения средств на депозиты (вклады), т.е. расширяется депозитная база банка;
- расширение доступа к Интернет способствует круглосуточному доступу к средствам, находящимся на карточном счете, а значит позволяет клиентам эффективно управлять своими средствами;
- увеличение средств на счетах клиентов расширяет кредитные возможности банка;
- развитие банковских приложений, обеспечивающих доступ клиентов к карточным счетам, способствует снижению расходов банка, а значит и повышает рентабельность банка;
- рост доходов банка от обслуживания операций по карточному счету;
- эмиссия платежных карт и расширение ассортимента карт повышает конкурентоспособность банка и др.

На фоне дальнейшего развития финансовой глобализации быстрота и надежность форм безналичных расчетов приобретают особое значение [5].

Развитие безналичных форм расчетов происходит постоянно.

В таблице 1 представлены данные по платежным инструментам, применяемым на территории Республики Казахстан в разрезе количества транзакций и объемов платежей [6].

Таблица 1. Платежные инструменты, действующие на территории Республики Казахстан

Показатели	2020г.	2021г.	2022г.	Изменения (2022г/2020г.), в %
Количество платежей - всего, тыс. транзакций, в том числе:	1 899 246	3 510 819	6 915 282	264,1
Платежные поручения	242 197	271 443	293 141	21,0
Платежные требования - поручения	1 598	1 110	1 599	0,0
Чеки	2	1	1	-0,5
Платежный ордер	46 593	29 928	49 194	5,6
Инкассовые распоряжения	961	1 476	2 072	115,6

Показатели	2020г.	2021г.	2022г.	Изменения (2022г/2020г.), в %
Платежные карточки	1 571 455	3 175 866	6 542 486	316,3
Платежное извещение	36 441	32 510	26 789	-26,5
Объем платежей, всего, млн. тенге	457 067 009	469 771 951	656 945 175	43,7
Платежные поручения	419 807 695	408 597 895	551 946 974	31,5
Платежные требования - поручения	30 773	33 953	50 235	63,2
Чеки	7 428	6 711	3 674	-50,5
Платежный ордер	5 183 607	7 580 081	9 116 290	75,9
Инкассовые распоряжения	184 398	182 283	330 109	79,0
Платежные карточки	30 375 387	51 915 292	93 713 259	208,5
Платежное извещение	1 477 722	1 455 736	1 784 636	20,8

Источник: составлено на основе данных [6]

Как видно из данных таблицы, по количеству проводимых платежей основным платежным инструментом на территории Республики Казахстан за период с 2020г. по 2022 г. является платежная карта.

В 2020 году 82,7% от общего количества транзакций приходилось на платежную карту. В 2021 году на платежные карты приходилось уже 90,1%. В 2022 году тенденция сохранилась и на платежную карту приходилось около 94,6% от общего количества платежей.

По объемам платежей платежная карта значительно уступает платежному поручению. В 2022 году на платежное поручение приходилось 551 946 974 млн. тенге или 84,0%, на платежные карты - 93 713 259 млн. тенге или 14,3%.

Однако, в рассматриваемый период заметна тенденция роста платежей, осуществляемых посредством платежных карт, как по количеству, так и в объеме (рисунок 1).

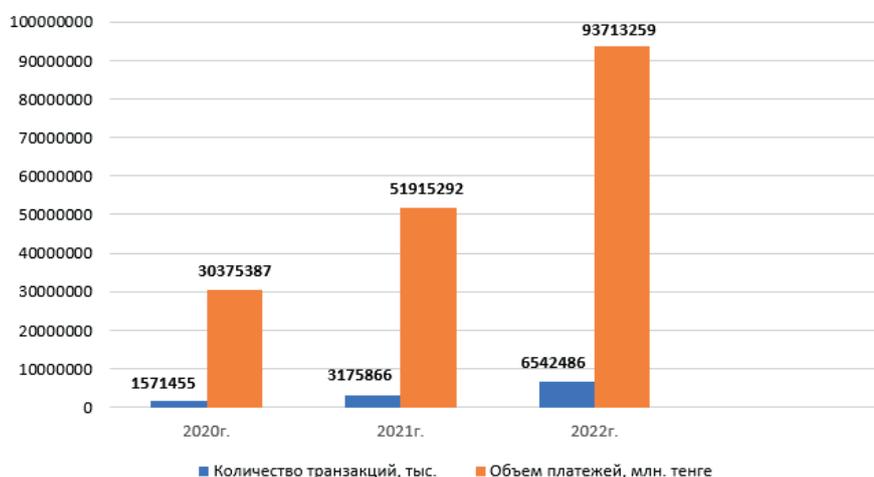

Рисунок 1. Количество транзакций и объемы платежей, осуществляемых по платежным картам

Источник: составлено на основе данных [6]

Количество транзакций по платежным картам выросло в 4,2 раза, объемы платежей – в 3,1 раза. Рост объемов использования платежных карт в общем обороте платежных инструментов связан с активным использованием Интернета как средства дистанционного обслуживания.

Коммерческие банки в последние годы активно используют Интернет в своей деятельности [7]. Многие крупные банки разработали и активно применяют банковские мобильные приложения.

Банковские мобильные приложения предлагают широкий спектр банковских услуг, что расширяет возможности использования платежных карт.

С внедрением различных банковских технологий спрос на платежные карты вырос, что нашло отражение в увеличении их числа (рисунок 2).

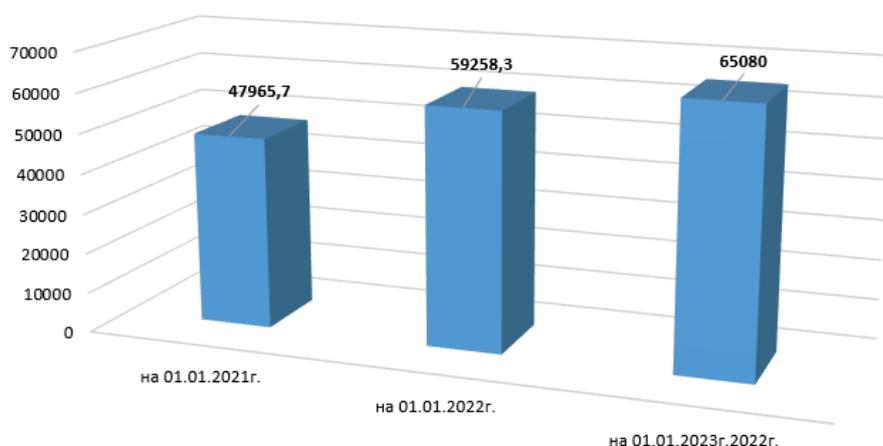

Рисунок 2. Количество платежных карт, находящихся в обращении на территории Республики Казахстан, тыс. единиц
 Источник: составлено на основе данных [6]

В период с 2020 года по 2022 годы увеличение количества платежных карт, находящихся в обращении, составило 35,7%.

В платежном обращении Республики Казахстан находятся платежные карты разных платежных систем (рисунок 3).

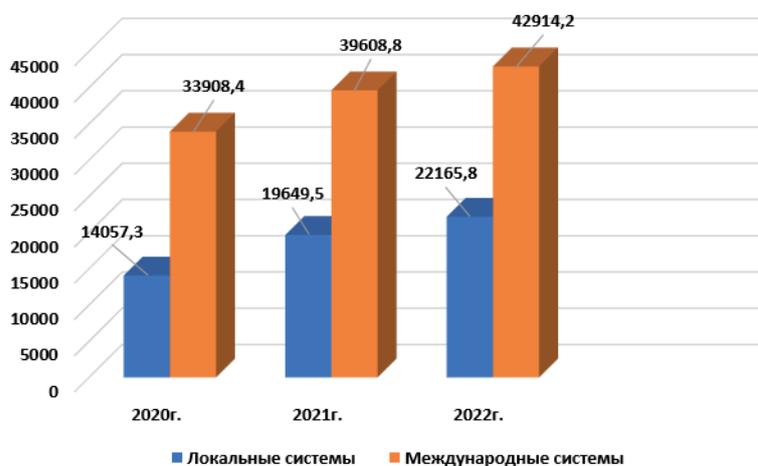

Рисунок 3. Платежные карты локальных и международных систем, обращающиеся в Республике Казахстан, тыс. единиц
 Источник: составлено на основе данных [6]

Платежных карт, функционирующих в рамках локальных систем, то есть карт, предназначенных для обращения только на территории Республики Казахстан, значительно меньше. Однако, сложилась тенденция опережающего роста количества платежных карт локальных систем над картами международных систем (13,2%).

Среди международных платежных систем, функционирующих в платежном обороте Республики Казахстан, преобладают Visa International и MasterCard Worldwide. При этом платежных карт Visa International в казахстанском денежном обороте значительно больше (рисунок 4).

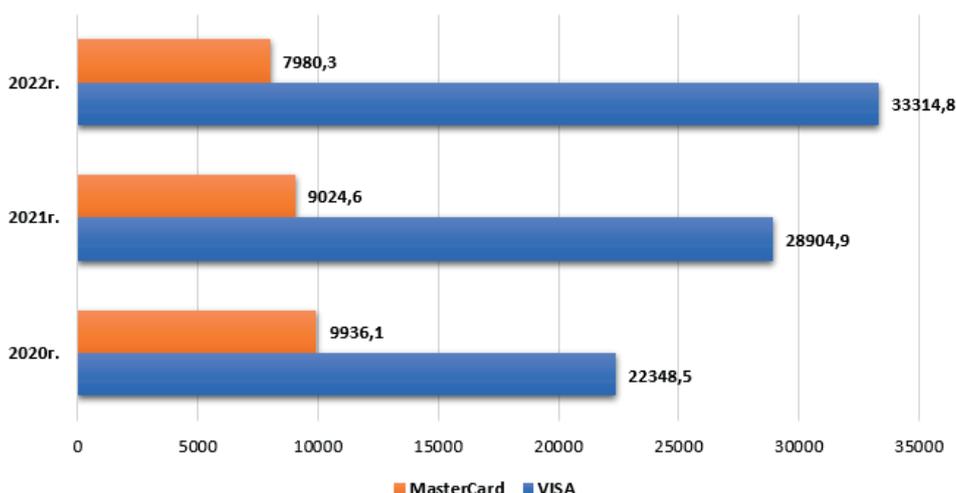

Рисунок 4. Платежные карты MasterCard Worldwide и Visa International в Республике Казахстан, тыс. единиц
 Источник: составлено на основе данных [6]

Соотношение между картами Visa International и MasterCard Worldwide в 2020 году составляло 2:1, в 2021 году – 3:1, в 2022 году – 4:1.

Популярность платежных карт Visa International объясняется тем, что карты данной системы обходятся дешевле в обслуживании. К тому же карты Visa распространены во многих странах, что является удобным для ее владельца.

Среди платежных карт Visa International и MasterCard Worldwide в Республике Казахстан преобладают дебетные карты (рисунок 5).

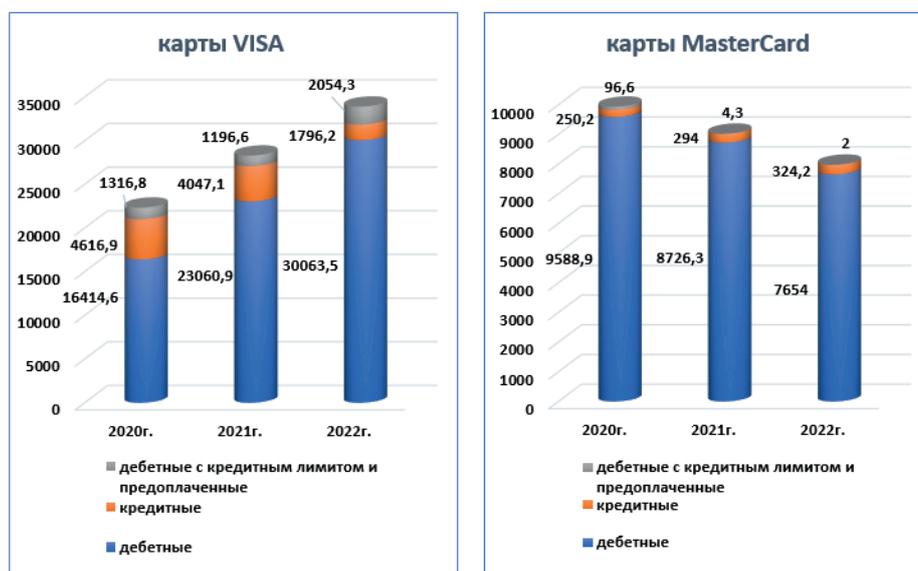

Рисунок 5. Виды платежных карт MasterCard Worldwide и Visa International, тыс. единиц
 Источник: составлено на основе данных [6]

В отличие от международных систем, карты локальных систем существенно увеличились в количестве и улучшились в качестве. Ассортимент карт казахстанских коммерческих банков расширился, в том числе кредитных карт.

Дебетные платежные карты активно используются в зарплатных проектах. При этом многие банки практикуют одновременную выдачу зарплатных дебетных и кредитных карт.

Стремительный рост числа выпускаемых платежных карт обеспечивается высокими темпами роста качества технических и технологических средств их обслуживания. В таблице 2 представлены данные по количеству POS – терминалов и банкоматов, обеспечивающих эффективное функционирование платежных карт.

Таблица 2. Количество POS – терминалов и банкоматов

Показатели	на 01.01.2021	на 01.01.2022	на 01.01.2023	Изменения 2022г. к 2020г., %
Количество POS - терминалов (шт.), в т.ч.:	211 764	509 194	831 780	292,8
у торговых предприятий	202 979	500 684	815 501	301,8
в банках	8 785	8 510	16 279	85,3
Количество банкоматов (шт.), в т.ч.:	12 728	12 443	12 391	-2,6
с функцией выдачи наличных денег	6 551	6 195	5 378	-17,9
с функцией выдачи и приема наличных денег	6 177	6 248	7 013	13,5
Количество торговых предприятий (ед.)	108 159	273 947	567 687	424,9
Количество пользователей онлайн сервисов банков (тыс. ед.)	28 730	19 288,87	22 912,09	-20,3
<i>Источник: составлено на основе данных [6]</i>				

С 2020 по 2022 годы количество POS – терминалов выросло почти в 3 раза. В частности, количество POS – терминалов, находящихся на территории торговых предприятий, выросло с в 4 раза.

Общее количество банкоматов в период с 2020 по 2022 годы, наоборот, снизилось – на 2,6%. При этом число банкоматов с функцией выдачи наличных денег уменьшилось на 17,9%, а число банкоматов с функцией выдачи и приема наличных денег увеличилось на 13,5%.

Рост количества торговых предприятий с установленными техническими устройствами по обслуживанию платежных карт повышает удобство и заинтересованность граждан в использовании таких платежных инструментов. Данная тенденция продолжилась и в 2022 году.

Количество пользователей онлайн сервисов банков в 2020 году на фоне пандемии резко возросло, но в связи с отменой большинства ограничительных мер в 2021 году снизилось.

В 2022 году число пользователей онлайн сервисов банков вновь возросло на фоне развития финтех, дальнейшей цифровизации экономики и финансового рынка, в частности.

Способствовало данному процессу и повышение уровня цифровой грамотности населения страны.

Рост числа граждан, использующих мобильную связь, увеличение числа пользователей смартфонов, айфонов и т.п. приводит к росту пользователей мобильных банковских приложений с их широкими возможностями в управлении своими электронными деньгами. Растет и средний возраст пользователей банковских приложений.

Таким образом, использование платежных карт как формы безналичных расчетов в Республике Казахстан расширяется.

В настоящее время электронные деньги представляют собой удобный и защищенный механизм осуществления платежей. Однако существует ряд проблем, препятствующих эффективному функционированию платежных карт как формы безналичных расчетов.

1. Неравномерное региональное распределение платежных карт. География развития рынка платежных карт показывает, что большая часть пластиковых карт эмитирована и активно используется в городах республиканского значения Алматы и Астана (таблица 3). Так, в городе Алматы в 2022 году было выпущено 17733 дебетные карты, что составляет 34,6% от общего объема выпущенных карт в Республике Казахстан.

В Астане в том же году было выпущено 4159 дебетных карт или 23,5% от объема выпущенных карт в Республике Казахстан. В городе Шымкент была выпущена 2931 дебетная карта, что составило 16,5%. Таким образом в 2022 году на эти 3 крупных города приходится 74,6% от объема выпущенных дебетных карт в Республике Казахстан. На весь остальной Казахстан приходилось 26,4%. Ситуация по кредитным картам складывается аналогично. Существенный перевес трех крупных городов по количеству выпущенных карт ясно просматривается.

Таблица 3. Количество платежных карточек в обращении (тыс. ед.)

Показатели	на 01.01.2021			на 01.01.2022			на 01.01.2023		
	дебетные	кредитные	иные	дебетные	кредитные	иные	дебетные	кредитные	иные
Республика Казахстан, в т.ч.	35 633	10 919	1 414	43 628	13 830	1 801	51 264	11 759	2 056
Акмолинская обл.	858	259	57	1 032	273	79	1 160	184	83
Актюбинская обл.	1 580	571	73	1 802	596	100	1 976	399	117
Алматинская обл.	1 681	400	90	2 113	424	135	2 593	298	156
Атырауская обл.	1 458	451	56	1 617	475	87	1 744	316	98
Восточно-Казахстанская обл.	2 108	712	115	2 445	762	150	2 757	512	163
Жамбылская обл.	1 464	457	74	1 678	475	103	1 890	318	113
Западно-Казахстанская обл.	1 089	389	49	1 277	409	68	1 448	280	74

Показатели	на 01.01.2021			на 01.01.2022			на 01.01.2023		
	дебетные	кредитные	иные	дебетные	кредитные	иные	дебетные	кредитные	иные
Карагандинская обл.	2 502	793	162	2 813	826	206	3 149	552	216
Костанайская обл.	1 255	399	53	1 525	419	72	1 747	282	77
Кызылординская обл.	1 164	391	69	1 340	407	90	1 515	280	96
Мангистауская обл.	1 379	446	46	1 584	466	66	1 739	291	78
Павлодарская обл.	1 304	455	66	1 482	475	90	1 644	311	102
Северо-Казахстанская обл.	687	196	31	818	209	41	979	139	44
Туркестанская обл.	1 400	1 50	100	1 759	112	103	2 102	85	124
г. Алматы	10 049	2 712	254	14 130	5 227	217	17 733	5 978	297
г. Астана	3 287	1 034	93	3 620	1 065	128	4 159	729	151
г. Шымкент	2368	1105	26	2 593	1 210	67	2 931	807	69

Источник: составлено на основе данных [6]

2. Постоянно растущие темпы карточного мошенничества. Увеличение безналичного оборота в Республике Казахстан за последние годы было значительным и составило в 2022 году более 70 триллионов тенге. Количество транзакций также увеличилось за 2017-2022 годы в 53 раза и составило более 60 миллиардов транзакций.

Цифровизация финансовых операций создает благоприятные условия для реализации мошеннических операций с использованием платежных карт. Статистика уголовных и административных правонарушений последних лет показывает, что количество финансовых махинаций существенно выросла. Интернет-мошенничество стало рассматриваться как подвид мошенничества в Республике Казахстан с 2018 года. В 2018 год было зарегистрировано 517 таких правонарушений. В 2019 году было зарегистрировано около 8 тысяч случаев интернет-мошенничества. В 2020 году в период пандемии финансовых правонарушений было зарегистрировано уже в несколько раз больше.

Среди мошеннических операций возросла доля кибератак на банки и счета их клиентов. В 2021 году было зарегистрировано 26,7 тысяч кибератак, что на 12% больше, чем в 2020 году. В 2022 году было зарегистрировано около 21 тысячи кибератак. Общий ущерб от финансовых махинаций в 2022 году составил более 20 миллиардов тенге.

В 2023 году, несмотря на спад количества финансовых махинаций в 2022 году, интернет-мошенничество вновь стало расти. За первые 2 месяца 2023 года отмечается значительный рост – более 3 тысяч случаев, что на 16% больше, чем за аналогичный период прошлого года.

Распространенные виды интернет-мошенничества:

- предложение «посреднических» услуг в оформлении кредитов;
- помощь в инвестировании в проекты, ценные бумаги и т.п.;
- помощь в обналичивании товарных кредитов;
- «сотрудник банка» звонит и просит установить на смартфон определенное мобильное приложение;

- фишинг - «выуживание» персональных данных с помощью ложных сайтов;
- вишинг - «выуживание» персональных данных с помощью телефонного звонка;
- смишинг - мошенничество по СМС, например, приходит смс о выигрыше в конкурсе или лотерее;
- получение денег в уплату за покупку товаров и услуг с ложных сайтов;
- хищение средств с карточных счетов и т.п. [8].

3. Низкий уровень финансовой грамотности населения. При использовании наличных денежных средств расходы населения ограничиваются имеющимся количеством наличных денег. В отношении безналичных денег, находящихся на карточных счетах, данное правило не работает.

Люди склонны допускать перерасход безналичных денег, поскольку контролировать электронные деньги сложнее. Расплачиваясь платежной картой, человек может не иметь под рукой смартфон или компьютер. Это приводит к тому, что человек не контролирует свои расходы в конкретный момент времени. Актуально это при использовании кредитной карты или дебетной карты с кредитным лимитом. Многие банки по кредитным картам предлагают клиентам льготный период пользования кредитом. Это, с одной стороны стимулирует население оформлять кредитные карты, с другой стороны, наличие льготного периода в погашении кредита часто приводит к образованию чрезмерной кредитной задолженности перед банком.

4. Низкий уровень качества обслуживания держателей платежных карт в регионах.

Наиболее продвинутый уровень качества обслуживания платежных карт отмечается в АО «Kaspi bank». У АО «Kaspi bank» функционирует широкая сеть POS-терминалов, банкоматов, картоматов и других технических средств обслуживания платежных карт [9].

АО «Kaspi bank» разработал и успешно реализует мобильное банковское приложение, которое позволяет держателю платежных карт Kaspi bank воспользоваться широким ассортиментом финансовых услуг банка и его партнеров. Однако, большинство коммерческих банков не имеют банковского приложения такого высокого уровня качества обслуживания клиентов.

5. Тарифная политика банков-эмитентов карт. Тарифная политика, осуществляемая эмитентами, включает разнообразные комиссии по обслуживанию, в том числе по снятию наличных средств, переводам со счета на счет, годовому обслуживанию карточного счета и т.п. При осуществлении платежей по платежным картам разных банков может взиматься межбанковская комиссия.

Анализ структуры затрат на одну транзакцию по карте показывает, что значительная часть затрат приходится на идентификацию, аутентификацию и авторизацию плательщика. Самой дорогой из них является идентификация участников транзакции. В этом отличие карточных операций от операций с наличностью. Наличные операции по своей сути анонимные, т.е. обезличенные.

Аутентификация или обработка информации также имеет большое значение для карточного оборота. Информационная и юридическая безопасность карточных операций позволяет минимизировать ошибки, а значит и потери всех участников расчетов.

6. Недоверие населения к электронным платежным средствам. На фоне увеличивающихся объемов финансовых махинаций и правонарушений с использованием платежных карт у некоторой части населения доверие к ним снижается или вызывает настороженность.

Оплата посредством платежной карты в режиме онлайн требует раскрытия некоторой информации о владельце карты, номере карты, сроках действия и секретного кода с оборотной стороны карты. Причем настороженность при оплате через Интернет возникает не только у покупателей товаров и услуг, но и у продавцов.

Покупатели опасаются за раскрытие информации, дающей доступ к средствам, находящимся на карточном счете. Продавцы опасаются столкнуться с мошенниками, которые пытаются воспользоваться чужими платежными картами. При этом в каждом отдельном случае и то и другое возможно.

7. Монополизация казахстанского рынка платежных карт. Численное превосходство платежных карт международной платежной системы VISA связано с тем, что они, во-первых, позволяют владельцу осуществлять расчеты не только внутри страны, но и за пределами Казахстана, во-вторых, им просто нет альтернативы на внутреннем рынке платежных карт.

Отсутствие единой национальной платежной системы приводит к уязвимости экономики Республики Казахстан, повышая ее зависимость от стран, чьи международные платежные системы захватили казахстанский внутренний рынок платежных карт. Пример Российской Федерации, которая столкнулась с подобным, наглядно показывает это. На фоне политического противостояния России и США американские платежные системы VISA и MasterCard одновременно прекратили обслуживать платежные карты россиян. В ответ на прекращение деятельности международных платежных карт на территории Российской Федерации, она создала собственную национальную платежную систему Мир. Казахстану, не дожидаясь подобной ситуации, необходимо создавать свою национальную платежную систему, постепенно вытесняя с внутреннего рынка платежные карты VISA и MasterCard.

8. Недостаточное развитие эквайринга. Эквайринг подразумевает механизм обслуживания платежных карт в торговых и сервисных предприятиях [10].

В крупных супер и гипермаркетах эквайринг осуществляется беспрепятственно, однако в средних и маленьких магазинах платежными картами расплатиться пока еще сложно - актуально это для многих регионов страны.

Недостаточная технологическая развитость торговых и сервисных предприятий препятствует распространению платежных карт.

9. Низкий уровень доходов населения республики. Существование данной проблемы подтверждается значительным преобладанием количества дебетных карт над кредитными. Это означает, что большая часть пластиковых карт, обращающихся на территории Республики Казахстан, выпущена в рамках зарплатных проектов. Людям, имеющим невысокие доходы, дебетных платежных карт достаточно для получения заработной платы и осуществления определенных расходных операций по ним, при этом открытие дополнительных карт, например, кредитных, не требуется.

Практика показывает, что кредитные карты оформляют, в основном, люди со средним и более высоким уровнем доходов. Кредитные карты дают возможность получить банковский кредит по первому требованию и на относительно комфортных условиях.

10. Стремительный рост небанковских сетей самообслуживания. Электронные деньги могут возникать не только на основе функционирования платежных карт, но и других механизмов расчетов, проводимых через Интернет.

Эти механизмы развиваются параллельно рынку платежных карт и составляют ему конкуренцию. Уже сегодня в ряде стран отмечается снижение темпов роста рынка платежных карт на фоне развития альтернативных механизмов расчетов электронными деньгами.

Развитие национальной платежной карточной системы является острой проблемой для Республики Казахстан в свете происходящих экономических и политических процессов в мире. Однако, она не решается в одночасье. Необходим запуск комплекса государственных и частных инициатив и мер, который должен включать:

- расширение и углубление процесса цифровизации финансовой сферы экономики республики (внедрение стандартов открытых интерфейсов Open API и Open Banking, создание казахстанских цифровых банков, внедрение цифрового тенге, активное применение банками различных моделей облачных вычислений (IaaS, PaaS, SaaS) и т.п.);

- совершенствование систем защиты банковских транзакций и баз данных (применение антискимминговых модулей в банкоматах, расширение использования биометрических и нейронно-сетевых систем распознавания при операциях с платежными картами, дальнейшее развитие технологий бесконтактных платежей, внедрение единой банковской автоматизированной системы мониторинга и реагирования на события и инциденты кибербезопасности и др.);

- дальнейшее развитие розничного рынка банковских услуг (расширение линейки банковских услуг и продуктов, например, кредитование в форме овердрафта, «приват-банкинг», кредитные линии и др., повышение качества обслуживания, например, внедрение омницифровых технологий в банковскую практику, развитие инфраструктуры ритейла и т.п.);

- повышение уровня финансовой грамотности и доверия населения к финансово-кредитным учреждениям (создание банковских обучающих приложений по цифровой и киберграмотности, разработка электронных финансовых планировщиков и приложений для обратной связи, качественная реклама банковских продуктов, ограничение штрафов и пени за просрочку платежей по кредитам разумными пределами, своевременное рефинансирование банков, проведение регулятором и банками второго уровня онлайн-викторин, конкурсов в социальных сетях и на интернет-ресурсах по цифровой грамотности и защиты от рисков т.п.);

- создание единой национальной платежной карточной системы.

■ Заключение

Платежные карты как формы расчетов прочно вошли в денежный оборот Республики Казахстан. Они обеспечивают прозрачность денежного оборота, экономию транзакционных издержек, увеличение налогов, стимулирование перетока наличных денежных средств в безналичные деньги, а значит и в банковский оборот и т.д.

В настоящее время созрела необходимость создания и развития национальной платежной системы, способной противостоять в конкурентной борьбе с международными платежными картами, хотя бы на внутреннем рынке платежных карт Республики Казахстан.

Прозрачность денежного оборота позволит повысить эффективность управления денежной системой и денежным оборотом. Увеличение безналичной части денежного оборота стимулирует банковский бизнес за счет расширения депозитной базы и кредитоспособности банков, тем самым повышая эффективность внутриотраслевого, межотраслевого, межрегионального перераспределения финансовых ресурсов и поднимая экономику страны на качественно новый уровень развития.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Указ Президента Республики Казахстан «Об утверждении Концепции развития финансового сектора Республики Казахстан до 2030 года» от 26 сентября 2022 года № 1021 / Информационно правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан. Электронный ресурс. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200001021> (Дата обращения: 9.10.2023).
2. Bellami. E. Looking backwards: 2000-1887. New York: Modern Library, 1917.
3. Kokkola T. The payment system. European Central Bank, 2010. Электронный ресурс. – URL: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/paymentsystem201009en.pdf> (Дата обращения: 11.09.2023)
4. Суханбердина Б.Б., Курманова Г.К., Салимбаева Ш.Д., Бисенгалиев С.С. Развитие розничного банковского бизнеса в Республике Казахстан: учебное пособие / Б.Б. Суханбердина, Г.К. Курманова, Ш.Д. Салимбаева, С.С. Бисенгалиев. – Уральск: ЗКИТУ, 2020. – 81 с.
5. Банковский розничный бизнес: учеб. пособие / С. В. Сплошнов, Н. Л. Давыдова. – 2-е изд., перераб. – Минск: Вышэйшая школа, 2016. – 304 с.
6. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Электронный ресурс. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/>
7. Юденков Ю.Н. Интернет-технологии в банковском бизнесе: перспективы и риски: учебно-практическое пособие / Ю.Н. Юденков, Н.А. Тысячникова, И.В. Сандалов, С.Л. Ермаков; предисл. чл.-корр. РАН А.С. Сигова. – 2-е изд.стер. – М.: КНОРУС, 2016. – 320с.
8. Опасность интернет-мошенничества: виды и профилактика предотвращения Электронный ресурс. – URL: <https://topppress.kz/article/opasnost-internet-moshennichestva-vidi-i-profilaktika-predotvrash-eniya> (Дата обращения: 10.06.2023).
9. Kaspi вновь №1 в рейтинге банков. Электронный ресурс. – URL: <https://profit.kz/news/64734/Kaspi-vnov-1-v-rejtinge-bankov/> (Дата обращения: 11.06.2023).
10. Голиков С.Е. Пути снижения рисков интернет-эквайринга // Научное обозрение. Технические науки. – 2020. – № 2. – С. 22-26. Электронный ресурс. – URL: <https://science-engineering.ru/ru/article/view?id=1282> (дата обращения: 16.08.2023).

REFERENCES:

1. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan «Ob utverzhdanii Kontseptsii razvitiya finansovogo sektora Respubliki Kazakhstan do 2030 goda» ot 26 sentyabrya 2022 goda № 1021 / Informatsionno pravovaya sistema normativnykh pravovykh aktov Respubliki Kazakhstan. Elektronnyj resurs. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200001021> (data obrashcheniya: 9.10.2023).
2. Bellami. E. Looking backwards: 2000-1887. New York: Modern Library, 1917.

3. Kokkola T. The payment system. European Central Bank, 2010. Elektronnyj resurs. – URL: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/paymentsystem201009en.pdf> (data obrashcheniya: 11.09.2023)
4. Sukhanberdina B.B., Kurmanova G.K., Salimbaeva SH.D., Bisengaliev S.S. Razvitie roznichnogo bankovskogo biznesa v Respublike Kazakhstan: uchebnoe posobie / B.B. Sukhanberdina, G.K. Kurmanova, SH.D. Salimbaeva, S.S. Bisengaliev. – Ural'sk: ZKITU, 2020. – 81 s.
5. Bankovskii roznichnyi biznes: ucheb. posobie / S.V. Sploshnov, N. L. Davydova. – 2-e izd., pererab. – Minsk: Vyshehishaya shkola, 2016. – 304 s.
6. Byuro natsional'noi statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazakhstan. Elektronnyi resurs. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/>
7. Yudenkov YU.N. Internet-tehnologii v bankovskom biznese: perspektivy i riski: uchebno-prakticheskoe posobie / YU.N. Yudenkov, N.A. Tsyachnikova, I.V. Sandalov, S.L. Ermakov; predisl. chl-korr. RAN A.S. Sigova. – 2-e izd.ster. – M.: KNORUS, 2016. – 320s.
8. Opasnost' internet-moshennichestva: vidy i profilaktika predotvrashcheniya Elektronnyi resurs. – URL: <https://toppress.kz/article/opasnost-internet-moshennichestva-vidy-i-profilaktika-predotvrash-eniya> (Data obrashcheniya: 10.06.2023).
9. Kaspi vnov' №1 v reitinge bankov. Elektronnyi resurs. – URL: <https://profit.kz/news/64734/Kaspi-vnov-1-v-rejtinge-bankov/> (Data obrashcheniya: 11.06.2023).
10. Golikov S.E. Puti snizheniya riskov internet-ehkvairinga // Nauchnoe obozrenie. Tekhnicheskie nauki. – 2020. – № 2. – S. 22-26. Elektronnyi resurs. – URL: <https://science-engineering.ru/ru/article/view?id=1282> (data obrashcheniya: 16.08.2023).

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚОЛМА-ҚОЛ АҚШАСЫЗ ЕСЕП АЙЫРЫСУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ТӨЛЕМ КАРТАЛАРЫ

Б. Б. Суханбердина*

э. ф. к., қауымдастырылған профессор
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті
Орал, Қазақстан Республикасы
E-mail: suhanb@mail.ru
ORCID: 0000-0002-8375-6350

Г. К. Қурманова

э. ф. к., қауымдастырылған профессор
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті
Орал, Қазақстан Республикасы
E-mail: gulnara.ru@mail.ru
ORCID: 0000-0002-9052-2990

А. Ж. Утешқалиева

э.ф.м
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті
Орал, Қазақстан Республикасы
E-mail: ademi2025@mail.ru
ORCID: 0009-0002-0425-3817

Аңдатпа: Дамыған төлем жүйесі шетелдік туристерді, инвесторларды, контрагенттерді тартуға мүмкіндік беретін елдің бәсекелестік артықшылығы болып табылады. Тиімді жұмыс істейтін төлем жүйесі отандық бизнестің дамуына ықпал етеді, ақша айналымын жеделдетеді және ақша жүйесінің тиімділігін арттырады. Қаржылық ақпаратты өңдеуді жеделдету, ақпаратты қорғаудың жоғары дәрежесін қамтамасыз ету, төлем банк карталарына үздіксіз техникалық қызмет көрсету төлем картасын есеп айырысудың ең тартымды түрлерінің біріне айналдырды.

Мақалада транзакциялар саны мен төлемдер көлемі бөлінісінде Қазақстан Республикасының аумағында қолданылатын төлем құралдарының айналымы талданды, сондай-ақ өңірлер мен төлем жүйелері бөлінісінде қолма-қол ақшасыз есеп айырысу жүйесінде төлем карталары айналымының ерекшеліктері ашылды. Төлем карталарын ақша айналымына қатысушылар үшін есеп айырысу нысаны ретінде қолданудың артықшылықтары тұжырымдалған. Төлем карталарын қолма-қол ақшасыз есеп айырысу нысаны ретінде одан әрі дамытуға кедергі келтіретін проблемалар анықталды, оның ішінде клиенттер мен шоттар туралы Банктік ақпараттың қауіпсіздігі мәселелері ашылды. Бірыңғай ұлттық карточкалық төлем жүйесінің болмауы Қазақстан Республикасы экономикасының осалдығына алып келеді. Төлем карталарын қолма-қол ақшасыз есеп айырысу нысаны ретінде одан әрі дамыту бойынша ұсыныстар ұсынылған.

Түйін сөздер: төлем карталары; қолма-қол ақшасыз есеп айырысулар; төлем жүйелері; ақша айналымы

PAYMENT CARDS IN THE SYSTEM OF NON-CASH SETTLEMENTS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

B.B. Sukhanberdina*

candidate of economic sciences,
associate professor
West Kazakhstan Innovative-technological
University
Uralsk, Republic of Kazakhstan
E-mail: suhanb@mail.ru
ORCID: 0000-0002-8375-6350

G.K. Kurmanova

candidate of economic sciences,
associate professor
West Kazakhstan Innovative-technological
University
Uralsk, Republic of Kazakhstan
E-mail: gulnara.ru@mail.ru
ORCID: 0000-0002-9052-2990

A.J. Uteshkalieva

master of economics, senior lecturer
West Kazakhstan Innovative-technological
University
Uralsk, Republic of Kazakhstan
E-mail: ademi2025@mail.ru
ORCID: 0009-0002-0425-3817

Abstract: *The developed payment system is a competitive advantage of the country, which allows attracting foreign tourists, investors, contractors. An effectively functioning payment system contributes to the development of domestic business, accelerates money turnover and increases the efficiency of the monetary system. Speeding up the processing of financial information, ensuring a high degree of information protection, uninterrupted maintenance of payment bank cards have made the payment card one of the most attractive forms of payments.*

The article analyzes the turnover of payment instruments used on the territory of the Republic of Kazakhstan in the context of the number of transactions and the volume of payments, and also reveals the features of the circulation of payment cards in the system of non-cash settlements in the context of regions and payment systems. The advantages of using payment cards as payment forms for participants of money turnover are formulated. The problems hindering the further development of payment cards as forms of non-cash payments have been identified, including the problems of security of banking information about customers and accounts. It is proved that the absence of a unified national card payment system leads to the vulnerability of the economy of the Republic of Kazakhstan. Recommendations on the further development of payment cards as forms of non-cash payments are presented.

Keywords: *payment cards; cashless payments; payment systems; money turnover*

MPHTI 06.73.15

DOI: <https://doi.org/10.55871/2072-9847-2023-61-4-61-71>**Хазин Д.О.***

м.э.н., старший преподаватель
Алматы Менеджмент Университет
г. Алматы, Республика Казахстан
E-mail: daniilhazin@mail.ru
ORCID: 0000-0003-2144-9803

Есымханова З.К.

к.э.н., профессор
Esil University
г.Астана, Республика Казахстан
E-mail: z.yesymkhanova@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5552-5849

Бирмагамбетов Т.Б.

к.э.н., доцент
Esil University
г.Астана, Республика Казахстан
E-mail: talgat_bir1@mail.ru
ORCID: 0000-0002-0574-8080

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ДЕКЛАРИРОВАНИЯ ДОХОДОВ ФИЗИЧЕСКИХ ЛИЦ В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация: В данной статье рассматриваются проблемы декларирования доходов физическими лицами Казахстана на современном этапе. Совершенно верным является, что это необходимое действие, осуществляющее любым государством для получения информации по имеющейся собственности физических лиц. Вместе с тем, когда отсутствовала полная цифровизация государства, всеобщее декларирование физических лиц являлось одной из форм для ведения учета и отчетности по всем экономическим показателям и контролю получаемых доходов. Казахстан, как и все страны бывшего СССР, почти одновременно вводил одинаковые налоговые формы отчетности, что, в итоге привело к декларированию доходов физических лиц. Однако, уже в течение свыше 20 лет государственные служащие и люди, поступающие на государственную службу, подают декларацию по доходам сперва на бумажном носителе, а потом и на электронном носителе.

Цель настоящего исследования заключается в анализе процесса внедрения системы всеобщего налогового декларирования доходов физических лиц в Казахстане с использованием зарубежного опыта в данной области на этапе ее реализации. В соответствии с целью исследования решаются следующие задачи: рассмотрение теоретических аспектов налогового декларирования в различных странах; оценка охвата налогового декларирования в Казахстане и зарубежных странах; определение основных проблем при налоговом декларировании.

В рамках выполнения данной работы были использованы следующие методы исследования: структурно-функциональный, экономико-статистический и категориальный анализ, доказательно-обоснованный подход: метод сравнительного анализа, графический метод, материалы экспертного мнения, методы анализа иерархий и принятия решений и др.

Научная значимость исследования состоит в теоретическом обобщении опыта функционирования налогового декларирования в условиях цифровизации и оценки существующих проблем при всеобщем декларировании населения и предложений по адаптации опыта ведущих стран к реалиям казахстанской практики системы всеобщего налогового декларирования доходов и имущества физических лиц.

Проведено исследование мировой практики функционирования налогового декларирования в условиях цифровизации и оценки существующих проблем при всеобщем декларировании населения и выработаны ряд предложений по адаптации передового зарубежного опыта всеобщего налогового декларирования к реальной действительности в практике внедрения всеобщего налогового декларирования доходов физических лиц в Казахстане.

Ключевые слова: декларирование доходов физических лиц, всеобщее декларирование населения, ИИН, налоговое администрирование, налоговая декларация, налоговая отчетность.

■ Введение

Актуальность темы данного исследования предопределяется тем, что к вопросам декларирования доходов физических лиц в Казахстане обратились практически с момента обретения независимости. Так одним из первых шагов было присвоение гражданам регистрационного номера налогоплательщика (РНН), так как основным назначением РНН на тот момент было налоговое администрирование доходов физических лиц. Но связи с отсутствием всеобщего налогового декларирования в стране, функции РНН имели другие назначения. С 1 января 2013 года на смену РНН и СИК (социальный индивидуальный код) был установлен индивидуальный идентификационный номер (ИНН) физических лиц.

Нами рассмотрены процессы декларирования доходов и расходов физических лиц в разных странах мира, особенно в развитых странах, таких как США, Германия, Япония, Норвегия, Дания, Швейцария, Российская Федерация и Казахстана.

Мировая практика показывает, что важным инструментом декларирования доходов физических лиц является всеобщее налоговое декларирование. Известно, что основным доходом физических лиц, является заработанная плата, где налог удерживается работодателями (налоговыми агентами) у источника выплаты. Вместе с тем, граждане могут получать доходы из различных источников (дивиденды, доходы от аренды имущества, выигрыши и др.), что предопределяет необходимость внедрения всеобщего декларирования в нашей стране.

При этом, на современном этапе внедрение всеобщего декларирования населения с 2025 года, когда любая информация находится на платформе e.gov.kz, а все платежи банков второго уровня на основе ИИН человека можно отследить, является нерентабельной и позволяет лишь дополнительно получать за неправильно составленную информацию или несданную вовремя штрафы, пополняя доходную часть государственного бюджета.

■ Обзор литературы

В настоящее время, вопросы декларирования доходов физических лиц в Казахстане, имеющиеся проблемы и ожидаемые последствия от внедрения данного процесса на современный период недостаточно освещены в научных трудах отечественных исследователей, если же быть точнее, то практически мало подобных исследований.

Вопросы внедрения ежегодного налогового декларирования доходов и обязательств физических лиц в Казахстане были прямо или косвенно затронуты в трудах следующих ученых и специалистов-практиков, как: А. Нурумов, С. Омирбаев, А. Калдыбаев, З. Есымханова и др.

В статье приведен анализ научно-практических взглядов зарубежных исследователей по данной проблеме. Так, можно согласиться с мнениями Анастасиос Элемес, Брэдли Блейлок, Кроуфорд Спенс по вопросам мотивированного налогообложения перераспределения прибыли на основе данных из Европы.

В статье С.Афанасьева достаточно четко раскрываются процессы подачи налоговой декларации о доходах в Германии.

В исследовании Стюарт Кеттл, Марко Эрнандес, Майкл Сандерс, Оливер Хаузер выяснены особенности нулевых результатов эксперимента по проверке честности в Гватемале.

По нашему мнению, заслуживает внимания основные тезисы в трудах Макото Хасэгава, Джеффри Л. Хупс, Рио Ишида и Джоэл Слемрод о влиянии публичного раскрытия информации на налогооблагаемый доход с учетом свидетельств частных лиц и корпораций в Японии.

В данной статье авторами обобщен новый материал по исследуемой теме, имеющиеся в научном обороте. Но вместе с тем, представленная проблема мало изучена и требует дальнейших исследований.

■ Материалы и методы

Предметом исследования является рассмотрение некоторых проблем на этапе внедрения всеобщего декларирования доходов физических лиц в нашей стране. Здесь возникает необходимость обобщения зарубежного опыта функционирования налогового декларирования в условиях цифровизации и оценки существующих проблем при внедрении всеобщего декларирования населения в условиях цифровой трансформации. С развитием цифровых технологий и цифровизации отраслей экономики появляется возможность получения информации по каждому налогоплательщику, ведь любая транзакция будет известна контролирующим органам. Конечно, необходимо, чтобы каждый налогоплательщик понимал это и соблюдал налоговую дисциплину. В то же время в развитых странах к налоговому декларированию относятся по-разному.

Объектом исследования выступает система поэтапного внедрения всеобщего декларирования доходов населения Казахстана. Соответственно, налоговое декларирование является необходимостью при отсутствии возможности учета доходов и расходов населения. В ходе проведения исследования были широко использованы имеющиеся практические материалы по теме исследования и мнения специалистов-практиков.

В данной работе для решения каждой поставленной задачи исследования был применен следующий необходимый набор методов: структурно-функциональный, экономико-статистический анализ, метод сравнительного анализа, графический метод, методы обоснованного подхода и принятия решений, материалы экспертного мнения и др.

В качестве описательной методики (анализ теоретических концепций управления региональным развитием, международного опыта, методологии исследования, описание информационных потоков, результатов опросов общественного мнения и деятельности государственных органов и др.) были получены результаты по действующей практике и регулированию вопросов внедрения налогового декларирования доходов физических лиц в Казахстане.

С помощью метода сравнительного анализа была систематизирована сравнительная характеристика зарубежных стран по налоговому декларированию и выявлены некоторые критерии адаптации в казахстанской практике декларирования доходов населения. Выявленные проблемы, влияющие на внедрение и реализацию налогового декларирования доходов населения в Казахстане, помогли сформулировать ряд рекомендаций для эффективного взаимодействия государственных органов в данном процессе.

■ Результаты и обсуждения

Так, с начала 2021 года в Казахстане проводится всеобщее декларирование, которое позволяет снизить размеры теневой экономики. При этом, надо сказать, что декларирование физических лиц проводится в несколько этапов. На рисунке 1 показаны этапы всеобщего декларирования в Казахстане. Весь процесс захватит все категории граждан, хотя можно отметить, что лица, занимающие ответственную государственную должность, и их супруги подавали ежегодно в течение 20-ти лет налоговые декларации [1].

Рисунок 1. Этапы всеобщего декларирования в Казахстане
 Источник: на основе данных [1]

Следует отметить, что всеобщее декларирование является актуальной задачей, когда существует необходимость получения информации о каждом гражданине государства и отсутствует единая база данных, в которой концентрируется вся информация. Сейчас же на портале egov.kz на каждого жителя имеется информация, не только по имуществу в Казахстане, но и вся личная информация, а все проводки по различным операциям в банках второго уровня отслеживаются контролирующими органами.

Объем направляемой гражданами в налоговые органы информации будет большим. Ожидается, что государство будет знать обо всех доходах и расходах граждан. Поэтому важно, чтобы данной информацией не завладели лица, которые хотят противозаконно отнять имущество. В этой связи необходимо усилить, во-первых, степень защиты собираемой информации, и, во-вторых, ответственность лиц, которые собирают, хранят и используют информацию [2].

Для решения вопросов, возникающих в процессе внедрения ежегодного налогового декларирования доходов (в том числе активов) и имущества (в том числе обязательств) в нашей стране, рассмотрим мировую практику. Так, например: налогоплательщикам Швейцарии – налоговая декларация ежегодно напоминает, что мы отдаём часть наших денег, полученных нашим собственным трудом. Опять же, чисто психологически человек, помня, что государство тратит его деньги, несколько раз и более тщательно обдумает, следует ли голосовать за программы и политиков, обещающих через трату бюджетных денег «золотые горы» [3].

Если вы являетесь работником, получающим зарплату, и у вас нет никаких других доходов по всему миру (не только на территории Соединённого Королевства), вы не должны сдавать налоговую декларацию до тех пор, пока Налоговая служба не потребует это сделать. Также отчитываться в налоговой не обязаны пенсионеры и лица, которые живут на личные сбережения [4].

Налоговая декларация по налогу на доходы физических лиц - это документ, разработанный и утверждённый по установленной форме, с помощью которого в Российской Федерации физические лица отчитываются о полученных ими доходах, источниках их выплаты, производят расчёт сумм налога к уплате или возврату, заявляют своё право на налоговые вычеты [5].

В Казахстане взяли на заметку опыт США по приему и обработке деклараций через

единый Центр по приему и обработке деклараций (ЦОД), который входит в структуру налоговых органов США [6].

Статистически говоря, вероятность того, что налоговая служба США обвинит любого налогоплательщика в уголовном мошенничестве или уклонении от уплаты налогов, минимальна. IRS инициирует уголовные расследования против менее чем 2 процентов всех американских налогоплательщиков. Из этого числа только около 20 процентов сталкиваются с уголовными налоговыми обвинениями или штрафами. За последний год лишь менее 2500 американцев были осуждены за налоговые преступления - примерно 0,0022% всех налогоплательщиков. Кроме того, «неофициальная» минимальная сумма налогов, подлежащая уплате до того, как IRS решит возбудить уголовное дело, составляет около 70 000 долларов США в случаях, связанных с многолетним мошенничеством [7].

Если такие страны, как Гватемала, не могут эффективно собирать налоговые поступления со своих граждан, это сказывается на способности предоставлять общественные услуги, а в случаях, когда соблюдение налоговых требований является неоднородным, общее доверие к компетентности и справедливости правительства также может быть поставлено под угрозу [8].

Основные задачи декларирования активов могут заключаться в следующем:

- повышение прозрачности и доверия граждан к политическому руководству посредством обнародования информации об активах политических деятелей и государственных служащих, с тем чтобы продемонстрировать, что им нечего скрывать;
- оказание помощи руководителям государственных учреждений в предупреждении конфликта интересов между их сотрудниками и в разрешении таких ситуаций, когда они возникают, для обеспечения добросовестности среди сотрудников их учреждений;
- мониторинг изменений материального благосостояния политических деятелей и государственных служащих, с тем чтобы предотвратить злоупотребления с их стороны и предохранить их от несправедливых обвинений, а также установить полный масштаб неправомерного обогащения и прочей незаконной деятельности благодаря предоставлению дополнительных сведений [9].

При сравнении по налоговому декларированию многих государств, указанных в таблице 1, можно отметить, что в развитых странах применяют инструмент декларирования.

Инструмент декларирования физических лиц является действенным методом для снижения теневого оборота, однако, усиление цифровизации позволяет полностью контролировать ситуацию каждого гражданина страны. При этом происходит учет всего имущества, доходов и различных имущественных прав физического лица, но возможность снижения размеров теневой экономики. Однако, с применением новых цифровых платформ и существующих баз данных по налоговым агентам, с помощью ИИН появляется условие полной информации по каждому резиденту страны.

В связи с чем возможно возникновение нагрузки в информационной системе при обработке поступающей информации, что требует постоянного совершенствования информационных технологий.

Таблица 1. Сравнительная характеристика зарубежных стран по налоговому декларированию

Страна	Декларирование	Срок предоставления
Германия	Работникам по найму не нужно подавать налоговую декларацию, если они не получают доход из дополнительных источников. Самозанятые работники должны самостоятельно подавать налоговую декларацию каждый год.	до 31 июля следующего года. Если вы подаете с помощью специалистов Lohnsteuerhilfeverein, то до 31 августа 2023 года.
Дания	Все граждане	Срок подачи налоговых деклараций для физических лиц — до 1 мая года

Страна	Декларирование	Срок предоставления
Российская Федерация	От представления декларации за 2022 год и обложения НДФЛ освобождаются доходы семей с двумя и более детьми, полученные от продажи в 2022 году жилья, квартиры, независимо от срока нахождения такого жилья в их собственности.	По месту жительства физического лица не позднее
Швейцария	Все граждане	до конца апреля года, следующего за отчетным
Норвегия	Все граждане	В Норвегии налоговые декларации за год должны быть представлены до 30 апреля следующего за годом
Япония	Составлением налоговой декларации нужно заниматься тем, у кого: – размер годового заработка составляет более 20 млн. иен; – трудятся на двух работах; – есть вторичный доход размером более 200 тыс. иен/год; – имеют работу за пределами своей страны.	не позднее 15 марта года, следующего за отчетным
Франция	Налоговый год во Франции длится с 1 января по 31 декабря. Все граждане	до середины мая следующего года. Точные даты будут объявлены вовремя французскими налоговыми органами.
США	Все граждане	Для декларации за календарный год автоматическое продление на 2 месяца - до 15 июня
КНР	Для резидентов есть четыре ситуации, при которых декларировать не нужно: Общий годовой доход от совокупного дохода в предыдущем году не превышает 120 000 юаней; Сумма дополнительного налога, подлежащего уплате за год, не превышает 400 юаней; За исключением перечисленных ситуаций все должны вовремя делать декларацию	С 1 апреля по 30 июня текущего года.

Источник: на основе данных [10, 11, 5, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18]

Оптимизация налогообложения на региональном и/или международном уровне может помочь бухгалтерским сетям перенаправить часть своих налоговых сбережений в инвестиции, направленные на благо сети в целом, такие как инвестиции в ИТ и обучение персонала [19].

Одновременно с этим можно отметить, что задача вывода из теневой экономики в Казахстане для чего внедрялась всеобщая декларация физических лиц, является основной, но возникают проблемы, которые могут повлиять на данный процесс:

- финансовая и налоговая неграмотность населения;
- неспособность обработки собираемой информации по каждому ИИН;
- нехватка профессионального персонала, который следует обучить бизнес-аналитике и финансовым технологиям;
- анализ фактической необходимости всеобщего декларирования населения.

В Республике Казахстан (РК) уровень финансовой и налоговой грамотности не соответствует необходимым требованиям для ежегодной подачи налоговых отчетов 250 и 270 форм. Тем более в нашей стране очень много людей сталкиваются и участвуют в финансовых пирамидах, в различных схемах мошенничества и т.д. Что показывает необходимость

повышения финансовой и налоговой грамотности населения. Хотя на первоначальном этапе государство предоставляет возможность бесплатных налоговых консультантов в центрах НАО «Государственная корпорация «Правительство для граждан» (ранее Центры обслуживания населения (ЦОН)), но это не будет способствовать повышению имеющегося уровня.

В 2023 году декларацию об активах и обязательствах представляют порядка 1,4 миллиона физических лиц. На последующих этапах, в 2024 году – 2,5 миллиона граждан, в 2025 году – 8,8 миллиона граждан [20]. Учитывая возрастающие объемы количества сдаваемых деклараций увеличивается объем обработки информации и нагрузки на информационную платформу salyk.kz. В связи с чем появляется необходимость внедрения новых мощных серверов и информационных ресурсов.

Ежегодное увеличение объемов количества сдаваемых деклараций физических лиц потребует подготовленный персонал, который будет владеть финансовыми технологиями быстрой и корректной обработки информации, а также анализ всех получаемых данных, поступающих из различных источников. Учитывая возрастающий поток декларирования отчетов в налоговых органах необходимо увеличить штат, а также повысить налоговую грамотность специалистов.

Одновременно, требуется проведение анализа необходимости декларирования физическими лицами своих актов и обязательств, так как вся работа по всеобщему декларированию может привести к получению больших проблем в виде социальной напряженности, связанной с неподготовленностью граждан и получением ими больших штрафов в виде 15 МРП, которые на текущий момент будет составлять свыше 15% от средней номинальной заработной платы. Возможно, следует для граждан, имеющих доход на уровне средней заработной платы не представлять декларации.

Анализ показывает, что при наличии порогового значения для раскрытия информации нетривиальное количество как индивидуальных, так и корпоративных налогоплательщиков, чья налоговая ответственность в противном случае была бы близка к пороговому значению, будет занижать отчетность, чтобы избежать раскрытия информации - ответ в противоположном направлении. Анализ финансовых данных корпораций не дает никаких доказательств того, что налогооблагаемая прибыль этих компаний снизилась после отмены системы раскрытия информации.

Тем более в Казахстане вся информация по физическим лицам концентрируется на информационной платформе egov.kz, также информация уходит в контролируемые органы на сайте salyk.kz. На рисунке 2 показана схема взаимодействия государственных органов.

Рисунок 2. Взаимодействие государственных органов

Источник: составлено авторами

При взаимодействии граждан контролирующие органы могут по ИИН отследить полностью все доходы, активы и обязательства в нашей стране. Однако в соответствии с международными соглашениями со странами Казахстана также может полностью контролировать все активы за границей, а также все денежные потоки. Для этого в Комитете государственных доходов Министерства Финансов РК следует оценивать и делать анализ поступлений и расходования средств каждым налогоплательщиком.

■ Заключение

В результате рассмотрения проблем налогового декларирования физических лиц возникают определенные вопросы, которые следует разрешить до всеобщего декларирования. К таким проблемам относятся невозможность быстрой и качественной обработки поступающей информации, неподготовленность налоговых специалистов и населения.

В соответствии с целью статьи были рассмотрены следующие моменты:

- дана сводная информация по налоговому декларированию в различных странах;
- определены проблемы при налоговом декларировании в Казахстане;
- на основе анализа проблем декларирования предложены варианты реализации для Казахстана.

Исходя из вышеизложенного, в процессе исследования проблем в процессе внедрения всеобщего декларирования доходов (активов) и имущества (обязательств) физических лиц в Казахстане, позволяет сделать следующие выводы:

- произведено теоретическое обобщение зарубежного опыта функционирования налогового декларирования населения;
- выявлена возможность адаптации опыта ведущих стран в казахстанскую практику в процессе функционирования налогового декларирования в условиях цифровизации и оценки существующих проблем при всеобщем декларировании населения;
- показана необходимость постоянного совершенствования системы информационных и финансовых технологий в рамках внедрения декларирования доходов и имущества физических лиц;
- определена важность оптимизации налогообложения на региональном и/или международном уровне, направленные на дальнейшее развитие ИТ и обучение персонала;
- приведена схема взаимодействия государственных органов на этапе функционирования системы всеобщего декларирования доходов и имущества физических лиц в нашей стране.

Вместе с тем, на этапе внедрения всеобщего декларирования доходов (активов) и имущества (обязательств) физических лиц возникают некоторые проблемные вопросы. Характер этих проблемных вопросов можно сгруппировать в три группы: информационный, организационный и системный характер.

Далее авторами сгруппированы данные проблемные вопросы и рекомендованы некоторые пути их решения с учетом их характера и масштаба:

1. Информационный характер проблем: наблюдается низкая финансовая грамотность населения (рекомендуется введение поэтапного декларирования);
2. Системный характер проблем: сложность расчета и заполнения декларации (следует упростить процесс декларирования); дублирование сведений, находящихся в базе данных государственных органов (необходимо четкое взаимодействие государственных органов в процессе проведения декларирования);
3. Организационный характер проблемы: необходимость сбора дополнительных документов для правильного заполнения декларации (сократить круг лиц, подлежащих ежегодному декларированию).

Исходя из вышеизложенного видно, что в Казахстане в условиях внедрения всеобщего налогового декларирования доходов и имущества физических лиц возникли проблемные

моменты и в этой связи предложены некоторые пути их решения в целях совершенствования налогового законодательства в рамках внедрения декларирования доходов и имущества физических лиц.

Для более тщательного контроля имеющихся активов граждан необходимо предпринять следующие меры:

- проанализировать имеющиеся активы в Республике Казахстан и сравнить их с реестром всех активов. Однозначно каждый актив имеет хозяина, который должен при его получении предоставлять свои доходы (последние 5 лет до его получения), если актив получен по наследству или свыше 10 лет, то он автоматически фиксируется;

- по налогоплательщикам, имеющим низкий доход в размере средней заработной платы не предоставлять налоговую декларацию, однако, если в период до 5 лет произошло приобретение, то предоставлять налоговую декларацию;

- уменьшить объем заполнения налоговых отчетов, связанных физическими лицами, неимеющих предпринимательский характер.

Вместе с тем авторами предложены возможности применения передового опыта ведущих зарубежных стран в части функционирования налогового декларирования доходов физических лиц, в частности таких стран как, Швеция, Норвегия и Германия, как наиболее подходящих для адаптации к условиям казахстанской практики системы всеобщего налогового декларирования доходов и имущества физических лиц.

Таким образом, процесс внедрения налогового декларирования физических лиц в Казахстане хоть и не раз откладывался, но в настоящий момент происходит его поэтапное осуществление. Также для эффективной реализации данного процесса необходимо четкое взаимодействие государственных уполномоченных органов, представителей общественности и самого населения в рамках информированности и повышения налоговой культуры и грамотности населения Казахстана в условиях внедрения последнего этапа налогового декларирования доходов и имущества физических.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Всеобщее декларирование доходов и имущества. [Электронный ресурс]. URL: https://egov.kz/cms/ru/articles/economics/property_declaration
2. Калдыбаев А. Что стоит знать о декларировании имущества и доходов. 19.03.2019
3. [Электронный ресурс]. URL: <https://kapital.kz/finance/76640/chto-stoit-znat-o-deklarirovanii-imushchestva-i-dokhodov.html>
4. Налоговая декларация в Швейцарии. [Электронный ресурс]. URL: <https://business-swiss.ch/nalogi-v-shvejtsarii/nalogovaja-deklaracija-shvejtsarii>
5. Налоговая декларация в Великобритании. [Электронный ресурс]. URL: <https://imperiallegal.com/ru/self-assessment-tax-return/>
6. Декларирование доходов физическими лицами (по форме 3 – НДФЛ) Федеральная Налоговая Служба РФ
7. Всеобщее декларирование: как это делают в мире? 05.04.2019 (обновлено: 01.02.2022) [Электронный ресурс]. URL: <https://ru.sputnik.kz/20190405/deklarirovanie-opyt-strany-9745637.html>
8. A Team of Attorneys Experienced in Complex Tax Matters. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.fedortax.com/en/understanding-tax-fraud>
9. Stewart Kettle, Marco Hernandez, Michael Sanders, Oliver Hauser. Failure to CAPTCHA Attention: Null Results from an Honesty Priming Experiment in Guatemala, ORCID and Simon Ruda Behav. Sci. 2017, 7(2), 28; [Электронный ресурс]. URL: <https://doi.org/10.3390/bs7020028>
10. OECD (2011), Asset Declarations for Public Officials: A Tool to Prevent Corruption (Russian version), OECD Publishing, c.12. [Электронный ресурс]. URL: <http://dx.doi.org/9789264118799-ru>
11. С. Афанасьев. Подача налоговой декларации о доходах в Германии. 03.02.2023 <https://www.insure.travel/de/finance/taxes/income-taxes> Портал о страховании выезжающих
12. [Электронный ресурс]. URL: <https://workadvice.dk/useful/tax-system>
13. [Электронный ресурс]. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33520894&pos=5;-118#pos=5;-118
14. [Электронный ресурс]. URL: <https://prian.ru/pub/2355.html>, Налоговая декларация в Швейцарии. <https://business-swiss.ch/nalogi-v-shvejtsarii/nalogovaja-deklaracija-shvejtsarii/>
15. [Электронный ресурс]. URL: <https://wataha.no/ru/2023/03/13/zasady-w-rozliczeniach-podatku-za-2022-rok/>
16. [Электронный ресурс]. URL: <https://visasam.ru/emigration/asia/nalogi-v-yaponii.html>, <https://prifinance.com/nalogooblozhenie/nalogi-v-yaponii>
17. Guide to the French tax system and how to pay income tax [Электронный ресурс]. URL: <https://housinganywhere.com/France/guide-to-paying-taxes-in-france>
18. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.irs.gov/ru/individuals/international-taxpayers/us-citizens-and-resident-aliens-abroad>

19. Лучшее руководство по годовой налоговой декларации для физических лиц в Китае. 13 июня 2023. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.hrone.com/blog/annual-tax-return-china/>
20. Anastasios Elemen, Bradley Blaylock, Crawford Spence. Tax-motivated profit shifting in big 4 networks: Evidence from Europe. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.sciencedirect.com/journal/accounting-organizations-and-society/vol/95/suppl/C>
21. [Электронный ресурс]. URL: <https://baigenews.kz/kto-i-kak-sdayot-deklaratsiyu-o-dohodah-v-2023-godu-v-kazahstane>

REFERENCES:

1. Vseobshchee deklarirovanie dokhodov i imushchestva. [Ehlektronnyi resurs]. URL: https://egov.kz/cms/ru/articles/economics/property_declaration
2. Kaldybaev A. Chto stoit znat' o deklarirovanii imushchestva i dokhodov.19.03.2019
3. [Ehlektronnyi resurs]. URL: <https://kapital.kz/finance/76640/chno-stoit-znat-o-deklarirovanii-imushchestva-i-dokhodov.html>
4. Nalogovaya deklaratsiya v Shveitsarii. [Ehlektronnyi resurs]. URL: <https://business-swiss.ch/nalogi-v-shveitsarii/nalogovaya-deklaraciya-shvejcarii>
5. Nalogovaya deklaratsiya v Velikobritanii. [Ehlektronnyi resurs]. URL: <https://imperiallegal.com/ru/self-assessment-tax-return/>
6. Deklarirovanie dokhodov fizicheskimi litsami (po forme 3-NDFL) Federal'naya Nalogovaya Sluzhba RF
7. Vseobshchee deklarirovanie: kak eto delayut v mire? 05.04.2019 (obnovleno: 01.02.2022) [Ehlektronnyi resurs]. URL: <https://ru.sputnik.kz/20190405/deklarirovanie-opyt-strany-9745637.html>
8. A Team of Attorneys Experienced in Complex Tax Matters. [Ehlektronnyi resurs]. URL: <https://www.fedortax.com/en/understanding-tax-fraud>
9. Stewart Kettle, Marco Hernandez, Michael Sanders, Oliver Hauser. Failure to CAPTCHA Attention: Null Results from an Honesty Priming Experiment in Guatemala, ORCID and Simon Ruda Behav. Sci. 2017, 7(2), 28; [Ehlektronnyi resurs]. URL: <https://doi.org/10.3390/bs7020028>
10. OECD (2011), Asset Declarations for Public Officials: A Tool to Prevent Corruption (Russian version), OECD Publishing, c.12. [Ehlektronnyi resurs]. URL: <http://dx.doi.org/9789264118799-ru>
11. S. Afanas'ev. Podacha nalogovoi deklaratsii o dokhodakh v Germanii. 03.02.2023 <https://www.insure.travel/de/finance/taxes/income-taxes> Portal o strakhovanii vyezshayushchikh
12. [Ehlektronnyi resurs]. URL: <https://workadvice.dk/useful/tax-system>
13. [Ehlektronnyi resurs]. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33520894&pos=5;-118#pos=5;-118
14. [Ehlektronnyi resurs]. URL: <https://prian.ru/pub/2355.html>, Nalogovaya deklaratsiya v Shveitsarii. <https://business-swiss.ch/nalogi-v-shveitsarii/nalogovaya-deklaraciya-shvejcarii/>
15. [Ehlektronnyi resurs]. URL: <https://wataha.no/ru/2023/03/13/zasady-w-rozliczeniach-podatku-za-2022-rok/>
16. [Ehlektronnyi resurs]. URL: <https://visasam.ru/emigration/asia/nalogi-v-yaponii.html>, <https://prifinance.com/nalogooblozhenie/nalogi-v-yaponii>
17. Guide to the French tax system and how to pay income tax [Ehlektronnyi resurs]. URL: <https://housinganywhere.com/France/guide-to-paying-taxes-in-france>
18. [Ehlektronnyi resurs]. URL: <https://www.irs.gov/ru/individuals/international-taxpayers/us-citizens-and-resident-aliens-abroad>
19. Luchshee rukovodstvo po godovoi nalogovoi deklaratsii dlya fizicheskikh lits v Kitae. 13 iyunya 2023. [Ehlektronnyi resurs]. URL: <https://www.hrone.com/blog/annual-tax-return-china/>
20. Anastasios Elemen, Bradley Blaylock, Crawford Spence. Tax-motivated profit shifting in big 4 networks: Evidence from Europe. [Ehlektronnyi resurs]. URL: <https://www.sciencedirect.com/journal/accounting-organizations-and-society/vol/95/suppl/C>
21. [Ehlektronnyi resurs]. URL: <https://baigenews.kz/kto-i-kak-sdayot-deklaratsiyu-o-dohodah-v-2023-godu-v-kazahstane>

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖЕКЕ ТҮЛҒАЛАРДЫҢ ТАБЫСТАРЫН ДЕКЛАРАЦИЯЛАУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Хазин Д.О.*

экономика ғылымдарының магистрі, аға
оқытушы
Алматы менеджмент университеті
Алматы, Қазақстан
E-mail: daniilhazin@mail.ru
ORCID: 0000-0003-2144-9803

Есымханова З.Қ.

э.ф.к., қауымдастырылған профессор
Есіл университеті
Астана, Қазақстан Республикасы
E-mail: z.yesymkhanova@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5552-5849

Бірмағамбетов Т.Б.

э.ф.к.
«Есіл» университеті менеджмент кафедрасының доценті
Астана, Қазақстан
E-mail: talgat_bir1@mail.ru
ORCID: 0000-0002-0574-8080

Аңдатпа: Бұл мақалада қазіргі кезеңде Қазақстандағы жеке тұлғалардың кірістерін декларациялау мәселелері қарастырылады. Бұл кез келген мемлекеттің жеке тұлғалардың бар мүлкі туралы ақпарат алу үшін жасайтын қажетті әрекет екені мүлде ақиқат. Мемлекетті толық цифрландыру болмаған кезде жеке тұлғалардың жалтыға бірдей декларациясы барлық экономикалық көрсеткіштер бойынша есепке алу мен есептілікті жүргізу және алынған кірістерді бақылау нысандарының бірі болғаны анық. Қазақстан бұрынғы КСРО-ның барлық елдері сияқты бір мезгілде дерлік салық есептілігінің бірдей нысандарын енгізді, бұл ақырында жеке тұлғалардың кірістерін декларациялауға әкелді.

Алайда, 20 жылдан астам уақыт бойы мемлекеттік қызметшілер мен мемлекеттік қызметке кіретін адамдар кірісі туралы декларацияны алдымен қағаз жүзінде, содан кейін электронды тасымалдағышта.

Бұл зерттеудің мақсаты Қазақстанда жеке тұлғалардың табыстарын жалпыға бірдей салықтық декларациялауды енгізу процесін және оны іске асыру кезеңінде осы мәселе бойынша шетелдік тәжірибені зерделеу негізінде қарастыру болып табылады. Зерттеу мақсатына сәйкес мынадай міндеттер шешіледі: әртүрлі елдерде салық декларациялаудың теориялық аспектілерін қарау; Қазақстанда және шет елдерде салық декларациялауды қамтуды бағалау; салық декларациялаудағы негізгі проблемаларды айқындау.

Осы жұмысты орындау шеңберінде зерттеудің мынадай әдістері пайдаланылды: құрылымдық-функционалдық, экономикалық-статистикалық және категориялық талдау, дәлелді-негізделген тәсіл: салыстырмалы талдау әдісі, графикалық әдіс, сараптамалық пікір материалдары, иерархияларды талдау және шешім қабылдау әдістері және т. б.

Зерттеудің ғылыми маңыздылығы цифрландыру жағдайында салықтық декларациялаудың жұмыс істеу тәжірибесін теориялық жинақтаудан және халықты жалпыға бірдей декларациялаудағы бар проблемаларды бағалаудан және жетекші елдердің тәжірибесін жеке тұлғалардың табыстары мен мүлкін жалпыға бірдей салықтық декларациялау жүйесінің қазақстандық тәжірибесінің шындығына бейімдеу жөніндегі ұсыныстардан тұрады.

Сонымен қатар, қазіргі кезеңде кез келген ақпарат egov.kz платформасында орналасқан және адамның ЖСН негізінде екінші деңгейлі банктердің барлық төлемдерін бақылауға болатын 2025 жылдан бастап халықтың жалпыға бірдей декларациясын енгізу болып табылады. рентабельді емес және қате құрастырылған ақпарат үшін қосымша түбіртек алуға немесе уақытында берілмеген айыппұлдарды толтыруға мүмкіндік береді. Кіріс жағымемлекеттік бюджет.

Түйін сөздер: Жеке тұлғалардың табыстары туралы декларация, халықтың жалпыға бірдей декларациясы, ЖСН, салық әкімшілігі, салық декларациясы салық есептілігі.

SOME PROBLEMS OF DECLARING THE INCOME OF INDIVIDUALS IN KAZAKHSTAN

Khazin D.O.*

master in economic, senior lecturer
Almaty Management University
Almaty, Kazakhstan
E-mail: daniilkhazin@mail.ru
ORCID: 0000-0003-2144-9803

Yessymkhanova Z.K.

candidate of economic sciences,
associate professor
Esil University
Astana, Republic of Kazakhstan
E-mail: z.yesymkhanova@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5552-5849

Birmagambetov T.B.

candidate of economics, associate professor
Esil University,
Astana, Kazakhstan
E-mail: Talgat_bir1@mail.ru
ORCID: 0000-0002-0574-8080

Abstract: This article considers the problems of income declaration by individuals of Kazakhstan at the present stage. It is absolutely true that this is a necessary action carried out by any state to obtain information on the available property of individuals. At the same time, when there was no full digitalization of the state, the universal declaration of individuals was one of the forms for accounting and reporting on all economic indicators and control of income received. Kazakhstan, like all countries of the former USSR, almost simultaneously introduced the same tax reporting forms, which eventually led to the declaration of income of individuals. However, for over 20 years, civil servants and people entering the civil service have been submitting income declarations first on paper and then electronically.

The purpose of this study is to consider the process of implementation of universal tax declaration of income of individuals in Kazakhstan and based on the study of foreign experience on this issue at the stage of its implementation. In accordance with the purpose of the study the following tasks are solved: consideration of theoretical aspects of tax declaration in different countries; assessment of the coverage of tax declaration in Kazakhstan and foreign countries; identification of the main problems in tax declaration.

The following research methods were used in this work: structural-functional, economic and statistical methods.

Scientific significance of the study consists in theoretical generalization of the experience of functioning of tax declaration in the conditions of digitalization and assessment of existing problems in the universal declaration of the population and proposals for adapting the experience of leading countries to the realities of Kazakhstan practice of the system of universal tax declaration of income and property of individuals.

The study of world practice of functioning of tax declaration in the conditions of digitalization and assessment of existing problems in the universal declaration of the population and developed a number of proposals to adapt the best foreign experience of universal tax declaration to the real reality in the practice of implementation of universal tax declaration of income and property of individuals in Kazakhstan.

Keywords: Declaration of income of individuals, universal declaration of the population, IIN, tax administration, tax return, tax reporting.

IRSTI 06.61.33

DOI: <https://doi.org/10.55871/2072-9847-2023-61-4-72-82>**Pupysheva T.N.***

PhD student

Karaganda University of Kazpotrebsoyuz

Karaganda, Kazakhstan

E-mail: ptn7@mail.ru

ORCID 0000-0002-3806-6342

Fyliuk H.M.

doctor of economic sciences, professor

Taras Shevchenko National University of Kyiv

Kyiv, Ukraine

E-mail: halynafyliuk@knu.ua

ORCID 0000-0001-8671-5709

Stavbunik E.A.

PhD, associate professor

Karaganda University of Kazpotrebsoyuz

Karaganda, Kazakhstan

E-mail: sea826@yandex.kz

ORCID 0000-0001-8030-9857

PROBLEMS AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF LOCAL SELF-GOVERNMENT IN RURAL DISTRICTS OF KAZAKHSTAN

Abstract: *Issues of decentralization of power, and, consequently, the development of local self-government in Kazakhstan are becoming increasingly relevant. Local self-government plays a special role in solving socio-economic and political problems of rural areas. At the moment, certain results have been achieved in this direction in the Republic of Kazakhstan. Nevertheless, there are still many difficulties and problems that need to be solved on the basis of the whole variety of theoretical and methodological approaches. In the article, based on the use of a complex of theoretical and empirical methods, the issues of formation and development of the local self-government system in rural districts of the Republic of Kazakhstan are examined. The main approaches to this issue are analyzed, on their basis the need for further study of issues of local self-government in rural districts of Kazakhstan is substantiated. Based on the comparative analysis of the anglo-saxon and continental models of local self-government, the authors characterized the model of local self-government implemented in our country. A PEST-analysis was carried out, which made it possible to identify the main political, economic, social and technological factors influencing the development of the local self-government system. The prospects and directions for modernizing local self-government in rural districts of the Republic of Kazakhstan are outlined.*

Keywords: *local self-government, public administration, rural district, budget, state, local community, rural population.*

■ Introduction

In the Republic of Kazakhstan, the system of public administration is being reformed, aimed, among other things, at increasing the socio-economic development of the regions and improving the quality of life of the population. Under these conditions, the issues of developing local self-government institutions focused on increasing the activity of the population and consolidating civil society, as well as enhancing the potential of local communities, are being updated.

In the work «Democracy in America» french politician Alexis de Tocqueville notes that: «Local self-government is a guarantee against excessive individualism: equality puts all people in one line, without creating any relationship between them. Each territory should be allowed to live its own life, so that citizens have an unlimited number of incentives to act together, and daily feel their dependence on each other» [1]. Thus, the dual nature of local self-government is manifested, since it simultaneously acts as a source of power, and at the same time an indicator of its democracy and openness.

Local self-government is focused on solving issues of local importance and is the closest to the population, therefore, its development leads to an effective solution of socio-economic problems. President K.-J. Tokayev, in his message to the people of Kazakhstan 16 of march of 2022, says: «We will continue to transfer real powers from the center to the regions. First of all, it is necessary to effectively delineate the functions of the state and local self-government institutions.

* Corresponding author

ISSN 2072-9847
e-ISSN 2958-986X

It must be understood that a strong system of local self-government is the basic basis for the direct participation of citizens in improving the quality of life in their native locality» [2].

Despite the unequivocal importance of the development of the local self-government system, unequal attention is paid to its subjects. It mainly focuses on cities, seen as spaces with great development potential. The solution of local self-government issues in the rural districts of Kazakhstan remains without due attention, although their relevance is high. This is due to a significant population living in a vast rural area, as well as many unresolved socio-economic problems of the village.

Based on this, the purpose of this scientific article is a comprehensive analysis of the problems and prospects of local government in rural districts of the Republic of Kazakhstan. The tasks are: justification of the need for the development of local self-government; description of the features of local self-government in rural districts; identification of problems in the development of local self-government in rural districts of Kazakhstan; designation of the prospects for its development.

■ Literature review

There is no universal approach to the problem of local self-government in the scientific literature, but four main theories can be distinguished on which these approaches are based: the theory of the free community theory developed by K.F. Gerber, J. G. Touré, G. Ahrens, O. Laband, E. Meyer, A. Tocqueville and others, emphasizing the non-interference of the state in the affairs of the community; socio-economic theory founded by R. Mol, O. Ressler, O. Girke and others, delimiting the interests of the community and the state, at the same time, the competence of the community includes the implementation of economic affairs at the local level, while the state does not interfere in the affairs of the community, but exercises control over the compliance with the legality of the activity of local self-government through a special state authority; state theory founded by R. Gneiss and L. Stein, where local self-government is considered in the structure of the state, and self-government is only one of the forms of public administration, the source of which is state power, but it is exercised directly by the local population, and is controlled by it and the state; the theory of dualism, based on the duality of local self-government, which consists in maintaining the independence of local communities, with the simultaneous primacy of state interests, while local self-government is guaranteed by the state and can, on behalf of the state, implement certain state tasks [3].

In addition, there are many other theories and individual authors offering their views on this issue in modern science. Problems of integrated development of territorial communities based on decentralization are a priority in the works of H. Voznyak, A. Stasyshyn, V. Koval [4], as well as I. Storonyanska, K. Patytska, I. Hrynchyshyn, V. Chemerys [5] and others. When writing this article, the works of Kazakh authors were also used: N.K. Nurlanova, N.Zh. Brimbetova, L.N. Burlakov, I.N. Dauranov, A.A. Kenzhebayeva, A.A. Kireyeva [6], E.A. Sadyrbayev [7], N.V. Yuvitsa [8] and many others. However, despite the variety of approaches to the study of local self-government issues in rural districts of Kazakhstan, many unresolved issues remain. This work is devoted to their study.

■ Literature review

The methodological basis of the research is a complex system of scientific methods. There are theoretical and empirical research methods were used in the study: analysis and synthesis, induction and deduction, classification, comparative analysis, document analysis method. In addition, a tabular method was used to demonstrate the differences in local self-government models. The dynamics of public participation in the rating of open budget of Kazakhstan since 2010 has been analyzed. PEST-analysis was used, taking into account the variety of political, economic, social and technological factors. In general, an integrated approach has been applied in the study of the development of the local self-government system in the Republic of Kazakhstan.

The study was conducted on the basis of the following main provisions:

1) In the Republic of Kazakhstan at the moment, the observed model of local self-government based on state theory prevails;

2) local self-government in the rural districts of Kazakhstan has its own specific features;
 3) in the course of a large-scale reform of the local self-government system in the rural districts of Kazakhstan, certain results have been achieved, but at the same time, many problems remain unresolved.

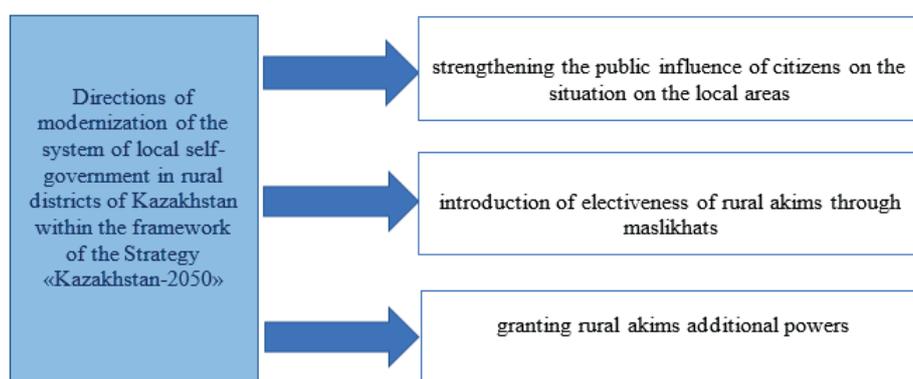
Based on the foregoing, a hypothesis is put forward that the development of the local self-government system in the rural districts of Kazakhstan depends not only on the improvement of the regulatory framework, financial, economic and administrative and organizational measures, but also on the involvement of the rural population in solving local issues, as well as cooperation local authorities with rural communities.

■ Results and discussion

During the years of independence, decentralization of power and the gradual formation of local self-government have been carried out in Kazakhstan. This transition is being implemented on the basis of changes in the legal framework of the republic. The Constitution of the Republic of Kazakhstan stipulates that: «Local self-government is exercised by the population directly, as well as through maslikhats and other local self-government bodies in local communities covering territories where population groups live compactly» [9]. The Law «On public administration and self-government of the Republic of Kazakhstan» specifies that: «Local self-government is carried out by members of the local community directly, as well as through maslikhats and other local self-government authorities do. Akim of the region, district, city, district in the city, rural district, township and village is not part of the rural district, along with the functions of public administration, performs the functions of local governments. The form of activity of the local community is the gathering of the local community and the meeting of the local community» [10].

In addition, based on the main provisions of the European Charter of local self-government [11], to which Kazakhstan has joined, local self-government should be created in all areas of compact residence of the population, that is, in all settlements – cities, villages, towns, auls, etc.

The strategy «Kazakhstan-2050» (picture 1), as well as the Program of the President of the Republic of Kazakhstan in 2015 «Plan of the Nation – 100 concrete steps» (picture 2) are also focused on modernizing the system of local self-government, primarily by providing the rural population with real opportunities for self-reliance. Addressing issues of local importance, which generally contributes to improving the efficiency of the local self-government system in rural districts.

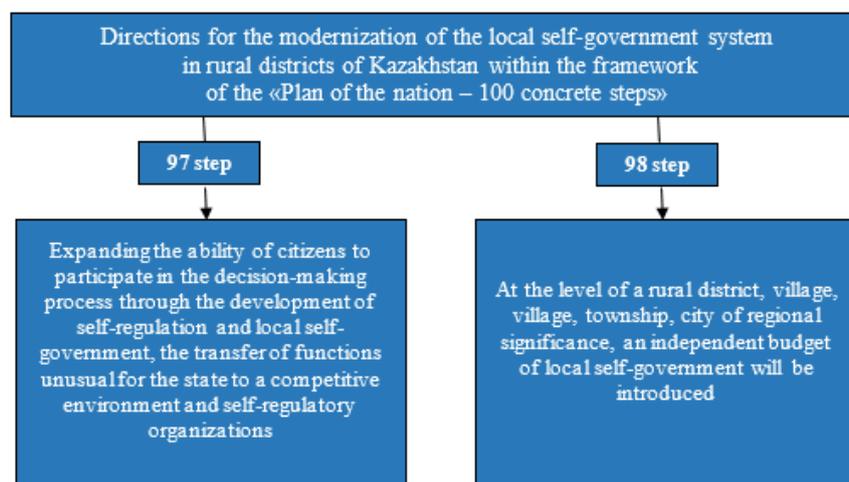

Picture 1. Modernization of the local self-government system in rural districts of Kazakhstan within the framework of the Strategy «Kazakhstan-2050»

Source: Compiled by the authors on the basis of the Strategy «Kazakhstan-2050» [12]

In general, the Strategy «Kazakhstan-2050» assumed the modernization of the local self-government system through the involvement of citizens of Kazakhstan in decision-making processes and their implementation. This modernization had a number of directions, providing the rural population with real opportunities to independently resolve issues of local importance, in particular, empowering rural akims with additional powers, introducing their election, and strengthening the public influence of citizens on the situation on the ground. Within the framework

of the «Plan of the Nation – 100 concrete steps» Program, two main directions are also identified in strengthening the role of rural citizens in the development of local self-government, focused on expanding the ability of citizens to participate in decision-making processes, transferring functions unusual for the state to a competitive environment and self-regulatory organizations, as well as introduction of an independent budget of local self-government at the rural level. These guidelines were developed within the framework of the Concepts for the development of local self-government.

Picture 2. Modernization of the system of local self-government in rural districts of Kazakhstan within the framework of the «Plan of the nation – 100 concrete steps»

Source: Compiled by the authors on the basis of «Plan of the nation – 100 concrete steps» [13]

Literature review

Despite close attention to building a system of local self-government in the rural districts of Kazakhstan, there are many unresolved problems of theoretical and practical nature. Kazakhstan needs to take into account the historical context, the unitary form of government, the vast rural territory of the country with settlements remote from each other, a significant rural population, socio-cultural traditions, and significant differences in the socio-economic development of regions. In addition, it is necessary to carefully study the experience of foreign countries, which allows you to create your own model of local self-government, taking into account domestic specifics.

Kazakh researcher Nurlanova N.K. notes that: «The process of forming the organizational and institutional foundations of local self-government is lengthy, complex and controversial. The problems associated with this in different countries are solved using various forms and methods, which is due to the influence of diverse, organically interrelated factors. These include: features of the state structure and the form of government used, the level of socio-economic development, historically established national cultural traditions. In this regard, despite the rich historical experience accumulated in the course of the social development of modern civilization, a socially universal model of local self-government has not been developed to date» [6].

At the moment, despite the variety of models of local self-government in foreign countries, two main ones are conditionally distinguished: anglo-saxon and continental (or observable). The anglo-saxon model, for example, is being implemented in the UK, the United States of America, Canada, New Zealand, Australia and many other countries, while the continental model is observed in the French-speaking countries of Africa, Latin America, the Middle East, etc. The main characteristics and differences between local government models are shown in table 1.

Table 1. Main models of local self-government

Model of local self-government	
Anglo-saxon model	Continental (observed) model
1. The basis of the model	
Social economic theory	State theory of local self-government
2. Relations between state authorities and local self-government authorities	
State authorities are forbidden to interfere in the activity of local self-government authorities	State authorities have a strong influence on the activity of local self-government authorities
3. Control of the central authorities over the activity of local self-government authorities	
Central authorities exercise control indirectly	Central authorities exercise administrative control
4. Differences between local self-governments and local authorities of public administration	
There are clear differences between these authorities	There are no clear distinctions between these authorities
5. Presence of a special state authority managing the activity of local self-government authorities	
There is no such authority	There is a special authority
6. Relationships between local self-government authorities	
The supremacy of one authority over another is excluded	There is supremacy of one authority over another
7. Election of local self-government authorities	
Representatives to these bodies are often elected by the population	Representatives to these authorities are both appointed by state authorities and elected by the population
<i>Source: Compiled by the authors based on the source [14]</i>	

There is a mixture of models of local self-government with a focus on the transfer of an ever-wider range of rights and powers from central authorities to local communities in world practice today. In general, despite the differences in these models, local self-government in developed countries is focused on meeting the needs of the local population and solves the problems of education, healthcare, maintaining public order, landscaping, housing and communal services, housing construction, local roads, and etc. The solution of these issues is carried out mainly through a large number of local taxes, while transfers and subsidies from the central budget in the total volume of local budgets are insignificant.

The observable model of local self-government based on state theory is currently prevailed in the Republic of Kazakhstan. Thus, the state implements control over the activity of local communities, state authorities combine the functions of public administration with the functions of local self-government, in addition, local self-government is assigned, among other things, to maslikhats as territorial representative authorities of administration. At the same time, the characteristics of the anglo-saxon model of governance are observed: in rural districts, residents themselves can be elected to local self-government authorities and directly participate in resolving issues of local importance, as well as elect akims on the basis of direct suffrage.

In general, due to the above features, it is impossible for Kazakhstan to directly adopt the experience of foreign countries. It is important to develop your own model of local self-government, taking into account the diversity of political, economic, social and technological factors. The method that allows you to do this is PEST-analysis. (table 2).

Table 2. Factors affecting the system of local self-government in rural districts of the Republic of Kazakhstan

Nº	Factors
1	Political factors: – form of state structure – degree of development of legislation – level of political stability

№	Factors
1	<ul style="list-style-type: none"> – level of bureaucracy and corruption – degree of freedom of speech – tax policy
2	Economic factors: <ul style="list-style-type: none"> – growth rates of the country's economy – economic opportunities of the region/individual settlement – level of development of entrepreneurship and business environment – unemployment rate – amount and terms of wages
3	Social factors: <ul style="list-style-type: none"> – population size – living standards of the population – sex and age structure of the population – rate of population growth – level of migration and migration processes – level of education and healthcare – level of civil and political activity of the population – degree of trust of the population in power
4	Technological factors: <ul style="list-style-type: none"> – degree of implementation and use of technologies – level of accessibility of the Internet and mobile devices – development of scientific and research environment – degree of remoteness of the territorial community from the center
<i>Source: Compiled by the authors based on the source [14]</i>	

Thus, when making decisions on the development of local self-government, it is necessary to focus on many factors, the influence of which increases at the level of rural districts, and, consequently, the responsibility for the risks of the decisions taken increases.

At the moment, in the course of a large-scale reform of the local self-government system in rural districts of Kazakhstan, carried out on the basis of the Concept for the development of local self-government for 2013-2020 [15], certain results have been achieved:

- for increasing the level of transparency and accountability of local authorities to the population, as well as growing the interest of rural residents in making decisions on local problems and strengthening control over their implementation, a basis has been prepared for direct elections of akims of rural districts, villages, townships;

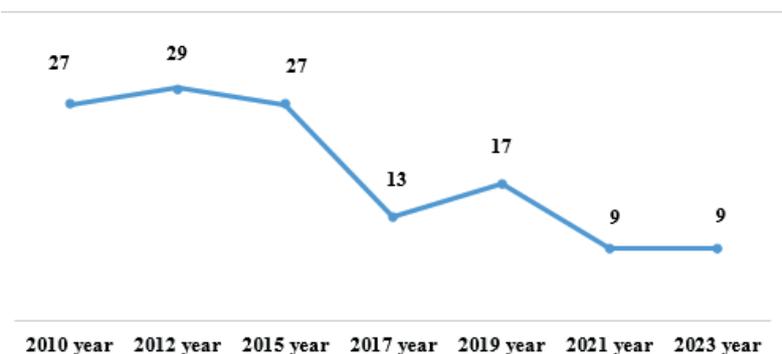
- at all levels of self-government, including at the level of rural districts, annual reporting meetings of akims to the population are carried out, at which the local community is informed about the main results achieved and action plans;

- the fourth level of the budget system was introduced in all rural districts, thereby rural districts got the opportunity to form their own budget and manage their communal property (although the problem of financial self-sufficiency of villages has not yet been resolved).

Nevertheless, a number of problems remain relevant in the system of local self-government in rural districts of Kazakhstan. Firstly, it is the administrative and financial dependence of the akims of the respective administrative-territorial units, which remains due to the unresolved issue of ownership and disposal of local financial resources and property. This is due to the lack of the necessary representative authorities in rural districts, which, in turn, does not make it possible to fully solve urgent local problems. In addition, in rural districts, local budgets do not include documentation for communal property (this is due to its high cost), which ultimately leads to the impossibility of financing these objects (roads, buildings, pipelines, etc.) from the local budget. In general, the approval of the budgets of rural districts is carried out at the level of district maslikhats, which do not take into account the needs of the population in solving local problems.

The next problem is the duplication of powers and responsibilities of local public administration and local self-government authorities. In addition, the requirements for the work of the administration of the akim of the rural district are close to the requirements for the work of central public authorities and their employees, and, therefore, they are overstated. At the same time, the apparatus of the akim of the rural district is formed, reorganized and abolished by the akimat of the district. In view of this, it is necessary to revise both financial, organizational and personnel requirements for the staff of the akim’s apparatus, taking into account the increase in the efficiency of their work.

The problem of the participation of the local population in the implementation of local self-government, without which it is impossible to increase its effectiveness, remains relevant. At the moment, there is insufficient political and civil activity of the population at the local level, a low level of involvement of citizens in decision-making processes and control over the implementation of decisions. Also, the rural population is practically excluded from participation in the budget process, while such opportunities should be provided by executive authorities, legislative authorities and regulatory authorities throughout the entire budget process. Thus, in the international ranking of budget openness, which is compiled at intervals of once every two to three years, the Republic of Kazakhstan scores the lowest score in terms of public participation at the end of 2021 – only 9 points out of 100, which is extremely unsatisfactory (from 0 to 40 points – low public participation). At the moment the situation remains the same. In the latest budget openness rating for 2023, Kazakhstan also scores only 9 points. These are the lowest indicators in Kazakhstan since 2010. The dynamics of the indicator of public participation of Kazakhstan since 2010 is presented in figure 3.

Picture 3. Dynamics of public participation in the rating of open budget of Kazakhstan, in points

Source: Compiled by the authors based on data from the Open budget survey 2023 [16]

Despite the fact that, as noted above, a set of economic measures has been adopted, nevertheless, the low filling of the own revenue base of rural self-government remains. Local budgets are significantly dependent on the size of intergovernmental transfers and subsidies. This problem is aggravated by the imbalance of rural budgets, which manifests itself in their significant disproportion depending on the economy of rural districts and population. Thus, for example, the smallest local government budget of a rural district is 2.8 million tenge, and the largest is 2.5 billion tenge, while the average is 107 million tenge.

In general, these are the main problems currently observed in the system of local self-government in rural districts of the Republic of Kazakhstan, although their list can be continued. Further reform of the priority areas of this system is continued within the framework of the Concept for the development of local self-government of the Republic of Kazakhstan until 2025 [17]. Prospects for a comprehensive reform of the local self-government system in rural districts of Kazakhstan, based on this concept, are aimed at:

- further improvement of the legal framework in order to delineate the functions and powers of local government and local self-government bodies;

- expanding the powers of rural akims in matters of local decision-making, as well as in the economic sphere in order to more efficiently use land and property;
- strengthening the responsibility of akims to the population due to the election and accountability of rural akims;
- creation of a special representative authority in the countryside – Kenes, elected directly by the population and solving problems of local importance, as well as its chairman;
- increasing the interest of residents of rural districts in resolving issues of local importance through outreach aimed at teaching the population the basics of local self-government, including using the opportunities of the non-governmental sector;
- involvement of representatives of rural communities in the budget process by teaching the population the techniques and methods of budget advocacy, which, in turn, helps to achieve a more effective solution of local problems, as well as increase the responsibility of the government in relation to budget issues;
- creation of special centers of collaboration of the rural population, where people can gather, discuss local problems, receive electronic government services, or other household services;
- based on the capabilities of Internet resources, the creation of a single platform of state authorities, where plans for the development of rural districts, decisions of the representative authority, information on budgets, their expenditures and receipts are published without fail, to strengthen the interaction of local self-government authorities with the local population;
- expanding the powers of local community gatherings in matters of designating priority goals and objectives of the local community, determining the timing of their implementation, coordinating development plans, changing the administrative-territorial structure, exercising control over the akim of the rural district;
- creation of a special body – the administration of the rural akim to increase efficiency in current activity with the provision of the opportunity to independently carry out activities for the improvement of territories, landscaping of settlements, sanitary work, etc.;
- further increase in the budgetary self-sufficiency of rural districts through fiscal decentralization through the expansion of the revenue base of local self-government, implemented through the transfer of part of taxes and payments to the local fourth level.

The implementation of these promising directions for the development of the local self-government system in the rural districts of Kazakhstan makes it possible to more effectively solve local problems, which, in turn, contributes to the economic equalization of living standards in remote rural settlements, stabilizes the socio-economic and political situation, relieves social tension and also solves many other problems.

■ Conclusion

Thus, the development of local self-government in the rural districts of Kazakhstan occurs due to the transfer of powers from higher authorities to local government and self-government bodies, which helps to optimize the resource potential of settlements, improve the living standards of the rural population and develop rural areas, and, therefore, leads to social and economic development of the whole country. At the same time, the population itself, being a direct participant in these processes, is still bad involved in them and has a vague idea on this issue, often not understanding their role in this process and placing the main responsibility on the state and state bodies. Since the development of local self-government directly depends not only on funding, but also on the desire and interest of the population itself, additional efforts are needed on the part of higher state bodies, including in matters of explanatory work among the population about the importance of local self-government and the opportunities for citizens to participate, which, in turn, contributes to the growth of the responsibility of the population.

In general, building a system of local self-government in rural districts of the Republic of Kazakhstan is a complex and lengthy process. In the course of its implementation, further improvement of the regulatory and legal framework, financial economic and administrative and

organizational measures is required. The effectiveness of its implementation largely depends on the involvement of the rural population in solving local issues, as well as the cooperation of local authorities with rural communities.

REFERENCES 1:

1. Токвиль А. О демократии в Америке. – М.: Омега-Л, 2023. – 638 с.
2. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Новый Казахстан: путь обновления и модернизации». Электронный ресурс. – URL: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1623953> (дата обращения: 07.09.2023).
3. Swiecicki L. Local Self-Government as a Problem of Political Theory // Polish Political Science Yearbook. – 2019. – Vol. 48(4). – P. 531-542.
4. Voznyak H., Stasyshyn A., Koval V. Evaluation of self-sufficiency of territorial communities as the basis for ensuring their sustainable development // Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal. – 2022. – Vol. 8. – No. 4. – P. 151-169.
5. Storonianska I., Patytska K., Hrynchyshyn I., Chemerys V. Spatial disproportions in development of territorial community under conditions of administrative and financial decentralization // Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal. – 2020. – Vol. 6. – No. 4. – P. 44-62.
6. Нурланова Н.К., Бримбетова Н.Ж., Бурлаков Л.Н., Дауранов И.Н., Кенжебаева А.А., Киреева А.А. Формирование системы местного самоуправления в Казахстане: особенности и перспективы. Монография. – Вена: Ассоциация перспективных исследований и высшего образования «Восток-Запад», 2015. – 208 с.
7. Садырбаев Е.А. Современные тенденции в развитии местного самоуправления Республики Казахстан // Вестник Карагандинского университета. Серия Экономика. – Караганда. – 2017. – № 4(88). – С. 138-144.
8. Ювица Н.В. Местное самоуправление в Республике Казахстан: попытка создания национальной модели // Управление. – Москва. – Том 7. – 2019. – № 1(2019). – С. 26-34.
9. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года. Электронный ресурс. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000> (дата обращения: 10.09.2023).
10. Закон Республики Казахстан от 23 января 2001 года № 148-II «О местном государственном управлении и самоуправлении в Республике Казахстан». Электронный ресурс. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1021546 (дата обращения: 12.09.2023).
11. Европейская хартия местного самоуправления. – Страсбург, 15 октября 1985 года. Электронный ресурс – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1010970 (дата обращения: 14.09.2023).
12. Стратегия «Казахстан-2050»: Новый политический курс состоявшегося государства от 14 декабря 2012 года. Электронный ресурс. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1200002050> (дата обращения: 19.09.2023).
13. В рамках Программы Президента Республики Казахстан от 20 мая 2015 года «План нации – 100 конкретных шагов». Электронный ресурс. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000100> (дата обращения: 20.09.2023).
14. Путьшева Т.Н., Жетписбаева М.К. Вопросы формирования системы местного самоуправления в сельских округах Республики Казахстан // Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. – Астана. – 2022. – №2(47)/2022. – 195-203.
15. Указ Президента Республики Казахстан от 28 ноября 2012 года № 438 «Об утверждении Концепции развития местного самоуправления в Республике Казахстан». Электронный ресурс. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51297357&pos=3;-108#pos=3;-108 (дата обращения: 22.09.2023).
16. Open budget survey 2023. Электронный ресурс. – URL: <https://survey.internationalbudget.org/#calculator/KZ> (дата обращения: 23.10.2023).
17. Указ Президента Республики Казахстан от 18 августа 2021 года № 639 «Об утверждении Концепции развития местного самоуправления в Республике Казахстан до 2025 года». Электронный ресурс. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36452209 (дата обращения: 24.09.2023).

REFERENCES 2:

1. Tokvil' A. O demokratii v Amerike. – М.: Омега-Л, 2023. – 638 с.
2. Poslanie Glavy gosudarstva Kasym-Zhomarta Tokaeva narodu Kazahstana «Novyj Kazahstan: put' obnovenija i modernizacii». Jelektronnyj resurs. – URL: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1623953> (дата обращения: 07.09.2023).
3. Swiecicki L. Local Self-Government as a Problem of Political Theory // Polish Political Science Yearbook. – 2019. – Vol. 48(4). – P. 531-542.
4. Voznyak H., Stasyshyn A., Koval V. Evaluation of self-sufficiency of territorial communities as the basis for ensuring their sustainable development // Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal. – 2022. – Vol. 8. – No. 4. – P. 151-169.
5. Storonianska I., Patytska K., Hrynchyshyn I., Chemerys V. Spatial disproportions in development of territorial community under conditions of administrative and financial decentralization // Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal. – 2020. – Vol. 6. – No. 4. – P. 44-62.
6. Nurlanova N.K., Brimbetova N.Zh., Burlakov L.N., Dauranov I.N., Kenzhebaeva A.A., Kireeva A.A. Formirovanie sistemy mestnogo samoupravlenija v Kazahstane: osobennosti i perspektivy. Monografija. – Vena: Asociacija perspektivnyh issledovanij i vysshego obrazovanija «Vostok-Zapad», 2015. – 208 s.
7. Sadyrbaev E.A. Sovremennye tendencii v razvitii mestnogo samoupravlenija Respubliki Kazahstan // Vestnik Karagandinskogo universiteta. Serija Jekonomika. – Karaganda. – 2017. – № 4(88). – S. 138-144.
8. Juvica N.V. Mestnoe samoupravlenie v Respublike Kazahstan: popytka sozdanija nacional'noj modeli // Upravlenie. – Moskva. – Tom 7. – 2019. – № 1(2019). – S. 26-34.
9. Konstitucija Respubliki Kazahstan ot 30 avgusta 1995 goda. Jelektronnyj resurs. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000> (дата обращения: 10.09.2023).

10. Закон Республики Казахстан от 23 января 2001 года № 148-II «О местном государственном управлении и самоуправлении в Республике Казахстан». Электронный ресурс. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1021546 (дата обращения: 12.09.2023).
11. Европейская хартия местного самоуправления. – Страсбург, 15 октября 1985 года. Электронный ресурс – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1010970 (дата обращения: 14.09.2023).
12. Стратегия «Казахстан-2050»: Новый политический курс состоявшегося государства от 14 декабря 2012 года. Электронный ресурс. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1200002050> (дата обращения: 19.09.2023).
13. V рамка Programmy Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 20 maja 2015 goda «Plan nacji – 100 konkretnyh shagov». Электронный ресурс. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000100> (дата обращения: 20.09.2023).
14. Pupyшева Т.Н., Zhetpisbaeva M.K. Voprosy formirovaniya sistemy mestnogo samoupravleniya v sel'skih okrugah Respubliki Kazakhstan // Vestnik Kazhskogo universiteta jekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj torgovli. – Astana. – 2022. – № 2(47). – S. 195-203.
15. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 28 nojabrja 2012 goda № 438 «Ob utverzhenii Konceptii razvitija mestnogo samoupravleniya v Respublike Kazakhstan». Электронный ресурс. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31297357&pos=3;-108#pos=3;-108 (дата обращения: 22.09.2023).
16. Open budget survey 2023. Электронный ресурс. – URL: <https://survey.internationalbudget.org/#calculator/KZ> (дата обращения: 23.10.2023).
17. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 18 avgusta 2021 goda № 639 «Ob utverzhenii Konceptii razvitija mestnogo samoupravleniya v Respublike Kazakhstan do 2025 goda». Электронный ресурс. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36452209 (дата обращения: 24.09.2023)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АУЫЛДЫҚ ОКРУГТЕРІНДЕГІ ЖЕРГІЛІКТІ ӨЗІН-ӨЗІ БАСҚАРУДЫ ДАМУ МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Пупышева Т.Н.*

PhD докторанты

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті

Қарағанды, Қазақстан

E-mail: ptn7@mail.ru

ORCID 0000-0002-3806-6342

Филюк Г.М.

э.ф.д., профессор

Тарас Шевченко атындағы Киев ұлттық

университеті

Киев, Украина

E-mail: halynafyliuk@knu.ua

ORCID 0000-0001-8671-5709

Ставбуник Е.А.

PhD, доцент

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті

Қарағанды, Қазақстан

E-mail: sea826@yandex.kz

ORCID 0000-0001-8030-9857

Аңдатпа: Билікті орталықсыздандыру, демек, Қазақстанда жергілікті өзін-өзі басқаруды дамыту мәселелері өзекті бола түсуде. Ауылдық елді мекендердің әлеуметтік-экономикалық және саяси мәселелерін шешуде жергілікті өзін-өзі басқарудың алатын орны ерекше. Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасында бұл бағытта белгілі нәтижелерге қол жеткізілді. Дегенмен, теориялық және әдістемелік тәсілдердің алуан түрлілігі негізінде шешуді қажет ететін көптеген қиындықтар мен мәселелер бар. Теориялық және эмпирикалық әдістер кешенін пайдалануға негізделген мақалада Қазақстан Республикасының ауылдық округтеріндегі жергілікті өзін-өзі басқару жүйесінің қалыптасуы мен даму мәселелері қарастырылған. Бұл мәселенің негізгі тәсілдері талданады, олардың негізінде Қазақстанның ауылдық округтеріндегі жергілікті өзін-өзі басқару мәселелерін одан әрі зерттеу қажеттілігі негізделеді. Жергілікті өзін-өзі басқарудың англосаксондық және континенттік үлгілерін салыстырмалы талдау негізінде авторлар біздің елімізде жүзеге асырылып жатқан жергілікті өзін-өзі басқару моделін сипаттады. Жергілікті өзін-өзі басқару жүйесінің дамуына әсер ететін негізгі саяси, экономикалық, әлеуметтік және технологиялық факторларды анықтауға мүмкіндік беретін PEST талдауы жүргізілді. Қазақстан Республикасының ауылдық округтерінде жергілікті өзін-өзі басқаруды жаңғыртудың келешегі мен бағыттары көрсетілген.

Түйін сөздер: жергілікті өзін-өзі басқару, мемлекеттік басқару, ауылдық округ, бюджет, мемлекет, жергілікті қоғамдастық, ауыл тұрғындары.

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ В СЕЛЬСКИХ ОКРУГАХ КАЗАХСТАНА

Пупышева Т.Н.*

PhD докторант
Карагандинский Университет
Казпотребсоюза
Караганда, Казахстан
E-mail: ptn7@mail.ru
ORCID 0000-0002-3806-6342

Филюк Г.М.

доктор экономических наук, профессор
Киевский национальный университет
имени Тараса Шевченко
Киев, Украина
E-mail: halynafyliuk@knu.ua
ORCID 0000-0001-8671-5709

Ставбунник Е.А.

PhD, доцент
Карагандинский Университет
Казпотребсоюза
Караганда, Казахстан
E-mail: sea826@yandex.kz
ORCID 0000-0001-8030-9857

Аннотация: Вопросы децентрализации власти, а, следовательно, и развития местного самоуправления в Казахстане приобретают все большую актуальность. Особую значимость местное самоуправление играет в решении социально-экономических и политических проблем сельской местности. На данный момент в Республике Казахстан в этом направлении достигнуты определенные результаты. Тем не менее, до сих пор существует множество сложностей и проблем, решать которые необходимо на базе всего многообразия теоретическо-методологических подходов. В статье на основе применения комплекса теоретических и эмпирических методов рассмотрены вопросы формирования и развития системы местного самоуправления в сельских округах Республики Казахстан. Проанализированы основные подходы к данной проблематике, на их основе обоснована необходимость дальнейшего изучения вопросов местного самоуправления в сельских округах Казахстана. На базе проведенного сравнительного анализа англосаксонской и континентальной моделей местного самоуправления, авторами охарактеризована модель местного самоуправления, реализуемая в нашей стране. Проведен PEST-анализ, позволивший выявить основные политические, экономические, социальные и технологические факторы, влияющие на развитие системы местного самоуправления. Обозначены перспективы и направления модернизации местного самоуправления в сельских округах Республики Казахстан.

Ключевые слова: местное самоуправление, государственное управление, сельский округ, бюджет, государство, местное сообщество, сельское население.

MPHTI 06.35.35

DOI: <https://doi.org/10.55871/2072-9847-2023-61-4-83-97>**Абдрахманова А.У.***

к.э.н., ассоциированный профессор
главный консультант-
государственный аудитор
Высшая аудиторская
палата Республики Казахстан
г. Астана, Казахстан
E-mail: a.aigul.u1971@mail.ru
ORCID: 0000-0002-1111-1705

Бельгибаева А.С.

к.э.н., ассоциированный профессор
НАО «Кокшетауский университет
им.Ш.Уалиханова»
г.Кокшетау, Казахстан
E-mail: anar.belgibayeva@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5583-0624

Сартов У.К.

к.э.н., ассоциированный профессор
Университет «Туран-Астана»
г.Астана, Казахстан
E-mail: sartov14@mail.ru
ORCID: 0000-0002-1257-0153

ОЦЕНКА И АНАЛИЗ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация: В статье рассмотрены актуальные вопросы управления финансовой устойчивостью предприятия. Оценка финансовой устойчивости является одним из важнейших принципов деятельности предприятия. Укрепление финансовой устойчивости является приоритетной задачей предприятия, основной предпосылкой его эффективного функционирования.

Цель исследования заключается в определении финансовой устойчивости предприятия, занимающегося эксплуатацией, содержанием и обеспечением безопасности водохозяйственных объектов республиканского значения, подачей поливной и питьевой воды, а также выработке практических рекомендаций, направленных на её повышение. Для достижения поставленной цели в работе применялись следующие методы исследования: экономико-статистический, балансовый и монографический (при анализе и оценке финансового состояния анализируемого предприятия), абстрактно-логический (для выявления особенностей определения финансовой устойчивости предприятия). Расчет финансовых показателей был выполнен в динамике за последние 5 лет (2018-2022 гг.). Источником для получения исследовательского материала послужила финансовая отчетность предприятия Республиканского государственного предприятия «Казводхоз» (далее - РГП «Казводхоз»). Научная новизна исследования заключается в теоретическом обосновании и практической реализации рассмотренных подходов и методов оценки финансовой устойчивости на анализируемом предприятии. Основные результаты исследования: исследованы теоретические аспекты финансовой устойчивости предприятия, проанализировано финансовое состояние РГП «Казводхоз» за последние пять лет (2018-2022 гг.), на основании аудированной финансовой отчетности рассчитаны финансовые коэффициенты предприятия, предложены направления повышения финансовой устойчивости предприятия.

Ключевые слова: финансовая устойчивость, аудированная финансовая отчетность, источники средств, активы и обязательства предприятия, свободные денежные средства.

Введение

В условиях жесткой конкуренции предприятиям особенно сложно обеспечить непрерывность и устойчивость своей деятельности. Следовательно, каждое предприятие, функционирующее как хозяйствующий субъект, должно обеспечить такое состояние своих финансовых ресурсов, при котором будет сохраняться возможность непрерывного выполнения своих финансовых обязательств перед деловыми партнерами, государством, собственниками, работниками и т.п. В связи с этим актуальным направлением совершенствования менеджмента в современных экономических реалиях является повышение финансовой устойчивости компаний [1].

Именно финансовая устойчивость представляет собой определенное состояние субъекта, позволяющее свободно маневрировать денежными средствами и обеспечивать непрерывность его деятельности, которое достигается за счет определенного соотношения собственного и заемного оборотного капитала и гарантирует платежеспособность, экономическую независимость и инвестиционную привлекательность в пределах допустимого уровня риска [2].

В целях поддержания и улучшения финансового состояния, а, следовательно, укрепления финансовой устойчивости предприятия, необходим постоянный мониторинг финансовых показателей организации для привлечения внимания руководства к существующим проблемам и выявления потенциальных рисков. Таким образом, ключевой задачей в обеспечении жизнеспособности предприятий является постоянный мониторинг их финансового состояния. В связи со значительной динамикой бизнес-среды и отсутствием достаточных исследований по минимизации ее негативных последствий существует настоятельная необходимость изучения этого вопроса [3].

Достижение наивысшей эффективности и стабильности в деятельности предприятия является целью укрепления финансовой безопасности фирмы, что возможно в результате своевременного обнаружения угроз, позволяющих компании успешно их преодолевать. Соответственно, необходимо постоянно следить за ситуацией, чтобы их предвидеть [3].

Таким образом, финансовая устойчивость предприятия или степень его независимости от заемных средств является одним из ключевых показателей эффективности деятельности, так как это может оказать огромное влияние на взаимоотношения с подрядчиками и конкурентоспособность компании на рынке. В современных условиях каждая организация для минимизации возможных рисков должна объективно оценивать свой финансовый потенциал, тактику и стратегию своего дальнейшего развития, а также финансовое состояние своей организации. Устойчивое финансовое положение оказывает положительное влияние на деятельность предприятия, производства, обеспеченность необходимыми ресурсами. Все вышеизложенное доказывает актуальность темы исследования, общей задачей которого является определение финансовой устойчивости предприятия для формирования эффективного механизма управления предприятием в современных условиях.

Цель исследования - определение финансовой устойчивости предприятия, а также выработка практических рекомендаций, направленных на её повышение.

Научная новизна исследования заключается в теоретическом обосновании и практической реализации рассмотренных подходов и методов оценки финансовой устойчивости на примере РГП «Казводхоз», целью деятельности которого является эксплуатация, содержание и обеспечение безопасности водохозяйственных объектов республиканского значения, подача поливной и питьевой воды.

Способность любого хозяйствующего субъекта, в том числе и занимающегося обеспечением поливной и питьевой водой, финансировать свою деятельность на расширенной основе, обеспечивать свою платежеспособность в неблагоприятных условиях позволяет сделать вывод о его финансовой устойчивости. Диагностика устойчивости финансового состояния позволяет оценить степень эффективности управления финансовыми ресурсами предприятия в течение рассматриваемого периода, эффективности применения, принадлежащего ему имущества, рационального сочетания собственных и заемных средств и использования имеющегося капитала, налаженности отношений с дебиторами, кредиторами, бюджетом и др. В этой связи оценка и анализ финансовой устойчивости хозяйствующего субъекта, с учетом влияния факторов внутренней и внешней среды, является одной из важнейших проблем в деятельности любого хозяйствующего субъекта, что определяет актуальность темы исследования.

■ Обзор литературы

Составной частью финансового состояния является финансовая устойчивость. Финансовая устойчивость предприятия — это характеристика, позволяющая оценить степень стабильности положения организации, которая заключается в наличии финансовых резервов, позволяющих осуществлять и поддерживать ей свою деятельность — производить и продавать товары, осуществлять работы, оказывать услуги, выплачивать полученные кредиты, а также сохранять профицит бюджета (доходы превышают расходы) [4].

Финансовая устойчивость является одним из необходимых качеств для долгосрочной деятельности предприятия, гарантирующей платежеспособность долгосрочных и краткосрочных обязательств [5].

Анализ финансовой устойчивости любого предприятия, являясь важнейшим этапом оценки его деятельности и финансово-экономического благополучия, отражает результат его текущего, инвестиционного и финансового развития. Также он содержит необходимую информацию для инвесторов, характеризует способность предприятия отвечать по своим долгам и обязательствам и наращивать свой экономический потенциал.

В условиях рыночной экономики анализ и оценка финансового состояния является инструментом, без использования которого было бы невозможно устойчивое и успешное функционирование хозяйствующего субъекта на рынке. [6].

Существует множество интерпретаций понятия «финансовая устойчивость». Анализируя подходы к сущности этой экономической категории, можно заметить, что ученые по-разному представляют экономическую сущность этого понятия. Так, некоторые из них однозначно определяют финансовую устойчивость по соотношению объема собственных и заемных источников средств [7,8,9].

Другая группа ученых настаивает на том, что характеристика финансовой стабильности не будет полной без анализа направлений капиталовложений, а будет основана только на анализе обязательств, то есть источников финансирования [10,11,12].

Анализ финансового состояния является предметом изучения П.Фитцпатрика, А.Винакора, Р.Смита, К.Мервина, Э.Альтмана, Г.Марковица, Р.Брейли [13] и других зарубежных ученых. Их работы имеют одинаковый подход к анализу, то есть дают возможность оценить финансовую устойчивость через прогноз вероятности банкротства предприятия. В основе анализа лежит комбинация 2-5 ключевых финансовых коэффициентов, характеризующих финансовое положение и результаты деятельности предприятия. Однако необходимо отметить, что из-за отраслевых особенностей, различия экономик разных стран, применять данные модели на отечественных предприятиях следует с осторожностью.

Шеремет А.Д., Ковалев В.В. в своих работах выделяют четыре типа финансовой устойчивости (абсолютная устойчивость финансового состояния; нормальная устойчивость; неустойчивое (предкризисное) финансовое состояние; кризисное финансовое состояние). Тип устойчивости присваивается организации исходя из вычисленного по формуле значения [14,15].

Л.В. Донцова и Н.А. Никифорова предлагают провести анализ финансового состояния предприятия на основе классификации предприятий по уровню финансового риска. При этом любая изучаемая организация в зависимости от «набранного» количества баллов, исходя из полученных финансовых коэффициентов, может быть отнесена к определенному классу. Далее достигнутые организацией финансовые показатели сравниваются с отраслевыми нормативными значениями [16].

Спектр-бальный метод Салова А.Н. и Маслова В.Г. позволяет провести анализ финансовых коэффициентов путем сравнения полученных значений с рекомендуемыми нормативными величинами, играющими роль пороговых нормативов [17].

Также существует методика проведения анализа финансового состояния организации,

предполагающая общую оценку финансового состояния и его изменения за отчетный период, анализ финансовой устойчивости, анализ ликвидности баланса, анализ деловой активности и платежеспособности и заключительный анализ [18].

Некоторые авторы предлагают измерять финансовую устойчивость фирмы с точки зрения четырех условий: (1) рост фирмы, (2) способность компании выжить, (3) приемлемый общий уровень подверженности риску прибыли и (4) привлекательный профиль риска прибыли [19].

Применение рассмотренных подходов и методов позволяет объективно оценить финансовую устойчивость организации, охарактеризовать его платежеспособность, оценить эффективность и доходность деятельности, определить перспективы развития предприятия.

Таким образом, анализ финансового состояния и устойчивости предприятия, являясь одним из этапов оценки бизнеса, служит основой понимания истинного положения предприятия и степени финансовых рисков [20].

■ Материалы и методы

Для достижения поставленной цели в работе применялись следующие методы исследования: экономико-статистический, балансовый и монографический (при анализе и оценке финансового состояния анализируемого предприятия), абстрактно-логический (для выявления особенностей определения финансовой устойчивости предприятия). В настоящее время существует множество различных методик для оценки и анализа финансовой устойчивости организации, к наиболее популярным методам можно отнести коэффициентный, интегральный и рейтинговый. Преимущества коэффициентного метода оценки заключаются в возможности его осуществления на основе абсолютных и относительных показателей. Абсолютные показатели позволяют оценить ликвидность предприятия, состояние запасов и обеспеченность их достаточными источниками финансирования. Относительные, в свою очередь, позволяют выявить тенденции к улучшению или ухудшению ситуации с финансовым состоянием организации.

Расчет финансовых показателей был выполнен в динамике за последние 5 лет (2018-2022 гг.), что позволило выявить определенные закономерности и тенденции при оценке финансовой устойчивости анализируемого предприятия. Теоретической и методологической основой исследования являются труды ведущих отечественных и зарубежных ученых по исследуемой проблеме, а также материалы научных конференций, нормативно-справочная литература.

Эмпирической базой исследования послужил фактический материал РГП «Казводхоз», а также результаты расчетов, произведенных лично авторами.

■ Результаты и обсуждения

Для более глубокого понимания механизма управления финансовой устойчивостью в качестве исследовательской базы для проведения практических расчетов было выбрано РГП «Казводхоз». Анализ финансово-хозяйственной деятельности данной организации на предмет финансовой устойчивости был проведен на основании аудированной финансовой отчетности, сформированной на основе информации центрального аппарата и 18 филиалов, так как РГП «Казводхоз» представляет собой систему с широкой филиальной сетью, охватывающую всю территорию Республики Казахстан.

Предметом деятельности объекта исследования РГП «Казводхоз» является эксплуатация, содержание и обеспечение безопасности водохозяйственных объектов республиканского значения, подача поливной и питьевой воды. Цель деятельности предприятия заключается в обеспечении поливной и питьевой водой, поскольку, вода является основным источником жизнедеятельности населения, то деятельность предприятия должна быть финансово устойчивой и стабильной.

Анализ финансово-хозяйственного состояния предприятия показал, что активы РГП «Казводхоз» на конец 2022 г. составили 424 154 470,0 тыс. тенге, в том числе краткосрочные активы на сумму 47 120 879,0 тыс. тенге или 11,1 % от валюты баланса, долгосрочные активы на сумму 377 294 703,0 тыс. тенге или 88,9 % от валюты баланса.

Краткосрочные активы представлены следующими статьями баланса: денежные средства и их эквиваленты - 36 610 544,0 тыс. тенге или 8,6% в валюте баланса (77,7% в краткосрочных активах), прочие краткосрочные финансовые активы - 3 420,0 тыс. тенге, краткосрочная торговая и прочая дебиторская задолженность - 476 154,0 тыс. тенге или 0,11% в валюте баланса (1% в краткосрочных активах), текущий подоходный налог - 277 814,0 тыс. тенге или 0,07%, запасы - 5 589 833,0 тыс. тенге или 1,32% в валюте баланса (11,8% в краткосрочных активах), прочие краткосрочные активы - 4 300 513,0 тыс. тенге или 1,01% в валюте баланса (9% в краткосрочных активах).

В долгосрочные активы входят долгосрочная торговая и прочая кредиторская задолженность в размере 2 684 587,0 тыс. тенге или 0,63% в валюте баланса (0,5% в долгосрочных активах), основные средства - 320 218 999,0 тыс. тенге или 75,42% в валюте баланса (85% в долгосрочных активах), нематериальные активы - 15 634,0 тыс. тенге, прочие долгосрочные активы, представленные в виде незавершенного строительства - 54 375 483,0 тыс. тенге или 12,82% в валюте баланса (14,4% в долгосрочных активах) (рисунок 1).

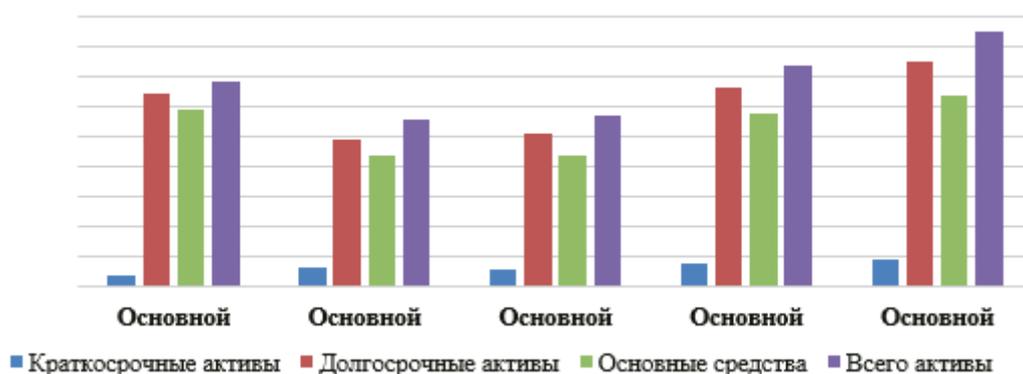

Рисунок 1. Активы РГП «Казводхоз», тыс.тг., 2018-2022 гг.

Источник: Финансовая отчетность РГП «Казводхоз» за 2018-2022гг.

Таким образом, активы на конец 2022 г. увеличились в сравнении с предыдущим годом на 53 566 078,0 тыс. тенге или на 12,6%. Наибольшая доля в долгосрочных активах приходится на основные средства (85%), которая увеличилась в 2022 г. в сравнении с предыдущим 2021 г. на 32 640 200,0 тыс. тенге или 10%. В краткосрочных активах наибольший удельный вес составили денежные средства и их эквиваленты (77,5%), что на 8 804 392,0 тыс. тенге или 24% выше предыдущего периода.

Следует отметить, что увеличение стоимости активов как путем приобретения нового оборудования и техники, так и путем проведения капитального ремонта или строительно-монтажных работ приводит к увеличению расходов по амортизации, которые накапливаясь, создают амортизационный фонд, идущий на погашение основной суммы долга по займам.

Обязательства РГП «Казводхоз» состоят из краткосрочных обязательств на сумму 10 100 395,0 тыс. тенге (2,38% в валюте баланса) и долгосрочных обязательств в сумме 57 964 166,0 тыс. тенге (13,67% в валюте баланса). В краткосрочных обязательствах доля краткосрочной торговой кредиторской задолженности составляет 81,4%. Долгосрочные обязательства включают в себя финансовые обязательства, оцениваемые по справедливой стоимости в размере 36 199 500,0 тыс. тенге или 8,53% от валюты баланса (62% от всех долгосрочных обязательств) и отложенными налоговыми обязательствами на сумму 21 764 666,0 тыс. тенге или 5,13% от валюты баланса (38% от всех долгосрочных обязательств).

Долгосрочные обязательства в 2022 г. возросли по сравнению с 2021 г. на 16 908 113,0 тыс. тенге или на 29%, в том числе долгосрочные финансовые обязательства на 10 706 954,0 тыс. тенге или на 29,6%. Долгосрочные финансовые обязательства РГП «Казводхоз» представлены займами Международных финансовых организаций на реализацию двух проектов за счет средств негосударственного займа под государственную гарантию.

Собственный капитал на конец 2022 г. составил 356 089 909,0 тыс. тенге (83,95% от валюты баланса). Собственный капитал включает в себя уставной капитал - 266 106 184,0 тыс. тенге (62,74%), компоненты прочего совокупного дохода - 90 515 235,0 тыс. тенге (21,34%), непокрытый убыток - 4 084 331,0 тыс. тенге (0,84%), прочий капитал - 3 552 821,0 тыс. тенге (0,84%).

В таблице 1 представлен расчет коэффициентов ликвидности и маневренности.

Таблица 1. Оценка ликвидности и маневренности

№	Наименование	2018 г	2019 г	2020 г	2021 г	2022 г	Среднее за 5 лет
1	Коэффициент абсолютной ликвидности (срочности)	2,95	4,97	3,86	3,66	3,62	3,81
2	Общий коэффициент ликвидности (коэффициент покрытия)	4,59	5,96	4,86	5,01	4,66	5,02
3	Оборотный капитал	14,2	27,9	22,8	30,4	37,0	26,48
4	Коэффициент маневренности	0,04	0,11	0,09	0,09	0,04	0,07

Источник: Финансовая отчетность РГП «Казводхоз» за 2018-2022гг

Коэффициент абсолютной ликвидности (срочности) показывает, какая часть текущей задолженности может быть погашена немедленно, на дату составления баланса или другую конкретную дату. В РГП «Казводхоз» наблюдается высокое значение коэффициента абсолютной ликвидности в среднем за последние пять лет 3,81: 1 (при нормальном уровне коэффициента от 0,2-0,5), что свидетельствует о наличии свободных денежных средств, не приносящих доход и не работающих на развитие производства. Для приведения значения коэффициента абсолютной ликвидности к допустимому уровню, необходимо вложить избыточные денежные средства в производство, в финансовые инвестиции.

Подтверждением наличия свободных денежных средств в РГП «Казводхоз» являются остатки денежных средств на субсчете «Контрольный счет наличности» (КСН), возникшие в результате финансирования из республиканского бюджета по бюджетной программе 241 «Пополнение уставного капитала. Так, по состоянию на 01.06.2023 года остаток денежных средств на субсчете КСН составляет 18 933 766,19 тыс. тенге или 57% от всех денежных средств.

Общий коэффициент ликвидности (коэффициент покрытия) позволяет установить, в какой кратности текущие активы покрывают краткосрочные обязательства, нормальное значение установлено в пределах от 2 до 3.

В организации значение коэффициента покрытия значительно превышает 1:1, и составляет в среднем за пять лет 5,02:1, что свидетельствует о высокой ликвидности предприятия и располагаемом значительном объеме денежных средств, формируемых за счет собственных источников. Следует отметить, что с точки зрения менеджмента значительное накапливание запасов на предприятии, отвлечение средств в дебиторской задолженности может свидетельствовать о недостатках в управлении активами предприятия.

Одним из показателей, характеризующих ликвидность предприятия является оборотный капитал. Так, предприятие имеет оборотный капитал до тех пор, пока текущие активы превышают краткосрочные обязательства (или до тех пор, пока оно ликвидно). Так, в РГП «Казводхоз» оборотный капитал в среднем за пять лет составил 26 483 057,0 тыс. тенге. При этом наблюдается снижение данного показателя в 2020 году, а в последующие годы рост. При этом соотношение оборотного капитала и краткосрочных обязательств составило в начале 2022 года 5,02 и 4,66 в конце года, что свидетельствует о формировании активов предприятия в большей мере за счет заемных средств и в меньшей мере за счет собственных источников.

В связи с этим полезно определить, какая часть собственных источников средств вложена в наиболее мобильные активы, что показывает коэффициент маневренности. В начале 2022 года коэффициент маневренности составил 0,09 и в конце года - 0,04 (нормальное значение в пределах 0,3-0,6).

Расчет коэффициентов и анализ финансовой отчетности показывает, что на формирование текущих активов было направлено всего 9% собственных средств в начале года и лишь 4% к концу года. Кроме того, значение показателя меньше 0,3 характеризует бизнес-модель РГП «Казводхоз» как не самую эффективную, т.е. отсутствует способность приобретать за счет собственных средств как оборотные, так и внеоборотные активы. Предприятие зависит от заемных средств, что указывает на недостаточную финансовую устойчивость. Следовательно, РГП «Казводхоз» не в состоянии самостоятельно осуществлять бизнес-процессы, направленные на улучшение производственной деятельности в отрасли.

Согласно финансовой отчетности РГП «Казводхоз» имеет высокую ликвидность. Однако если произвести расчеты за вычетом финансирования по бюджетным программам и остатков на субсчете «Контрольный счет наличности» из статьи «Денежные средства и их эквиваленты», то в среднем за 5 лет ликвидность имеет отрицательное значение -47,27 (2018 г.: -3,13, 2019 г.: -37,99, 2020 г.: -4,91, 2021 г.: -211,24, 2022 г.: -4,86), что свидетельствует о наличии серьезных проблем в осуществлении финансово-хозяйственной деятельности.

Анализ финансового состояния предприятия показывает высокую ликвидность, то есть способность организации легко покрывать свою задолженность в краткосрочном периоде. Такая положительная картина складывается в связи с наличием достаточной суммы свободных денежных средств в РГП «Казводхоз», образовавшийся на субсчете КСН в связи с пополнением уставного капитала, идущего на финансирование реализуемых проектов.

Однако следует отметить, что денежные средства на субсчете КСН имеют целевое назначение, то есть должны использоваться строго по назначению. Следовательно, наличие денежных средств на этом субсчете не может обеспечивать покрытие краткосрочных обязательств. Остатки денежных средств на КСН являются «мертвым» капиталом, создающим мнимую обеспеченность денежными средствами и ложные возможности их использования в других целях.

В таблице 2 представлены коэффициенты, характеризующие финансовую устойчивость организации.

Таблица 2. Анализ финансовой устойчивости РГП «Казводхоз»

№	Наименование	2018 г	2019 г	2020 г	2021 г	2022 г	Среднее за 5 лет
1	Коэффициент независимости	0,96	0,93	0,91	0,87	0,84	0,73

№	Наименование	2018 г	2019 г	2020 г	2021 г	2022 г	Среднее за 5 лет
2	Коэффициент финансовой устойчивости	0,99	0,98	0,98	0,98	0,98	0,98
3	Коэффициент финансирования	24,58	12,54	9,64	6,62	5,23	11,72

Источник: Финансовая отчетность РГП «Казводхоз» за 2018-2022гг.

Коэффициент независимости характеризует долю средств, вложенных собственниками в общую стоимость имущества предприятия. Расчеты показателя независимости по РГП показывают нормальное значение - 0,73 в среднем за последние пять лет и высокое по годам: в 2018 г. - 0,96, 2019 г. - 0,93, 2020 г. - 0,91, 2021 г. - 0,87, 2022 г. - 0,84, при этом нормативное значение составляет не более 0,6-0,7.

Несмотря на незначительное ежегодное снижение значения коэффициента, на протяжении анализируемого периода он остается на высоком уровне. Соответственно, складывается привлекательная картина для кредиторов, риск которых сводится к минимуму, так как реализовав большую часть имущества, сформированного за счет собственных средств, предприятие сможет погасить свои долговые обязательства.

Однако расчет коэффициентов ликвидности и маневренности показывает, что на формирование текущих активов было направлено всего 10% собственных средств в начале года и лишь 4% к концу года. Кроме того, показатель маневренности менее значения 0,3 характеризует бизнес-модель РГП «Казводхоз» как не самую эффективную, то есть сложилась обманчивая положительная картина финансовой независимости предприятия. Кроме того, высокий уровень коэффициента настораживает, так как такое значение коэффициента не всегда свидетельствует о грамотном управлении предприятием. Создается ошибочное мнение, что у предприятия отсутствуют заемные средства, в то время как РГП «Казводхоз» получены займы в МФО от Европейского банка реконструкции и развития (далее - ЕБРР) и Исламского банка развития (далее - ИБР), либо возникает вопрос о целесообразности полученных займов.

Коэффициент финансовой устойчивости показывает удельный вес тех источников финансирования, которые могут быть использованы в деятельности предприятия длительное время, то есть демонстрирует насколько активы предприятия профинансированы за счет надежных и долгосрочных источников. Значение коэффициента финансовой устойчивости в РГП находится на уровне 0,98 за весь анализируемый период при нормативном значении от 0,8-0,9, что свидетельствует о финансовой независимости и платежеспособности предприятия в долгосрочной перспективе, а также свидетельствует о том, что предприятие может свободно распоряжаться своими деньгами, эффективно использовать их.

Вместе с тем, остатки неосвоенных денежных средств, полученные в рамках финансирования из республиканского бюджета по бюджетной программе 241 «Пополнение уставного капитала», лежащие «мертвым грузом» на субсчете «Контрольный счет наличности» счета «Денежные средства и их эквиваленты» свидетельствуют о недостаточном использовании имеющихся оборотных средств.

РГП «Казводхоз» не использует все доступные возможности для расширения бизнес-процессов, которые могут быть предоставлены за счет «быстрых» источников финансирования. Такая кредитная политика, заключающаяся в отказе от привлечения краткосрочных займов, свидетельствует о неэффективном управлении.

Коэффициент финансирования (показатель платежеспособности) показывает, какая часть деятельности предприятия финансируется за счет собственных средств, а какая за счет заемных, а также показатель определяет, насколько собственные средства компании преобладают над привлеченными (норматив более 1).

Расчеты показателя платежеспособности по РГП «Казводхоз» показывают, что предприятие имеет высокую платежеспособность, так как значение коэффициента финансирования выше 1. Так, в среднем за 5 лет его значение составило - 11,72, при этом в 2018 г. - 24,58, в 2019 г. - 12,54, в 2020 г. - 9,64, в 2021 г. - 6,62, в 2022 г. - 5,23. Таким образом, данный показатель демонстрирует, насколько выгодным для инвестора является финансирование предприятия. Чем выше числовое значение коэффициента финансирования, тем устойчивее финансовое состояние предприятия и выше вероятность получения им дополнительного финансирования.

Значительно влияет на финансовое состояние РГП «Казводхоз» наличие просроченной краткосрочной дебиторской задолженности на сумму 1 573 400,0 тыс. тенге. Кроме того, отсутствие достаточных мер по сокращению просроченной задолженности по услугам подачи воды, которая на сегодня составляет 504 000,0 тыс. тенге (32%), предполагает дальнейшее ее увеличение при повышении тарифов на предстоящий период.

На финансовую устойчивость предприятия оказывает существенное влияние тарифная система по оказываемым услугам. Так, чем выше тарифы по таким услугам как подача воды по каналам, подача воды по магистральным трубопроводам, подача воды по распределительным сетям, по производству и реализации, а также передаче электроэнергии и теплоэнергии, тем выше доходность данных услуг, способствующая повышению платежеспособности и финансовой устойчивости.

РГП «Казводхоз» в 2018 году приказом КРЕМ МНЭ РК №40-ОД утвержден единый тариф по стране в размере 1,036 тенге/м³, при этом проектный тариф составлял 2,72 тенге/м³. При таком тарифе предприятие в 2019-2020 гг. понесло убытки. За счет роста тарифа в 2021-2023 гг. РГП «Казводхоз» получило прибыль по итогам 2021 и 2022 года, что положительно повлияло на устойчивость предприятия, а также на способность погашать обязательства перед кредиторами в ходе реализации проектов и освоения заемных средств.

Согласно отчету о прибылях и убытках по итогам 2022 года получено всего доходов 56 685 194,0 тыс. тенге, в том числе выручка от реализации услуг (87%), прочие доходы (11,0%) и доходы по вознаграждениям (2,1%). Выручка (доход от реализации услуг) составила 49 317 983,0 тыс. тенге, что на 13 925 431,0 тыс. тенге или на 39,3% выше предыдущего 2021 г., равного 35 392 552,0 тыс. тенге. Себестоимость реализованных услуг составила 41 202 571,0 тыс. тенге, что также увеличилась на 9 157 218,0 или 28,6% в сравнении с 2021 г., равным 32 045 353,0 тыс. тенге.

Общая совокупная прибыль за 2022 год составила 3 057 006,0 тыс. тенге, в том числе прибыль после налогообложения 1 619 006,0 тыс. тенге или 53%, прочая совокупная прибыль в сумме 1 438 000,0 тыс. тенге или 47%, возникшая по требованиям МСФО и включающая в себя прочие компоненты совокупной прибыли в виде нереализованной прибыли в сумме 1 438 000,0 тыс. тенге.

Доходы по договорам оказания услуг РГП «Казводхоз» формируются за счет оказания отраслевых услуг (90%), связанных с обеспечением потребителей водой: 1) Эксплуатация водохозяйственных объектов, не связанных с подачей воды; 2) Подача воды по каналам; 3) Регулирование поверхностного стока; 4) Подача воды по магистральным трубопроводам; 5) Подача воды по распределительным сетям; 6) Услуги канализационной системы; 7) Производство и реализация, передача электроэнергии; 8) Производство и реализация, передача теплоэнергии; 9) Реконструкция систем водоснабжения; 10) Метрологические услуги; 11) 109 Программа; 12) Иная деятельность.

Следует отметить, что такие услуги как эксплуатация водохозяйственных объектов, не связанных с подачей воды; реконструкция систем водоснабжения, а также природоохранные попуски, входящие в услуги подачи воды по каналам и регулирования поверхностного стока финансируются за счет бюджетных программ.

Предприятие, имеющее регулярные доходы от оказания услуг, государственную поддержку в виде финансирования определенных услуг, рациональный подход в управлении

ресурсами, а также правильно выстроенную систему планирования и контроля имеет высокую рентабельность, которая характеризует эффективность финансово-хозяйственной деятельности.

Таблица 3. Анализ эффективности использования имущества

№	Наименование	2018 г	2019 г	2020 г	2021 г	2022 г	Среднее за 5 лет
1	Рентабельность активов	0,06	-1,77	-0,47	0,10	3,61	0,31
2	Рентабельность текущих активов	1,06	-21,22	-4,30	1,03	3,61	-3,96
3	Рентабельность инвестиций	-0,39	-1,21	-1,44	-0,14	0,58	-0,52
4	Рентабельность собственного капитала	0,05	-2,12	-0,52	0,11	0,43	-0,41
5	Рентабельность реализованной продукции	0,43	-0,17	-4,65	0,97	3,12	-0,06

Источник: Финансовая отчетность РГП «Казводхоз» за 2018-2022гг

Показатели эффективности использования имущества в РГП «Казводхоз» в среднем за период 2018-2022 годы составили:

- рентабельность активов 0,31 тиын прибыли с одного вложенного тенге в активы предприятия, при этом наименьшее значение показателя приходится на 2018 год – 0,06 тиын/1тенге, в 2022 рентабельность активов увеличилась и составила 3,61%;
- рентабельность текущих активов является отрицательной (3,96%), в 2022 рентабельность текущих активов увеличилась до 3,61%;
- рентабельность реализованной продукции отрицательная (0,06%), в 2022 году составила 3,12%, что свидетельствует о получении прибыли.

Рентабельность инвестиций и рентабельность собственного капитала в РГП «Казводхоз» в среднем за период 2018-2022 годы являются отрицательными 0,52% и 0,41% соответственно, что свидетельствует о неэффективности использования средств, инвестированных в предприятие (средства из республиканского бюджета, займы МФО), а также об убыточной деятельности предприятия.

Таким образом, проведенный анализ эффективности финансово-хозяйственной деятельности РГП «Казводхоз» показал не достаточную организацию финансово-хозяйственных процессов предприятия, требующих принятия правильных решений в рациональности использования активов предприятия, в поиске перспективных путей повышении прибыли.

Основными источниками осуществления финансово-хозяйственной деятельности РГП «Казводхоз» являются:

- 1) финансирование государством из республиканского бюджета по бюджетным программам, что составляет 48% бюджета предприятия;
- 2) реализация услуг, связанных с подачей воды по каналам и другим видам деятельности согласно утвержденным тарифам - 52% бюджета предприятия.

Всего за период с января 2018 г. по июнь 2023 г. получено из республиканского бюджета 165 970 775,5 тыс. тенге, в том числе на пополнение уставного капитала по бюджетной программе 241 «Пополнение уставного капитала» в сумме 47 062 981,5 тыс. тенге или 28%, которые идут также на выплату НДС по реализации проектов в рамках займов МФО.

Доходы по услугам за весь анализируемый период 2018-2022 годы составили 205 632 790,0 тыс. тенге, в том числе выручка по услугам, связанным с подачей воды согласно установленному тарифу 185 950 968,0 тыс. тенге, в том числе финансирование по бюджетным программам (254/101,254/102,113).

Таким образом, анализ всех источников финансирования, обновления материально-технической базы всего предприятия показывает, что расчетная финансовая устойчивость, равная в среднем 98%, является «мнимой». Если отменить государственное финансирование, составляющее 48% бюджета предприятия, то за счет тарифа предприятие не сможет поддерживать свою финансовую устойчивость.

Согласно финансовой отчетности РГП «Казводхоз» имеет высокую ликвидность. Однако если произвести расчеты за вычетом финансирования по бюджетным программам и остатков на субсчете «Контрольный счет наличности» из статьи «Денежные средства и их эквиваленты», то в среднем за 5 лет ликвидность имеет отрицательное значение (47,27), что свидетельствует о наличии серьезных проблем в осуществлении финансово-хозяйственной деятельности.

РГП «Казводхоз» является финансово не устойчивым предприятием с низкой эффективностью принимаемых управленческих решений, о чем свидетельствуют не полное освоение финансирования на реализацию проектов по Финансово-экономическим обоснованиям, по проектам МФО, а также отрицательный непокрытый убыток по статье «Нераспределенная прибыль (убыток) прошлых лет» в отчете о финансовом положении и отчете об изменениях капитала.

Ежегодное пополнение уставного капитала, соответственно, увеличение стоимости активов, рост тарифа, полученные займы, реализация проектов способствуют поддержанию финансовой устойчивости РГП «Казводхоз». Однако, имея высокую физическую и моральную изношенность материальных активов и аварийное состояние основных гидротехнических сооружений, предприятие за счет собственных средств не способно ни приобретать активы, ни проводить капитальные работы, что характеризует реальную картину не достаточной финансовой устойчивости организации. Кроме того, не полное освоение заемных средств в ходе реализации перспективных и дорогостоящих проектов и одновременно предполагаемая инвестиционная политика по росту тарифа на предстоящие 2024-2028 годы, включающая в себя выплату долга по займам, может привести к снижению эффективности.

Таким образом, повышение тарифа на 2024-2028 гг. в РГП «Казводхоз», при существующей проблеме не освоения займов, не даст должного эффекта до тех пор, пока не будет усовершенствована система контроля и достоверной отчетности.

Проведенный анализ показывает, что в последние годы материальные активы на предприятии обновляются, однако эффективность использования активов, характеризуемая показателем фондоотдачи, является все же очень низкой. Так, на каждый вложенный тенге в основные фонды РГП «Казводхоз» получает 0,12 тиын. Низкая фондоотдача может сложиться также из-за того, что рост стоимости активов происходит быстрее, чем рост выручки в связи с осуществляемыми инвестициями как за счет средств из республиканского бюджета (241 бюджетная программа), так и за счет займов МФО.

Такая ситуация с отставанием выручки от реализации услуг от роста стоимости активов за счет займов может привести к риску снижения или отсутствия платежеспособности, к риску того, что существующая тарифная система не будет способна вывести предприятие на стабильный уровень самофинансирования.

■ Заключение

Финансовая устойчивость, являясь основой выживания и непрерывной деятельности предприятия, а также неотъемлемой частью его финансового состояния, формируется на протяжении всей производственно-хозяйственной деятельности организации.

Для повышения финансовой устойчивости необходимо активизировать функции управления предприятия в части усиления управленческого контроля, контроля качества реализуемых проектов.

Несвоевременная реализация намеченных проектов международных займов РГП «Казводхоз» привела к дополнительным издержкам в виде комиссии за резервирование остатка займа, накопления бюджетных средств на КСН (уровень которых не снижается за последние 5 лет), а также не исполнению инвестиционной программы Предприятия. Кроме того, учитывая, что займы получены в иностранной валюте, с ростом курса доллара/евро по отношению к тенге в сравнении с предыдущими периодами увеличиваются расходы предприятия на оплату строительно-монтажных работ, консультантов, обслуживание займа, погашение основного долга. При этом причинами задержки реализации проектов явились допущенные ошибки в проектах по вине, как подрядчиков, так и РГП «Казводхоз».

Сложившийся оборотный капитал предприятия демонстрирует непрерывный механизм самофинансирования оборотных средств, тогда как на самом деле, это финансирование обеспечивается большей частью за счет заемных средств. Также наличие денежных остатков на счете КСН показывает, на первый взгляд, достаточность денежных средств в обороте, тогда как в текущий период они не могут быть направлены на получение дохода и не работают на развитие производства, что искажает финансовые показатели предприятия вразрез требованию оптимизации оборотных средств.

В целях поддержания стабильности и устойчивости финансово-хозяйственной деятельности РГП «Казводхоз» рекомендуем следующее:

1. Для приведения значения коэффициента абсолютной ликвидности к допустимому уровню, РГП «Казводхоз» необходимо вложить избыточные денежные средства в производство, в финансовые инвестиции, должен быть разработан механизм возврата и перераспределения бюджетных средств.

2. Также значительное накопление денежных средств в дебиторской задолженности требует принятия эффективных мер по их снижению и укреплению финансовой дисциплины Предприятия.

3. В связи с существующими условиями неопределенности хозяйствования, в которых работают производственные предприятия, РГП «Казводхоз» необходимо организовать работу службы риск менеджмента, обеспечивающую расчет вероятных рисков и поиск оптимальных решений по их предотвращению и минимизации.

4. Предприятию требуется наладить работу по мониторингу финансовых показателей, способствующую выявлению внутренних проблемных вопросов и рисков, с последующим отслеживанием надлежащего исполнения мер по недопущению и преодолению возможных рисков ситуаций.

5. Важным в финансовой деятельности является организация мониторинга по собственным и заемным средствам отдельно, чтобы видеть более реальную картину финансовых потоков в разрезе каждой операции.

6. На эффективность управленческих решений оказывает существенное влияние правильная постановка целей и стратегических задач в достижении и поддержании экологически безопасного и экономически оптимального уровня водопользования и охраны водного фонда, водоснабжения и водоотведения для сохранения и улучшения жизненных условий населения и окружающей среды. В связи с этим необходимо взять на контроль достижение целей, задач и исполнение Плана мероприятий по реализации Стратегии развития Предприятия.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. L.Iurieva, E.Dolzhenkova Financial Stability Management of an Industrial Enterprise Based on the Formation of Signal Indicators // International science and technology conference "Earth science" IOP Conf. Series: Earth and Environmental Science.-2021 DOI:10.1088/1755-1315/666/6/062104

2. G.Azarenkova, O.Golovko, K.Abrosimova Management of enterprise's financial sustainability and improvement of its methods // Accounting and Financial Control.- 2018.- 2(1), 1-14. DOI:10.21511/afc.02(1).2018.01
3. N.Shpak, N.Podolchak, V.Karkovska, W. Sroka, N.Horbal The application of tools for assessing the financial security of enterprises // Forum Scientiae Oeconomia.-Volume 10.-2022.-No. 2, P.29-44
4. Моденов Е.И. Экономическая безопасность предприятия: моногр. / А.К. Белякова, М.П. Власов, Т.А. Леявина; СПбГАСУ.- СПб., 2019.- 550 с.
5. Колобова, И.С. Влияние внутренних и внешних факторов на финансовую устойчивость предприятия// Общество, наука, инновации.- 2017.- С.4633-4638
6. Исаева А.С., Зверева И.Г. Роль оценки финансовой устойчивости и платежеспособности предприятия в целях обеспечения его экономической безопасности // Сборник статей V Юбилейной Всероссийской научно-практической конференции «Вызовы цифровой экономики: импортозамещение и стратегические приоритеты развития».- Брянск, 2022, стр. 366-372
7. Ковалев В.В., Ковалев В.В. Корпоративные финансы. Учебное пособие.-2019
8. Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия.-2017.- Москва: ИНФРА-М, 378
9. Соколов Я.В. Учет и аудит: современная теория и практика. Учебник для магистров всех экономических специальностей /под редакцией Я.В. Соколовой, Т.О. Терентьевой, 2009
10. Баканов М. И. Теория экономического анализа: Учебник / М. И. Баканов, М. В. Мельник, А. Д. Шеремет. М.: Финансы и статистика. 2015. С. 373
11. Герасимов В.Д., Прохоренко А.А., Марусева И.В., Шеремет А.Д., Игольников Г.Л. Анализ и диагностика финансово-хозяйственной деятельности промышленного предприятия.- 2017
12. Шеремет А.Д., Гармаш М.Г. Комплексная рейтинговая оценка устойчивости развития предприятий. Аудит и финансовый анализ.- 2017: 152-157
13. Школа финансового анализа и инвестиционной оценки/ Историческая справка исследований прогнозирования банкротства с 1930 по 1965 г.г. (Фитцпатрик, Винакор, Мервин, Чудсон, Джекендоф). [Электронный ресурс]. URL: <https://beintrend.ru/1930-1965>
14. Ковалев В.В. Финансовый анализ. М.: Финансы и статистика, 2013. 512 с.
15. Шеремет А.Д. Комплексный анализ хозяйственной деятельности. М.: ИНФРА – М, 2011. 456 с.
16. Донцова Л.В., Никифорова Н.А. Анализ финансовой отчетности. М.: Дело и сервис, 2009. 336 с.
17. Салов А.Н., Маслов В.Г. Методика финансового анализа и разработка плана финансового оздоровления предприятия: Учебное пособие. 2011. 273 с.
18. Шеремет А.Д., Сайфулин Р.С., Негашев Е.В. Методика финансового анализа. М.: ИНФРА – М, 2008. 208 с.
19. Werner Gleißner, Thomas Günther, Christian Walkshäusl Financial sustainability: measurement and empirical evidence. Journal of Business Economics.- 2022.- 92:467–516. Стр.467-516 <https://doi.org/10.1007/s11573-022-01081-0>
20. Сподах Г.Г., Архипов М.М. Методика анализа финансового состояния и устойчивости предприятия // Вестник Московской международной академии.- 2022 г.-№1, С.68-75

REFERENCES:

1. L.Iurieva, E.Dolzhenkova Financial Stability Management of an Industrial Enterprise Based on the Formation of Signal Indicators // International science and technology conference «Earth science» IOP Conf. Series: Earth and Environmental Science.-2021 DOI:10.1088/1755-1315/666/6/062104
2. G.Azarenkova, O.Golovko, K.Abrosimova Management of enterprise's financial sustainability and improvement of its methods // Accounting and Financial Control.- 2018.- 2(1), 1-14. DOI:10.21511/afc.02(1).2018.01
3. N.Shpak, N.Podolchak, V.Karkovska, W. Sroka, N.Horbal The application of tools for assessing the financial security of enterprises // Forum Scientiae Oeconomia.-Volume 10.-2022.-No. 2, P.29-44
4. Modenov E.I. Jekonomicheskaja bezopasnost' predpriyatija: monogr. / A.K. Beljakova, M.P. Vlasov, T.A. Leljavina; SPbGASU.- SPb., 2019.- 550 s.
5. Kolobova, I.S. Vlijanie vnutrennih i vneshnih faktorov na finansovuju ustojchivost' predpriyatija// Obshhestvo, nauka, innovacii.- 2017.- S.4633-4638
6. Isaeva A.S., Zvereva I.G. Rol' ocenki finansovoj ustojchivosti i platezhesposobnosti predpriyatija v celjah obespechenija ego jekonomicheskoy bezopasnosti // Sbornik statej V Jubilejnoj Vserossijskoj nauchno-prakticheskoj konferencii «Vyzovy cifrovoj jekonomiki: importozameshenie i strategicheskie prioritety razvitija».- Brjansk, 2022, str. 366-372
7. Kovalev V.V., Kovalev V.V. Korporativnyje finansy. Uchebnoe posobie.-2019
8. Savickaja G.V. Analiz hozjajstvennoj dejatel'nosti predpriyatija.-2017.- Moskva: INFRA-M, 378
9. Sokolov Ja.V. Uchet i audit: sovremennaja teorija i praktika. Uchebnik dlja magistrrov vseh jekonomicheskikh special'nostej /pod redakciej Ja.V Sokolovoj, T.O. Terent'evoj, 2009
10. Bakanov M. I. Teorija jekonomicheskogo analiza: Uchebnik / M. I. Bakanov, M. V. Mel'nik, A. D. Sheremet. M.: Finansy i statistika. 2015. s. 373
11. Gerasimov V.D., Prohorenko A.A., Maruseva I.V., Sheremet A.D., Igol'nikov G.L. Analiz i diagnostika finansovo-hozjajstvennoj dejatel'nosti promyshlennogo predpriyatija.- 2017
12. Sheremet A.D., Garmash M.G. Kompleksnaja rejtingovaja ocenka ustojchivosti razvitija predpriyatij. Audit i finansovij analiz.- 2017: 152-157
13. Shkola finansovogo analiza i investicionnoj ocenki/ Istoricheskaja spravka issledovanij prognozirovaniya bankrotstva s 1930 po 1965 g.g. (Fitcpatrik, Vinakor, Mervin, Chudson, Dzhekendof). [Jelektronnyj resurs]. Rezhim dostupa: URL: <https://beintrend.ru/1930-1965>
14. Kovalev V.V. Finansovij analiz. M.: Finansy i statistika, 2013. 512 s.
15. Sheremet A.D. Kompleksnyj analiz hozjajstvennoj dejatel'nosti. M.: INFRA - M, 2011. 456 s.
16. Doncova L.V., Nikiforova N.A. Analiz finansovoj otchetnosti. M.: Delo i servis, 2009. 336 s.
17. Salov A.N., Maslov V.G. Metodika finansovogo analiza i razrabotka plana finansovogo ozdorovlenija predpriyatija: Uchebnoe posobie. 2011. 273 s.
18. Sheremet A.D., Sajfulin R.S., Negashev E.V. Metodika finansovogo analiza. M.: INFRA - M, 2008. 208 s.

19. Werner Gleißner, Thomas Günther, Christian Walkshäusl Financial sustainability: measurement and empirical evidence. Journal of Business Economics.- 2022.- 92:467–516. str.467-516 <https://doi.org/10.1007/s11573-022-01081-0>

20. Spodah G.G., Arhipov M.M. Metodika analiza finansovogo sostojanija i ustojchivosti predpriyatija // Vestnik Moskovskoj mezhdunarodnoj akademii.- 2022 g.-№1, S.68-75

КӘСІПОРЫННЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ТҰРАҚТЫЛЫҒЫН БАҒАЛАУ ЖӘНЕ ТАЛДАУ

Абдрахманова А.У.*

э.ф.к., доцент

бас консультант-мемлекеттік аудитор

Қазақстан Республикасының Жоғары

аудиторлық палатасы

Астана қ., Қазақстан

E-mail: a.aigul.u1971@mail.ru

ORCID: 0000-0002-1111-1705

Бельгибаева А.С.

э.ф.к., доцент

Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау

университеті

Көкшетау қ., Қазақстан

E-mail: anar.belgibayeva@gmail.com

ORCID: 0000-0001-5583-0624

Сартов У.К.

э.ф.к., доцент

«Тұран-Астана» университеті

Астана қ., Қазақстан

E-mail: sartov14@mail.ru

ORCID: 0000-0002-1257-0153

Аңдатпа: Мақалада кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын басқарудың өзекті мәселелері қарастырылған. Қаржылық тұрақтылықты бағалау кәсіпорын қызметінің маңызды принциптерінің бірі болып табылады. Қаржылық тұрақтылықты нығайту кәсіпорынның басым міндеті, оның тиімді жұмыс істеуінің негізгі алғышарты болып табылады. Зерттеудің мақсаты Республикалық маңызы бар су шаруашылығы объектілерін пайдаланумен, күтіп-ұстаумен және олардың қауіпсіздігін қамтамасыз етумен, суармалы және ауыз су берумен айналысатын кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын айқындау, сондай-ақ оны арттыруға бағытталған практикалық ұсынымдар әзірлеу болып табылады. Мақсатқа жету үшін жұмыста келесі зерттеу әдістері қолданылды: экономикалық-статистикалық, баланстық және монографиялық (талданатын кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдау және бағалау кезінде), дерексіз-логикалық (кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын анықтау ерекшеліктерін анықтау үшін). Қаржылық көрсеткіштерді есептеу соңғы 5 жылдағы (2018-2022 жж.) динамикада орындалды. Зерттеу материалын алу көзі «Қазводхоз» республикалық мемлекеттік кәсіпорнының (бұдан әрі - «Қазводхоз»РМК) қаржылық есептілігі болды. Зерттеудің ғылыми жаңалығы талданатын кәсіпорында қаржылық тұрақтылықты бағалаудың қарастырылған тәсілдері мен әдістерін теориялық негіздеу және практикалық іске асыру болып табылады. Зерттеудің негізгі нәтижелері: кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығының теориялық аспектілері зерттелді, «Қазводхоз» РМК-ның соңғы бес жылдағы (2018-2022 жж.) қаржылық жағдайы талданды, аудиттелген қаржылық есептілік негізінде кәсіпорынның қаржылық коэффициенттері есептелді, кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын арттыру бағыттары ұсынылды.

Түйін сөздер: қаржылық тұрақтылық, аудиттелген қаржылық есептілік, қаражат көздері, кәсіпорынның активтері мен міндеттемелері

ASSESSMENT AND ANALYSIS OF THE FINANCIAL STABILITY OF THE ENTERPRISE**Abdrakhmanova A.U.***

c.e.sc., associated professor
chief consultant-state auditor
Supreme-Audit Chamber of the Republic of
Kazakhstan
Astana, Kazakhstan
E-mail: a.aigul.u1971@mail.ru
ORCID: 0000-0002-1111-1705

Belgibayeva A.S.

c.e.sc., associated professor
Sh. Ualikhanov Kokshetau University
Kokshetau, Kazakhstan
E-mail: anar.belgibayeva@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5583-0624

Sartov U.K

c.e.sc., associated professor
«Turan-Astana» University
Astana, Kazakhstan
E-mail: sartov14@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1257-0153

Abstract: The article deals with topical issues of financial stability management of the enterprise. Assessment of financial stability is one of the most important principles of the company's activities. Strengthening financial stability is a priority task of the enterprise, the main prerequisite for its effective functioning. The purpose of the study is to determine the financial stability of an enterprise engaged in the operation, maintenance and safety of water facilities of republican significance, the supply of irrigation and drinking water, as well as the development of practical recommendations aimed at improving it. To achieve this goal, the following research methods were used in the work: economic-statistical, balance sheet and monographic (in the analysis and assessment of the financial condition of the analyzed enterprise), abstract-logical (to identify the features of determining the financial stability of the enterprise). The calculation of financial indicators was carried out in dynamics over the past 5 years (2018-2022). The source for obtaining research material was the financial statements of the enterprise of the Republican State Enterprise «Kazvodkhoz» (hereinafter - RSE «Kazvodkhoz»). The scientific novelty of the research lies in the theoretical justification and practical implementation of the considered approaches and methods for assessing financial stability at the analyzed enterprise. The main results of the study: the theoretical aspects of the financial stability of the enterprise were investigated, the financial condition of RSE «Kazvodkhoz» for the last five years (2018-2022) was analyzed, the financial coefficients of the enterprise were calculated on the basis of the audited financial statements, and directions for improving the financial stability of the enterprise were proposed.

Keywords: financial stability, audited financial statements, sources of funds, assets and liabilities of the enterprise

MPHTI 06.77.01

DOI: <https://doi.org/10.55871/2072-9847-2023-61-4-98-111>**Жаныбаева З.К.***

кандидат экономических наук
Центр исследований, анализа и оценки
эффективности
Астана, Республика Казахстан
E-mail : zzhanybayeva@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4162-3602

Ускенбаева А.Р.

кандидат экономических наук, PhD
Центр исследований, анализа и оценки
эффективности
Астана, Республика Казахстан
E-mail : asia8@bk.ru

Хусаинова Ж.С.

кандидат экономических наук
Карагандинский университет
имени Е.А. Букетова
Караганда, Республика Казахстан
E-mail : zhibek.khussainova@mail.ru
ORCID: 0002-2617-838X

СЕРТИФИКАЦИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ АУДИТОРОВ: ОТЕЧЕСТВЕННЫЙ И ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ

Аннотация: В статье представлен анализ казахстанского и мирового опыта подготовки и сертификации государственных аудиторов. Анализ мирового опыта осуществлен с позиции разделения высших органов аудита (ВОА) зарубежных стран на две группы, первая группа – ВОА, в которых практикуется подтверждение квалификации «государственный аудитор», вторая – страны, в которых отсутствует практика сертификации государственных аудиторов. Для выявления особенностей и последующей выработки рекомендаций в статье был проведен сравнительный анализ практики подготовки и сертификации государственных аудиторов в Казахстане и опыта аналогичных процессов в зарубежных странах. Дополнительно авторами изучены национальные особенности квалификации «внутренний государственный аудитор», его актуальность и востребованность в контексте современного функционала и полномочий государственных органов системы государственного аудита и финансового контроля. Сформулированы рекомендации по совершенствованию мер в области стимулирования и мотивации государственных аудиторов, предложены меры по непрерывному профессиональному обучению, в том числе в части обязательного повышения квалификации для лиц, имеющих сертификаты государственных аудиторов, но не работающих в органах системы государственного аудита и финансового контроля.

Ключевые слова: Высшая аудиторская палата, государственный аудитор, государственный аудит, финансовый контроль, сертификация, внешний государственный аудит, внутренний государственный аудит.

■ Введение

В современном мире рациональное расходование государственных средств является одной из ключевых задач государства, требующих эффективного государственного и общественного контроля за их использованием. Сегодня стратегический фокус государства направлен на повышение эффективности управления национальными ресурсами в целях обеспечения поступательного экономического роста и повышения качества жизни населения. Обеспечение самодостаточности национальной системы государственного аудита и финансового контроля достигается посредством обеспечения прогрессирующей продуктивности основных ее элементов согласно Закону Республики Казахстан «О государственном аудите и финансовом контроле» от 12 ноября 2015 года № 392-V ЗРК [1].

Фундаментальной основой высокоэффективной системы государственного аудита и финансового контроля выступают квалифицированные государственные аудиторы,

профессионализм и компетенции которых максимально соответствуют современным реалиям и требованиям. В этой связи, в данной статье рассматривается один из важных аспектов подготовки и повышения квалификации государственных аудиторов, как сертификация. Анализ опыта Республики Казахстан и ряда зарубежных стран в области сертификации государственных аудиторов позволил авторам выработать комплекс рекомендаций по совершенствованию механизмов стимулирования и мотивации государственных аудиторов, а также предложений по непрерывному профессиональному обучению аудиторов.

Научная новизна статьи заключается в том, что на основе анализа отечественного и зарубежного опыта в сфере сертификации, были выявлены коллизии правовых норм, регламентирующих процесс сертификации и такие недостатки действующей системы сертификации (противоречия, дублирование, дисгармоничность отдельных бизнес-процессов), в соответствии с которыми, на основе прогрессивных зарубежных моделей, выработаны направления совершенствования отечественной системы сертификации государственных аудиторов.

Целью исследования является разработка рекомендаций по улучшению действующей практики сертификации государственных аудиторов в Республике Казахстан на основе анализа международного опыта в данной предметной области.

■ Обзор литературы

Группой ученых Бексултановым А.А., Дуламбаевой Р.Т., Зиядиным С.Т. в 2018 г. было проведено исследование на предмет оценки факторов, влияющих на качество государственного аудита в Казахстане, результаты которого показали, что в Казахстане опыт государственных аудиторов, а также их уверенность и усердие являются одним из значимых факторов эффективности и качества государственного аудита. Положительно влияет на качество аудита и степень профессионализма государственных аудиторов [2].

Факторы, влияющие на качество государственного аудита в Казахстане, исследуются в работах и других отечественных авторов - Зейнельгабдина А.Б., Нурумова А.А., Сембиевой Л.М. и др.

Проблемы и задачи государственного аудита рассматриваются и исследуются зарубежными учеными – Дж. Адамсом, Д. Кармайклом, М. Бенисом, Г. Дженик, В. О’Рейлли, М. Хиршем, Дж. Робертсоном, Сауниным А.Н., Гнездовой Ю.В., Матвеевой Е.Е.

■ Материалы и методы

В качестве источников были использованы законодательные акты Республики Казахстан, нормативные документы Высшей аудиторской палаты РК, Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан, Стандарты INTOSAI, материалы Высших органов аудита зарубежных стран, ООН, Всемирного банка и ресурсы глобальной сети Интернет. В ходе исследования изучены и обобщены материалы общей и специальной литературы, разработки и рекомендации международных организаций по аудиту, законодательные акты, стандарты, руководства в области государственного аудита таких зарубежных стран, как: Австралия, США, Сербия, Испания, Польша, Молдова.

В целях анализа нормативно-правовой базы, регламентирующей процесс сертификации государственных аудиторов в Республике Казахстан, были изучены: 1) Концепция внедрения государственного аудита в Республике Казахстан, утвержденная Указом Президента Республики Казахстан от 3 сентября 2013 года № 634 (далее – Концепция) [3]; 2) Закон Республики Казахстан «О государственном аудите и финансовом контроле» от 12 ноября 2015 года (с изменениями и дополнениями от 01.01. 2023 г.) (далее - Закон); 3) Закон Республики Казахстан «О государственных закупках» от 4 декабря 2015

года №434-V ЗРК в части определения организации по подтверждению знаний; 4) Правила сертификации государственных аудиторов, претендующих на квалификацию государственного аудитора, утвержденные постановлением Счетного комитета по контролю за исполнением республиканского бюджета от 15 декабря 2015 года № 22-НҚ (далее - Правила сертификации) [4], которые определяют порядок сертификации лиц, претендующих на присвоение квалификации государственного аудитора соответствующего уровня; 5) Правила переподготовки и повышения квалификации работников органов государственного аудита и финансового контроля, утвержденные совместным нормативным постановлением Счетного комитета по контролю за исполнением республиканского бюджета № 19-НҚ от 30 ноября 2015 года и приказом Министра финансов Республики Казахстан № 602 от 30 ноября 2015 года [5].

В статье использовались материалы научно-практических конференций, семинаров и публикации периодической печати, а также изучены и обобщены материалы общей и специальной литературы, разработки и рекомендации международных организаций по аудиту.

Использованы общенаучные методы, наблюдение, приемы анализа нормативно-правовых актов, связанных с сертификацией государственных аудиторов в Республике Казахстан; критический анализ для оценки информации, основанный на критическом подходе к интерпретации фактов и данных; термины и определения в нормативно-правовых документах; обобщены и систематизированы факты, касающиеся целей и требований к сертификации государственных аудиторов и другие. Приведенные методы позволяют более глубоко проанализировать существующие нормативно-правовые документы, определить проблемы и недостатки, а также предложить практические рекомендации для улучшения системы сертификации государственных аудиторов в Республике Казахстан.

■ Результаты и обсуждения

В мировой практике существуют две принципиально разные модели подготовки и переподготовки государственных аудиторов. Одна модель представляет собой наличие процедуры сертификации претендентов на квалификацию государственного аудитора, вторая – отсутствие как таковой процедуры сертификации, но подготовка и развитие государственных аудиторов осуществляется через непрерывное профессиональное обучение и поощрение наличия международной квалификации в области бухгалтерского учета, финансов, IT.

К странам, в которых принята сертификация, можно отнести Казахстан, Польшу, Сербию, Испанию, Молдову.

В исследовании были рассмотрены особенности практики сертификации в вышеприведенных странах, а также специфика подготовки государственных аудиторов в ВОА двух стран – Австралии и США, в которых нет общепринятой практики сертификации. В этих странах большое значение придается детальному изложению требований к квалификациям и компетенциям сотрудников ВОА в соответствующих документах.

Так, в Национальном аудиторском управлении Австралии (далее - ANAO) сотрудники управления принимаются на работу как государственные служащие в соответствии с Законом о государственной службе 1999 года [6], требования к кандидатам детально прописаны в Стандарте уровня квалификаций (Work level standarts) [7], Структуре основных возможностей ANAO [8], где отражены навыки, прикладные знания и характеристики.

Структура основных возможностей ANAO описывает ключевые шесть областей (возможностей), на которые следует обратить внимание сотрудников, и выделяет модели поведения, которые, как ожидается, обеспечат высокую производительность.

Каждая из этих шести возможностей описывает конкретное и наблюдаемое поведение и характеристики, которые способствуют эффективной работе на каждом уровне классификации и демонстрируют возможность в действии (Рисунок 1).

Рисунок 1. Структура основных возможностей эффективной работы BOA Австралии (ANAO)

Источник: составлено автором на основе [7].

В стандартах уровня квалификации предусмотрены квалификации аудиторов от APS4 до EL2 и Сотрудника по подписанию. Каждый уровень квалификации имеет свои требования к образованию и навыкам аудиторов. Перемещение по карьерной лестнице происходит на основании совершенствования навыков в процессе работы и непрерывного обучения, повышения квалификации, а также наставничества.

Особенностью работы в ANAO является непрерывное обучение и повышение квалификации, а также развитый институт наставничества.

В таблице 1 проведен сравнительный анализ процесса непрерывного обучения и повышения квалификации в BOA Австралии и США.

Таблица 1. Сравнительный анализ практики обучения и повышения квалификации государственных аудиторов в Австралии и США

Австралия		США	
Программы подготовки	Смешанная учебная программа онлайн и оффлайн, включающая как технические, так и общие курсы (программные навыки), а также обширную библиотеку модулей электронного обучения, разработанных ANAO	Программы Профессионального развития (PDP)	В течение первых двух лет работы сотрудники начального уровня являются участниками данной Программы: <ul style="list-style-type: none"> - сочетание обучения на рабочем месте и в классе; - регулярная обратная связь и коучинг; - знакомство с различными проектами и стилями управления
Пакет возможностей профессионального развития (PDOP), в том числе программы лидерства	– Помощь в обучении (всему персоналу) охватывает как профессиональную квалификацию, так и высшее образование; <ul style="list-style-type: none"> – лидерские программы (от APS5 до SES); – стажировки (APS5 до EL2); – творческий отпуск (EL1 и выше - самовыдвижение) и другие программы	Продвижение	По завершении или менее двух лет участия в программе PDP на начальном уровне могут появиться возможности продвижения по службе внутри или между командами или офисами персонала. Продвижение осуществляется ежегодно, в том числе путем подачи заявок самими сотрудниками на продвижение
		Программа оценки и развития кандидатов на руководящие должности (ECADP)	Длительность программы от 18 до 24 месяцев и может различаться по продолжительности в зависимости от потребностей отдельного участника. Каждый выбранный кандидат будет работать с наставником, который в настоящее время является членом SES, для разработки учебного плана программы кандидата на основе индивидуальных потребностей кандидата и данных оценочного опроса
Стажировки и творческий отпуск	Стажировки персонала в других государственных и международных организациях. Творческий отпуск в рамках программ повышения квалификации PDOP	Стажировки (оплачиваемые и неоплачиваемые)	Оплачиваемые: <ul style="list-style-type: none"> - студенты колледжей или университетов, магистранты временно назначаются на вакансии. - после набора 400 ч. могут быть переведены на работу на постоянной основе при условии получения соответствующего образования. Неоплачиваемые стажировки при условии: <ul style="list-style-type: none"> - студенты аккредитованных учебных заведений; - хорошая академическую успеваемость; - гражданин США; - возраст не менее 16 лет

Австралия		США	
Программы наставничества	Активная и структурированная программа наставничества, доступная для всех сотрудников. Имеются списки опытных наставников, чтобы получить наставника по своему выбору.	Наставничество и коучинг	Кратко- и долгосрочные программы наставничества; Коучинг.
Повышение квалификации	Обязательное повышение квалификации сотрудников ANAO раз в два года (апрель/октябрь), информирование и обратная связь через информационные бюллетени PDOP.	CPE непрерывное профессиональное образование (повышение квалификации)	В течение каждого двухлетнего периода аудиторы должны пройти 80 ч. CPE, в том числе: - 24 ч. по дисциплинам, связанным непосредственно с государственным сектором, государственным аудитом или конкретной или уникальной средой, в которой работает аудируемый субъект; - 56 часов – по тематикам, которые непосредственно повышают профессиональный опыт аудиторов для выполнения аудита.

Источник: составлено автором на основе [8,9]

В ANAO практикуется обеспечение непрерывной программы обучения и развития персонала, используется трехсторонний подход к обучению и развитию: 1. Программы подготовки; 2. Пакет возможностей профессионального развития (PDOP) – повышение квалификации; 3. Программы наставничества.

Заметная роль отводится мерам материальной поддержки и мотивации государственных аудиторов. В ANAO принята уровневая система оплаты, в которой условия назначения и повышения заработной платы осуществляются в соответствии с классификатором должностей APS. Структура уровней заработной платы в ANAO имеет 5 диапазонов для сотрудников и один диапазон для выпускников магистерских программ:

1 диапазон - для классификаций APS1 – APS3 (внутри диапазона APS1 – 2 – 5 уровней заработной платы, APS3 – 3 уровня);

2 диапазон - для классификаций APS 4 – APS 5 (внутри диапазона APS4 – 3 уровня заработной платы, APS5 – 4 уровня);

3 диапазон - для классификаций APS6 (внутри диапазона - 4 уровня заработной платы);

4 диапазон - для классификаций EL 1 (внутри диапазона 4 уровня заработной платы);

5 диапазон - для классификаций EL2 (внутри диапазона 7 уровней заработной платы).

Диапазон для выпускников магистерской программы ANAO классификации APS 3 – APS 4 (внутри диапазона APS 4 – 3 уровня заработной платы, APS 5 – 4 уровня) [8].

В каждом из вышеназванных случаев Генеральный аудитор может утвердить другую заработную плату с учетом опыта, навыков, квалификации, будущего вклада в ANAO и потенциала продвижения сотрудника в организации. Через 12 месяцев, начиная с 1 ноября 2016 года, осуществляется повышение заработной платы по всем уровням на 2%.

Счетная палата США (The Government Accountability Office, далее – GAO) имеет надежную внутреннюю программу обучения, предоставляя своим сотрудникам вводное (базовое) и непрерывное образование через собственный Учебный центр (LC), который предлагает обучение и ресурсы, улучшающие навыки персонала в написании отчетов, вычислениях, эмоциональном интеллекте и управлении эффективностью. LC также предлагает коучинг, оценку лидерства, наставничество, координирует процесс адаптации новых сотрудников.

В GAO существует обязательное требование непрерывного профессионального образования CPE (повышение квалификации), закрепленное в государственных стандартах GAGAS (далее – GAGAS) [9]. Данные требования CPE распространяются как на внешних аудиторов, так и на внутренних, государственных и частных (например, бухгалтеры, как сертифицированные, так и несертифицированные), которые проводят аудит в соответствии с GAGAS.

Квалификация специалистов связана с их профессиональными сертификатами, репутацией и предыдущей работой в данной области. В аудиторские группы включаются аудиторы, относящиеся к квалификациям, определенным в соответствии с GAGAS:

Ненадзорные аудиторы (Nonsupervisory auditors);

Надзорные аудиторы (Supervisory auditors);

Партнеры и директора (Partners and directors).

Помимо ежегодного продвижения по службе принято ежегодное повышение заработной платы в зависимости от результатов работы.

Сертификация, как ранее уже было сказано, принята в основном в странах постсоветского пространства (Молдова, Узбекистан) и странах Восточной Европы (Сербия, Польша), а также имеется в Испании.

Практика стран, где проводится процедура сертификации государственных аудиторов имеет свои особенности и различия, касающиеся, например, видов квалификаций государственных аудиторов, органов, осуществляющих сертификацию, условий получения сертификата, сроков действия сертификата, сфер, в которых сертифицированный государственный аудитор имеет право проводить аудиторские проверки. В таблице 2 проведен сравнительный анализ практики сертификации в зарубежных странах и Казахстане.

Проведенный анализ отечественной практики сертификации государственных аудиторов РК показывает следующее:

Сертификация государственных аудиторов осуществляется по двум этапам:

1 этап - подтверждение знаний кандидата;

2 этап - собеседование кандидата в Национальной комиссии [10], (Рисунок 2).

1 этап «Подтверждение знаний кандидата», согласно п.5, параграфа 1 Правил сертификации проводится организацией, определенной в соответствии с Законом РК «О государственных закупках» [11], организующей сдачу квалификационного экзамена по экзаменационным модулям, согласованным с ВАП РК – для кандидатов, которые будут проводить внешний государственный аудит и с уполномоченным органом в области внутреннего государственного аудита – для кандидатов, которые будут проводить внутренний государственный аудит.

Ко 2-му этапу – собеседованию в Национальной комиссии, допускаются лица, успешно сдавшие квалификационные экзамены и получившие документ о подтверждении знаний, претендующие на присвоение квалификации государственного аудитора. Для получения квалификации государственного аудитора высшей категории допускаются кандидаты - государственные аудиторы, удовлетворяющие требованиям Правил сертификации.

Статьей 39 Закона определена ключевая роль ВАП РК в работе Национальной комиссии. В частности, ВАП РК признана в качестве рабочего органа Национальной комиссии, на который возлагается ответственность за утверждение состава последней в количестве, которое не должно превышать 14 человек из числа предложенных государственными органами кандидатур. В функции ВАП РК входит также определение порядка ведения реестра лиц, имеющих сертификат государственного аудитора (пп. 1-6) [1].

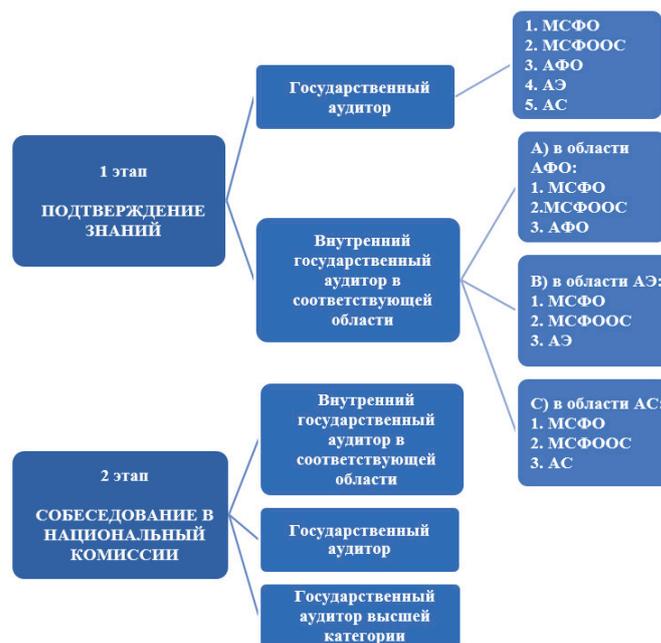

Рисунок 2. Уровни и этапы сертификации государственных аудиторов

Источник: составлено автором на основе [4]

По состоянию на 15 мая 2023 года квалификация государственных аудиторов соответствующего уровня присвоена 1914 чел., из них государственных аудиторов высшей категории – 131 чел., государственных аудиторов – 1772 чел., внутренних государственных аудиторов – 11 чел. [12].

Данные цифры свидетельствуют о не востребованности квалификации внутренних государственных аудиторов.

Объясняется это тем, что, во-первых, сложная процедура сертификации, то есть лицо, претендующее на присвоение квалификации внутреннего государственного аудитора, согласно п. 39 правил сертификации, помимо прочих требований, должен иметь опыт работы не менее двух лет в системе органов государственного аудита и финансового контроля и (или) в экономической, финансовой, правовой сферах, соответствующих функциональным обязанностям, и (или) международных организациях в области аудита и (или) субъектах квазигосударственного сектора. На практике гораздо эффективнее сразу подтвердить знания по пяти дисциплинам и пройти собеседование в Национальной комиссии для получения квалификации государственного аудитора, минуя отдельное получение сертификатов по внутреннему государственному аудиту в соответствующей сфере и прохождение собеседования в Национальной комиссии для получения квалификации внутреннего государственного аудитора в каждой области. Во-вторых, квалификация государственного аудитора дает более широкие полномочия в части охвата аудируемой области, включая в себя объекты аудита внутреннего государственного аудита. Следовательно, можно поставить под сомнение необходимость существования квалификации внутреннего государственного аудитора в соответствующей области.

Здесь налицо противоречие: кандидаты служб внутреннего аудита (далее – СВА), пройдя переподготовку по образовательным программам и, сдав экзамены по экзаменационным модулям, согласованным только Уполномоченным органом по внутреннему государственному аудиту, претендуют на квалификацию государственного аудитора, которая охватывает как внешний, так и внутренний государственный аудит. Также надо отметить, что у Комитета внутреннего государственного аудита Министерства финансов РК (далее – КВГА) нет компетенции по аудиту эффективности (такая компетенция есть у СВА).

В соответствии со ст. 12 Закона за ВАП закреплены функции организации переподготовки и повышения квалификации работников органов государственного аудита и финансового контроля в целом. И стандарты внутреннего государственного аудита и финансового контроля разрабатываются и утверждаются по согласованию с ВАП РК.

Стоит обратить внимание на то, что программы переподготовки государственных аудиторов для внешнего и внутреннего аудита одинаковы в соответствии с Едиными подходами.

Следовательно, в полномочия ВАП должна входить функция по согласованию экзаменационных модулей для подтверждения знаний и по внутреннему государственному аудиту, возможно, должна быть единая рабочая группа с Уполномоченным органом по согласованию экзаменационного модуля для внутреннего аудита.

Таблица 2. Казахстанская и зарубежная практика сертификации

Страна	Особенности требований к претендентам	Государственный орган ответственный за организацию сертификации	Срок действия сертификата	Особенности
1. Казахстан				
1. Внутренний государственный аудитор в соответствующей области. 2. Государственный аудитор. 3. Государственный аудитор высшей категории	Стаж работы не менее 3-х лет. (1) - квалификационные экзамены по трем дисциплинам и собеседование в Национальной комиссии (2) - квалификационные экзамены по пяти дисциплинам и собеседование в Национальной комиссии (3) - квалификация государственного аудитора и требования в соответствии с Правилами сертификации	(1) – Министерство финансов (2) – Высшая аудиторская палата РК	Неопределенный	Имея сертификаты внутреннего аудитора в трех областях, можно претендовать на квалификацию государственного аудитора.
2. Испания				
Государственный аудитор	– опыт практической работы не менее 8 лет в сфере бухучета и финансов, 5 из них - под руководством практикующего аудитора (в случае отсутствия университетского образования); - квалификационный аттестат, выданный Институтом бухгалтерского учета и аудита	Институт бухгалтерского учета и аудита (ICAC) Министерства экономики и цифровой трансформации Испании.	10 лет, обновление каждые два года и продление после истечения 10 лет	Дает право проводить внешний и внутренний аудит как в государственном, так и в частном секторе

Страна	Особенности требований к претендентам	Государственный орган ответственный за организацию сертификации	Срок действия сертификата	Особенности
3. Сербия				
<p>1. Государственный аудитор 2. Уполномоченный (сертифицированный) государственный аудитор 3. Уполномоченный внутренний аудитор в государственном секторе</p>	<p>Для (1): 1) пятилетний опыт работы по профессии, из них два года по аудиту; 2) завершение обязательной программы обучения</p> <p>Для (2): 1) сдача экзамена с получением свидетельства на звание государственного аудитора; 2) опыт выполнения работы государственным аудитором продолжительностью не менее трех лет.</p> <p>Для (3): 1) опыт работы в сфере внутреннего аудита 2) не менее трех лет опыта работы с высшим образованием в области аудита, внутреннего контроля, финансового контроля или учетно-финансовой работы; 3) сертификат Министерства финансов о прохождении базовой подготовки для внутренних аудиторов</p>	<p>Государственное аудиторское учреждение при участии в разработке программы Министерства финансов.</p>	<p>Не ограничен</p>	<p>Может быть аннулирован при неучастии в аудиторских проверках в течение 2-х лет, отсутствии ежегодного повышения квалификации, уклонении от внешних проверок на качество.</p>
4. Молдова				
<p>1. Внешний государственный аудитор. 2. Внутренний государственный аудитор. 3. Внутренний государственный аудитор в специализированной области</p>	<p>Для (1) обязательная стажировка в течение 12 месяцев и выполнение функций по государственному аудиту под руководством аудитора.</p>	<p>Комиссия при Счетной палате. Комиссия при МФ</p>	<p>(1) ежегодная оценка компетенций в соответствии с действующим порядком с учетом потребностей в профессионализации и накоплении знаний. (2), (3) – не ограничен</p>	<p>(2) приостанавливается действие сертификата, если не выполнено условие по непрерывному профессиональному развитию – 40 ч. ежегодно</p>

Страна	Особенности требований к претендентам	Государственный орган ответственный за организацию сертификации	Срок действия сертификата	Особенности
5. Польша				
- Штатные аудиторы (частные аудиторы); - Штатные государственные аудиторы (государственные аудиторы).	Одновременно с экзаменами можно начать годовую практику по государственному аудиту. Для получения квалификации штатного государственного аудитора необходимо успешно сдать экзамен на штатного аудитора, затем сдать дипломный экзамен на штатного государственного аудитора.	Верховная Контрольная Палата	Неопределенный срок	Сертификат госаудитора дает право работать в Службах внутреннего аудита в квазигоссекторе и частной организации. Аннулирование сертификата при неучастии в проведении аудиторских проверок в течение 3 лет, непрохождении ежегодного обучения
<i>Источник: составлено автором на основе [4, 13-20]</i>				

Из таблицы видно, что пять стран объединяет то, что практически во всех ВОА для получения сертификата государственного аудитора требуется опыт работы, в Молдове и Польше – кандидаты обязательно должны пройти стажировку в течение 12 месяцев и выполнять функции по государственному аудиту под руководством аудитора; срок действия сертификата не ограничен или не определен, в Испании – 10 лет с возможностью дальнейшего продления.

В большинстве стран (Польша, Сербия, Молдова) действие сертификата приостанавливается или аннулируется, если не выполнено условие по непрерывному профессиональному развитию и при неучастии государственного аудитора в проведении аудиторских проверок в течение 2-х или 3-х лет (Польша, Сербия) [17.20].

Однако имеются и отличительные особенности, например, не во всех странах есть внутренние государственные аудиторы (Польша, Сербия, Испания). В Польше, чтобы получить квалификацию государственного аудитора сначала необходимо пройти сертификацию на штатного (частного) аудитора. В Испании сертификат государственного аудитора дает право проводить внешний и внутренний аудит как в государственном, так и в частном секторе; в Польше сертификат госаудитора дает право работать в Службах внутреннего аудита в квазигосударственном секторе и частной организации [13-20].

■ Заключение

Изучение мирового опыта подготовки и сертификации государственных аудиторов позволяет сделать следующие выводы и рекомендации:

Исследуемые страны можно разделить на две группы: страны, где в ВОА существует процедура подтверждения квалификации и страны, где как таковой сертификации нет. Однако, в странах, где отсутствует сертификация, практикуется непрерывное обучение, в том числе в собственных учебных центрах и академиях.

Вне зависимости от того, имеется процедура сертификации или нет, зарубежные ВОА создали систему непрерывного образования через программы профессионального развития с момента найма сотрудника.

Продвижение по карьерной лестнице происходит с учетом приобретенных компетенций. Формирование резерва руководителей осуществляется через освоение программ лидерства; развиты институт наставничества и коллаборация с вузами. Наблюдается тесная корреляция между обучением, должностными инструкциями и продвижением по карьерной лестнице.

ВОА развитых стран, где нет сертификации, ориентируются на международные квалификации и принимают на работу сертифицированных специалистов.

Казахстанский опыт схож с опытом Молдовы и Сербии в части видов квалификаций государственных аудиторов, срока действия сертификата. Но ВАП РК не устанавливает обязательных требований по повышению квалификации и ограничений по действительности сертификата лиц, не участвующих в аудиторских проверках, как это принято в других странах.

Вызывает определенные вопросы актуальность и востребованность квалификации внутреннего государственного аудитора в соответствующей области. В зарубежной практике не существует квалификации «государственный аудитор высшей категории».

Видится целесообразным необходимость признать ВАП единственной организацией, согласующей экзаменационные модули для кандидатов, которые будут осуществлять как внешний и так внутренний государственный аудит.

Учитывая мировой опыт и в целях развития и поддержания профессиональной компетентности государственных аудиторов целесообразно усилить базовую подготовку вновь принятых сотрудников путем освоения программ профессионального развития до прохождения процедур сертификации, а также для дальнейшего развития ввести норму об обязательном выполнении не менее 120 часов непрерывного профессионального обучения (НПО) каждые 3 года. Из них:

40 ч. - непосредственно связанные с государственной средой, государственным аудитом или конкретной или уникальной средой, в которой работает аудируемый субъект, включая сертификаты зарубежных аккредитованных организаций; получение международных сертификатов в области учета и аудита, в том числе по семинарам INTOSAI;

80 ч. - дисциплины, которые непосредственно повышают профессиональный уровень аудиторов для выполнения аудитов.

Такая практика применяется ВОА США, Австралии и данная норма заложена в их НПА.

В мировом опыте заслуживают внимания меры материального стимулирования аудиторов и удержания опытных высококвалифицированных специалистов в целях совершенствования системы воспроизводства человеческого капитала в системе государственного аудита.

В отечественной практике необходимо ввести программы наставничества для профессионального развития государственных аудиторов. Функции наставничества могут быть включены в должностные обязанности государственных аудиторов среднего и высшего звена. Программы наставничества могут быть краткосрочными - программы адаптации и развития молодых специалистов в рамках программ профессионального развития; долгосрочными - программы развития лидерских качеств в рамках программы продвижения.

Таким образом, сравнительный анализ опыта подготовки и сертификации государственных аудиторов ВАП РК и ВОА зарубежных стран позволил выявить как положительные, так и отрицательные стороны переподготовки кадров в отечественной практике и рекомендовать меры по совершенствованию системы переподготовки кадров для органов системы государственного аудита и финансового контроля Казахстана.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Закон Республики Казахстан «О государственном аудите и финансовом контроле» от 12 ноября 2015 года № 392-V ЗРК.
2. Бексултанов А.А., Дуламбаева Р.Т., Зиядин С.Т. Анализ факторов, влияющих на качество государственного аудита в Казахстане // Вопросы государственного и муниципального управления. – 2018. – №4. – С. 94–119.
3. Концепция внедрения государственного аудита в Республике Казахстан, утвержденной Указом Президента Республики Казахстан от 3 сентября 2013 года № 634.

4. Правила сертификации государственных аудиторов, претендующих на квалификацию государственного аудитора, утвержденные постановлением Счетного комитета по контролю за исполнением республиканского бюджета от 15 декабря 2015 года № 22-НК.
5. Правила переподготовки и повышения квалификации работников органов государственного аудита и финансового контроля, утвержденные совместным нормативным постановлением Счетного комитета по контролю за исполнением республиканского бюджета № 19-НК от 30 ноября 2015 года и приказом Министра финансов Республики Казахстан № 602 от 30 ноября 2015 года
6. Закон о государственной службе 1999 г. (Австралия)
7. Структура основных возможностей ВОА Австралии (ANAO)
8. Стандарты уровня квалификаций (Work level standarts) (Австралия)
9. Общепринятые государственные стандарты аудита (GAGAS). – 2011.
10. Положение о Национальной комиссии по сертификации лиц, претендующих на присвоение квалификации государственного аудитора, утвержденное нормативным постановлением Счетного комитета по контролю за исполнением республиканского бюджета от 21 декабря 2015 года № 23-н/к.
11. Закон Республики Казахстан «О государственных закупках» от 4 декабря 2015 года №434- V ЗРК.
12. Информация кадровой службой Высшей аудиторской палаты Республики Казахстан по итогам 2022 года.
13. <https://www.tcu.es/es/fiscalizacion/NormasManuales>
14. Глоссарий терминов Руководящих принципов финансового аудита, адаптированный для применения в Испании постановлением МКАС от 15 октября 2013 г.
15. Общий Закон о бюджете № 47/2003. (Испания)
16. Закон о государственном учреждении аудита, 2003 г. (Сербия)
17. Закон о Государственном контрольно-ревизионном органе, 2015 г. (Сербия)
18. Положение о внутренней организации и систематизации рабочих мест, 2015 г. (Сербия)
19. Закон № 260 от 12.07.2017 Об организации и деятельности Счетной палаты Республики Молдова.
20. Закон о Верховной Контрольной Палате от 23 декабря 1994 г. (Польша)

REFERENCES:

1. Zakon Respubliki Kazahstan «O gosudarstvennom audite i finansovom kontrole» ot 12 noyabrya 2015 goda № 392-V ZRK.
2. Beksultanov A.A., Dulambaeva R.T., Ziyadin S. Analiz faktorov, vliyayushchih na kachestvo gosudarstvennogo audita v Kazahstane // Voprosy gosudarstvennogo i municipal'nogo upravleniya. – 2018. – №4. – С. 94–119.
3. Konceptsiya vnedreniya gosudarstvennogo audita v Respublike Kazahstan, utverzhdennoj Ukazom Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 3 sentyabrya 2013 goda № 634.
4. Pravila sertifikacii gosudarstvennyh auditorov, pretenduyushchih na kvalifikaciyu gosudarstvennogo auditora, utverzhennyye postanovleniem Schetnogo komiteta po kontrolyu za ispolneniem respublikanskogo byudzheta ot 15 dekabrya 2015 goda № 22-НК.
5. Pravila perepodgotovki i povysheniya kvalifikacii rabotnikov organov gosudarstvennogo audita i finansovogo kontrolya, utverzhennyye sovmestnym normativnym postanovleniem Schetnogo komiteta po kontrolyu za ispolneniem respublikanskogo byudzheta № 19-НК от 30 noyabrya 2015 goda i prikazom Ministra finansov Respubliki Kazahstan № 602 от 30 noyabrya 2015 goda
6. Zakon o gosudarstvennoj sluzhbe 1999 g. (Avstraliya)
7. Struktura osnovnyh vozmozhnostej VOA Avstralii (ANAO)
8. Standarty urovnya kvalifikacij (Work level standarts) (Avstraliya)
9. Obshchepriyatye gosudarstvennye standarty audita (GAGAS). – 2011.
10. Polozhenie o Nacional'noj komissii po sertifikacii lic, pretenduyushchih na prisvoenie kvalifikacii gosudarstvennogo auditora, utverzhdennoe normativnym postanovleniem Schetnogo komiteta po kontrolyu za ispolneniem respublikanskogo byudzheta ot 21 dekabrya 2015 goda № 23-н/к.
11. Zakon Respubliki Kazahstan «O gosudarstvennyh zakupkah» ot 4 dekabrya 2015 goda №434- V ZRK.
12. Informaciya kadrovoy sluzhboj Vysshej auditorskoj palaty Respubliki Kazahstan po itogam 2022 goda.
13. <https://www.tcu.es/es/fiscalizacion/NormasManuales>
14. Glossarij terminov Rukovodyashchih principov finansovogo audita, adaptirovannyj dlya primeneniya v Ispanii postanovleniem MKAS ot 15 oktyabrya 2013 g.
15. Obshchij Zakon o byudzhete № 47/2003. (Ispaniya)
16. Zakon o gosudarstvennom uchrezhdenii audita, 2003 g. (Serbiya)
17. Zakon o Gosudarstvennom kontrol'no-revizionnom organe, 2015 g. (Serbiya)
18. Polozhenie o vnutrennej organizacii i sistemativacii rabochih mest, 2015 g. (Serbiya)
19. Zakon № 260 от 12.07.2017 Об организаци и деятельности Счетной палаты Республики Молдова.
20. Zakon o Verhovnoj Kontrol'noj Palate от 23 dekabrya 1994 g. (Pol'sha)

МЕМЛЕКЕТТІК АУДИТОРЛАРДЫ СЕРТИФИКАТТАУ: ОТАНДЫҚ ЖӘНЕ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРІБЕ

Жаныбаева З.Қ.*

экономика ғылымдарының кандидаты
Зерттеулер, талдау және тиімділікті
бағалау орталығы
Астана, Қазақстан Республикасы
E-mail : zzhanybayeva@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4162-3602

Өскенбаева Ә.Р.

PhD, экономика ғылымдарының
кандидаты
Зерттеулер, талдау және тиімділікті
бағалау орталығы
Астана, Қазақстан Республикасы
E-mail : asia8@bk.ru

Хусаинова Ж.С.

экономика ғылымдарының кандидаты
Е.А. Бөкетов атындағы
Қарағанды университеті
Қарағанды, Қазақстан Республикасы
E-mail : zhibek.khussainova@mail.ru
ORCID: 0002-2617-838X

Аңдатпа: Мақалада мемлекеттік аудиторларды сертификаттау саласындағы Қазақстан Республикасының сертификаттау және сертификаттаудың әлемдік тәжірибесіне талдау ұсынылған. Әлемдік тәжірибені талдау шетелдік шет елдердің ЖАО – ны екі топқа бөлу тұрғысынан жүзеге асырылды, бірінші топ – ЖАО, онда біліктілікті растау практикасы қабылданды, екіншісі-мемлекеттік аудиторларды сертификаттаудың мұндай практикасы жоқ елдер. Австралия мен АҚШ-тағы мемлекеттік аудиторларды оқыту және біліктілігін арттыру тәжірибесін салыстырмалы талдау. Шет елдердің тәжірибесімен мемлекеттік аудиторларды сертификаттаудың қазақстандық тәжірибесіне салыстырмалы талдау жүргізілді. «Туісті саладағы ішкі мемлекеттік аудитор» біліктілігінің өзектілігі мен қажеттілігі қаралды. Мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау жүйесінің мемлекеттік органдарының функционалы, олардың өкілеттіктерін іске асырудың толықтығы қаралды. ҚР жоғары аудиторлық палатасы өз өкілеттіктерін толық іске асырмағаны туралы қорытынды жасады. Мемлекеттік аудиторларды ынталандыру және ынталандыру жөніндегі шараларды жетілдіру бойынша ұсынымдар, үздіксіз кәсіптік оқыту бойынша ұсыныстар берілді, оның ішінде мемлекеттік аудиторлардың сертификаттары бар, бірақ мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау жүйесінің органдарында жұмыс істемейтін адамдар үшін міндетті біліктілікті арттыру қажеттілігі белгіленді.

Түйін сөздер: жоғары аудиторлық палата, мемлекеттік аудитор, мемлекеттік аудит, Қаржылық бақылау, сертификаттау, сыртқы мемлекеттік аудит, ішкі мемлекеттік аудит.бақылау, сертификаттау, сыртқы мемлекеттік аудит, ішкі мемлекеттік аудит.

CERTIFICATION OF STATE AUDITORS: DOMESTIC AND FOREIGN EXPERIENCE

Zhanybayeva Z.K.*

candidate of economic sciences
Center for Research, Analysis and Evaluation
of Effectiveness
Astana, Republic of Kazakhstan
E-mail : zzhanybayeva@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4162-3602

Uskenbayeva A.R.

candidate of economic sciences, PhD,
Center for Research, Analysis and Evaluation
of Effectiveness
Astana, Republic of Kazakhstan
E-mail : asia8@bk.ru

Khussainova Zh.S.

candidate of economic sciences
Karaganda University named after E.A.
Buketova
Karaganda, Republic of Kazakhstan
E-mail : zhibek.khussainova@mail.ru
ORCID: 0002-2617-838X

Abstract: The article presents an analysis of the Kazakh and international experience in the training and certification of state auditors. The analysis of world experience was carried out from the point of view of dividing the supreme audit institutions (SAIs) of foreign countries into two groups, the first group is the SAIs in which the confirmation of the qualification of «state auditor» is practiced, the second is the countries in which there is no practice of certification of state auditors. To identify the features and further develop recommendations, the article conducted a comparative analysis of the practice of training and certification of state auditors in Kazakhstan and the experience of similar processes in foreign countries. Additionally, the authors studied the national characteristics of the qualification «internal state auditor», its relevance and relevance in the context of modern functionality and powers of state bodies of the system of state audit and financial control. Recommendations are formulated to improve measures in the field of stimulation and motivation of state auditors, measures for continuous professional training are proposed, including in terms of mandatory professional development for persons who have certificates of state auditors, but do not work in the bodies of the state audit and financial control system.

Keywords: Supreme Audit Chamber, state auditor, state audit, financial control, certification, external state audit, internal state audit.

MPНТИ 06.58.45

DOI: <https://doi.org/10.55871/2072-9847-2023-61-4-112-127>**Лигай А.Б.***

докторант PhD
Карагандинский университет
Казпотребсоюза
г.Караганда, Казахстан
E-mail: leeark@mail.ru,
ORCID:0009-0002-9671-7067

Сальжанова З.А.

д.э.н., профессор
Карагандинский университет
Казпотребсоюза
г.Караганда, Казахстан
E-mail: satname@bk.ru,
ORCID:0000-0003-0763-3399

Кенешева Г.А.

PhD, старший преподаватель
Карагандинский университет
Казпотребсоюза
г.Караганда, Казахстан
E-mail: gizzat@yandex.ru,
ORCID:0000-0003-2928-8928

АНАЛИЗ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ГОРНОРУДНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация: Актуальность исследования обусловлена ее важностью для экономики страны, окружающей среды и общества, анализ которой может служить основой для достижения устойчивого экономического развития, повышения конкурентоспособности и обеспечения энергетической безопасности Республики Казахстан. Заявленные государством цели экономического развития требуют, чтобы компании эффективно функционировали во всех секторах реального сектора экономики, в том числе и горнорудной промышленности, в связи с чем, в этом контексте существует острая необходимость в содействии интеграции отраслевых рынков и формировании рыночного пространства, заняв свою нишу. Поэтому анализ организации и функционирования отраслевых рисков, где немаловажное значение имеет инвестиционная деятельность компаний, изучение антикризисных мероприятий по их стабилизации с целью разработки перспективных направлений развития и путей совершенствования в условиях интеграционных процессов является актуальным.

Целью исследования является анализ, направленный на определение эффективности инвестиционной деятельности в горнорудную промышленность РК и ее вклад в национальную экономику, а также выявления возможностей и разработки рекомендаций по совершенствованию практики управления эффективностью деятельности отраслевых компаний с учетом влияния инвестиционных рисков на материалах АО «НАК «Казатомпром».

Объектом исследования является национальная компания АО «НАК «Казатомпром», инвестиционная деятельность которой направлена на улучшение финансовой и экономической устойчивости РК.

Гипотеза исследования: Анализ эффективности инвестиционной деятельности в горнорудной промышленности РК, с основным фокусом на АО «НАК «Казатомпром», позволит выявить вклад данной отрасли в национальную экономику.

Результаты исследования заключаются в рассмотрении процесса развития анализа инвестиционной деятельности горнорудной промышленности РК, где в качестве объекта исследования автором была рассмотрена компания АО «НАК «Казатомпром». Были получены результаты рассматриваемой компании с доходностью индекса KASE, которые предлагают идеи по дальнейшему развитию инвестиционной деятельности, в частности, рынка ценных бумаг, поскольку для обеспечения их стабильного функционирования и интеграции в мировую экономическую систему, а также достижения высокой степени конкурентоспособности необходимо изменение существующей модели рыночной инфраструктуры.

Выводы исследования подчеркивают важность установления и поддержания баланса в инвестиционной деятельности, включая горнорудную промышленность. Установление и поддержание баланса инвестиционной деятельности отраслей экономики, в том числе горнорудной промышленности, необходимо для выработки инструментария управления, а также поиска оптимального сочетания рисков и возможностей, которые ведут к росту эффективности инвестиционной деятельности компании.

Ключевые слова: горнорудная промышленность; инвестиционная деятельность; конкурентоспособность; доходность; эффективность управления.

■ Введение

Инвестиционная деятельность представляет собой процесс вложения денежных средств или других ресурсов в различные активы с целью получения прибыли или достижения других финансовых целей, включая вложения в ценные бумаги, недвижимость и другие формы инвестирования. Рассматривая инвестиционную деятельность в контексте горнорудной промышленности РК означает направление капитала в различные проекты, связанные с добычей и обработкой полезных ископаемых.

Анализ инвестиционной деятельности горнорудной промышленности Республики Казахстан требует учета ряда факторов, таких как экономическая ситуация, тенденции рынка, правительственная политика и многие другие.

Актуальность исследования анализа инвестиционной деятельности горнорудной промышленности РК остается высокой по нескольким ключевым причинам:

- горнорудная промышленность имеет стратегическое значение для экономики РК, так как она является одной из основных отраслей, приносящих значительные доходы и вкладывающихся в бюджет страны;
- казахстанская горнорудная промышленность тесно связана с мировыми рынками металлов и энергоносителей. Поэтому изменения в мировой конъюнктуре, ценах на металлы и спросе могут оказать существенное воздействие на эту отрасль;
- для повышения конкурентоспособности и устойчивости отрасли требуется постоянное внедрение новых технологий и модернизация производственных мощностей, что требует значительных инвестиций;
- в последние десятилетия глобальное внимание к вопросам экологии и социальной ответственности ведет к ужесточению норм и требований к горнодобывающим предприятиям, что влияет на их инвестиционную стратегию и расходы;
- Казахстан является одним из крупнейших производителей руд и металлов в мире. Анализ инвестиционной деятельности в этой отрасли может также предоставить информацию о том, как страна взаимодействует с мировыми инвесторами и как она планирует укрепить свою позицию на глобальном рынке;
- инвесторы оценивают инвестиционные возможности в стране, и стабильность политической и экономической среды важна для привлечения инвестиций, в связи с чем анализ инвестиционной деятельности может помочь оценить уровень стабильности в РК;
- Казахстан обладает обширными энергетическими и природными ресурсами, и их управление и эксплуатация имеют важное значение для обеспечения энергетической и экономической безопасности страны.

Все эти факторы делают анализ инвестиционной деятельности горнорудной промышленности РК актуальным и важным для бизнеса, правительства и общества в целом.

Научная новизна исследования заключается в проведении комплексного анализа эффективности инвестиционной деятельности в горнорудной промышленности Республики Казахстан. Данное исследование предоставляет новый аналитический подход к изучению инвестиционной деятельности в горнорудной отрасли с фокусом на конкретной компании АО «НАК «Казатомпром», а также выделяет рекомендации для эффективного управления этой деятельностью в условиях инвестиционных рисков.

Обозначенная гипотеза исследования предполагает, что успешная инвестиционная деятельность горнорудных компаний, особенно в атомной промышленности, оказывает положительное воздействие на экономическое развитие страны. Одновременно, анализ инвестиционных рисков, сопряженных с данной деятельностью, позволит выработать рекомендации по совершенствованию практики управления эффективностью компаний в сфере горнодобывающей промышленности, в том числе исследование влияния инвестиционных рисков на деятельность АО «НАК «Казатомпром».

Такая гипотеза предполагает, что успешное управление инвестиционной деятельностью в горнорудной промышленности может быть ключевым фактором для обеспечения устойчивости и роста национальной экономики, а также внедрение эффективных методов управления рисками влияет на успешность компаний в данной отрасли. Точное исследование и анализ могут помочь определить оптимальные стратегии развития этой отрасли и привлечь инвестиции для ее роста и совершенствования.

■ Обзор литературы

Как важнейшая отрасль, качественное и эффективное освоение горнодобывающих ресурсов требует широкого сотрудничества с крупнейшими мировыми нефтяными компаниями, имеющими богатейший опыт в области геологоразведочных работ, добыче, переработке углеводородного сырья, его транспортировки. Традиционно металлургическая и горнодобывающая промышленность является капиталоемкой, характеризующейся долгосрочными проектами, требующими структурированного подхода от разведки до добычи. В основном это связано с обширными и сложными инфраструктурными факторами, необходимыми для разработки рудника, в сочетании с неопределенностью условий недр.

Понимание того, как колебания цен на сырьевые товары влияют на инновационное поведение горнодобывающих компаний, в том числе на их зависимость от связей с поставщиками, объясняет, как промышленная динамика приводит в движение трансформацию [1].

По мнению Lawren J. Rumokoy, Akihiro Omura, Eduardo Roca (2023), компании работают в условиях жесткой системы распределения капитала, где инвестиционные решения являются более строгими и требуют более тщательного изучения проектных рисков [2].

По мнению Zhogova, E.V., при формировании стратегических направлений промышленной политики региона важно учитывать конечные результаты ключевых промышленных компаний данного региона, выдвигая требования по повышению их рентабельности и инновационного потенциала в долгосрочной перспективе [3, с.1]. Поэтому эффективность производства и развитие современных горнодобывающих и недродобывающих компаний во многом определяется степенью их адаптации к происходящим переменам в среде функционирования и развития (Krasnikova A.S., 2019) [4, с.1308].

Казахстанская экономическая и инвестиционная политика с самого начала была создана как рыночно смелая и поддерживающая широкий слой местных и иностранных недропользователей. Индивидуальные контракты с ними разрабатываются в рамках принятого законодательства, где задача наращивания добычи объемов промышленного производства решается путем формирования инвестиционного климата, подходящего для инвесторов различного масштаба.

Добывающий сектор является важной частью экономики во многих развивающихся странах и странах с формирующейся рыночной экономикой, поэтому важно понимать инновационные механизмы, способствующие росту и производительности, а также инвестиционной деятельности. Анализируя зарубежный опыт исследований были выявлены альтернативные пути развития для стран с добывающими отраслями, такими как горнодобывающая промышленность (Pietrobelli et al., 2018) [5], согласно которым направления инноваций в этом секторе стимулирует общую реорганизацию сектора и сопутствующей

ему деятельности [6, 7, 8]. Учитывая, что прибыль генерируется за счет разницы между рыночной ценой и производственными затратами, инновации направлены на сокращение затрат для увеличения прибыли (Sanchez and Hartlieb, 2020) [9].

В поисках конкурентных преимуществ и эффективных технологических решений крупнейшие корпорации мира стали наращивать инвестиции, акцентируя внимание на анализе инновационных и инвестиционных показателях [10, с.36-45].

Исследование анализа инвестиционной деятельности горнорудной промышленности РК остается актуальным по ряду ключевых причин (Рисунок 1).

Интерес иностранных инвесторов к казахстанской горнорудной отрасли с каждым годом возрастает, способствуя внедрению современных технологий и инноваций к данной отрасли.

Рисунок 1. Влияние инвестиционной деятельности на горнорудную промышленность
 Источник: Составлен автором

Все эти факторы влияют на социально-экономическое развитие и является актуальным и важным для понимания текущего состояния и будущего этого важного сектора экономики страны.

■ Материалы и методы

Использование разнообразных методов исследования при анализе инвестиционной деятельности горнорудной промышленности Республики Казахстан обогатило исследование и позволило более полно понять эту важную область. В процессе исследования были использованы следующие методы:

- системный анализ инвестиционной деятельности в горнорудной промышленности Республики Казахстан представляет собой комплексный подход к изучению и оценке инвестиций в этот сектор, который помог установить причинно-следственные связи между событиями и факторами, влияющими на инвестиционную деятельность горнорудной промышленности РК, и позволил рассмотреть эту отрасль как сложную систему и выделить ключевые факторы и взаимосвязи;
- статистический анализ данных - позволил получить количественное представление о тенденциях и зависимостях в инвестиционной деятельности, а также подтвердить или опровергнуть гипотезы;
- сравнительный анализ инвестиционной деятельности в горнорудной промышленности Республики Казахстан включает в себя сопоставление ключевых параметров и характеристик между различными компаниями, проектами или секторами данной отрасли;
- экономический анализ - рассмотрение финансовой устойчивости и доходности горнодобывающих предприятий РК;
- экономико-математические методы позволили создать формальную математическую модель, которая описывают экономические процессы в инвестиционной деятельности горнорудной промышленности на материалах исследуемой компании, позволив произвести расчеты и проанализировать сценарии развития. С помощью модели Шарпа был проанализирован риск финансовых активов и дан анализ взаимосвязи между доходностью

ценных бумаг исследуемой компании и рыночной доходностью, представленной Индексом KASE, в I квартале 2021-2022гг. Для определения параметров модели Шарпа (α - и β -коэффициентов) использовался метод наименьших квадратов;

- методы аналогии и сравнительного анализа - помог выявить общие закономерности и успешные практики, которые могут быть применены к горнорудной промышленности РК;

Использование этого множества методов создает более глубокое и всестороннее исследование инвестиционной деятельности в горнорудной промышленности Казахстана, что позволяет выявить ключевые факторы, определить стратегические направления и разработать более точные рекомендации и решения для инвесторов и участников этой отрасли.

■ Результаты и обсуждения

В соответствии с экономическим анализом горно-металлургического комплекса, являющимся важнейшим после нефтяного сектором экономики выявлено, что его доля в ВВП страны по итогам 2022 года составила 9,5% (2021г. – 9,9%). Сектор генерирует почти пятую часть казахстанского экспорта (в денежном выражении).

Горнорудная отрасль Казахстана в значительной степени представлена несколькими крупными иностранными и государственными компаниями, занимающимися добычей горнорудной продукции (Таблица 1) [11].

Таблица 1. Крупнейшие компании горнорудной промышленности в РК

№	Компании	Основной вид продукции	Выручка в 2022г., млрд. тенге	Динамика к 2021г.	Чистая прибыль в 2022г., млрд.тенге	Динамика к 2021г.
1	АО НАК Казатомпром	Уран, редкие металлы	1001	45%	473	115%
2	Eurasian ResourcesGroup S.à r.l	Ферросплавы, железная руда, алюминий, медь, кобальт, уголь	212	-0,3%	751	-22%
3	ArcelorMittal	Железная руда, уголь	не предоставлена финансовая отчетность			
4	ТОО Корпорация Казакмыс	Медь	1354	19%	43	-82%
5	KAZ Minerals	Медь	1635	46%	342	-19%
6	ТОО Казцинк	Цинк и свинец	1634	10%	-24	-111%

Источник: на основании [11]

Отрасль горнодобычи в Казахстане является ключевым компонентом экономики, внося более четверти ВВП страны, которая представлена несколькими крупными компаниями, при этом доля государства в собственности на акции основных производителей значительна. В 2022 году индекс промышленного производства в Казахстане составил 101,2%, по сравнению с 103,6% в 2021г. В 2021 году объем промышленной продукции достиг 48777 млрд. тенге, из которых доля горнодобывающей отрасли составила 25926 млрд.тенге (51,1% от общего объема), в обрабатывающей на 21162 млрд. тенге (43,4%) (Таблица 2) [12].

Таблица 2. Показатели развития горнодобывающей промышленности Республики Казахстан

Показатель	Январь-май 2023г. к январю-маю 2022г.	Июнь 2023г. к		Январь-июнь 2023г. к январю-июню 2022г.
		Маю 2023г.	Июню 2022г.	
Промышленность	102,4	104,8	110,5	103,8
Горнодобывающая промышленность и разработка карьеров	101,3	101,4	115,4	103,7
Обрабатывающая промышленность	103,3	110,1	104,1	103,

Источник: на основании [12]

В 2022 году в горнодобывающей промышленности и разработке карьеров индекс промышленного производства составил 99,1%, что объясняется общим снижением в следующих секторах:

- добычи сырой нефти (98,1%);
- природного газа (98,9%);
- железных руд (79,6%);
- прочих полезных ископаемых (96,2%).

Рост производственных объемов отмечен в 13 регионах республики, тогда как снижение было зафиксировано в Актыбинской, Западно-Казахстанской, Карагандинской, Костанайской, Кызылординской, Восточно-Казахстанской областях и г. Астана (Рисунок 2) [12].

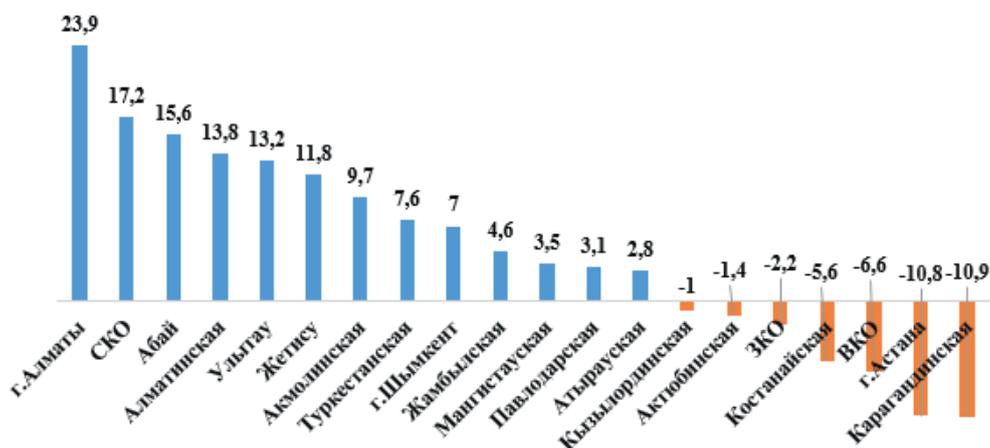

Рисунок 2. Объем производства промышленности в региональном аспекте по состоянию на 01.01.2023г.

Источник: на основании [12]

Увеличение объемов производства зафиксировано в 15 регионах республики, значительный рост отмечен в Жамбылской (на 11,4%), Ақмолинской (на 8,9%) областях, области Абай (на 8,6%) и городе Алматы (на 8,5%). Снижение зафиксировано в Жетісу (на 5%), Павлодарской (на 3,1%), Кызылординской (на 2,6%), Костанайской (на 2,5%) и Туркестанской (на 0,4%) областях. В Карагандинской области объемы промышленного производства горнодобывающей промышленности имеет тенденцию роста (Рисунок 3) [12].

Рисунок 3. Объемы промышленного производства горнодобывающей промышленности Карагандинской области

Источник: на основании [12]

Инновационные технологии играют ключевую роль в развитии горнодобывающей индустрии, переформируя основные бизнес-модели и производственные процессы. Эти инновации позволяют повысить эффективность и безопасность операций, основанных на интеграции процессов и использовании искусственного интеллекта.

Еще одним важным аспектом развития является измененный подход к управлению персоналом и партнерами, что способствует формированию новых ценностей, более гибким условиям сотрудничества и персонализации процессов. Внедрение этих изменений также позволяет перейти к дистанционному управлению бизнес-процессами в горнорудной промышленности. Однако для реализации всех этих изменений необходимы существенные инвестиции.

Суммарные инвестиции в основной капитал в области горнодобывающей промышленности и разработки карьеров за период с января по август 2023 года составили 2,7 трлн тенге, что на 16,1% превышает объем в денежном выражении по сравнению с аналогичным периодом предыдущего года (ИФО - 110,1%) (см. Рисунок 4) [13].

В контексте регионального распределения, 85% всех инвестиций в данной сфере приходится на нефтегазодобывающие регионы РК: Атырауская (1,6 трлн тенге), Актюбинская (335,9 млрд тенге), Мангистауская (198,6 млрд тенге) и Западно-Казахстанская (175,3 млрд тенге) области. Значительные объемы инвестиций также регистрируются в Костанайской (58,5 млрд тенге), Кызылординской (55,8 млрд тенге), Карагандинской (50,2 млрд тенге) и Павлодарской (48,8 млрд тенге) областях.

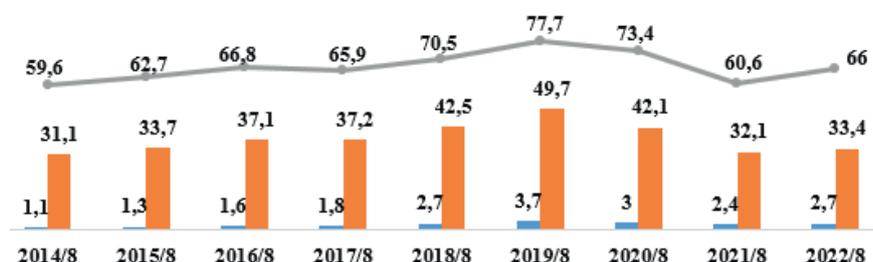

Рисунок 4. Инвестиции в основной капитал горнодобывающей промышленности РК

Источник: на основании [13]

Что касается капитальных инвестиций в секторе, за 12 месяцев 2022 года они составили 606,3 млрд тг в сфере металлургии и 689,2 млрд тг в сфере добычи металлических руд. Совокупная доля ГМК от всего объема инвестиций в основной капитал в промсекторе по республике достигла значительных 18% (Рисунок 5) [12].

Объем инвестиций в сфере добычи угля по сравнению с 2021 годом вырос в 1,5 раза (ИФО - 146,5%), до 66,9 млрд тенге. На добычу прочих полезных ископаемых пришлось 61,4 млрд тенге, а на предоставление услуг в отрасли - 105,5 млрд тенге (Рисунок 6) [13].

Рисунок 5. Инвестиции в основной капитал горно-металлургического комплекса, млрд.тенге

Источник: на основании [13]

Рисунок 6. Структура горнодобывающей промышленности

Источник: на основании [13]

Почти 90% всех инвестиций в основной капитал в секторе горнодобывающей промышленности и разработки карьеров были финансированы из собственных средств предприятий, что составило 2,4 трлн тенге и увеличилось на 9,2% в денежном выражении в 2022 г. по сравнению с январем–августом 2021 года. (Таблица 3) [13].

Таблица 3. Финансовые показатели инвестиционной деятельности в сфере горнодобывающей промышленности Республики Казахстан

Показатель	2022/8	2021\8	Прирост
Всего	2730,8	2351,9	16,1%
Собственные средства	2448,3	2241,5	9,2%
Заемные средства	271,3	99,6	172,3%
Заемные средства нерезидентов	9,2	17,7	-48,0%
Кредиты банков	11,3	10,8	4,4%
Кредиты иностранных банков		9.0	

Источник: на основании [13]

Инвестиционная поддержка промышленности является важным инструментом для ее развития и роста. Предоставление финансовых ресурсов, технической поддержки, налоговых льгот и других стимулов позволяет промышленным предприятиям расширять свою производственную базу, внедрять новые технологии и повышать эффективность производства.

Анализ восприятия компанией внешних угроз и оценка ее адаптивности к изменяющимся условиям является краеугольным камнем ее конкурентоспособности и выживания на рынке. Способность определить основные риски, с точки зрения развития бизнеса и общего выживания на рынке, является залогом успеха компании на рынке и конкурентного преимущества, гарантированного преимуществами (экономическими, финансовыми, инвестиционными, кадровыми и репутационными), которые она получает по сравнению со своими основными конкурентами [14].

В существующих условиях ведения бизнеса и высокой конкуренции на отраслевых рынках большое значение приобретают положительная деловая репутация и имидж компании. Они характеризуются рядом индикаторов, анализ и оценка которых позволит компаниям своевременно реагировать на риски и угрозы снижения деловой репутации и инвестиционной привлекательности и тем самым обеспечивать экономическую безопасность [15].

Взаимосвязь инвестиционной деятельности и риска финансовых активов тесно связана, и понимание этой связи является ключевым аспектом управления инвестициями.

Чтобы оценить риск финансовых активов воспользуемся моделью Шарпа, где в качестве финансовых активов были выбраны акции крупнейшей компании РК - АО НАК «Казатомпром», инвестиционная деятельность которой связана с созданием портфеля из различных финансовых активов, таких как акции, облигации и другие.

Дадим анализ корреляции между доходностью ценных бумаг АО «НАК «Казатомпром» и рыночной доходностью, представленной Индексом KASE, в I квартале 2021 года и I квартале 2022 года.

Изменения рыночного индекса могут соответствующим образом изменить цену i -ценных бумаг. Такие изменения носят случайный и взаимосвязанный характер и поэтому представлены рыночной моделью в виде уравнения регрессии (характеристической линии ценной бумаги) в соответствии с формулой (1):

$$m_i = \alpha_i + \beta_i m_r + \varepsilon_i \quad (1)$$

где:

m_i – доходность ценной бумаги i за период времени t (зависимая переменная);

m_r – доходность на рыночный индекс за этот же период (независимая переменная);

α_i – коэффициент смещения линии регрессии, характеризующий ожидаемую доходность i -ой ценной бумаги при условии доходности рыночного индекса;

β_i – коэффициент наклона линии регрессии, характеризующий величину риска;

ε_i – случайная погрешность.

Статданные о котировках акций компании и значениях индекса KASE за 1 квартал 2021 и 2022 года представлены в таблице 4 [16].

Таблица 4. Показатели котировки акций KZAP и значений индекса KASE за 1 квартал 2021 и 2022 года

Дата за 1 кв. 2021г.	Дата за 2 кв. 2022г.	Индекс KASE 1 кв. 2021г.	Индекс KASE 1 кв. 2022г.	Котировка акций KZAP, тенге	
				1 кв. 2021г.	1 кв. 2022г.
05.01.21	05.01.2022	2675,59	3565,02	7587,00	15715,00
06.01.21	11.01.2022	2711,65	3626,91	7549,00	17379,00
08.01.21	12.01.2022	2718,93	3598,79	8000,00	17190,00

Дата за 1 кв. 2021г.	Дата за 2 кв. 2022г.	Индекс KASE 1 кв. 2021г.	Индекс KASE 1 кв. 2022г.	Котировка акций KZAP, тенге	
				1 кв. 2021г.	1 кв. 2022г.
11.01.21	13.01.2022	2781,39	3600,32	8050,00	16996,00
12.01.21	14.01.2022	2793,58	3568,02	8100,00	16400,00
13.01.21	17.01.2022	2812,96	3461,87	8000,00	15950,01
14.01.21	18.01.2022	2803,89	3481,12	7995,00	15680,00
15.01.21	19.01.2022	2858,01	3461,78	7900,00	15600,00
18.01.21	20.01.2022	2848,22	3481,20	7750,00	16295,00
19.01.21	21.01.2022	2831,64	3488,04	7710,00	15780,00
20.01.21	24.01.2022	2815,08	3440,64	7510,00	14450,00
21.01.21	25.01.2022	2797,34	3433,10	7687,00	14607,00
22.01.21	26.01.2022	2818,67	3455,01	7650,00	14697,99
25.01.21	27.01.2022	2814,33	3507,40	7625,00	14477,00
26.01.21	28.01.2022	2817,99	3523,62	7560,00	14116,00
27.01.21	31.01.2022	2796,75	3549,26	7605,00	14165,00
28.01.21	01.02.2022	2811,98	3491,89	7699,00	14348,90
29.01.21	02.02.2022	2794,00	3497,76	7499,00	14525,00
01.02.21	03.02.2022	2800,62	3513,86	7580,00	14438,50
02.02.21	04.02.2022	2791,22	3515,29	7829,00	14119,00
03.02.21	07.02.2022	2812,37	3513,14	7790,00	14076,00
04.02.21	08.02.2022	2798,12	3530,94	7993,64	14680,00
05.02.21	09.02.2022	2819,68	3549,59	7906,00	14796,00
08.02.21	10.02.2022	2857,78	3582,25	7930,00	15050,03
09.02.21	11.02.2022	2862,59	3570,87	7958,95	15149,95
10.02.21	14.02.2022	2847,48	3537,35	7750,00	14800,00
11.02.21	15.02.2022	2847,99	3543,10	7990,00	14700,00
12.02.21	16.02.2022	2858,86	3556,59	8061,00	15024,00
15.02.21	17.02.2022	2858,41	3542,45	8628,00	14913,99
16.02.21	18.02.2022	2888,44	3548,30	9350,00	14733,00
17.02.21	21.02.2022	2946,07	3520,27	9651,00	14199,00
18.02.21	22.02.2022	2984,64	3436,34	9401,00	13920,00
19.02.21	23.02.2022	2977,59	3478,38	9195,00	14175,00
22.02.21	24.02.2022	2961,16	3386,14	9208,10	13335,00
23.02.21	25.02.2022	2962,75	3453,42	9388,00	14000,00
24.02.21	28.02.2022	2972,33	3361,98	9299,00	14869,00
25.02.21	01.03.2022	2973,70	3390,31	9220,00	14570,00
26.02.21	02.03.2022	2965,68	3291,56	9289,00	13410,00
01.03.21	03.03.2022	2957,76	3202,65	9328,89	12600,00
02.03.21	04.03.2022	2963,73	3171,73	9499,00	12647,00
03.03.21	09.03.2022	2965,58	3334,96	9500,00	16170,00
04.03.21	10.03.2022	2958,67	3393,02	9650,01	16580,04
05.03.21	11.03.2022	2952,96	3377,47	9597,99	16699,96
09.03.21	14.03.2022	2939,33	3357,37	9598,00	16693,00
10.03.21	15.03.2022	2949,50	3358,40	9665,99	16500,00
11.03.21	16.03.2022	2962,07	3336,70	9600,00	16000,00
12.03.21	17.03.2022	2962,82	3346,83	9668,99	16000,00

Дата за 1 кв. 2021г.	Дата за 2 кв. 2022г.	Индекс KASE 1 кв. 2021г.	Индекс KASE 1 кв. 2022г.	Котировка акций KZAP, тенге	
				1 кв. 2021г.	1 кв. 2022г.
15.03.21	18.03.2022	2967,17	3372,76	9700,00	16400,00
16.03.21	24.03.2022	2988,30	3339,66	9820,03	15900,00
17.03.21	25.03.2022	3013,60	3317,86	9805,01	15800,00
18.03.21	28.03.2022	3020,09	3354,94	9970,00	15729,00
19.03.21	29.03.2022	3051,95	3348,83	10700,00	15440,00
25.03.21	30.03.2022	3087,93	3344,05	10400,00	15198,99
26.03.21	31.03.2022	3061,33	3348,63	10250,00	15100,00
29.03.21		3073,84		10510,00	
30.03.21		3097,92		10550,00	
31.03.21		3099,17		10599,91	

Источник: на основании [16]

На основании исходных данных, были рассчитаны:

- ежедневные значения доходностей за указанный период времени без учета выплаты дивидендов;
- определена средняя дневная доходность для каждой акции;
- рассчитаны средние квадратические отклонения.

Расчетные показатели представлены следующим образом (Таблица 5).

Таблица 5. Расчетные показатели

Дата за 1 кв. 2021г	Дата за 2 кв. 2022г.	1 кв. 2021г.	1 кв. 2022г.	Доходность, %	
				1 кв. 2021г.	1 кв. 2022г.
05.01.21	05.01.2022	-	-	-	-
06.01.21	11.01.2022	1,3477	1,7360	-0,5009	10,5886
08.01.21	12.01.2022	0,2685	-0,7753	5,9743	-1,0875
11.01.21	13.01.2022	2,2972	0,0425	0,6250	-1,1286
12.01.21	14.01.2022	0,4383	-0,8971	0,6211	-3,5067
13.01.21	17.01.2022	0,6937	-2,9750	-1,2346	-2,7438
14.01.21	18.01.2022	-0,3224	0,5561	-0,0625	-1,6929
15.01.21	19.01.2022	1,9302	-0,5556	-1,1882	-0,5102
18.01.21	20.01.2022	-0,3425	0,5610	-1,8987	4,4551
19.01.21	21.01.2022	-0,5821	0,1965	-0,5161	-3,1605
20.01.21	24.01.2022	-0,5848	-1,3589	-2,5940	-8,4284
21.01.21	25.01.2022	-0,6302	-0,2191	2,3569	1,0865
22.01.21	26.01.2022	0,7625	0,6382	-0,4813	0,6229
25.01.21	27.01.2022	-0,1540	1,5163	-0,3268	-1,5035
26.01.21	28.01.2022	0,1300	0,4625	-0,8525	-2,4936
27.01.21	31.01.2022	-0,7537	0,7277	0,5952	0,3471
28.01.21	01.02.2022	0,5446	-1,6164	1,2360	1,2983
29.01.21	02.02.2022	-0,6394	0,1681	-2,5977	1,2273
01.02.21	03.02.2022	0,2369	0,4603	1,0801	-0,5955
02.02.21	04.02.2022	-0,3356	0,0407	3,2850	-2,2128
03.02.21	07.02.2022	0,7577	-0,0612	-0,4981	-0,3046
04.02.21	08.02.2022	-0,5067	0,5067	2,6141	4,2910

Дата за 1 кв. 2021г	Дата за 2 кв. 2022г.	1 кв. 2021г.	1 кв. 2022г.	Доходность, %	
				1 кв. 2021г.	1 кв. 2022г.
05.02.21	09.02.2022	0,7705	0,5282	-1,0964	0,7902
08.02.21	10.02.2022	1,3512	0,9201	0,3036	1,7169
09.02.21	11.02.2022	0,1683	-0,3177	0,3651	0,6639
10.02.21	14.02.2022	-0,5278	-0,9387	-2,6253	-2,3099
11.02.21	15.02.2022	0,0179	0,1626	3,0968	-0,6757
12.02.21	16.02.2022	0,3817	0,3807	0,8886	2,2041
15.02.21	17.02.2022	-0,0157	-0,3976	7,0339	-0,7322
16.02.21	18.02.2022	1,0506	0,1651	8,3681	-1,2136
17.02.21	21.02.2022	1,9952	-0,7900	3,2193	-3,6245
18.02.21	22.02.2022	1,3092	-2,3842	-2,5904	-1,9649
19.02.21	23.02.2022	-0,2362	1,2234	-2,1913	1,8319
22.02.21	24.02.2022	-0,5518	-2,6518	0,1425	-5,9259
23.02.21	25.02.2022	0,0537	1,9869	1,9537	4,9869
24.02.21	28.02.2022	0,3233	-2,6478	-0,9480	6,2071
25.02.21	01.03.2022	0,0461	0,8427	-0,8496	-2,0109
26.02.21	02.03.2022	-0,2697	-2,9127	0,7484	-7,9616
01.03.21	03.03.2022	-0,2671	-2,7012	0,4294	-6,0403
02.03.21	04.03.2022	0,2018	-0,9655	1,8235	0,3730
03.03.21	09.03.2022	0,0624	5,1464	0,0105	27,8564
04.03.21	10.03.2022	-0,2330	1,7410	1,5791	2,5358
05.03.21	11.03.2022	-0,1930	-0,4583	-0,5391	0,7233
09.03.21	14.03.2022	-0,4616	-0,5951	0,0001	-0,0417
10.03.21	15.03.2022	0,3460	0,0307	0,7084	-1,1562
11.03.21	16.03.2022	0,4262	-0,6461	-0,6827	-3,0303
12.03.21	17.03.2022	0,0253	0,3036	0,7186	0,0000
15.03.21	18.03.2022	0,1468	0,7748	0,3207	2,5000
16.03.21	24.03.2022	0,7121	-0,9814	1,2374	-3,0488
17.03.21	25.03.2022	0,8466	-0,6528	-0,1530	-0,6289
18.03.21	28.03.2022	0,2154	1,1176	1,6827	-0,4494
19.03.21	29.03.2022	1,0549	-0,1821	7,3220	-1,8374
25.03.21	30.03.2022	1,1789	-0,1427	-2,8037	-1,5609
26.03.21	31.03.2022	-0,8614	0,1370	-1,4423	-0,6513
29.03.21		0,4086		2,5366	
30.03.21		0,7834		0,3806	
31.03.21		0,0403		0,4731	
среднедневная доходность, %		0,2653	-0,1085	0,6260	0,0391
среднее ква- дратическое отклонение		0,7144	1,3982	2,3791	5,0590

Источник: Составлена на основе произведенных расчетов

Методом наименьших квадратов были определены параметры модели Шарпа (α - и β -коэффициенты) для оценки финансовых рисков компаний при размещении акций на фондовой бирже. Результаты анализа за 1 квартал 2021 и 2022 года указывают на следующее (Таблица 6).

Таблица 6. Выводы результатов анализа

1 квартал 2021 года	1 квартал 2022 года
Среднедневная доходность акций компании оказалась положительной.	Среднедневная доходность компании (0,0391) была положительной.
Акции АО «НАК «Казатомпром» (0,6260%) демонстрируют высокую среднедневную доходность.	Акции АО «НАК «Казатомпром» характеризуются риском (5,0590).
Среднедневная доходность акций компании выше, чем в среднем по финансовому рынку.	Аппроксимация данных позволила получить уравнения, связывающие доходность акций компании с доходностью индекса KASE. $m_2 = 0,3126 + 2,5201m_r$
Акции АО «НАК «Казатомпром» характеризуются риском (среднее квадратическое отклонение 2,3791).	Коэффициент β (0,3126%) указывает, что при нулевой доходности фондового рынка прибыль по акциям АО «НАК «Казатомпром» составит 0,3126%.
Риск акций компании превышает средний риск на финансовом рынке.	Положительный наклон линии регрессии подтверждает, что акции компании обладают рискованным характером ($\beta > 0$). $(\beta = 2,5201 > 1)$
Коэффициент β (0,5187%) показывает, что при нулевой доходности фондового рынка прибыль по акциям АО «НАК «Казатомпром» составит 0,5187%.	
Линия регрессии имеет положительный наклон ($\beta > 0$), указывая на рискованный характер акций компании.	

Источник: Составлена на основе произведенных расчетов

Расчеты и анализ свидетельствуют, что повышение доходности фондового рынка, представленного индексом KASE, приводит к увеличению ожидаемой доходности акций. В частности, в 2021 году доходность акций АО «НАК «Казатомпром» выросла, превышая среднюю доходность по финансовому рынку. Акции данной компании обладают наивысшей среднедневной доходностью (0,6260%).

В 2022 году также наблюдается рост ожидаемой доходности акций компании в ответ на увеличение доходности фондового рынка (индекса KASE).

■ Выводы

Эффективное управление инвестициями требует учета и анализа рисков, разнообразия портфеля, а также выработки стратегии, которая соответствует целям и рискотерпимости инвестора. Более рискованные активы в виде акций имеют потенциал для более высокой доходности, но они также подвержены более значительным колебаниям цен, поэтому инвесторы должны балансировать свои ожидания относительно доходности и уровня риска.

Горнорудная промышленность РК, представленная в лице компании «Казатомпром», демонстрирует устойчивую динамику в контексте инвестиций, несмотря на сложности, связанные с определенными рисками, горнорудная промышленность РК демонстрирует общую стабильность и продолжает играть важную роль в экономике страны, способствуя дальнейшему развитию в инвестиционной деятельности, а также увеличения конкурентоспособности горнорудного комплекса.

Отмеченная зависимость между повышением доходности фондового рынка (индекса KASE) и ростом ожидаемой доходности акций компании подчеркивает необходимость тщательного наблюдения за фондовым рынком при принятии инвестиционных решений.

Разработка системы управления инвестициями имеет целью не только защиту от рисков, но и поиск оптимального сочетания рисков и возможностей. Этот баланс способствует

росту эффективности инвестиционной деятельности компании. Инвестиционная деятельность и риск финансовых активов тесно связаны. Более рискованные активы, например, акции, могут предоставлять потенциал для более высокой доходности, но они также подвержены более значительным колебаниям цен.

Для эффективного управления инвестициями необходимо учитывать и анализировать риски, включая оценку вероятности убытков и разработку стратегий смягчения рисков. Диверсификация портфеля инвестиций в разные классы активов может снизить общий риск и уменьшить волатильность инвестиций, поэтому инвесторы должны балансировать свои ожидания относительно доходности и уровня риска, чтобы соответствовать своим финансовым целям и рискотерпимости, а также потенциальную доходность для достижения своих инвестиционных целей и обеспечения более устойчивых результатов в горнорудной отрасли.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Beatriz Calzada Olvera, Michiko Iizuka, The mining sector: profit-seeking strategies, innovation patterns, and commodity prices, *Industrial and Corporate Change*. - 2023. <https://doi.org/10.1093/icc/dtad020>
2. Lawren J. Rumokoy, Akihiro Omura, Eduardo Roca, Geopolitical risk and corporate investment in the metals and mining industry: Evidence from Australia // *Pacific-Basin Finance Journal*. - Volume 79. - 2023. <https://doi.org/10.1016/j.pacfin.2023.101991>.
3. Zhogova, E.V. Agglomeration and Network Effects in the Spatial Development of Production. – [Text]. / E.V. Zhogova, O.V. Zaborovskaia, T.V. Mokeeva // *Proceedings of the 30th International Business Information Management Association Conference, IBIMA 2017. – Vision 2020: Sustainable Economic development, Innovation Management, and Global Growth*. – 2017. – Access mode: <https://elibrary.ru/item.asp?id=35713004>.
4. Красникова А.С. Механизм координации стратегических и тактических планов предприятия оборонно-промышленного комплекса // *Экономика и предпринимательство*. 2019. Т 13. № 8. С. 1308–1313. (0,8 п.л.)
5. Pietrobelli C., A. Marin and J. Olivari (2018), 'Innovation in mining value chains: new evidence from Latin America', *Resources Policy*, 58(C), 1–10. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2018.05.010>
6. Morris M., R. Kaplinsky and D. Kaplan (2012), "One thing leads to another"—commodities, linkages and industrial development, *Resources Policy*, 37(4), 408–416. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2012.06.008>
7. Andersen A. D., B. H. Johnson, A. Marín, D. Kaplan, L. Stubrin, B.-Å. Lundvall and R. Kaplinsky (2015), *Natural Resources, Innovation and Development*. Aalborg Universitetsforlag: Copenhagen. DOI:10.5278/VBN/MISC/NRID
8. Iizuka M.C. Pietrobelli F. Vargas (2022), 'Innovation in mining global value chains: implications for emerging economies', in A. Daly, D. Humphreys, J. Raffo and G. Valacchi (eds), *Global Challenges for Innovation in Mining Industries*. Cambridge University Press (Intellectual Property, Innovation and Economic Development): Cambridge, pp. 88–116. <https://doi.org/10.1017/9781108904209>
9. Sanchez F. and P. Hartlieb (2020), 'Innovation in the mining industry: technological trends and a case study of the challenges of disruptive innovation', *Mining Metallurgy & Exploration*, 37(5), 1385–1399. <https://doi.org/10.1007/s42461-020-00262-1>
10. Иванова Н.И., Мамедьяров З. А. Наука и инновации: конкуренция нарастает // Н.И. Иванова, З. А. Мамедьяров // *Мировая экономика и международные отношения*. – 2019. – Т. 63. – № 5. – С. 36–45.
11. Реформирование горной промышленности в Казахстане: инвестиции, устойчивое развитие, конкурентоспособность. – с.55. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.oecd.org/>
12. Электронный ресурс: Данные Комитета по статистике Республике Казахстан за 2010-2022гг. // www.stat.gov.kz
13. Финансовые показатели инвестиционной деятельности в сфере горнодобывающей промышленности РК [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://kapital.kz/>
14. Bagiev G.L., Burov V.Y., Dondokova E.B., Zavyalov D.V., Runova N.Y., Saginova O.V. *Small Business. Organization, development and management of small business.* / Textbook. - Moscow: INFRA-M, 2020. - 582 с.
15. Korostelkina I.A., Dedkova E.G. Analysis and risk assessment of business reputation of the enterprise // *Financial Risk Management*. - 2020. - No4. - С.310.
16. Electronic resource: Access mode: <https://www.rbc.ru/economics/21/04/2022/625fe5be9a79470dc4d53c55>
17. Financial statements of NAC Kazatomprom JSC as of 01.01.2021 and 01.01.2022

REFERENCES:

1. Beatriz Calzada Olvera, Michiko Iizuka, The mining sector: profit-seeking strategies, innovation patterns, and commodity prices, *Industrial and Corporate Change*. - 2023. <https://doi.org/10.1093/icc/dtad020>
2. Lawren J. Rumokoy, Akihiro Omura, Eduardo Roca, Geopolitical risk and corporate investment in the metals and mining industry: Evidence from Australia // *Pacific-Basin Finance Journal*. - Volume 79. - 2023. <https://doi.org/10.1016/j.pacfin.2023.101991>.
3. Zhogova, E.V. Agglomeration and Network Effects in the Spatial Development of Production. – [Text]. / E.V. Zhogova, O.V. Zaborovskaia, T.V. Mokeeva // *Proceedings of the 30th International Business Information Management Association Conference, IBIMA 2017. – Vision 2020: Sustainable Economic development, Innovation Management, and Global Growth*. – 2017. – Access mode: <https://elibrary.ru/item.asp?id=35713004>.
4. Krasnikova A.S. Mehanizmi koordinacii strategicheskikh i takticheskikh planov predpriyatija oboronno-promyshlennogo kompleksa // *Jekonomika i predprinimatel'stvo*. 2019. T 13. № 8. S. 1308–1313. (0,8 p.l.)
5. Pietrobelli C., A. Marin and J. Olivari (2018), 'Innovation in mining value chains: new evidence from Latin America', *Resources Policy*, 58(C), 1–10. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2018.05.010>
6. Morris M., R. Kaplinsky and D. Kaplan (2012), "One thing leads to another"—commodities, linkages and industrial development, *Resources Policy*, 37(4), 408–416. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2012.06.008>

7. Andersen A. D., B. H. Johnson, A. Marín, D. Kaplan, L. Stubrin, B.-Å. Lundvall and R. Kaplinsky (2015), Natural Resources, Innovation and Development. Aalborg Universitetsforlag: Copenhagen. DOI:10.5278/VBN/MISC/NRID
8. Iizuka M.C. Pietrobello F. Vargas (2022), 'Innovation in mining global value chains: implications for emerging economies', in A. Daly, D. Humphreys, J. Raffo and G. Valacchi (eds), Global Challenges for Innovation in Mining Industries. Cambridge University Press (Intellectual Property, Innovation and Economic Development): Cambridge, pp. 88–116. <https://doi.org/10.1017/9781108904209>
9. Sanchez F. and P. Hartlieb (2020), 'Innovation in the mining industry: technological trends and a case study of the challenges of disruptive innovation', Mining Metallurgy & Exploration, 37(5), 1385–1399. <https://doi.org/10.1007/s42461-020-00262-1>
10. Ivanova N.I., Mamed'jarov Z.A. Nauka i innovacii: konkurencija narastaet /N.I. Ivanova, Z.A. Mamed'jarov //Mirovaja jekonomika i mezhdunarodnye otnoshenija. – 2019. – T. 63. – № 5. – S. 36–45.
11. Reformirovanie gornoj promyshlennosti v Kazahstane: investicii, ustojchivoe razvitie, konkurentosposobnost'. – s.55. [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <https://www.oecd.org/>
12. Jelektronnyj resurs: Dannye Komiteta po statistike Respublike Kazahstan za 2010-2022gg. //www.stat.gov.kz
13. Finansovyje pokazateli investicionnoj dejatel'nosti v sfere gornodobyvajushhej promyshlennosti RK [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <https://kapital.kz/>
14. Bagiev G.L., Burov V.Y., Dondokova E.B., Zavyalov D.V., Runova N.Y., Saginova O.V. Small Business. Organization, development and management of small business. / Textbook. - Moscow: INFRA-M, 2020. - 582 c.
15. Korostelkina I.A., Dedkova E.G. Analysis and risk assessment of business reputation of the enterprise // Financial Risk Management. - 2020. - No4. - C.310.
16. Electronic resource: Access mode: <https://www.rbc.ru/economics/21/04/2022/625fe5be9a79470dc4d53c55>
17. Financial statements of NAC Kazatomprom JSC as of 01.01.2021 and 01.01.2022

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ТАУ-КЕН ӨНЕРКӘСІБІНІҢ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТІН ТАЛДАУ

Лигай А.Б.*

PhD докторанты

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

E-mail: leeark@mail.ru,
ORCID:0009-0002-9671-7067

Салжанова З.А.

э.ғ.д., профессор

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

E-mail: satname@bk.ru,
ORCID:0000-0003-0763-3399

Кенешева Г.А.

PhD, аға оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

E-mail: gizzat@yandex.ru,
ORCID:0000-0003-2928-8928

Аңдатпа: Зерттеудің өзектілігі оның ел экономикасы, қоршаған орта және қоғам үшін маңыздылығына байланысты, оны талдау тұрақты экономикалық дамуға қол жеткізу, бәсекеге қабілеттілікті арттыру және Қазақстан Республикасының энергетикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін негіз бола алады. Мемлекет мәлімдеген Экономикалық даму мақсаттары компаниялардың экономиканың нақты секторының барлық секторларында, соның ішінде тау-кен өнеркәсібінде тиімді жұмыс істеуін талап етеді, осыған байланысты осы тұрғыда салалық нарықтардың интеграциясына жәрдемдесу және өз орнын ала отырып, нарықтық кеңістікті қалыптастырудың шұғыл қажеттілігі туындайды. Сондықтан компаниялардың инвестициялық қызметі маңызды болып табылатын салалық тәуекелдердің ұйымдастырылуы мен жұмыс істеуін талдау, интеграциялық процестер жағдайында дамудың перспективалық бағыттары мен жетілдіру жолдарын әзірлеу мақсатында оларды тұрақтандыру жөніндегі дағдарысқа қарсы іс-шараларды зерделеу өзекті болып табылады.

Зерттеудің мақсаты ҚР Тау-кен өнеркәсібіне инвестициялық қызметтің тиімділігін және оның ұлттық экономикаға қосқан үлесін анықтауға, сондай-ақ «Қазатомөнеркәсіп «ҰАК»АҚ материалдарына инвестициялық тәуекелдердің әсерін ескере отырып, салалық компаниялар қызметінің тиімділігін басқару тәжірибесін жетілдіру бойынша мүмкіндіктер мен ұсынымдарды анықтауға бағытталған талдау болып табылады.

Зерттеу нысаны «Қазатомөнеркәсіп «ҰАК» АҚ Ұлттық компаниясы болып табылады, оның инвестициялық қызметі ҚР қаржылық және экономикалық тұрақтылығын жақсартуға бағытталған.

Зерттеу гипотезасы: «Қазатомөнеркәсіп «ҰАК» АҚ-ға негізгі назар аударып, ҚР Тау-кен өнеркәсібіндегі инвестициялық қызметтің тиімділігін талдау осы саланың ұлттық экономикаға қосқан үлесін анықтауға мүмкіндік береді.

Зерттеу нәтижелері ҚР Тау-кен өнеркәсібінің инвестициялық қызметін талдауды дамыту процесін қараудан тұрады, онда зерттеу объектісі ретінде автор «Қазатомөнеркәсіп «ҰАК»АҚ компаниясын қарады. Қарастырылып отырған компанияның нәтижелері KASE Индексінің кірістілігімен алынды, олар инвестициялық қызметті, атап айтқанда, бағалы қағаздар нарығын одан әрі дамыту жөніндегі идеяларды ұсынады, өйткені олардың тұрақты жұмыс істеуін және әлемдік экономикалық жүйеге кірігуін қамтамасыз ету, сондай-ақ бәсекеге қабілеттіліктің жоғары дең

гейіне қол жеткізу үшін нарықтық инфрақұрылымның қолданыстағы моделін өзгерту қажет.

Зерттеу нәтижелері тау-кен өнеркәсібін қоса алғанда, инвестициялық қызметте тепе-теңдікті орнатудың және сақтаудың маңыздылығын көрсетеді. Экономика салаларының, оның ішінде тау-кен өнеркәсібінің инвестициялық қызметінің тепе-теңдігін белгілеу және қолдау басқару жүйесі мен құралын әзірлеуді талап етеді, оның мақсаты компанияны (саланы) тәуекелден қорғау емес, компанияның инвестициялық қызметінің тиімділігінің өсуіне әкелетін тәуекелдер мен мүмкіндіктердің оңтайлы үйлесімін іздеу болып табылады.

Түйін сөздер: тау-кен өнеркәсібі; инвестициялық қызмет; бәсекеге қабілеттілік; кірістілік; басқару тиімділігі.

ANALYSIS OF INVESTMENT ACTIVITY OF THE MINING INDUSTRY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Ligay A.B.*

PhD candidate

Karaganda University of Kazpotrebsoyuz

Karaganda, Kazakhstan,

E-mail: leemark@mail.ru

ORCID: 0009-0002-9671-7067

Salzhanova Z.A.

doctor of economics, professor

Karaganda University of Kazpotrebsoyuz,

Karaganda, Kazakhstan

E-mail: satname@bk.ru

ORCID: 0000-0003-0763-3399

Keneshova G.A.

PhD, senior lecturer

Karaganda University of Kazpotrebsoyuz,

Karaganda

Karaganda, Kazakhstan

E-mail: gizzat@yandex.ru,

ORCID: 0000-0003-2928-8928

Abstract: The relevance of the study is due to its importance for the country's economy, environment and society, the analysis of which can serve as a basis for achieving sustainable economic development, improving competitiveness and ensuring energy security of the Republic of Kazakhstan. The goals of economic development declared by the state require companies to function effectively in all sectors of the real sector of the economy, including the mining industry, in this context, there is an urgent need to promote the integration of sectoral markets and the formation of market space, occupying its niche. Therefore, the analysis of the organization and functioning of sectoral risks, where the investment activity of companies is of no small importance, the study of anti-crisis measures for their stabilization in order to develop promising areas of development and ways of improvement in the conditions of integration processes is relevant.

The purpose of the study is the analysis aimed at determining the effectiveness of investment activity in the mining industry of the Republic of Kazakhstan and its contribution to the national economy, as well as identifying opportunities and developing recommendations to improve the practice of managing the efficiency of industry companies, taking into account the impact of investment risks on the materials of NAC Kazatomprom JSC.

The object of the study is the national company NAC Kazatomprom JSC, investment activity of which is aimed at improving the financial and economic sustainability of the Republic of Kazakhstan.

Hypothesis of the study: Analyzing the effectiveness of investment activity in the mining industry of the Republic of Kazakhstan, with the main focus on NAC Kazatomprom JSC, will reveal the contribution of this industry to the national economy.

The results of the study consist in considering the process of development of the analysis of investment activity analysis of the mining industry of the RK, where as the object of research the author considered the company NAC Kazatomprom JSC. The results of the considered company with the profitability of the KASE index were obtained, which offer ideas for the further development of investment activities, in particular, the securities market, because to ensure their stable functioning and integration into the global economic system, as well as to achieve a high degree of competitiveness, it is necessary to change the existing model of market infrastructure.

The findings of the study emphasize the importance of establishing and maintaining a balance in investment activities, including the mining industry. Establishing and maintaining a balance in the investment activity of economic sectors, including the mining industry, requires the development of a management system and tool, the purpose of which is not to shield the company (industry) from risk, but to find an optimal combination of risks and opportunities that lead to an increase in the efficiency of the company's investment activity.

Keywords: mining industry; investment activity; competitiveness; profitability; management efficiency.

IRSTI 06.52.45

DOI: <https://doi.org/10.55871/2072-9847-2023-61-4-128-140>**Muratova D.B.***

candidate of economic sciences
Taraz Regional University named after
M.Kh.Dulaty
Taraz, Kazakhstan
E-mail: din_muratova@mail.ru
ORCID: 0000-0002-1884-1145

Abdykulova K.A.

master of economic sciences
Taraz Regional University named after
M.Kh.Dulaty
Taraz, Kazakhstan
E-mail: abdykulova_787@mail.ru
ORCID: 0000-0002-6616-8039

Balapanova E.S.

PhD
Abai Kazakh National Pedagogical Universiti
Almaty, Kazakhstan
E-mail: Elya_s@mail.ru
ORCID: 0000-0002-7663-5833

ASSESSMENT OF STATE SUPPORT OF THE ECONOMY IN A CRISIS

Abstract: *In conditions of economic crisis, government agencies often adopt a number of programs in order to stabilize the economic situation in the country. Such measures may include increased government spending, lower tax rates, or financial assistance to certain sectors of the economy. However, in the process of implementing such measures, the state should monitor the effective use of public resources. Therefore, the state audit is necessary to ensure transparency and efficiency of the work of state bodies, as well as to improve the financial results of the state as a whole. In the context of the economic crisis associated with the post-pandemic period, geopolitical and geo-economic instability, the role of the state audit in the implementation of anti-crisis measures becomes even more important.*

An important aspect of this work is the identification of problems related to the evaluation of the effectiveness of the state audit and the limitations faced by auditors when conducting a state audit.

The purpose of this study is to study the role of the state audit in improving the efficiency of the use of funds in the framework of measures to overcome crisis phenomena on the basis of an improved methodology for evaluating effectiveness.

The methods of assessing the effectiveness of macroeconomic policy based on the experience of the governments of the G7 countries have been studied. The methodology of the process of studying the components of the crisis impact of this policy, including the definition of success criteria, has been developed. Recommendations for improving the anti-crisis strategy in the context of global disasters are proposed. The results of this study remain relevant in the context of the current economic crisis caused by geopolitical tensions.

Keywords: *Crisis, pandemic, state audit, state support, anti-crisis effectiveness, geopolitical factors, efficiency assessment.*

■ Introduction

Any economic system, regardless of its level of development, acts as a subject of state regulation. The role of state regulation increases many times in the conditions of macroeconomic turbulence, economic recession, as well as in the period of geopolitical exacerbations and trade wars. In different countries, the effectiveness of state regulation and state support measures varies significantly, due to (1) the previous status and specifics of the functioning of national economies, (2) the type and nature of the measures applied, (3) the methodology for assessing effectiveness – its coverage, validity, objectivity [1].

In order to get an idea of the relationship between the nature and scale of measures taken by the state and their effectiveness, it is necessary, first of all, to turn to the classifications of state support measures accumulated in the modern scientific array.

Within the framework of the most widespread and complex typology, it is customary to distinguish the following types of anti-crisis measures of state support (Table 1):

* Corresponding author

Table 1. Typology of state support measures for producers during the crisis

Types of measures	Entity
Economic measures	Tools used for economic rationalization of factors of production.
Social measures	Tools aimed at providing support and implementing payments to the population whose well-being has been affected by the crisis of the industry (plant employees, industry representatives).
Administrative measures	Restrictive levers related to the issuance of licenses, quotas, price regulation, exchange rate control.
Legal measures	Issues approval of standards, regulations, legislative acts regulating the work of the industry.
<i>Source: complied by the authors</i>	

According to experts, while maintaining a high share of the public sector in the economy, there is a need for effective public administration. In this context, the state audit becomes an integral element of the management of public resources and ensuring their effective use [2, p.79].

Properly formed information is the basis for effective public administration and helps to achieve the desired results in a crisis.

Literature review

The very essence of the organization of the process of evaluating the good work of the state apparatus in the framework of anti-crisis business support according to the present realities suggests that the issue of achieving strategic indicators of socio-economic development is being considered. This approach completely ignores the economic effects of the anti-crisis component of state support for business, primarily related to the rehabilitation potential of the institution of bankruptcy [1].

Studies of cyclical and crisis development of the economy have a long history [5, 6, 7]. These studies served as the basis for the formation and development of the theory of anti-crisis management of socio-economic systems [8], as well as the paradigm of the need for state anti-crisis regulation of the economy [3]. Disputes about the expediency of state participation in the regulation of the economy have always been companions of the development of economic thought [4]: at the same time there were adherents of both intervention (Keynesianism and neo-Keynesianism [3]) and non-interference (the Austrian school [9, 10, 11]) of the state in the functioning of the economy. Due to the lack of consensus on this issue, it is impossible to present an unambiguous correct position.

Publications on the pandemic situation address the causes and potential consequences of COVID-19. The acceleration of the spread of the disease between countries was compared with the actions of governments, all possible indicators of socio-economic development, including migration, the environment, vaccination based on developed methods and open data sources [12]. All this work clearly defines the factors that need to be taken as a basis when building a model of the spread of the disease.

All official data on the consequences of this global catastrophe correlate with the basic indicators of socio-economic development [13, 14].

Materials and methods

The methodological complex of the study is determined by the goal set in the work. To determine the approach to assessing the effectiveness of the anti-crisis component of state support for crisis business, a theoretical analysis of existing approaches in the scientific literature is carried out.

To validate the devised method for evaluating the efficacy of government anti-crisis support for businesses, an examination of the experiences of developed countries' governments has been conducted. The empirical base of the study is data from the International Monetary Fund (IMF), the World Bank, the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD). Separately, the

analysis of the effectiveness of state support for crisis business from the point of view of crisis management using statistical tools for processing data on the dynamics of bankruptcy of companies and GDP of the respective countries was carried out.

At the same time, for a practical assessment of the effectiveness of state anti-crisis measures to support businesses in a crisis caused by the coronavirus pandemic, a significant amount of statistical data on the financial condition of companies is required, which has not yet been formed due to the time lag characteristic of state statistical systems.

Indicators characterizing the scale of bankruptcies in different countries and in the world are used as analytical indicators reflecting the macroeconomic effectiveness of government measures to support crisis business. In general, the methods of logical and comparative analysis (induction, deduction, comparative studies) are used in the work.

■ Results and discussion

To accomplish this research objective, we will initially formulate recommendations for enhancing the methodology for appraising the effectiveness of state anti-crisis support for businesses. Following this, we will delve into the characteristics of the global economic crisis in the context of the coronavirus pandemic. Subsequently, we will examine the array of state support measures employed by governments in developed countries to address crisis-ridden businesses. Finally, we will evaluate the effectiveness of such support measures, specifically focusing on their anti-crisis components.

Based on the work carried out, it can be said that it is necessary to consider both macroeconomic efficiency and anti-crisis when evaluating implemented policies. The accomplishment of each facet is guaranteed by specific instruments within this policy (refer to Figure 1). Specifically, the fact that there is an anti-crisis effectiveness of the authorities in terms of problematic business shows the difference from an anti-cyclical policy.

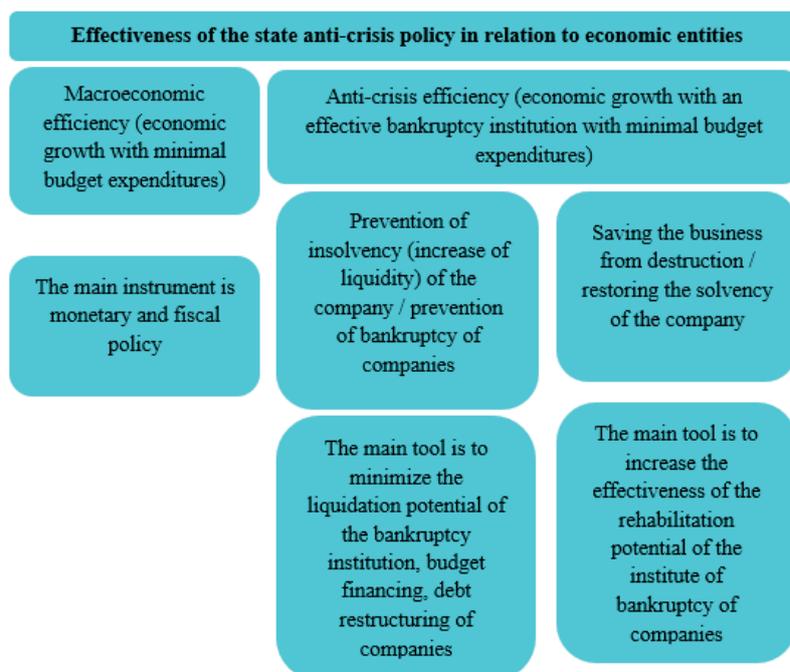

Figure 1. The main elements of the effectiveness of the government crisis policy
Source: Compiled by the authors

An essential feature of the measures of state support for crisis business is the interconnection of the micro and macro levels. So, each such measure acts on a specific economic entity (micro-level), but the totality of such entities already forms an entire industry or region (macro-level). At the same time, the main direction of the impact of anti-crisis measures of state support on business is the impact on its financial and economic condition. From the point of view of crisis

management, such an impact is manifested in the restoration of the solvency and financial stability of the company (Table 2). If there are such financial components in the business, it will be able to withstand all kinds of crisis impacts. And as a result, economic growth will be achieved.

Table 2. The impact of government crisis regulation measures on the financial and economic stability of business

Measure of state support	Influence on the characteristics of the financial and economic state of the business	
	Solvency	Financial stability
Rehabilitation, provision of subsidies, recapitalization	Cash inflow, growth of own working capital, the possibility of fulfilling obligations in order to prevent legal bankruptcy	Increase in equity and increase in financial independence
Subsidizing interest rates	Release of additional funds by increasing profitability	Reducing the debt burden
State guarantees and guarantees	Cash inflow, increased liquidity	An increase in the debt burden reduces financial stability; the possibility of directing funds to the development of production
Stimulating demand through public procurement	Increase in business revenue – increase in liquidity	Core business development
Restructuring of tax debt	Settlement of debt to the budget, growth of business liquidity	Reduction of debt burden, development of core production activities due to free sources of financing

Source: Compiled by the authors based on the literature [15].

The crisis caused by the coronavirus pandemic has forced the governments of many countries to act in conditions of uncertainty and constant compromises, taking into account the problems that have arisen in the health, economy and social sphere. For the first time in history, more than half of the world’s population has been subjected to harsh measures of self-isolation. This crisis is very different from the previous ones. Its uniqueness lies in the fact that it emerged as a shock both from the supply side and from the demand side, having an impact on all sectors of the economy in the world. All economic spheres have suffered from disruption of global supply chains, weak demand for goods and services, and a decline in business activity.

According to IMF estimates, the volume of world GDP in real terms decreased by 3.1% in 2020. The crisis in the context of the coronavirus pandemic over the past 40 years has turned out to be the largest in terms of the fall in global GDP, «outstripping» even the global financial crisis of 2008-2009 by this indicator [16].

The specifics of the crisis caused by the coronavirus pandemic are its long-term negative consequences. According to the IMF estimates, the growth of the global economy after the crisis caused by the coronavirus in 2020 is insignificant. The forecast trend is based on the assumption that local outbreaks of the virus will continue. The IMF forecast shows that only after 2021 it will be possible to return to the dynamics of global GDP growth, similar to the pre-crisis period. This indicates that the impact of the coronavirus pandemic on the economy is associated with a high degree of uncertainty, the consequences of which are extremely difficult to predict.

Restrictions imposed by the governments of many countries of the world led to the fact that companies operating stably under normal conditions were forced to close quickly for an indefinite period. As a result, the business began to experience difficulties with working at full capacity due to the introduction of social distance standards. There was also a serious decline in the volume of demand due to a decrease in business activity of citizens due to the accumulation of savings and limited social contacts.

Governments of developed countries have used a number of traditional business support tools within the framework of monetary and fiscal policies. The measures were available to all companies, but at the same time there was targeted sectoral support for the sectors of the economy that suffered the most damage from this kind of disaster (tourism, the hotel environment; small market players, including startups [17]; large suppliers). The emphasis on small and medium-sized enterprises (SMEs) was rationalized by the prevalence of the population employed in these sectors. Additionally, these businesses typically possess fewer resources to mitigate the adverse effects of the crisis. To support large organizations, most States participated in the issue of equity capital or provided loans.

The analysis shows that the main objectives of the state support measures applied are to increase the inflow and decrease the outflow of funds through direct and indirect effects on liquidity. Initially, central banks in developed countries responded by providing short-term liquidity measures. However, as the crisis persisted and evolved, there was a shift in strategy. The central banks began to reassess their measures to prevent a surge in insolvencies among otherwise viable companies. This shift aimed at preserving budgetary resources and placed a greater emphasis on indirect support measures.

Despite the apparent surface-level similarity and composition of anti-crisis measures adopted by governments in developed countries, it's important to note that each country's primary measures exhibit certain distinctions. Let's delve into these differences more comprehensively.

Government subsidies. The main economic content of subsidies is the reduction of fixed business costs associated with the negative consequences of the crisis. In Germany, Japan, Sweden, Canada and a number of other developed countries, government subsidies were used to compensate for rent costs during the peak of the coronavirus pandemic. For example, in Norway, such subsidies were calculated based on the company's turnover losses for the current period. In Canada, the government reimbursed up to 50% of rent costs. In Sweden, they went the other way: they stimulated the landlords themselves, compensating them for a reduction in rent.

In addition, subsidies sometimes did not have the purpose of compensating for certain types of fixed costs. Such support measures were primarily provided to small and medium-sized enterprises (SMEs). For example, in France, small organizations with a turnover of less than 1 million euros per year and self-employed people were eligible for government subsidies of up to 1,500 euros per month if they proved that they had lost half of their income or were at risk of bankruptcy. In Ireland, organizations with fewer than 250 employees could receive a subsidy of 25,000 euros if their incomes fell by more than 25% during the restrictions imposed. The Canadian authorities issued interest-free loans in the amount of up to 25,000 euros to SMEs, with the option not to pay 25% of the loan, subject to repayment of 75% by the end of 2022.

Reduction of tax rates and abolition of taxes. The governments of almost all developed countries have canceled part of tax payments in order to increase the liquidity of companies in the conditions of the 2020 crisis. Most of the measures were aimed at stimulating the retention of employees in business using the mechanism of cancellation of part of social security contributions.

Companies in Germany, France and Singapore were allowed to defer social security tax payments for up to 4 months. In Japan and Sweden, all taxes could be deferred for up to one year, including value-added tax for organizations that are on the list of the most affected industries, as well as for those who successfully carry out digital transformation. The Singapore government has reduced the tax on non-residential real estate by 30% in general and by 100% for those companies that are most affected (hotels, hotels, tourist facilities, shops, restaurants). In Norway, Ireland, New Zealand and a number of other countries, companies were allowed to recognize losses incurred in 2020 and in previous periods in order to reduce the amount of taxes paid.

Provision of state loans. Almost all developed countries have implemented a set of measures to expand the access of companies in various sectors of the economy to credit resources. The main feature of such measures in the conditions of the economic coronacrisis is the reduction of

interest rates on loans for SMEs. For large companies, loans were offered with higher borrowing limits, but interest rates on loans were higher than for small and medium-sized businesses.

The conditions for granting loans included state guarantees covering from 70% to 100% of the loan amount. Such loans were issued both through government agencies and state-owned banks, as well as through the system of private banks. In Ireland, Sweden and New Zealand, public funds have been established, the purpose of which is to provide financial assistance to strategically important organizations through the purchase of bonds and other financial instruments.

Equity participation. The Governments of Ireland, Canada and Germany were actively involved in the capital of private organizations. Basically, this measure of assistance extended to two types of businesses: startups (which find it difficult to attract investments at the initial stages) and strategically important companies (organizations that are at risk of bankruptcy, especially airlines).

Let's evaluate the effectiveness of the state anti-crisis policy in accordance with the developed approach. First, we will evaluate the first component of the effectiveness of such a policy – macroeconomic efficiency (that is, achieving economic growth with minimal budget expenditures).

The peculiarity of all state support measures is their substantial budget expenditures to help affected industries in combination with monetary and fiscal policy instruments. This indicates the magnitude of the problems associated with the impact of the new crisis.

The amount of state financial support to the affected sectors of the economy by the governments of developed countries varies on average from 5% to 45% of the country's GDP. The scale of government support in terms of the share of GDP differs significantly. However, those countries that have incurred more government spending are not necessarily the countries most affected by this crisis. The structure of the state support measures used is mainly dominated by direct budget financing and guarantees that do not require a significant outflow of budget funds. For example, the UK, Japan and Canada prefer subsidies, grants and other direct financial support measures, while France and Sweden use tax support measures.

Comparing the volume of state support for crisis business with the scale of human infection with coronavirus also does not allow us to assert that there is a direct relationship between these indicators: in some countries, the volume of government spending on business support was greater than in countries with the maximum number of infected with the virus infection.

According to OECD estimates, the most effective measures to support crisis business by governments have been public investment. An increase in public investment in advanced economies and emerging markets by 1% of GDP can lead to GDP growth of 2.7%, and an increase in private investment by 10% directly or indirectly creates from 20 to 33 million jobs.

Let's evaluate the effectiveness of the state macroeconomic policy in the conditions of the coronacrisis from the point of view of its second component – anti-crisis. The main essence of the measures taken in such circumstances is that the institution of bankruptcy is not able to hold the liquidation. To do this, you can use the provision of liquidity, put a temporary ban on bankruptcy. The purpose of this policy is to minimize the risk of insolvency of companies in affected sectors of the economy and to prevent mass bankruptcies. It should be noted that the high debt burden of large businesses was not taken into account by the authorities in the current anti-crisis policy when the economic crisis came. It has never happened that the authorities in such circumstances refused to support business with the help of bankruptcy rehabilitation measures.

In connection with the introduction of a state of emergency in the Republic of Kazakhstan in March 2020 in connection with the spread of the global pandemic, the Head of State instructed the Government of the Republic of Kazakhstan and the National Bank to promptly implement anti-crisis measures to support the population and business during the pandemic. Taking into account the adjusted amount of funding for these purposes, 6.9 trillion from all sources in 2021 (Table 3).

Table 3. Allocated volume and sources of financing of anti-crisis measures in the Republic of Kazakhstan in 2021

trillion tenge

Sources of funding	Allocated volume		
	1st edition (April)	2nd edition (November)	Adjustment (December 2021)
Total amount of financing	5,9	6,9	6,9
1. extra-budgetary funds	2,4	3,3	3,3
2. budget funds	3,5	3,6	3,5
direct anti-crisis measures	1,2	1,3	1,2
exchange rate difference of current expenses	0,6	0,6	0,6
reimbursement of costs for the incoming part	1,7	1,7	1,7

Source: National Bank of the Republic of Kazakhstan

The overall package of anti-crisis measures was financed in 2 main areas:

1. Ensuring economic stability. These are providing employment and raising the level of income of the citizenship, supporting small and medium-sized businesses, subsidizing the subjects of the agro-industrial complex, etc.

2. Carrying out anti-epidemic and other measures. Encouraging people involved in the fight against the spread of COVID-19 and measures for its treatment, ensuring an emergency regime through social support for vulnerable categories of citizens.

Ensuring economic stability requires the uniform development of the regions of the republic, as well as the uniform satisfaction of the needs of the regions. Ensuring the economic stability of the regions is regulated by inter-budgetary relations. Regulation of inter-budgetary relations, in turn, depends on transfers between budget levels. That is why the Government used a transfer mechanism for matching funds.

To assess the effectiveness of planning and using transfers aimed at anti-crisis measures, it is necessary to analyze how much budget funds aimed at anti-crisis measures were planned and implemented in transfers of 848.337 million tenge in order to improve the welfare of each region from the government. After the planned target clarifications and additions, 787,724 million tenge were given. The reason: reduction of the planned values of the amounts of targeted transfers for housing and communal services, provision of food and household kits, etc. This is due to a significant reduction in the amount of allocated expenses due to the lack of a real need. Effective use: 783,040.7 million tenge or 99.4%. Effective implementation is observed in 6 areas: Atyrau, Zhambyl, Kostanay, Mangystau, North Kazakhstan regions and Shymkent. Inefficient use amounted to: 65,296.3 million tenge.

Let's consider the direction and volume of transfers aimed at anti-crisis measures from the state as a whole, as well as implementation in the form of 15 tables (Table 4).

Table 4. The volume of transfers aimed at anti-crisis measures in the Republic of Kazakhstan, the results of implementation 2020-2022

Directions	Task	Allocated volume		Fact	Execution, %	Inefficient planning
		Correction	Adjustment			
1	2	3	4	5	6	7
Improving the well-being of the regions	Improving the well-being of each region	848 337	787 724	783 040,7	99,4	65 296,3

Directions	Task	Allocated volume		Fact	Execution, %	Inefficient planning
		Correction	Adjustment			
1	2	3	4	5	6	7
Ensuring economic stability:						
1. Employment Roadmap for 2020-2021	Providing employment during the crisis	300 800	300 000	297 700	99,4	3 100
2. Effective employment and mass entrepreneurship The State development program «Enbek» for 2017-2021	Temporary employment measures	62 348	62 348	59 568	99,9	1 940
3. The State program for the development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2017-2021	Financing in a crisis	60 000	54 268	54 268	100	5 732
4. «Business Roadmap – 2025»	Business support and development	74 462	52 049	52 048,7	99,9	22 413,3
5. Increase in the authorized capital of JSC «NUH «Baiterek»	Ensuring the petiteness and sustainability of the national economy	50 000	50 000	50 000	100	0
6. «Auyl – Elbesigi»	Development of social and engineering infrastructure of rural settlements in a crisis	55 000	53 399	53 399	100	1 601
7. Reimbursement of expenses of local budgets	Reimbursement of expenses of local budgets by reducing the tax burden on small and medium-sized businesses	238 000	236 978	246 797	97,9	132,7

Source: Supreme Audit Chamber of the Republic of Kazakhstan

Transfers were allocated in 7 directions in order to ensure economic stability:

1. Employment Roadmap for 2020-2021 In order to ensure employment of the population, the planned funding indicator amounted to 300,800 million tenge, and after clarifications and corrections, 300,000 million tenge were transferred to administrators of budget programs. Execution: 297.7 billion tenge or 99.4%. Inefficient use amounted to KZT 3,100 million.

2. The state program for the development of productive employment and mass Entrepreneurship «Enbek» for 2017-2021 assumed financing in the amount of 50,002 million tenge in order to

provide state grants for the implementation of temporary employment measures in the event of a crisis, additional financing of youth practice, measures for the organization of social work, the implementation of new business ideas from the republican budget. Due to the revision of the real needs of the regions, this amount amounted to 59,507 million tenge. Effective use amounted to: 59,478.0 million tenge or 99.9%. Inefficient use amounted to 1860 million tenge.

3. The State program for the development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2017-2021. In 2020, targeted financing of 7 types of subsidies from the republican budget on the topic «Subsidizing and development of the agro-industrial complex (hereinafter referred to as the agro-industrial complex)» amounted to 54,268 million tenge. The initial plan assumed the allocation of 60 billion tenge for 8 types of subsidies. The execution amounted to 54,268 million tenge or 100%. Inefficient use: 5732 million tenge. In particular, despite the actualization of the principles of subsidizing within the framework of guaranteeing and insuring debts of agricultural production entities, the initial plan to increase this type of state support for a large group of agricultural producers is practically based on the results of the year. Only 1 application for debt security in the amount of 55,194 million tenge was financed. The same applies to other subsidies. A significant part of the optimized funds in the amount of 13,025 million tenge were redistributed to subsidize the investment costs of the AOC enterprises. As a result, the annual plan for this type of support amounted to 31,051 million tenge. This approach, often used by administrators of budget programs under Article 32 of the Budget Code, shows complex problems in the planning and use of budget funds, the redistribution of funds within one budget program and, as a result, leads to an unreasonable determination of the number of subjects of the AEC and the need for budget funds in general.

The assessment of the anti-crisis effectiveness of measures of state support for crisis business in this case is carried out within the first component - prevention of mass insolvency or bankruptcy boom. Indeed, according to research, substantial state financial support for crisis companies has prevented every second bankruptcy in Europe and every third bankruptcy in the United States [18]. However, this effect is very difficult to assess, since a moratorium on bankruptcy of companies has been introduced in most European countries.

An examination of the correlation between the fluctuations in the global bankruptcy index and the rate of change in world GDP from 2007 to 2021 reveals an absence of a direct relationship. The coefficient of determination is zero, indicating that it is not possible to confidently assert a clear impact of bankruptcy processes on global economic growth [18]. However, in our case, there are distorting factors that have a negative impact on the accuracy of the results of the study: firstly, the bankruptcy index in question is not calculated for all countries of the world, whereas GDP data is taken into account for the global volume; secondly, the moratorium on bankruptcy introduced in many developed countries has led to an artificial change in the dynamics of bankrupt companies, not typical for economic recessions.

Thus, the analysis of the anti-crisis component of state support for business in the current conditions does not allow us to assert that the effectiveness of this component has been achieved.

Existing studies of the effectiveness of state support measures by international organizations do not consider it comprehensively, from the standpoint of anti-crisis nature - the effectiveness is assessed from the point of view of preventing the bankruptcy of companies, that is, reducing the activity of the liquidation potential of the bankruptcy institution.

In low-income countries, government support has very low efficiency, where the correlation between production and government support is negligible - 1.93%, while the correlation between production and high-tech exports is negative (-9.64%). The correlation variation was 73.21% for the pair of production and state support and 180.91% for the pair of production and high-tech exports. We used the regression analysis method to more accurately determine dependencies for extended groups of countries; the results are shown in the figure 2.

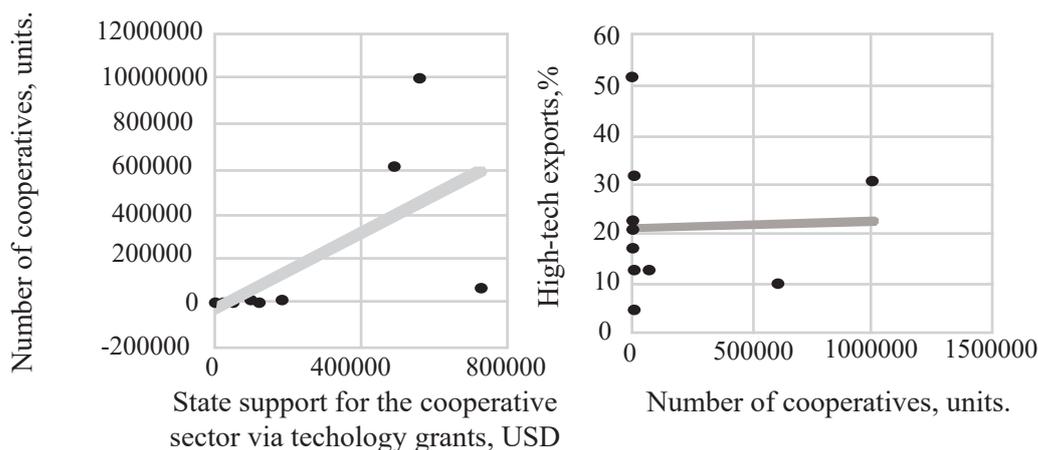

Figure 2. The regression analysis method

Source: Compiled by the authors

Contribution of state financial support to the development of cooperation in the field of high-tech exports in high-income and upper-middle-income countries.

A tenfold increase in state support expands the real sector of the economy in countries with above-average incomes by 10.34 times, while high-tech exports are growing only 2.33 times. In countries with lower-middle income, the number of enterprises increases 6.18 times, and exports of high-tech goods - 1.62 times. In low-income countries, the prospects for expanding the real sector are moderately low (growth of 7.53 times), while the relative growth of high-tech exports is very high (growth of 56.22 times).

Conclusion

The volume of state financial support for crisis business in some countries reached a significant share of GDP, which is not always comparable with losses in the economy. This has created a number of problems for States: an increase in the level of responsibility on the part of Governments, the nationalization of the economy and the lack of a differentiated approach to the provision of state aid. As a result of the latter, inefficient companies whose productivity does not contribute to economic growth received most of the support. The enormous amounts of state financing of the crisis economy require the development of approaches to assessing its effectiveness and studying the successful experience of applying anti-crisis support measures in order to replicate it.

The currently dominant approach in scientific circles to assessing the effectiveness of state anti-crisis policy, the essence of which is to achieve stability of macroeconomic indicators, including ensuring economic growth, does not allow for an objective assessment. Indeed, from the point of view of this approach, the anti-crisis policy of many developed countries has proved effective.

In the current geopolitical situation, it is very important to investigate the issues of both macroeconomic and anti-crisis effectiveness that the authorities of the G7 countries undertook during the pandemic.

Consequently, this study confirms the high role of the state audit in improving the efficiency of the use of funds within the framework of measures to overcome crisis phenomena on the basis of an improved methodology for evaluating effectiveness.

As recommendations, it is proposed to use a methodology for analyzing the anti-crisis component of the policy, including the definition of performance criteria related not only to the number of bankrupt enterprises.

The obtained research results are also relevant for the current crisis in the economy caused by geopolitical factors

REFERENCES 1:

1. Кочетков Е. П. (2022). Антикризисная эффективность государственной поддержки бизнеса в условиях пандемии коронавируса: эмпирический анализ//МИР (Модернизация. Инновации. Развитие). – 13(1). – с.73–93. <https://doi.org/10.18184/2079-4665.2022.13.1.73-93>.
2. Бейсенова Л.З., Берстембаева Р.К. Планирование бюджетных расходов, оценка и контроль исполнения: учебник/Алматы: Эверо, 2018. – 224 с.
3. Keynes J.M. (2012). The General Theory of Employment, Interest and Money//The Collected Writings of John Maynard Keynes. Cambridge University Press. – VII. – 428 с. <https://doi.org/10.1017/UPO9781139524278>.
4. White L. (2012). The Clash of Economic Ideas: The Great Policy Debates and Experiments of the Last Hundred Years//Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511998218>
5. De Vroey M.A (2006). History of Macroeconomics from Keynes to Lucas and Beyond//Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511843617>
6. Бергман Е.Э. Исторический очерк теорий экономических кризисов/Москва: Ленанд, 2015. – 430 с.
7. Букстейр Р. Радикальная неопределенность: манифест о природе экономических кризисов, их прогнозировании и преодолении: пер. с англ. Д. Шалаевой/Москва: Эксмо, 2021. – 304 с.
8. Кован С.Е. Теория антикризисного управления социально-экономическими системами (ресурсный подход): монография/Москва: НИЦ ИНФРА-М, 2016. – 160 с. [Электронный ресурс] URL: <https://znanium.com/catalog/product/557012> (Accessed: 10.06.2023).
9. Hayek F.A. The Pure Theory of Capital/Auburn, Alabama: The Ludwig von Mises Institute, 2009. [Электронный ресурс] URL: <https://mises.org/library/pure-theory-capital-0> (Accessed: 10.06.2023).
10. Von Mises L. Human Action: A Treatise on Economics/Auburn, Alabama: The Ludwig von Mises Institute, 1998. [Электронный ресурс] URL: <https://mises.org/library/human-action-0> (Accessed: 10.06.2023).
11. Rothbard M.N. Power & Market: Government and the Economy. Fourth edition/Auburn, Alabama: The Ludwig von Mises Institute, 2006. [Электронный ресурс] URL: <https://mises.org/library/power-and-market-government-and-economy> (Accessed: 10.06.2023).
12. Wyszyn'ski M., Grudziński M., Pokonieczny K., Kaszubowski M. (2022). The Assessment of COVID-19 Vulnerability Risk for Crisis Management//Appl. Sci. – 12(4090). <https://doi.org/10.3390/app12084090>.
13. Ouliaris S., Rochon C. (2021). Pre- and Post-Global Financial Crisis Policy Multipliers//Journal of Macroeconomics. – 70(103370). <https://doi.org/10.1016/j.jmacro.2021.103370>.
14. Chudik A., Mohaddes K., Raissi M. (2021). Covid-19 fiscal support and its effectiveness//Economics Letters. – 205(109939). <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2021.109939>.
15. Кочетков Е.П. Трансформация антикризисного управления в условиях цифровой экономики: обеспечение финансово-экономической устойчивости высокотехнологичного бизнеса: монография/Москва: Проспект, 2020. – с. 157-182.
16. IMF DataMapper Tool. [Электронный ресурс] URL: <https://www.imf.org/external/datamapper/datasets> (Accessed: 10.06.2023).
17. Kuckertz A., Brändle L., Gaudig A., Hinderer S., Reyes C.A.M., Prochotta A., Steinbrink K.M., Berger E.S.C. (2020). Startups in times of crisis – A rapid response to the COVID-19 pandemic//Journal of Business Venturing Insights. – 13(e00169). <https://doi.org/10.1016/j.jbvi.2020.e00169>.
18. Euler Hermes, Allianz Research. (2021). Insolvency: We will be back. [Электронный ресурс] URL: https://www.eulerhermes.com/en_global/news-insights/economic-insights/insolvencies-well-be-back.html (Accessed: 10.06.2023).

REFERENCES 2:

1. Kochetkov E. P. (2022). Antikrizisnaya effektivnost' gosudarstvennoj podderzhki biznesa v usloviyah pandemii koronavirusa: empiricheskij analiz//MIR (Modernizatsiia. Innovatsii. Razvitie). – 13(1). – p.73–93. <https://doi.org/10.18184/2079-4665.2022.13.1.73-93>.
2. Bejsenova L.Z., Berstembayeva R.K. (2018). Planirovanie byudzhetyh rashodov, ocenka i kontrol' ispolneniya: uchebnik//Almaty: Evero. – 224 p.
3. Keynes J.M. (2012). The General Theory of Employment, Interest and Money//The Collected Writings of John Maynard Keynes. Cambridge University Press. – VII. – 428 p. <https://doi.org/10.1017/UPO9781139524278>.
4. White L. (2012). The Clash of Economic Ideas: The Great Policy Debates and Experiments of the Last Hundred Years//Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511998218>
5. De Vroey M.A (2006). History of Macroeconomics from Keynes to Lucas and Beyond//Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511843617>
6. Bergman E.E. Istoricheskij ocherk teorij ekonomicheskikh krizisov/Moskva: Lenand, 2015. – 430 p.
7. Bukstejr R. Radikal'naya neopredelennost': manifest o prirode ekonomicheskikh krizisov, ih prognozirovani i preodolenii: per. s angl. D. SHalaevoy/Moskva: Eksmo, 2021. – 304 p.
8. Kovan S.E. Teoriya antikrizisnogo upravleniya social'no-ekonomicheskimi sistemami (resursnyj podhod): monografiya/Moskva: NIC INFRA-M, 2016. – 160 p. [Ehlektronnyi resurs] URL: <https://znanium.com/catalog/product/557012> (Accessed: 10.06.2023).
9. Hayek F.A. The Pure Theory of Capital/Auburn, Alabama: The Ludwig von Mises Institute, 2009. [Ehlektronnyi resurs] URL: <https://mises.org/library/pure-theory-capital-0> (Accessed: 10.06.2023).
10. Von Mises L. Human Action: A Treatise on Economics/Auburn, Alabama: The Ludwig von Mises Institute, 1998. [Ehlektronnyi resurs] URL: <https://mises.org/library/human-action-0> (Accessed: 10.06.2023).
11. Rothbard M.N. Power & Market: Government and the Economy. Fourth edition/Auburn, Alabama: The Ludwig von Mises Institute, 2006. [Ehlektronnyi resurs] URL: <https://mises.org/library/power-and-market-government-and-economy> (Accessed: 10.06.2023).
12. Wyszyn'ski M., Grudziński M., Pokonieczny K., Kaszubowski M. (2022). The Assessment of COVID-19 Vulnerability Risk for Crisis Management//Appl. Sci. – 12(4090). <https://doi.org/10.3390/app12084090>.
13. Ouliaris S., Rochon C. (2021). Pre- and Post-Global Financial Crisis Policy Multipliers//Journal of Macroeconomics. – 70(103370). <https://doi.org/10.1016/j.jmacro.2021.103370>.
14. Chudik A., Mohaddes K., Raissi M. (2021). Covid-19 fiscal support and its effectiveness//Economics Letters. – 205(109939). <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2021.109939>.
15. Kochetkov E.P. Transformaciya antikrizisnogo upravleniya v usloviyah cifrovoj ekonomiki: obespechenie finansovo-ekonomicheskoy ustojchivosti vysokotekhnologichnogo biznesa: monografiya/Moskva: Prospekt, 2020. – p. 157-182.

16. IMF DataMapper Tool. [Elektronnyi resurs] URL: <https://www.imf.org/external/datamapper/datasets> (Accessed: 10.06.2023).
17. Kuckertz A., Brändle L., Gaudig A., Hinderer S., Reyes C.A.M., Prochotta A., Steinbrink K.M., Berger E.S.C. (2020). Startups in times of crisis – A rapid response to the COVID-19 pandemic // Journal of Business Venturing Insights. – 13(e00169). <https://doi.org/10.1016/j.jbvi.2020.e00169>.
18. Euler Hermes, Allianz Research. (2021). Insolvency: We will be back. [Elektronnyi resurs] URL: https://www.eulerhermes.com/en_global/news-insights/economic-insights/insolvencies-well-be-back.html (Accessed: 10.06.2023).

ДАҒДАРЫС ЖАҒДАЙЫНДА ЭКОНОМИКАНЫ МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУДЫ БАҒАЛАУ

Муратова Д.Б. *

Э.Ф.К.

М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті
Тараз қ., Қазақстан Республикасы
E-mail: din_muratova@mail.ru

Абдыкулова К.А.

экономика ғылымдарының магистрі
М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті
Тараз қ., Қазақстан Республикасы
E-mail: abdykulova_787@mail.ru

Балапанова Э.С.

PhD

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы қ., Қазақстан Республикасы
E-mail: Elya_s@mail.ru

Аңдатпа: Экономикалық дағдарыс жағдайында мемлекеттік органдар елдегі экономикалық жағдайды тұрақтандыру мақсатында бірқатар бағдарламаларды жиі қабылдайды. Мұндай шаралар мемлекеттік шығыстарды ұлғайтуды, салық ставкаларын төмендетуді немесе экономиканың жекелеген салаларына қаржылық көмекті қамтуы мүмкін. Алайда, осындай іс-шараларды іске асыру барысында Мемлекет мемлекеттік ресурстардың тиімді пайдаланылуын қадағалауға тиіс. Сондықтан мемлекеттік аудит мемлекеттік органдар жұмысының ашықтығы мен тиімділігін қамтамасыз ету үшін, сондай-ақ тұтастай алғанда мемлекеттің қаржылық нәтижелерін жақсарту үшін қажет. Пандемиядан кейінгі кезеңге, геосаяси және геоэкономикалық тұрақсыздыққа байланысты экономикалық дағдарыс жағдайында дағдарысқа қарсы іс-шараларды іске асырудағы мемлекеттік аудиттің рөлі одан да маңызды бола түсуде.

Бұл жұмыстың маңызды аспектісі мемлекеттік аудиттің тиімділігін бағалауға және аудиторлар мемлекеттік аудитті жүргізу кезінде кездесетін шектеулерге байланысты проблемаларды анықтау болып табылады.

Бұл зерттеудің мақсаты тиімділікті бағалаудың жетілдірілген әдіснамасы негізінде дағдарыс құбылыстарын еңсеру жөніндегі іс-шаралар шеңберінде қаражатты пайдалану тиімділігін арттырудағы мемлекеттік аудиттің рөлін зерттеу болып табылады.

G7 елдері үкіметтерінің тәжірибесі негізінде макроэкономикалық саясаттың тиімділігін бағалау әдістері зерттелді. Осы саясаттың дағдарыстық әсерінің компоненттерін, соның ішінде сәттілік критерийлерін анықтауды зерттеу процесінің әдістемесі жасалды. Жаһандық апаттар жағдайында дағдарысқа қарсы стратегияны жетілдіру бойынша ұсыныстар ұсынылды. Бұл зерттеудің нәтижелері геосаяси шиеленістен туындаған қазіргі экономикалық дағдарыс жағдайында да өзекті болып қала береді.

Түйін сөздер: Дағдарыс, пандемия, мемлекеттік аудит, мемлекеттік қолдау, дағдарысқа қарсы тиімділік, геосаяси факторлар, тиімділікті бағалау.

ОЦЕНКА ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ ЭКОНОМИКИ В УСЛОВИЯХ КРИЗИСА

Муратова Д.Б.*

к.э.н.

Таразский региональный университет
им. М.Х.Дулати
г. Тараз, Республика Казахстан
E-mail: din_muratova@mail.ru

Абдыкулова К.А.

магистр экономических наук

Таразский региональный университет
им. М.Х.Дулати
г. Тараз, Республика Казахстан
E-mail: abdykulova_787@mail.ru

Балапанова Э.С.

PhD

Казахский национальный педагогический
университет им.Абая
г. Алматы, Республика Казахстан
E-mail: Elya_s@mail.ru

Аннотация: В условиях экономического кризиса государственные органы часто принимают ряд программ с целью стабилизировать экономическую ситуацию в стране. Такие меры могут включать в себя увеличение государственных расходов, снижение налоговых ставок или финансовую помощь отдельным отраслям экономики. Однако, в процессе реализации таких мероприятий, государство должно следить за эффективным использованием государственных ресурсов. Поэтому государственный аудит необходим для обеспечения прозрачности и эффективности работы государственных органов, а также для улучшения финансовых результатов государства в целом. В условиях экономического кризиса, связанным с постпандемийным периодом, геополитической и геоэкономической нестабильностью, роль государственного аудита в реализации антикризисных мероприятий становится еще более важной.

Важным аспектом данной работы является выявление проблем, связанных с оценкой эффективности государственного аудита и ограничениями, с которыми сталкиваются аудиторы при проведении государственного аудита.

Цель данного исследования заключается в исследовании роли государственного аудита в повышении эффективности использования средств в рамках мероприятий по преодолению кризисных явлений на основе усовершенствованной методологии оценки эффективности.

Изучены методы оценки эффективности макроэкономической политики на основе опыта правительств стран G7. Разработана методология процесса исследования составляющих кризисного воздействия данной политики, включая определение критериев успешности. Предложены рекомендации по усовершенствованию антикризисной стратегии в условиях глобальных бедствий. Результаты данного исследования остаются актуальными и в контексте современного экономического кризиса, вызванного геополитической напряженностью.

Ключевые слова: Кризис, пандемия, государственный аудит, государственная поддержка, антикризисная эффективность, геополитические факторы, оценка эффективности.

Нурланова М.М.*

магистр экономики и бизнеса
ТОО «Центр оценки, анализа и исследова-
ний эффективности» при ВАП РК
г. Астана, Казахстан
E-mail: umarken@mail.ru

Бектлеева Д.Е.

кандидат экономических наук
АО «Институт экономических
исследований» МНЭ
г. Астана, Казахстан
E-mail: dinabek@mail.ru

К ВОПРОСУ ОБ ЭФФЕКТИВНОСТИ РЕАЛИЗАЦИИ МИГРАЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН: ТЕНДЕНЦИИ, ПРОБЛЕМЫ И РЕКОМЕНДАЦИИ

Аннотация: В статье рассматриваются зарубежный и казахстанский опыт государственно-го регулирования миграционных процессов. На сегодняшний день изменяющиеся внутренние условия обусловили волатильность и непредсказуемость миграционных процессов. Для решения этих проблем необходимо комплексное и долгосрочное планирование, координация между различными ведомствами и мониторинг ситуации на рынке труда. Также важно учитывать долгосрочные перспективы развития страны и потребности разных регионов. Избыток рабочей силы с низкой квалификацией и дефицит квалифицированных кадров указывают на несоответствие между навыками и квалификацией работников и требованиями современных рынков труда. Избыток низкоквалифицированных работников может привести к низкой производительности и зарплатам, а дефицит квалифицированных кадров может замедлить развитие ключевых отраслей. Решение включает в себя улучшение системы образования, поддержку профессионального обучения и разработку квалификационных программ, соответствующих потребностям рынка труда.

Перенаселенность городов может создавать социальные и экономические проблемы, такие как дефицит жилья и услуг. Расселение мигрантов в уже густонаселенных регионах может усугубить эту ситуацию. Это поднимает вопросы об устойчивом развитии городов, разработке инфраструктуры и мер по стимулированию миграции в менее населенные регионы.

Также уменьшение населения в приграничных и северных регионах может вызвать проблемы с обеспечением их экономическим ростом и инфраструктурой. Это может потенциально повлиять на национальную безопасность, особенно в приграничных регионах, где важно обеспечить контроль над территорией. Приток трудовых мигрантов из стран Центральной Азии может повысить конкуренцию на рынке труда и создать давление на низкооплачиваемые рабочие места. Это также поднимает вопросы об управлении миграцией, включая законодательство и интеграцию мигрантов.

Цель исследования в рамках настоящей статьи заключается в изучении методологических подходов к анализу и аудиту государственной политики в сфере миграционных процессов в Казахстане с учетом социально-экономического развития страны и особенностей современных демографических процессов.

В качестве методов исследования были использованы теоретический синтез и весь спектр описательных методов, в результате применения которых была поэтапно сформулирована методика оценки эффективности реализации миграционной политики.

Ключевые слова: миграция, иммиграционная политика, трудовые мигранты, мониторинг миграционных процессов, сальдо миграции, страны-доноры и страны-реципиенты, внутренние переселенцы.

■ Введение

Исследования в области миграции и миграционной политики становятся все более сложными и многогранными, что подчеркивает их многокритериальную природу. Результаты таких исследований могут помочь разрабатывать более эффективные политические

меры и стратегии, которые учитывают всю сложность этой темы и способствуют политической стабильности в мире.

Миграция является постоянным процессом, и многие страны сталкиваются с изменениями в потоках мигрантов, как по количеству, так и по характеру миграции (экономическая, политическая, беженцы и др.). Эти изменения требуют актуальных исследований для адекватного реагирования государств на новые вызовы. Глобальные события, такие как конфликты, внутренние беспорядки, природные бедствия и экономические кризисы, имеют непосредственное воздействие на потоки мигрантов. Эти события подчеркивают важность изучения миграционной политики и ее воздействия на политическую стабильность. Миграция также влияет на социокультурные и этнические аспекты в странах-приемниках. Это может вызывать дискуссии о мультикультурализме, ассимиляции, расовой и этнической дискриминации и требует глубокого исследования.

Миграция имеет большое экономическое значение, и она может оказывать как положительное, так и отрицательное воздействие на экономику страны. Это включает в себя вопросы о трудовых ресурсах, уровне безработицы, налогообложении, социальной защите и другие аспекты.

Защита прав беженцев и борьба с нарушениями прав человека, связанными с миграцией, такие как незаконное задержание или депортация, являются важными аспектами миграционной политики, которые требуют постоянного внимания.

Отток квалифицированных кадров и талантливой молодежи может ухудшить качество и конкурентоспособность национального рынка труда. Этот процесс также требует внимания и мер по удержанию и возвращению талантливых специалистов. Деструктивные элементы с потоками миграции создавать угрозу национальной безопасности. Это подчеркивает важность соблюдения законодательства и механизмов контроля над потоками мигрантов.

Оценка результатов реализации миграционной политики включает исследование изменения численности населения за счет механических движений населения. Исходя из действующих направлений миграционной политики, анализ включает внешнюю миграцию и ее составляющие: образовательная, трудовая, этническая миграция, бизнес иммиграция, беженцы и лица, ищущие убежище и внутреннюю миграцию.

В 2022 году были пересмотрены концептуальные аспекты миграционной политики Казахстана. Президент К.К. Токаев отметил, что «Казахстан – это вторая страна в СНГ по количеству принимаемых трудовых мигрантов и нужны правильные решения проблем в этой сфере» [1]. В новой Концепции [2] отражены механизмы защиты прав наших граждан, работающих за рубежом, пересмотрен механизм выделения пособий гражданам, переселяющимся с юга на север страны. Президент особо заметил, что «следует активно помогать переселенцам, которые хотят заниматься самостоятельным бизнесом. Также нужно рассмотреть возможность предоставления им земельных участков не только под строительство домов, но и для сельхоздеятельности, обеспечить более широкий доступ к мерам господдержки» [1].

В связи с нарастанием внутренних и внешних рисков реализация миграционной политики должна ориентироваться на главные цели: расширить возможности для трудоустройства рабочей силы, повысить конкурентоспособность работников, а также улучшить информированность участников рынка труда о возможностях и условиях трудоустройства как внутри страны, так и за рубежом [2].

В целом, необходимость решения проблемных вопросов внутренних и внешних мигрантов в современных непредсказуемых условиях подчеркивают актуальность темы исследования.

■ Обзор литературы.

В качестве источников информации для обзора методологических подходов были использованы аналитические и методологические публикации экспертов различных международных организаций, таких как Международной организации миграции (МОМ), Международной организации труда (МОТ), институтов развития, таких как Азиатский банк развития (АБР), Всемирный банк (ВБ) и др., а также нормативные правовые акты по государственному регулированию правоотношений в сфере миграционной политики, стратегические программные документы Республики Казахстан, официальные данные Министерства труда и социальной защиты населения (далее - МТСЗН РК), Министерства просвещения (далее - МП РК), Министерство цифрового развития и аэрокосмической промышленности (далее - МЦРИАП РК), Министерства внутренних дел (далее - МВД), материалы сайтов международных организаций и международных рейтинговых агентств, публикации сайтов казахстанских исследовательских структур

Изучение опыта стран при проведении аудита эффективности мер миграционной политики основывается на методических материалах Международной организации высших органов аудита (ИНТОСАИ, англ. INTOSAI), на материалах аудиторских отчетов ВОА отдельных стран, которые проводили соответствующие тематические аудиты.

Следует отметить, что миграция как социально-экономическое явление тщательно рассмотрена в работах Л.И. Абалкина [3], Г.С. Витковской [4]; с точки зрения культурологической и этносоциологической направленности - М. Вебер [5], Г. Зиммель [6], К. Маркс [7], в контексте демографических процессов - А. Ландри [8], Ф. Ноутстайн [9]; прогностическая теория миграции исчерпывающе изложена в работах Т.Н. Заславской [10].

Отдельные проблемы формирования миграционной политики в этнодемографическом развитии Республики Казахстан нашли наиболее полное отражение в работах М.Х. Асылбекова [11], А.Б. Галиева [12], Г.В. Кан [13], К.Е. Кушербаева [14], Л.Н.Игнатъевой [15], Е.С. Сыздыкбекова [16] А.Б. Кожахметова [17], А.Б. Асанбаева [17], Е.Ю. Садовской [18].

■ Материалы и методы

Основой для анализа данных послужили нормативные правовые документы по государственному регулированию миграционных процессов.

Методы исследования: систематический и факторный подход (теоретический синтез), описательные методы - сопоставления и обобщения, ретроспективный анализ, структурный анализ. С помощью данных методов был исследован сложный многогранный феномен миграционных процессов Казахстана в контексте влияния на социально-демографическое положение страны, а также даны конкретные рекомендации по проведению аудита в данной сфере и совершенствованию методики оценки эффективности миграционной политики.

■ Результаты и обсуждения

В 2022 году были пересмотрены концептуальные аспекты миграционной политики Казахстана. На сегодняшний день изменяющиеся внутренние условия обусловили волатильность и непредсказуемость миграционных процессов. Глобальные события, такие как конфликты, внутренние беспорядки, природные бедствия и экономические кризисы, имеют непосредственное воздействие на потоки мигрантов. Изучение причин миграции и ее последствий может помочь лучше понять этот сложный и многогранный феномен. Так, исследование факторов, которые побуждают людей мигрировать, включая экономические, политические, социальные и окружающие условия в себя анализ бедности, безработицы, конфликтов, природных бедствий и других драйверов миграции. Изучение связи между миграцией и социальной мобильностью населения, анализ влияния миграции на социальную структуру и дезорганизацию в городах и регионах, изучение индивидуальных и групповых аспектов миграционного поведения, включая мотивацию, адаптацию,

культурный шок и психологическое благополучие мигрантов – все это представляет интерес в рамках данного исследования.

На миграционное поведение влияют разные факторы. Условно их можно разделить на субъективные (личные мотивы людей), которые государство регулировать не может и объективные, которые государство может регулировать (занятость, заработная плата, жилье, качество социальных услуг и т.д.).

Анализ показал, что проблема межрегиональных диспропорций миграционных потоков сохраняется. Точками притяжения остаются города республиканского значения и Мангистауская область, детерминируя тем самым дисбалансы на региональных рынках труда, доступности социальных благ и инженерной инфраструктуры. В 11 регионах имеется проблема трудоизбытка и структурный дисбаланс. В 10 регионах имеются проблемы с обеспеченностью жильем, в 11 регионах есть проблема низкой оплаты труда и во всех регионах (кроме городов республиканского значения) проблема низкой социальной привлекательности.

Оценка результатов реализации миграционной политики включает исследование изменения численности населения за счет механических движений населения. Исходя из действующих направлений миграционной политики, анализ включает внешнюю миграцию и ее составляющие: образовательная, трудовая, этническая миграция, бизнес иммиграция, беженцы и лица, ищущие убежище и внутреннюю миграцию.

Таким образом, методика оценки реализации миграционной политики включает следующие этапы:

1. Анализ компонент изменения численности населения в целом по Казахстану и регионам за 15 лет через ранжирование регионов по характеру изменения численности населения и классификация регионов по миграционным тенденциям за 2006-2022 годы.

2. Анализ внешней миграции, через динамику показателей внешней миграции в Казахстане за 2006-2022 год, миграционные потоки по странам мира, этническая миграция, качественный состав мигрантов их уровень образования и квалификации, образовательная миграция, трудовая миграция, беженцы и лица, ищущие убежище

3 Анализ внутренней миграции. Классификация регионов по тенденциям внутренней миграции.

4. Исследование факторов миграционных процессов в регионах РК через соотношение плотности населения в регионе и типа миграции, соотношение ситуации на рынке труда в регионе и типа миграции, соотношение обеспеченности жильем и типа миграции, соотношение уровня заработной платы в регионах и типа миграции, соотношение уровня социальной привлекательности в регионе и типа миграции.

За 15 лет в Казахстане темп роста населения составил 128,1% (таблица 1). Данная позитивная динамика главным образом связана с естественным приростом населения. За анализируемый период за счет рождаемости численность населения выросла во всех регионах Казахстана, кроме СКО. В целом, по Республики естественный прирост вырос на 87,0 процентных пункта.

Анализ показателей движения населения позволил выявить группы регионов по характеру изменения численности населения в них:

1. Рост численности населения за счет естественного и механического прироста в городах Астана, Алматы, Шымкент и Мангистауской области.

2. Рост численности населения за счет естественного прироста. Появление оттока населения в Актюбинской, Алматинской, Атырауской, Карагандинской, Акмолинской областях.

3. Рост численности населения за счет естественного прироста. Усиление оттока населения в Кызылординской, Жамбылской, Западно-Казахстанской, Туркестанской, Павлодарской областях.

4. Снижение численности населения за счет усиления механического оттока в Восточно-Казахстанской, Костанайской, Северо-Казахстанской, областях. В Северо-Казахстанской области наблюдается естественная убыль населения.

Таблица 1. Ранжирование регионов по характеру изменения численности населения в них за 2006-2022 г.

Наименование региона	Темп роста, %		
	Численность населения	Естественный прирост	Сальдо миграции
Республика Казахстан	128,1	187,0	-20,3
г. Астана	235,4	396,8	191,1
Мангистауская	199,2	219,8	35,0
г. Алматы	168,4	150,1	155,9
г. Шымкент*	122,1	119,8	8,7
Атырауская	144,2	179,3	-242,9
Алматинская**	135,8	228,5	-409,7
Актюбинская	133,5	195,3	-127,4
Акмолинская	105,2	297,8	-481,5
Карагандинская**	101,6	234,5	-491,0
Кызылординская	133,2	156,3	163,1
Жамбылская	120,8	129,7	159,3
Западно-Казахстанская	112,2	193,0	499,3
Туркестанская	105,6	109,6	47,6
Павлодарская	101,8	152,4	4239,6
Восточно-Казахстанская**	94,0	274,3	120,1
Костанайская	92,5	-321,2	206,2
Северо-Казахстанская	81,3	40,0	367,7

Примечание:
 * период анализа 2018-2022 г.
 ** данные за 2022 г. Карагандинская область включает область Ұлытау
 Алматинская область включает область Жетісу
 Восточно-Казахстанская включает область Абай

	– положительная динамика
	– отрицательная миграция, появление оттока
	– снижение численности, отрицательная миграция, естественная убыль, усиление оттока

Источник: по данным БНС АСПР РК

Отрицательные изменения в численности населения в основном связано с миграцией. Анализ показателей миграции показал, что, период с 2006 по 2022 год характеризуется появлением отрицательного сальдо миграции. в 2022 году отрицательное сальдо сократилось 3,2 раза (рисунок 1)

Рисунок 1. Международная миграция населения

Источник: по данным БНС АСПР РК

Так, если в 2006 году численность населения за счет миграции выросла на 33 041 человек или на 21,6 человек на 10,0 тыс. населения, то в 2022 году за счет миграции численность населения сократилась на 6722 человека или 3,4 человек на 10,0 тыс. населения (таблица 2).

Таблица 2. Динамика показателей интенсивности миграции в Казахстане за 2006-2022 год

Наименование показателя	Абсолютные показатели, человек		Темпы роста, %	Относительные показатели, человек на 10,0 тыс. населения		Темпы роста, %
	2006	2022		2006	2022	
Сальдо общей миграции	33 041	-6 722	20,3	-21,6	-3,4	15,9
Прибыло	361788	820 458	226,8	236,3	417,9	176,8
Выбыло	328747	827 180	251,6	214,8	421,3	196,2
Сальдо внешней миграции	-33 041	-6 722	20,3	-21,6	-3,4	15,9
Прибыло	66 731	17 425	26,1	43,6	8,9	20,4
Выбыло	33 690	24 147	71,7	22,0	12,3	55,9
Сальдо внутренней миграции	0	0				
Прибыло	295 057	803 033	272,2	192,7	409,0	212,2
Выбыло	295 057	803 033	272,2	192,7	409,0	212,2

Источник: по данным БНС АСПР РК

Необходимо отметить, что интенсивность прибытия людей за анализируемый период выросла в 1,7 раза, но интенсивность оттока населения выросла больше – в 1,9 раз, это и объясняет возникновение отрицательного сальдо миграции.

В 2022 году число прибывших в страну составило 17 425 человек, число выбывших из страны - 24 147 человек. Сальдо миграции составило -6 722 человека. По сравнению с соответствующим периодом 2021г. число прибывших в Казахстан увеличилось на 57,8%, число выбывших из Казахстана уменьшилось на 25,1%. Основной миграционный обмен страны происходит с государствами СНГ. Доля прибывших из стран СНГ составила 86,1%, доля выбывших в эти страны -83,3%.

Показатели внешней миграции демонстрирует появление оттока. При этом тенденция доминирования темпов внешнего оттока над притоком сохраняется.

Внутренняя миграция выросла на 172,2% или в 1,7 раза.

В региональном разрезе миграционные тенденции представлены в таблице 3.

Таблица 3. Классификация регионов по миграционным тенденциям за 2006-2022 годы

Наименование региона	2006			2022			Темп роста, %		
	Сальдо общей миграции	Сальдо внешней миграции	Сальдо внутренней миграции	Сальдо общей миграции	Сальдо внешней миграции	Сальдо внутренней миграции	Сальдо общей миграции	Сальдо внешней миграции	Сальдо внутренней миграции
Республика Казахстан	22	22	0	-3	-3	0	-15,9	-15,9	0,0
г. Астана	315	-4	319	255	0	255	81,1	-7,1	80,0
г. Алматы	185	11	173	171	6	166	92,7	50,1	95,5
Мангистауская	201	190	11	35	44	-9	17,7	23,2	-81,5
г. Шымкент	351	4	348	25	2	23	7,2	53,6	6,7
Туркестанская*	-188	2	-190	-84	1	-86	44,8	88,0	45,2
Актюбинская	26	35	-9	-24	-6	-18	-95,5	-18,2	198,4
Атырауская	15	22	-7	-26	3	-29	-168,5	15,5	404,9
Акмолинская	6	23	-17	-26	-15	-12	-457,5	-64,0	69,9
Алматинская**	11	31	-20	-33	3	-36	-301,5	10,4	185,1
Карагандинская**	12	9	2	-56	-19	-37	-484,0	-204,8	-1637,2
Западно-Казахстанская	-7	12	-19	-32	-6	-26	444,8	-47,6	137,3
Костанайская	-26	0	-27	-59	-23	-36	223,0	-41802,8	135,2
Павлодарская	-1	14	-15	-62	-25	-38	4173,2	-181,8	251,0
Кызылординская	-58	11	-68	-70	0	-70	122,4	-2,3	102,6
Восточно-Казахстанская**	-63	-17	-46	-80	-18	-62	127,7	111,0	133,7
Северо-Казахстанская	-19	54	-73	-86	-22	-64	453,7	-40,5	87,8
Жамбылская	-69	8	-76	-90	-5	-85	131,9	-68,0	111,3

Источник: по данным БНС АСПР РК

Примечание:

* период анализа 2018-2022 г.

** данные за 2022 г. Карагандинская область включает область Ұлытау
Алматинская область включает область Жетісу
Восточно-Казахстанская включает область Абай

В результате анализа было выделены группы регионов по типу миграционных тенденций:

- устойчивый приток населения. В городах Астана, Алматы, Шымкент приток населения складывается за счет внутренней миграции;
- снижение интенсивности оттока населения в Туркестанской области;
- появление оттока населения в Актюбинской, Алматинской, Атырауской, Акмолинской, Карагандинской областях;
- усиление интенсивности оттока населения в Западно-Казахстанской, Кызылординской, Костанайской, Павлодарской, Восточно-Казахстанской, Северо-Казахстанской, Жамбылской областях.

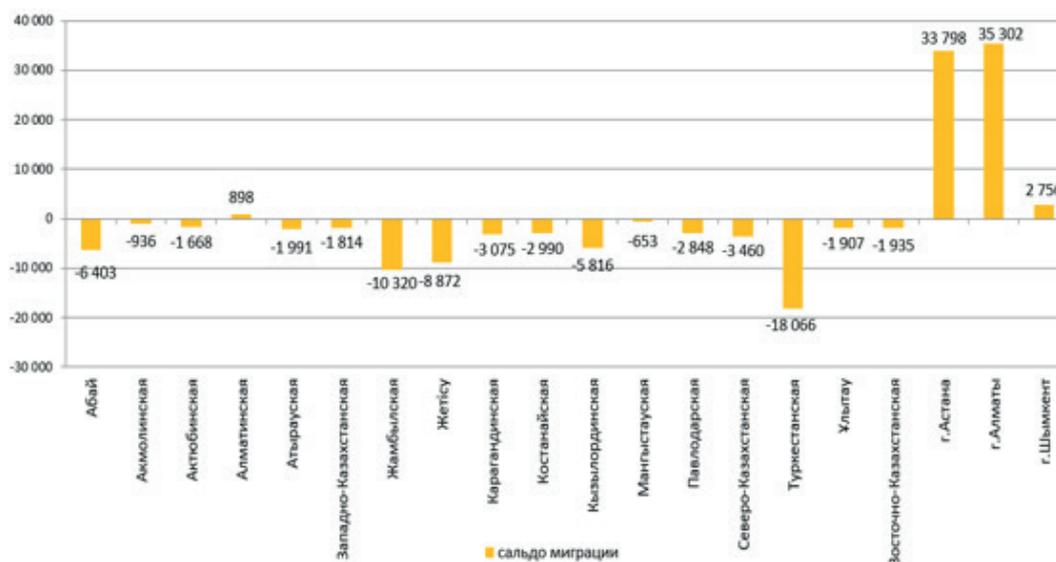

Рисунок 2. Сальдо миграции в разрезе областей

Источник: БНС АСПИР РК

В 2022 году численность переезжающих в пределах страны увеличилась на 6,1%. По межрегиональным перемещениям положительное сальдо миграции населения сложилось в 4-х регионах страны: городах Алматы (35302человека), Астана (33798 человек) и Шымкент (2756 человек) и Алматинской области (898 человек).

В 2023 году (январь-март) по сравнению с соответствующим периодом 2022г. число прибывших в Казахстан увеличилось на 87,0%, число выбывших из Казахстана уменьшилось на 49,6%. Основной миграционный обмен страны происходит с государствами СНГ. Доля прибывших из стран СНГ составила 90,0%, доля выбывших в эти страны - 69,5%. В январе-марте 2023 г. число прибывших в страну составило 7 680 человека, число выбывших из страны 2 664 человек. Сальдо миграции составило 5 016 человек.

Согласно действующей миграционной политики все миграционные процессы можно разделить на две большие категории: внешние и внутренние. Внешние связаны с пересечением государственных границ, а внутренние связаны с пересечением региональных границ внутри государства.

Анализ внешней миграции, через динамику показателей внешней миграции в Казахстане за 2006-2022 год

В целом всего за последние 15 лет из Казахстана на постоянное место жительства выехало 548545 человек, а приехало 450 352 человек (таблица 4).

Таблица 4. Миграционные потоки по направлениям за 2006-2022 г.

Направления миграции	Абсолютные значения, человек		Структура, %	
	Выбыло	Прибыло	Выбыло	Прибыло
Всего	572 692	467 777	100	100
СНГ	521 366	374 121	91,0	80,0
Другие страны	51 326	93 656	9,8	20,0

Источник: БНС АСПИР РК

Из числа выбывших 91,0% выехали в страны Содружества независимых государств (далее – СНГ), из числа прибывших 80,0% приходится на СНГ. Необходимо отметить, что тенденция доминирования миграционных потоков с СНГ сохраняется на протяжении 15 лет. Например, ежегодно с 2006 по 2022 год доля выезжающих в страны СНГ не опускалась ниже 85,0% .

Доля прибывающих из стран СНГ не опускалась ниже 70,0% (рисунок 2).

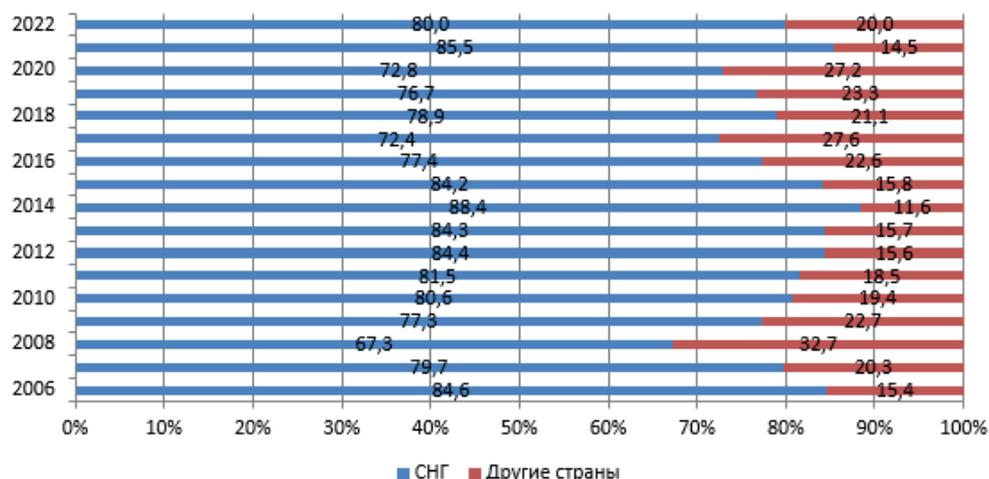

Рисунок 3. Структура прибытия населения в Казахстан по направлениям миграции за 2006-2022 г., %

Источник: БНС АСПИР РК

В 2022 году по сравнению с соответствующим периодом 2021г. число прибывших в Казахстан увеличилось на 57,8%, число выбывших из Казахстана уменьшилось на 25,1%. Основной миграционный обмен страны происходит с государствами СНГ. Доля прибывших из стран СНГ составила 86,1%, доля выбывших в эти страны -83,3%.

Среди СНГ одним из центров притяжения мигрантов из Казахстана является Россия. Среди других стран Германия (таблица 5).

Таблица 5. Миграционные потоки по странам мира в 2022 г.

Наименование страны	Прибыли	Выбыло	Сальдо
СНГ	14796	20098	-5302
Армения	50	2	48
Азербайджан	290	31	259
Беларусь	90	233	-143
Кыргызстан	709	175	534
Молдова	11	4	7
Узбекистан	6 631	266	6365
Россия	5 891	19383	-13492
Таджикистан	491	3	488
Туркмения	633	1	632
Другие страны	2629	4049	-1420
Украина	204	30	174
США	88	339	-251
Афганистан	208	0	208
Германия	276	2518	-2242
Греция	5	21	-16
Грузия	103	7	96
Израиль	33	123	-90
Иран	120	0	120
Канада	37	129	-92
Республика Корея	159	5	154
Китай	416	4	412
Монголия	287	40	247

Наименование страны	Прибыли	Выбыло	Сальдо
Польша	36	394	-358
Турция	249	97	152
Другие	408	342	66

Источник: БНС АСПИР РК

Этническая миграция

Необходимо отметить, что прибытие в Казахстан населения связано в первую очередь с политикой репатриации.

Согласно Концепции миграционной политики на 2022-2026 годы [19], будет усовершенствована система управления этнической миграцией. Уполномоченные государственные органы в сфере этнической иммиграции намерены обратить внимание на трудоустройство кандасов, их интеграцию в местные сообщества. Активнее будет работать специальный фонд поддержки соотечественников «Отандастар». Ее специалисты будут распространять информацию о программе переселения в Казахстан среди казахских общин в различных странах. Процедуру получения казахстанского гражданства планируется упростить для этнических казахов, решивших вернуться на историческую родину.

Среди финансовых стимулов, которые будут предложены репатриантам, - квоты в вузы для этнических казахов, проживающих за рубежом, профессиональная переподготовка. Специальные центры адаптации и интеграции репатриантов откроются в ближайшие два года в Акмолинской, Восточно-Казахстанской, Павлодарской, Костанайской, Северо-Казахстанской областях.

Между тем, текущее состояние этнической миграции характеризуется рядом системных проблем:

1) неравномерностью расселения этнических репатриантов в регионах страны без учета их потребности в трудовых ресурсах.

2) низкой социокультурной интеграцией этнических репатриантов в казахстанское общество по причине социокультурных различий и языкового барьера.

3) проблемами в трудоустройстве и адаптации;

4) недостаточной информационно-разъяснительной работой среди представителей казахской диаспоры за рубежом.

18 мая 2018 года Правительством Республики Казахстан после 10 летнего перерыва с момента принятия отдельного документа по поддержке диаспоры (План мероприятий по поддержке соотечественников, проживающих за рубежом на 2008 год) был принят адресный документ - План мероприятий по поддержке этнических казахов за рубежом на 2018 - 2022 годы. Исходя из своего названия, документ больше направлен на поддержку зарубежных казахов и в нем отсутствуют конкретные меры и показатели по мобилизации интеллектуального, финансового потенциала диаспоры для национального развития.

В национальном проекте «Сильные регионы - драйвер развития страны» от 12 октября 2021 года [20] закреплён показатель «Количество соотечественников (кандасов), переехавших в Республику Казахстан». Иные индикаторы, оценивающие результаты взаимодействия с диаспорой отсутствуют.

В Концепции миграционной политики Республики Казахстан на 2022 – 2026 годы [19] указано новое направление по стимулированию вовлечения представителей интеллектуальной казахской диаспоры в научные, инновационные проекты и другие инициативы для использования творческого, интеллектуального, инвестиционного потенциала пребывающих за рубежом казахстанцев, в том числе в формате дистанционной занятости. При этом не указаны конкретные измеримые показатели по оценке успешности выполнения данного направления.

Таким образом, после обретения суверенитета казахская диаспора была признана

составной частью казахской нации, ее забота и поддержка была возложена на государственные органы.

Вместе с тем, после принятия двух специализированных программ в 1996 и 2005 годах, вопросы по поддержке соотечественников, проживающих за рубежом стали рассматриваться в рамках общих программных документов по миграционной политике, в которых отсутствуют конкретные мероприятия по мобилизации диаспоры к национальному развитию и индикаторы оценки эффективности этой работы [21].

Эти и другие проблемы требуют дальнейшего совершенствования государственного регулирования этнической миграции.

Кроме этого, предложены меры по дестимулированию выхода временно проживающих за рубежом лиц из гражданства Казахстана. Можно выделить две большие группы казахстанцев, временно проживающих за рубежом. Первый – студенты. По данным ЮНЕСКО, 89 тысяч казахстанцев сейчас учатся в университетах различных стран. 80 процентов из них (71,3 тысячи) учатся в России. Многие из них являются потенциальными эмигрантами.

Мажилис национального парламента неоднократно обсуждал эту проблему. Депутаты неоднократно просили руководство страны принять меры по сокращению образовательной миграции, которая превращается в эмиграцию.

Чтобы повысить уровень высшего образования в Казахстане и остановить образовательную миграцию, президент Касым-Жомарт Токаев принял решение открыть в Казахстане филиалы ряда ведущих российских вузов [22].

Вторая большая группа казахстанцев, проживающих за рубежом, – трудовые мигранты. Они едут на заработки в Россию, Грецию, Турцию, США, Германию, Белоруссию, не отказываясь от гражданства Казахстана.

Официальная статистика трудовых мигрантов из Казахстана, работающих в странах Евразийского экономического союза, не отслеживается. В ЕАЭС существует общий рынок труда, и казахстанцам не нужно получать никаких специальных разрешений на работу для работы в России.

Новая миграционная политика не предполагает введения Казахстаном каких-то бюрократических запретов на выезд казахстанцев за границу на работу. Ключевой задачей является защита прав трудовых мигрантов в других странах, поощрение международного найма в рамках правового поля. С этой целью правительство Казахстана намерено заключить двусторонние соглашения по обеспечению трудовых и социальных прав трудовых мигрантов с рядом стран.

Основной миграционный обмен страны происходит с государствами СНГ. Доля прибывших из стран СНГ составила 90,0%, доля выбывших в эти страны - 69,5%.

Правительством Казахстана проводится активная государственная поддержка в сфере репатриации этнических казахов. Наряду с субсидиями на переезд и покрытие расходов по аренде жилья кандасам предоставляются меры содействия занятости и другие льготы.

Региональная квота приема кандасов и переселенцев выделяется на регионы, определенные Правительством РК для расселения кандасов – Акмолинская, Атырауская, Восточно-Казахстанская, Западно-Казахстанская, Костанайская, Павлодарская и Северо-Казахстанская области.

При этом кандасам, включенным в региональную квоту, доступны меры государственной поддержки в виде субсидий на переезд (единовременная выплата каждому члену семьи по 70 МРП) и на покрытие расходов аренды и оплаты коммунальных услуг в течение 12 месяцев (в размере от 15 до 30 МРП на семью) [23].

По данным Министерства труда и социальной защиты населения, по состоянию на 1 августа 2022 года на историческую родину вернулись и получили статус кандасов 9 077 этнических казахов. Всего с 1991 года в республику вернулись 1 млн 96,9 тыс. этнических казахов.

Более половины кандасов (69,9%), прибывших в Казахстан с начала т.г., являются выходцами из Узбекистана, 10,3% – из КНР, 7,1% – из Туркменистана, 4,0% – из Монголии и 8,7% – из других стран [24].

Для кандасов действуют Центры адаптации и интеграции кандасов (далее – ЦАИК) в городах Караганда, Шымкент и селе Аксукуент Туркестанской области. ЦАИК помимо того, что являются местом временного проживания кандасов, предназначены для оказания кандасам комплекса адаптационных и интеграционных услуг, то есть комплекса услуг (информационных, юридических, социальных, медицинских и образовательных), предоставляемых кандасам и членам их семей в целях адаптации и интеграции в общество [3].

Проживание заявителей в центре осуществляется до прекращения статуса кандаса, но не более шести месяцев со дня заселения.

В 11 регионах имеются также Центры временного размещения, в которых этнические казахи могут проживать до получения статуса кандаса (статус кандаса выдается с момента регистрации полного пакета документов услугодателем в течение 5 рабочих дней), но не более 10 календарных дней.

Качественный состав мигрантов их уровень образования и квалификации

Проблемным вопросом миграции является то, что значительные темпы оттока населения из страны, сопровождаются неравномерным перетоком человеческого капитала [25]. Данные статистики наглядно показывают, что население имеющее образование все чаще покидают страну, в то время как на их замену в основном приезжают люди со школьным образованием (таблица 6).

Таблица 6. Миграция населения по уровню образования за 2022 год, человек имеющих специальность старше 15 лет, человек

Наименование уровня образования	Сальдо миграции	Прибыло	Выбыло
Высшее	-2 359	319 876	322 235
Среднее профессиональное (специальное)	-1 569	205 114	206 683
Общее среднее	1 414	159 355	157 941
Основное среднее	1 371	111 907	110 536

Источник: БНС АСПИР РК

В то же время наше население пополнилось людьми с общим средним образованием на 1414 человек и основным средним образованием на 1371 человек.

Неравномерные перетоки человеческого капитала выражаются также в убыли квалифицированных специалистов (таблица 7).

Таблица 7. Миграция населения по специальностям имеющих специальность старше 15 лет в 2022 г

Наименование специальности	Внешняя миграция		Внутренняя миграция		Из стран СНГ		Из других стран	
	Прибыло	Выбыло	Прибыло	Выбыло	Прибыло	Выбыло	Прибыло	Выбыло
Архитектурно строительная	172	262	13631	13631	127	219	45	43
Медицинская	375	668	30622	30622	325	575	50	93
Педагогическая	631	1235	55706	55706	526	1054	105	181
Техническая	1 955	4175	66813	66813	1732	3695	223	480
Экономическая	973	1950	47149	47149	830	1684	143	266

Наименование специальности	Внешняя миграция		Внутренняя миграция		Из стран СНГ		Из других стран	
	Прибыло	Выбыло	Прибыло	Выбыло	Прибыло	Выбыло	Прибыло	Выбыло
Юридическая	249	434	28418	28418	230	386	19	48
Сельско хозяйственная	112	202	8820	8820	90	174	22	28
Другая	4 003	3472	265361	265361	3484	2656	519	816

Источник: БНС АСПИР РК

В 2022 году активно выбывали специалисты с педагогическим, техническим и экономическим образованием.

Таким образом, можно говорить об устойчивой тенденции «утечки мозгов» и влияния внешней миграции на изменение качества человеческого капитала страны.

Трудовые мигранты

Трудовых иммигрантов, приезжающих в Казахстан можно подразделить на несколько категорий (рисунок 3).

Рисунок 3. Категории трудовых иммигрантов в Казахстане

Источник: составлено автором

Пик трудовой миграции по разрешениям пришелся на 2007 и 2008 годы, когда официально только по разрешениям местных исполнительных органов (МИО) осуществляло трудовую деятельность 58,8 и 54,2 тысячи иностранных граждан соответственно, до 2012 года идет снижение численности иностранной рабочей силы (ИРС), привлеченной по разрешениям МИО.

Ежегодно бизнес-школа INSEAD публикует Глобальный индекс конкурентоспособности талантов (GTCI), в котором оценивает возможности разных стран и городов мира по привлечению ценных работников. Позиции Казахстана по сравнению с 2017 годом изменились в сторону ухудшения, страна опустилась с 53-го места на 56-е из 125 стран. Следовательно, в условиях жесткой конкуренции рынков труда государство и работодатели должны прилагать усилия для привлечения и удержания квалифицированной рабочей силы, демонстрируя высокую ценность их труда [25].

Однако, в Казахстане сложилась ситуация дискриминация местного населения по оплате и условиям труда на ряде крупных предприятий [26].

В действующей миграционной политике основными направлениями являются: образовательная иммиграция, бизнес-иммиграция, привлечение квалифицированных трудовых мигрантов, переосмысление регулирования этнической миграции, выполнение международных обязательств по работе с беженцами, лицами, ищущими убежище, защита прав трудовых мигрантов (эмигранты), являющихся гражданами Казахстана, стимулирование внутренней мобильности казахстанцев для выравнивания демографических дисбалансов.

Изучение международного опыта по реализации государственной миграционной политики и практики проведения аудита эффективности реализации показал, что современная миграция характеризуется экономической и демографической асимметрией, мобильностью населения в рамках трансграничных территорий, повышенной активностью миграционных потоков из менее благополучных стран в развитые страны. Такая ситуация вынуждает принимающих стран проводить политику по ограничению въезда в страну иммигрантов. В связи с этим Казахстану следует имплементировать опыт США и Канады по введению системы балльной оценки потенциальных иммигрантов для получения рабочей силы с целью привлечения высококвалифицированных специалистов и ограничению въезда людей, не имеющих профессию, или низкоквалифицированных рабочих.

Опыт Миграционной политики Сингапура позволит сконцентрировать усилия на привлечении в страну востребованных специалистов из числа мигрантов и на создании благоприятной среды для иммигрантов через активное вовлечение институтов гражданского общества.

Интересен опыт клиентоориентированной миграционной политики Финляндии, основанной на масштабном использовании информационных технологий [27]. Система прогнозирования параметров рынка труда («барометры занятости», отражающих региональную востребованность в определенных специальностях) позволяет своевременно информировать потенциальных мигрантов и работодателей об изменениях на финском рынке труда [28]. Аудиторы акцентируют внимание на изучении деятельности уполномоченного органа и цели трудовой иммиграции, эффективности административных процессов, ориентации на клиента и функционирования сотрудничества между государственными органами (в части разделения ответственности, инвестирования в цифровую миграционную инфраструктуру). Аудируется также форсайт-работа в области стратегических секторов рабочей силы (например, прогнозирование потребности в иностранной рабочей силе в здравоохранении и социальных услугах было разработано таким образом, чтобы было известно, откуда и как лучше всего набирать профессиональный персонал, учитывая требования, касающиеся прав на профессиональную практику, квалификации и языковых навыков).

■ Выводы

Таким образом, анализ сложившихся тенденций и проблем в сфере реализации миграционной политики позволила сформулировать следующие выводы:

1) Современная миграция характеризуется экономической и демографической асимметрией, мобильностью населения в рамках трансграничных территорий, повышенной активностью миграционных потоков из менее благополучных стран в развитые страны. В связи с этим Казахстану следует имплементировать опыт США и Канады, например, по введению системы балльной оценки потенциальных иммигрантов для получения рабочей силы с целью привлечения высококвалифицированных специалистов и ограничению въезда людей, не имеющих профессию, или низкоквалифицированных рабочих.

2) Сохраняется проблема межрегиональных диспропорций миграционных потоков сохраняется. Одной из основных причин неравномерности расселения этнических

репатриантов в регионах страны без учета их потребности в трудовых ресурсах названа проблема качества прогнозирования и мониторинга госполитики в сфере миграции. Отсюда высокий уровень социальной напряженности в регионах преимущественного расселения репатриантов. Другая проблема - низкая интеграция и адаптация иммигрантов. Поэтому одна из целей этнической миграционной политики - стимулирование переселения этнических казахов в регионы, определяемые руководством страны.

3) В целях повышения качества оценки эффективности реализации миграционной политики рекомендуется внедрение следующих показателей: эффективность реализации миграционной политики по степени достижения индикаторов; эффективность реализации миграционной политики по методике ЦУР 10; оценка эффективности реализации миграционной политики по индексу миграционной политики, оценка эффективности реализации миграционной политики по коэффициенту миграции; оценка эффективности реализации миграционной политики по Индексу качества жизни мигрантов.

4) Кроме того, рекомендуется проведение аудита миграционных процессов с позиции анализа эффективности самой модели интеграции (как мигранты «подстраиваются» под новые социумы, реализация модели взаимного приспособления и культурного обогащения, как информируется местное население о культуре и социальных традициях переселенцев, а мигранты - об исторических, национально-культурных и прочих особенностях принимающей страны).

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Единство народа и системные реформы – прочная основа процветания страны» 2021 года // <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-183048>
2. Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 ноября 2022 года № 961 «Об утверждении Концепции миграционной политики Республики Казахстан на 2023 – 2027 годы» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000961>
3. Абалкин Л.И. Россия - 2015: Оптимистический сценарий / Отв. ред. Л.И. Абалкин / Л.И. Абалкин, Д.Е. Сорокин, В.В. Симонов, и др. - Москва, 1999. - С.416.
4. Витковская Г.С., Петров Н. Политические предпочтения вынужденных переселенцев / Науч. доклады/ Московский Центр Карнеги. 1997. - №7: 147 с.
5. ВеберМ. Основные понятия стратификации // Социологические исследования. 1994. - № 5. - С.147-156.
6. Зиммель Г. Метрополис и ментальная жизнь (Metropolisandmentallife). - 1903. - с. 190-192.
7. Маркс К. Капитал. М.: Госполитиздат, 1960. (Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд.; Т. 23).
8. Landry A. La, revolution demographique. Paris, 1934; Thomson W.S. Population // The American Journal of sociology, 1948. - vol.54. - № 2
9. Notestein F. W. (1945)/ Population the long view in Food for the World ed. T.W. Schultz/ Chicago: University of Chicago Press. - 1945. - с. 320-324.
10. Заславская Т.И., Рыбаковский Л.Л. Процессы миграции и их регулирование в социалистическом обществе // Социологические исследования. - 1978. - №1.
11. Асылбеков М.Х., Козина В.В. Народонаселение Республики Казахстан в условиях суверенитета. - Алматы. -2009. - с. 114.
12. Галиев А.Б. Этнодемографические и эмиграционные процессы в Казахстане. Политологический аспект. Евразийское сообщество: экономика, политика, безопасность. - 1995. - №2. - С.59-62.
13. Кан Г. Корейцы в Казахстане: трагедия переселения и обретение новой родины. Мысль. - 1994. - №4 - С. 82
14. Кушербаев К.Е. Динамика этнической структуры населения Казахстана. Евразийское сообщество: экономика, политика, безопасность. - 1996. - №4. - С. 107-126.
15. Игнатьева Л.Н. Миграционная политика Казахстана (90-е гг. XX в. - начало XXI в.) // Общество: философия, история, культура. 2022. №6 (98). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/migratsionnaya-politika-kazahstana-90-e-gg-hh-v-nachalo-xxi-v> (дата обращения: 24.10.2023).
16. Сыздыкбеков Е.С. Основные факторы и тренды внешней трудовой миграции в республике Казахстан // Вестник РУК. 2020. №1 (39). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osnovnye-factory-i-trendy-vneshney-trudovoy-migratsii-v-respublike-kazahstan> (дата обращения: 12.10.2023).
17. Кожахметов А.Б., Асанбаев М.Б. Внутренняя миграция в Казахстане: в поисках решения - Алматы, РОО «Шанырак» - Центр социально-гуманитарных исследований «Аспект М». - 2010-180 с.
18. Садовская Е.Ю. Международная трудовая миграция в Центральной Азии в нач. XXI века (на примере Республики Казахстан) М.: Восточная книга, 2013. - 572 с.
19. Об утверждении Концепции миграционной политики Республики Казахстан на 2022 – 2026 годы и Плана мероприятий по реализации Концепции миграционной политики Республики Казахстан на 2022 – 2026 годы // <https://legalacts.egov.kz/npa/view?id=13920313>
20. Постановление Правительства Республики Казахстан от 29 сентября 2017 года № 602Об утверждении Концепции миграционной политики Республики Казахстан на 2017 - 2021 годы и Плана мероприятий по реализации Концепции миграционной политики Республики Казахстан на 2017 - 2021 годы // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000602>

21. Национальный проект «Сильные регионы - драйвер развития страны» от 12 октября 2021 года
22. Жампеисов Р. Анализ и рекомендации (включая гендерный аспект) в отношении соответствующей политики и институтов для взаимодействия с диаспорой в Казахстане/ Международная организация по миграции (МОМ) / Агентство ООН по миграции, Субрегиональный координационный офис по Центральной Азии в Республике Казахстан// <https://kazakhstan.iom.int/sites>
23. Выступление Главы государства К.К. Токаева на заседании Мажилиса Парламента Республики Казахстан Уроки «Трагического Января»: единство общества – гарантия независимости // <https://www.akorda.kz/ru/vystuplenie-glavy-gosudarstva-kk-tokaeva-na-zasedanii-mazhilisa-parlamenta-respubliki-kazakhstan-1104414>
24. Какие льготы предоставляют кандасам в Казахстане // https://forbes.kz/news/2022/08/19/newsid_282662
25. МТСЗН РК: О мерах поддержки для кандасов // <https://ortcom.kz/ru/novosti/1660887189>
26. Национальный доклад «Рынок труда Казахстана: развитие в условиях новой реальности», 2021 г. // <https://iac.enbek.kz/ru/node/1179>
27. Гастарбайтеры на собственной земле // <https://www.exclusive.kz/expertiza/antresoli/10332/>
28. Гризовская, Д.В. (2018) «Барометры занятости» как инструмент регулирования трудовой миграции в Финляндии. Вестник ТвГУ. Серия: Экономика и управление (4). С. 218-225. ISSN 2219-1453

REFERENCES:

1. Poslanie Glavy gosudarstva Kasym-Zhomarta Tokaeva narodu Kazakhstana «Edinstvo naroda i sistemnye reformy – prochnaya osnova protsvetaniya stranY» 2021 goda // <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazakhstana-183048>
2. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazakhstan ot 30 noyabrya 2022 goda № 961 «Ob utverzhdenii Kontseptsii migratsionnoi politiki Respubliki Kazakhstan na 2023 – 2027 godY» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000961>
3. Abalkin L.I. Rossiya - 2015: Optimisticheskii stsennarii / Otv. red. L.I. Abalkin / L.I. Abalkin, D.E. Sorokin, V.V. Simonov, i.dr. - Moskva, 1999. - S.416.
4. Vitkovskaya G.S., Petrov N. Politicheskie predpochteniya vyzhdenykh pereselentsev / Nauch. doklady/ Moskovskii Tsentri Karnegi. 1997. - №7. - 147 s.
5. VeberM. Osnovnye ponyatiya stratifikatsii // Sotsiologicheskie issledovaniya. 1994. - № 5. - S.147-156.
6. Zimmel' G. Metropolis i mental'naya zhizn' (Metropolisandmentallife). - 1903. - s. 190-192.
7. Marks K. Kapital. M.: Gospolitizdat, 1960. (Marks K., Ehngel's F. Soch. 2-e izd.; T. 23).
8. Landry A. La, revolution demographiqye. Paris, 1934; Thomson W.S. Population // The American Journal of sociology, 1948. - vol.54. - № 2
9. Notestein F. W. (1945)/ Population the long view in Food for the World ed. T.W. Schultz/ Chicago: University of Chicago Press. - 1945. - s. 320-324.
10. Zaslavskaya T.I., Rybakovskii L.L. Protsessy migratsii i ikh regulirovanie v sotsialisticheskom obshchestve // Sotsiologicheskie issledovaniya. - 1978. - №1.
11. Asylbekov M.KH., Kozina V.V. Narodonaselenie Respubliki Kazakhstan v usloviyakh suvereniteta. - Almaty. -2009. - s. 114.
12. Galiev A.B. Ehtnodemograficheskie i eh migratsionnye protsessy v Kazakhstane. Politologicheskii aspekt. Evraziiskoe soobshchestvo: ehkonomika, politika, bezopasnost'. - 1995. - №2. - S.59-62.
13. Kan G. Koreitsy v Kazakhstane: tragediya pereseleniya i obretnenie novoi rodiny. Mysl'. - 1994. - №4 - S. 82
14. Kuserbaev K.E. Dinamika ehtnicheskoi struktury naseleniya Kazakhstana. Evraziiskoe soobshchestvo: ehkonomika, politika, bezopasnost'. - 1996. - №4. - S. 107-126.
15. Ignat'eva L.N. Migratsionnaya politika Kazakhstana (90-e gg. KHKH v. - nachalo XXI v.) // Obshchestvo: filosofiya, istoriya, kul'tura. 2022. №6 (98). URL: [https://cyberleninka.ru/article/n/migratsionnaya-politika-kazakhstana-90-e-gg-hh-v-nachalo-xxi-v-\(data-obrashcheniya:24.10.2023\)](https://cyberleninka.ru/article/n/migratsionnaya-politika-kazakhstana-90-e-gg-hh-v-nachalo-xxi-v-(data-obrashcheniya:24.10.2023)).
16. Syzdykbekov E.S. Osnovnye faktory i trendy vneshnei trudovoi migratsii v respublike Kazakhstan // Vestnik RUK. 2020. №1 (39). URL: [https://cyberleninka.ru/article/n/osnovnye-faktory-i-trendy-vneshney-trudovoy-migratsii-v-respublike-kazakhstan-\(data-obrashcheniya:12.10.2023\)](https://cyberleninka.ru/article/n/osnovnye-faktory-i-trendy-vneshney-trudovoy-migratsii-v-respublike-kazakhstan-(data-obrashcheniya:12.10.2023)).
17. Kozhakhmetov A.B., Asanbaev M.B. Vnutrennyaya migratsiya v Kazakhstane: v poiskakh resheniya - Almaty, ROO «ShanyraK» - Tsentri sotsial'no-gumanitarnykh issledovaniy «Aspekt M». - 2010-180 s.
18. Sadovskaya E.YU. Mezhdunarodnaya trudovaya migratsiya v Tsentral'noi Azii v nach. KHKH1 veka (na primere Respubliki Kazakhstan) M.: Vostochnaya kniga, 2013. - 572 s.
19. Ob utverzhdenii Kontseptsii migratsionnoi politiki Respubliki Kazakhstan na 2022 – 2026 gody i Plana meropriyatii po realizatsii Kontseptsii migratsionnoi politiki Respubliki Kazakhstan na 2022 – 2026 gody // <https://legalacts.egov.kz/npa/view?id=13920313>
20. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazakhstan ot 29 sentyabrya 2017 goda № 602 Ob utverzhdenii Kontseptsii migratsionnoi politiki Respubliki Kazakhstan na 2017 - 2021 gody i Plana meropriyatii po realizatsii Kontseptsii migratsionnoi politiki Respubliki Kazakhstan na 2017 - 2021 gody // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000602>
21. Natsional'nyi proekt «Sil'nye regiony - draiver razvitiya stranY» ot 12 oktyabrya 2021 goda
22. Zhampeisov R. Analiz i rekomendatsii (vklyuchaya gendernyi aspekt) v otnoshenii sootvetstvuyushchei politiki i institutov dlya vzaimodeistviya s diasporoi v Kazakhstane/ Mezhdunarodnaya organizatsiya po migratsii (MOM) / Agentstvo OON po migratsii, Subregional'nyi koordinatsionnyi ofis po Tsentral'noi Azii v Respublike Kazakhstan// <https://kazakhstan.iom.int/sites>
23. Vystuplenie Glavy gosudarstva K.K. Tokaeva na zasedanii Mazhilisa Parlamenta Respubliki Kazakhstan Uroki «Tragicheskogo YanvarYA»: edinstvo obshchestva – garantiya nezavisimosti // <https://www.akorda.kz/ru/vystuplenie-glavy-gosudarstva-kk-tokaeva-na-zasedanii-mazhilisa-parlamenta-respubliki-kazakhstan-1104414>
24. Kakie l'goty predostavlyayut kandasam v Kazakhstane // https://forbes.kz/news/2022/08/19/newsid_282662
25. МТСЗН РК: О мерах поддержки для кандасов // <https://ortcom.kz/ru/novosti/1660887189>
26. Natsional'nyi doklad «Rynok truda Kazakhstana: razvitie v usloviyakh novoi real'nosti», 2021 g. // <https://iac.enbek.kz/ru/node/1179>
27. Gastarbaitery na sobstvennoi zemle // <https://www.exclusive.kz/expertiza/antresoli/10332/>
28. Grizovskaya, D.V. (2018) «Barometry zanyatosti» kak instrument regulirovaniya trudovoi migratsii v Finlyandii. Vestnik TVGU. Seriya: Ehkonomika i upravlenie (4). S. 218-225. ISSN 2219-1453

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА КӨШІ-ҚОН САЯСАТЫН ІСКЕ АСЫРУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ ТУРАЛЫ МӘСЕЛЕГЕ: ТЕНДЕНЦИЯЛАР, ПРОБЛЕМАЛАР МЕН ҰСЫНЫМДАР

Нұрланова М.М.*

экономика және бизнес магистрі
«Зерттеулер, талдау және тиімділікті
бағалау орталығы» ЖШС
Астана қ., Қазақстан
E-mail: umarken@mail.ru

Бектеева Д.Е.

экономика ғылымдарының кандидаты
«Экономикалық зерттеулер институты» АҚ
Астана қ., Қазақстан
E-mail: dinabek@mail.ru

Аңдатпа: Мақалада көші-қон процестерін мемлекеттік реттеудің шетелдік және қазақстандық тәжірибесі қарастырылған. Бүгінгі таңда ішкі жағдайлардың өзгеруі көші-қон процестерінің құбылмалылығына және болжауға болмайтындығына әкелді. Бұл мәселелерді шешу үшін кешенді және ұзақ мерзімді жоспарлау, әртүрлі бөлімдер арасындағы үйлестіру және еңбек нарығындағы жағдайды бақылау қажет. Сондай-ақ елдің ұзақ мерзімді даму перспективалары мен әртүрлі аймақтардың қажеттіліктерін ескеру маңызды. Төмен білікті жұмыс күшінің артық болуы және білікті жұмысшылардың тапшылығы жұмысшылардың біліктілігі мен біліктілігі мен қазіргі еңбек нарығының талаптары арасындағы сәйкессіздікті көрсетеді. Төмен білікті жұмысшылардың артық болуы еңбек өнімділігі мен жалақының төмендеуіне әкелуі мүмкін, ал білікті жұмысшылардың тапшылығы негізгі салалардың дамуын бәсеңдетуі мүмкін. Шешім білім беру жүйесін жетілдіруді, кәсіптік оқытуды қолдауды және еңбек нарығының қажеттіліктерін қанағаттандыратын біліктілік бағдарламаларын әзірлеуді қамтиды.

Қалалардағы толып кету тұрғын үй мен қызмет көрсету тапшылығы сияқты әлеуметтік және экономикалық проблемаларды тудыруы мүмкін. Мигранттардың онсыз да тығыз орналасқан аймақтарға қоныстануы бұл жағдайды ушықтыруы мүмкін. Бұл тұрақты қала дамуы, инфрақұрылымды дамыту және халқы аз аймақтарға көші-қонды ынталандыру шаралары туралы сұрақтарды тудырады.

Сондай-ақ шекаралық және солтүстік өңірлердегі халық санының азаюы олардың экономикалық өсімі мен инфрақұрылымын қамтамасыз етуде қиындықтар туғызуы мүмкін. Бұл, әсіресе аумақтық бақылау маңызды болып табылатын шекаралас аймақтарда ұлттық қауіпсіздікке әсер етуі мүмкін. Орталық Азия елдерінен еңбек мигранттарының ағыны еңбек нарығындағы бәсекелестікті арттырып, жалақысы төмен жұмыс орындарына қысым жасауы мүмкін. Ол сондай-ақ көші-қонды басқару, соның ішінде заңнама мен мигранттарды біріктіру мәселелерін көтереді.

Түйін сөздер: көші-қон, көші-қон саясаты, еңбек мигранттары, көші-қон процестерінің мониторингі, көші-қон сальдосы, донор елдер мен реципиент елдер, ішкі қоныс аударушылар.

ON THE ISSUE OF THE EFFECTIVENESS OF THE IMPLEMENTATION OF MIGRATION POLICY IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: TRENDS, PROBLEMS AND RECOMMENDATIONS

Nurlanova M.M.*

master of economics and business
«Center for analytical research and
evaluation» LLP
Astana, Kazakhstan
E-mail: umarken@mail.ru

Bektleeva D.E.

candidate of economic sciences
«Institute of Economic Research» JSC
Astana, Kazakhstan
E-mail: dinabek@mail.ru

Abstract: The article discusses foreign and Kazakh experience of state regulation of migration processes. Today, changing internal conditions have led to volatility and unpredictability of migration processes. To solve these problems, comprehensive and long-term planning, coordination between various departments and monitoring of the situation on the labor market are necessary. It is also important to take into account the long-term development prospects of the country and the needs of different regions. The surplus of low-skilled labor and the shortage of skilled workers indicate a mismatch between the skills and qualifications of workers and the demands of modern labor markets. An excess of low-skilled workers can lead to low productivity and wages, and a shortage of skilled workers can slow the development of key industries. The solution includes improving the education system, supporting vocational training and developing qualification programs that meet the needs of the labor market.

Overcrowding in cities can create social and economic problems such as shortages of housing and services. The settlement of migrants in already densely populated regions could exacerbate this situation. This raises questions about sustainable urban development, infrastructure development and measures to encourage migration to less populated regions.

Also, a decrease in population in border and northern regions may cause problems with ensuring their economic growth and infrastructure. This could potentially impact national security, especially in border regions where territorial control is important. An influx of migrant workers from Central Asian countries could increase competition in the labor market and put pressure on low-wage jobs. It also raises questions about migration management, including legislation and the integration of migrants.

Keywords: migration, immigration policy, labor migrants, monitoring of migration processes, migration balance, donor and recipient countries, internally displaced persons.

Сыздықова А.О.*

PhD, қауымдастырылған профессор
Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықара-
лық қазақ-түрік университеті
Түркістан, Қазақстан Республикасы
E-mail: aziza.syzdykova@ayu.edu.kz
ORCID: 0000-0002-1377-0026

Азретбергенова Г.Ж.

э.ф.к., профессор
Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықара-
лық қазақ-түрік университеті
Түркістан, Қазақстан Республикасы
E-mail: gulmira.azretbergenova@ayu.edu.kz
ORCID: 0000-0002-9070-7055

ТҮРКІСТАН ОБЛЫСЫНЫҢ ЭКОНОМИКАСЫНДА ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА КӘСІПКЕРЛІКТІҢ ҮЛЕСІН БАҒАЛАУ

***Аңдатпа:** Қазіргі кезде кәсіпкерлік барлық дамыған елдердің экономикалық дамуының негізгі факторы болып табылады. Шағын және орта кәсіпкерлік (ШОК) субъектілерінің ел экономикасындағы үлесі атап айтқанда, жалпы жұмыспен қамтудағы, қосылған құндағы, инвестициядағы, салықтардағы, экспорттағы және несиелердегі үлесі айтарлықтай деңгейге жеткені байқалады. Әлем елдерінің қазіргі экономикаларына қарасақ, кәсіпорындардың 95-99% дерлік ШОК субъектілері болып табылады. ШОК субъектілері жұмыспен қамтудың 40-80%-ын, жалпы ішкі өнімнің 30-70%-ын, инвестициялардың 30-60%-ын, экспорттың 10-40%-ын құрайды. Осы ерекшеліктерімен ШОК субъектілері экономикалық және әлеуметтік құрылымның негізін құрайды. Бұл мақаланың мақсаты Түркістан облысының экономикасында шағын және орта бизнестің үлесін бағалау болып табылады. Мақалада ең алдымен шағын және орта бизнестің экономикалық мәнін ашып, оның Түркістан облысының экономикасындағы рөлі (жалпы өңірлік өнімдегі, жұмыспен қамтудағы үлесі) анықталды. Зерттеу нәтижесінде Түркістан облысындағы шағын және орта бизнестің қызмет етуіндегі ерекшеліктері зерттеліп, талдау жасалды. Түркістан облысындағы шағын және орта кәсіпкерліктің қазіргі жағдайы мен дамуын талдау кезінде қажетті материалды тиімді іздеу, топтау, өңдеу және жалпылау үшін ақпарат жинау әдісі және ішінара абстракциялау әдісі қолданылды. Салыстырмалы әдісті қолдану арқылы экономикалық көрсеткіштердің динамикасын зерттеу себептік байланыстарды орнатуға мүмкіндік береді.*

***Түйін сөздер:** шағын және орта кәсіпкерлік, экономика, Түркістан облысы, жалпы өңірлік өнім, сектор*

■ Кіріспе

Нарықтық экономиканың негізгі тұғырнамасы жеке сектор болып табылады, онда шағын және орта бизнес маңызды рөл атқарады. Шағын және орта бизнес жоғары мобильді болып табылады, олар бастапқы қомақты инвестицияларды қажет етпейді, ресурстар айналымының жоғары жылдамдығына кепілдік береді, экономиканың тұрақсыздануы және қаржылық ресурстардың шектелуі жағдайында экономиканы қайта құрылымдау, тұтыну тауарлары нарығын құру және толтыру мәселелерін ұтқыр және тиімді шешуге қабілетті болып келеді [1]. Сонымен қатар, шағын және орта кәсіпкерлік мемлекеттің өзекті әлеуметтік-экономикалық мәселелерін, оның ішінде халықты жұмыспен қамту мәселесін шешуде маңызды рөл атқарады. Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, шағын және орта бизнес қазіргі қоғамды қалыптастырудың негізі болып табылады, дамыған елдердің елеулі бөлігінің ЖІӨ-нің маңызды бөлігін шағын және орта кәсіпкерлік құрайды [2, 3]. Ұлттық ресурстардың басым бөлігі осы секторға тартылған. Шағын және орта бизнестің жұмыс істеуі өнертапқыштық және инновациялық қызметке ықпал ететінін атап өту маңызды: шетелдік зерттеулерге сәйкес батыста негізгі идеялар мен өнертабыстар негізінен ірі емес, шағын және орта кәсіпорындардан келетінін көрсетеді [4]. Шағын және орта бизнес – бұл нарықтық экономика субъектілері өздерінің және қарыз қаражаттары есебінен жүзеге асыратын кәсіпкерлік қызмет, оның маңызды мақсаттары материалдық игіліктерді өндіру немесе қызмет көрсету арқылы пайдаға қол жеткізу және кейіннен өз кәсіпорнын дамыту

болып табылады. Тиісінше, еліміздегі шағын және орта бизнесті дамытудың тиімділігін жергілікті көздерді (шикізаттарды) дамыту негізінде тауарлар мен қызметтердің тапшы түрлеріне нарық қажеттіліктерін қанағаттандыратын кәсіпкерлік субъектілері шеккен шығындар көлемімен бағалау керек [5]. Зерттеудің өзектілігі шағын және орта кәсіпкерліктің елдің және жекелеген облыстардың экономикасындағы үлесін бағалау бұл саладағы мемлекеттік және әкімшілік қолдау шараларына, салалық бағдарламаларды іске асыруға оң әсерін тигізеді. Сондықтан да бұл тақырып өзекті әрі маңызды болып табылады.

Бұл мақаланың мақсаты Түркістан облысының экономикасында шағын және орта бизнестің үлесін бағалау болып табылады. Мақалада ең алдымен шағын және орта бизнестің экономикалық мәнін ашып, оның Түркістан облысының экономикасындағы рөлі (жалпы өңірдік өнімдегі, жұмыспен қамтудағы үлесі) анықталды. Зерттеу нәтижесінде Түркістан облысындағы шағын және орта бизнестің қызмет етуіндегі ерекшеліктері зерттеліп, талдау жасалды. Түркістан облысындағы шағын және орта кәсіпкерліктің қазіргі жағдайы мен дамуын талдау кезінде қажетті материалды тиімді іздеу, топтау, өңдеу және жалпылау үшін ақпарат жинау әдісі және ішінара абстракциялау әдісі қолданылды. Салыстырмалы әдісті қолдану арқылы экономикалық көрсеткіштердің динамикасын зерттеу себептік байланыстарды орнатуға мүмкіндік береді.

■ Әдебиетке шолу

Қазіргі заманғы шағын және орта кәсіпкерліктің ел экономикасындағы маңызы көптеген шетелдік ғалымдардың жұмыстарында қарастырылған. Das D.K. (2021) зерттеуінде микро, шағын және орта кәсіпорындар секторы соңғы бірнеше онжылдықта Үндістан экономикасы үшін маңызды сектор екендігін және ауыл шаруашылығы секторынан кейінгі салыстырмалы түрде төмен күрделі шығындармен үлкен жұмыс орындарын құру арқылы елдің әлеуметтік-экономикалық дамуына айтарлықтай үлес қосатындығын мәлімдеген [2]. Liberto D. (2020) зерттеуіне сәйкес, шағын және орта бизнес-бұл әр елде немесе елдер тобында заңмен белгіленген белгілі бір шектен төмен кірістерді, активтерді және жұмысшылар санын қолдайтын фирмалар. Мұндай типтегі фирмалар көбінесе дамушы және дамыған экономикалардың «жүрек соғысы» болып саналады. Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымының (ЭЫДҰ) мәліметтері бойынша, дамушы елдердегі көптеген адамдар шағын және орта бизнесте жұмыс істейді, бұл елдердегі жалпы жұмыспен қамтудың шамамен 45%-ы және ЖІӨ-нің 33%-ын құрайды [6]. Pedraza J.M.(2021) зерттеуі бойынша дүние жүзіндегі көптеген бизнес үшін кәсіпкерлік дағдылардың, инновациялардың және жұмыспен қамтудың негізгі көзі болып табылады. ШОБ кәсіпорындары жұмыс орындарын құруға және жаһандық экономикалық дамуға маңызды үлес қосады, олар бүкіл әлем бойынша бизнестің 90%-ын және жұмыспен қамтудың 50%-дан астамын құрайды [7].

Қазақстанда кәсіпкерлік қызметті бағалау және кәсіпкерлікті дамыту бойынша отандық ғалымдар – Токсанова А., Жунусова Р.М., Зарубина В. Р., Ивойлова И.В. және басқалар қарастырды [8,9,10,11]. Қазақстан экономикасындағы ШОК үлесі ЖІӨ-нің 30,8%-ына жетіп, экономикалық белсенді халықтың жартысынан көбін (3,3 млн адам) жұмыспен қамтуды қамтамасыз ете отырып, орасан зор әлеуметтік функцияны орындайды. Ал осы сегментті қолдау республикадағы негізгі бағыттардың бірі болып табылады. Сонымен қатар, шағын және орта кәсіпкерліктің салалық құрылымында соңғы он жылда ауыл шаруашылығында құлдырау байқалады. Ауыл шаруашылығы саласындағы кәсіпорындар санының үлес салмағы мен жұмыспен қамтылғандар саны айтарлықтай қысқарған [9]. Шағын және орта бизнестің дағдарыс кезіндегі жағдайы, шағын және орта бизнестің қызметін қаржыландырудың жаңа бағыттары бойынша Мухамедьярова-Левина Т.Т., Джусупова А.М. және басқалар зерттеу жасаған [12,13].

Зерттеудің жаңашылдығын негіздесек, қазіргі таңда отандық әдебиеттерде Түркістан облысының экономикасында кәсіпкерліктің үлесін нақты қарастырып, талдаған

зерттеулер жоқ. Сол себепті бұл мақала отандық әдебиетке үлес қосады. Сонымен қатар шағын және орта кәсіпкерліктің облыс экономикасындағы үлесін бағалау бұл саладағы қолдаулар мен мемлекеттік және облыстық салалық бағдарламаларды іске асыруға оң әсерін тигізеді.

Классиктер мен замандастардың ғылыми еңбектерін ретроспективті талдау шағын және орта кәсіпкерліктің дамуын қолдау және басқару саласында зерттеулер жүргізу мүмкіндігі мен қажеттілігі туралы қорытынды жасауға, дамуды бағалау факторларының бірыңғай жүйесіне ақпарат беруге мүмкіндік береді.

■ Материалдар мен әдістер

Шағын және орта кәсіпорындар нарықты экономикалық себептерге байланысты ірі компаниялар өндімейтін тауарлар мен қызметтерді өндіреді. Мұндай қызметтерсіз көптеген кәсіпорындар өндірісті сапалы және заманауи деңгейде жүргізе алмас еді, бұл кәсіпорындарды мемлекеттік деңгейде қолдау нысандары мен бағыттарының үнемі кеңеюіне және жаңартылуына әкеледі. Бүгінде Түркістан облысында шағын және орта кәсіпкерлік қалыптасқан экономикалық сала болып саналады. Шағын кәсіпорындар халықтың едәуір бөлігін жұмыс орындарымен қамтамасыз етеді және тауарлар мен қызметтердің кең спектрін жасайды және бюджетке салық түсімдерінің айтарлықтай бөлігін қамтамасыз етеді. Өңірдегі шағын және орта кәсіпкерліктің даму серпіні экономиканың осы секторының дамуындағы оң үрдістерді көрсетеді [14].

Зерттеудің теориялық және әдіснамалық негізі отандық және шетелдік ғалымдардың ғылыми еңбектері және ШОК бойынша Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының статистикалық есептері болып табылады. Мақалада талдау, индукция және дедукция, салыстырмалы және графикалық талдау және т.б. әдістер қолданылды.

■ Нәтижелер мен пікірталас

2023 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша Қазақстан Республикасында тіркелген ШОК субъектілерінің жалпы саны 2026527 бірлікті құраған. ШОК субъектілерінің жалпы санында дара кәсіпкерлердің үлесі 67,9%-ды, шағын кәсіпкерліктегі заңды тұлғалар – 18,7%-ды, шаруа немесе фермер қожалықтары – 13,2%-ды, орта кәсіпкерліктегі заңды тұлғалар – 0,2%-ды құрайды (1-кесте). Өңірлер бойынша тіркелген ШОК субъектілерінің саны бойынша Алматы облысы көш бастап тұр. Еліміздегі шағын және орта кәсіпкерліктің даму деңгейінің жоғарғы көрсеткіші Алматы қаласының болуы, барлық бизнес түрлерінің шоғырлануы, сондай-ақ әлемдік деңгейдегі қаржы орталығы ретінде қалыптасуымен және Қазақстанның бұрынғы астанасы болуымен қатар тұрғындардың саны 2млн 175 мың адамды құраумен байланыстырамыз. ШОК субъектілерінің тіркелуі бойынша екінші орынды Астана қаласы иеленсе, Түркістан облысы үшінші орында. Түркістан облысындағы тіркелген ШОК субъектілерінің жалпы саны 2023 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша 188186 бірлікті құрайды. Оның ішінде шағын және орта кәсіпкерліктегі заңды тұлғалардың үлесі - 7%, ал дара кәсіпкерлер мен шаруа немесе фермер қожалықтарының үлесі 93%-ды құрайды.

1-кесте. Қазақстан өңірлерінде тіркелген ШОК субъектілері (2023 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша)

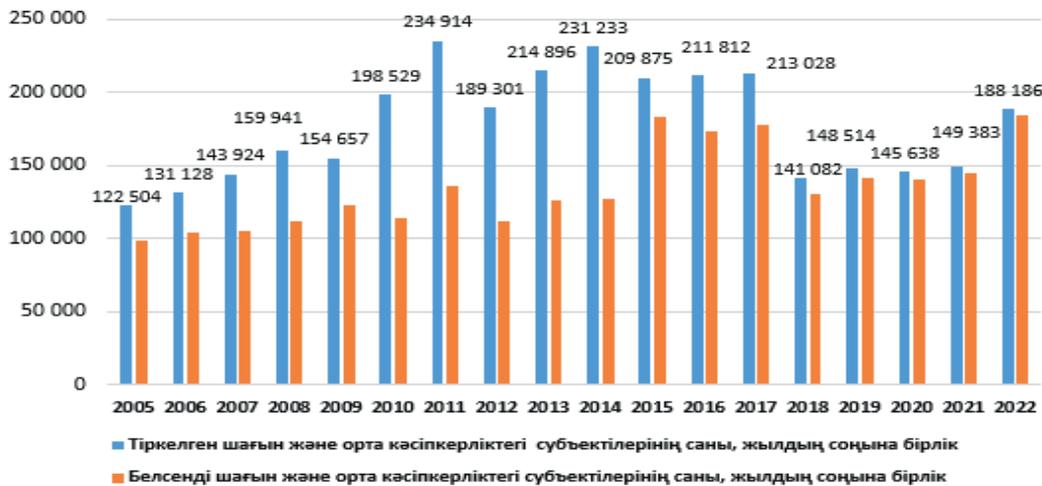
Атауы	Барлығы	Оның ішінде			
		шағын кәсіпкерліктегі заңды тұлғалар	орта кәсіпкерліктегі заңды тұлғалар	дара кәсіпкерлер	шаруа немесе фермер қожалықтары
Қазақстан Республикасы	2 026 527	438 403	3 032	1 336 490	248 602

Атауы	Барлығы	Оның ішінде			
		шағын кәсіпкерліктегі заңды тұлғалар	орта кәсіпкерліктегі заңды тұлғалар	дара кәсіпкерлер	шаруа немесе фермер қожалықтары
Абай	54 845	5 993	53	38 765	10 034
Ақмола	59 846	11 489	127	41 417	6 813
Ақтөбе	90 622	16 785	98	64 666	9 073
Алматы	126 343	15 626	151	82 605	27 961
Атырау	69 332	12 021	131	53 608	3 572
Батыс Қазақстан	58 546	9 724	93	40 097	8 632
Жамбыл	106 194	11 749	54	70 611	23 780
Жетісу	59 523	5 782	52	33 847	19 842
Қарағанды	104 175	24 484	183	70 313	9 195
Қостанай	65 125	11 236	159	47 044	6 686
Қызылорда	71 823	8 414	65	49 539	13 805
Маңғыстау	81 619	14 101	119	63 850	3 549
Павлодар	58 274	14 758	111	38 473	4 932
Солтүстік Қазақстан	36 305	8 248	120	23 050	4 887
Түркістан	188 186	13 142	62	100 627	74 355
Ұлытау	18 760	1 983	17	13 263	3 497
Шығыс Қазақстан	68 753	12 156	125	47 447	9 025
Астана қаласы	232 081	86 301	265	144 372	1 143
Алматы қаласы	353 766	129 873	891	220 657	2 345
Шымкент қаласы	122 409	24 538	156	92 239	5 476

Дереккөз: [15] негізінде авторлар құрастырған.

Түркістан облысындағы тіркелген және белсенді ШОК субъектілерінің 2005-2022 жылдар аралығындағы динамикасы төмендегі суретте көрсетілген (1-сурет). Түркістан облысы бойынша тіркелген және белсенді шағын кәсіпкерлердің саны бойынша 2005 жылы тіркелген кәсіпкерлердің саны 122504 бірлікті, ал белсенді кәсіпкерлер саны 98339 бірлікті құрады. 2005 жылдың көрсеткішін салыстыра келе, тіркелген кәсіпкерлердің 24165 бірлігі тіркелген, алайда белсенді жұмыс жасамаған. Бұл көрсеткішпен 2005жылы облыстағы белсенді кәсіпорындардың тіркелген кәсіпорындардағы үлесі 80%-ды құрайды. Облыстағы тіркелген кәсіпорындардың саны 2006 жылы 131128 бірліктен бастап, 2010 жылы 198529 бірлікті құрап, өсу қарқынын көрсетеді. Түркістан облысы бойынша тіркелген шағын және орта кәсіпкерліктің ең жоғары көрсеткіші 2011 жылы 234914 бірлікті құраған. Кестедегі мәліметтер негізінде 2011 жылы шағын және орта кәсіпкерліктің тіркелгендер санынан, белсенді кәсіпорындардың саны өте төмен көрсеткішке ие. 2018 жылдан шағын және орта бизнес өкілдерінің тіркелген саны 141082 бірлікті құрады. 2018 жылдан 2021 жылға дейін, тіркелген бизнес өкілдерінің саны мен белсенді шағын және орта кәсіпкерлердің санында тұрақтылық үрдісі байқалады. 2022 жылдың соңында Түркістан облысында тіркелген ШОК субъектілерінің жалпы саны 188186 бірлікті құраса, оның ішінде 184579 бірлік ШОК субъектілері белсенді жұмыс жасайды. Белсенді ШОК субъектілері санының динамикасында да жалпы оң динамика бар. Тіркелгендердің арасында жұмыс істеп тұрған ШОК субъектілерінің үлесі 98%-ды құрайды, бұл 2021 жылмен салыстырғанда

2%-ға жоғары. Динамиканың өсуі жеке кәсіпкерліктің біздің елдегі қолайлы бизнес-климатпен сипатталатын экономикалық белсенді халық үшін неғұрлым жаппай қызмет түрі ретінде сипатталатынын көрсетеді.

1-сурет. Түркістан облысындағы тіркелген және белсенді ШОК субъектілерінің динамикасы (бірлік)

Дереккөз: [15] негізінде авторлар құрастырған.

Жалпы Түркістан облысы бойынша жұмыс істеп тұрған ШОК субъектілердің 184579 бірлікті құрайды. Соның ішінде шағын кәсіпкерліктегі заңды тұлғалар 11719 бірлікті, орта кәсіпкерлікті жүргізетін заңды тұлғалар 62 бірлікті құрайды. Дара кәсіпкерлер 98369 бірлікті құраса, шаруашылық жүргізетін фермерлер саны 74 мыңнан астам. Түркістан облысындағы ШОК субъектілерінің аудандар бойынша бөлінісін 2-кестеден көруге болады. Облыстағы ШОК субъектілерінің 50%-ға жуығы Сарыағаш, Жетісай, Түркістан қаласы, Сайрам және Ордабасы аудандарында орналасқан. Облыс бойынша, алғашқы орында Сарыағаш ауданы, бұл жердегі ШОК субъектілерінің саны 20 079 бірлікті құрайды. Соның ішінде шағын кәсіпкерлік айналыстан заңды тұлғалар саны 1219 бірлік, орта кәсіпкерлердің саны 5, дара кәсіпкерлердің саны 12630 бірлікті құрайды. Сарыағаш ауданында фермерлік шаруашылықпен айналысатын кәсіпкерлер саны 6225 бірлікті құрайды және бұл көрсеткіш Жетісай ауданымен салыстырғанда төмен. Түркістан облысы бойынша, Сарыағаш ауданының шағын және кәсіпкерлік үлесі бойынша 10,88% құрайды. Жетісай ауданы облыс бойынша, екінші орында, жалпы үлесі 10,47% құрайды.

Облыс бойынша, Жетісай ауданында жалпы кәсіпкерлердің саны 19 319 бірлікті құрайды, соның ішінде шағын кәсіпкерлікпен айналыстан заңды тұлғалардың саны 830, ал орта кәсіпкерлікпен айналысатын заңды тұлғалардың саны аз барлығы 2 бірлікті құрайды. Жетісай ауданы бойынша көрсеткіштерді саралай келе, шағын кәсіпкерлікпен айналысатын кәсіпкерлердің саны көп, ал орта кәсіпкерлікпен айналысатын кәсіпкерлер саны өте аз екенін көрсетеді. Аудан бойынша дара кәсіпкерлердің саны 8 327 бірлікті құрайды. Аудан бойынша шағын кәсіпкерлер мен дара кәсіпкерлердің санын артқанын көреміз. Сонымен қатар облыс бойынша Жетісай ауданы, фермерлік шаруашылық жүргізетін кәсіпкерлер саны бойынша, алдыңғы қатарда 10 160 бірлікті құрайды. Облыстағы ауыл шаруашылығына қолайлы аудан болғандықтан, мал шаруашылығы мен егін шаруашылығының үлесінің басымдылығымен байналыстарымыз. Сонымен қатар Түркістан облысы, Қазақстан республикасы бойынша, мақта өсіретін жалғыз аймақ, ал облыстағы мақтаның 70 пайызы Жетісай ауданында өсіріледі. Сонымен қатар, бақша өнімдерін өндіруде, аудан алғашқы үштікке кіреді.

Облыстың орталығы Түркістан қаласында орналасқан жалпы ШОК субъектілерінің саны 18581 бірлікті құрайды. Соның ішінде шағын және орта кәсіпкерліктегі заңды тұлғалардың саны 1602 бірлікті құрайды. Түркістан қаласындағы дара кәсіппен айналыстан кәсіпкерлер саны 16 444 бірлікті құраса, фермерлік шаруашылықпен айналыстан

кәсіпкерлердің саны 535 бірлікті құрайды.

Түркістан облысында шағын және орта кәсіпкерліктің аудан бойынша бөлінісі бойынша, ең төменгі көрсеткіш Созақ ауданына тиесілі, барлық кәсіпкерлердің саны 4508 бірлікті құрайды. Аудандағы орта кәсіпкерлік саны 270, орта кәсіпкерлікпен айналыстан кәсіпкерлер саны 2, ал дара кәсіпкерлер саны мыңнан астам. Жалпы алғанда Созақ ауданының облыстағы үлесі небәрі 2,44%-ды құрайды. Мұндай көрсеткіштердің орын алуын, кәсіпкерлердің аудандар бойынша бөлінісінде ең төменгі орында болуы, ауданның теріскей орналасуымен, халқының санының аздығымен, тұрғындардың ауылдарға орналасуымен сипаттауға болады.

2-кесте. Жұмыс істеп тұрған ШОК субъектілердің аудандар бойынша бөлінісі

	Барлығы	оның ішінде				Облыс бойынша аудандардың үлесі (%)
		шағын кәсіп. заңды тұлғалар	орта кәсіп. заңды тұлғалар	дара кәсіпкерлер	шаруа немесе фермер қ.	
Түркістан облысы	184579	11719	62	98639	74159	100
Сарыағаш	20079	1219	5	12630	6225	10.88
Жетісай	19319	830	2	8327	10160	10.47
Түркістан қ.	18581	1589	13	16444	535	10.07
Сайрам	18454	1223	15	9075	8141	10.00
Ордабасы	13304	892	7	6176	6229	7.21
Қазығұрт	12368	852	1	6189	5326	6.70
Мақтаарал	11840	458	-	3442	7940	6.41
Келес	10657	393	1	5005	5258	5.77
Шардара	10148	398	1	3854	5895	5.50
Төлеби	9017	587	6	5084	3340	4.89
Түлкібас	8685	459	2	4619	3605	4.71
Кентау қ.	5825	387	1	4862	575	3.16
Отырар	5817	712	3	2238	2864	3.15
Арыс қ.	5653	660	3	3998	992	3.06
Сауран	5258	229	-	1609	3420	2.85
Бәйдібек	5066	561	-	2029	2476	2.74
Созақ	4508	270	2	3058	1178	2.44

Дереккөз: [15] негізінде авторлар құрастырған.

Түркістан облысындағы экономикалық қызмет түрлері бойынша ШОК субъектілерінің бағытын саралай келе (3-кесте), облыс бойынша басымдылық ауыл, орман және балық шаруашылығының үлесінде, бұл бағытта барлық кәсіпкерлердің саны 83 790 бірлікті құрайды, соның ішінде шағын кәсіпкерлер 3519 бірлікті құрайды, орта кәсіпкерлердің саны 3, ал дара кәсіпкерлердің саны 6109 бірлікті құрайды. Ал ең жоғарғы көрсеткіш фермерлік шаруашылықпен айналысатын кәсіпкерлер облыс бойынша осы саланы қамтиды, барлық облыс бойынша, 74 159 бірлікті құрайды. Облыстағы ауыл шаруашылығы саласындағы шаруашылық жүргізу, өнімдерді қайта өңдейтін кәсіпкерлер ауыл, орман және балық шаруашылығы бойынша жұмыстар атқарады. Облыс бойынша шағын және орта кәсіпкерліктің тіркелуімен белсенді кәсіпкерлердің саны жағынан екінші орынды көтерме және бөлшек саудада сату, автомобильдерді және мотоциклдерді жөндеу саласы алады. Жалпы Түркістан облысы бойынша, осы бағытта кәсіпкерлердің саны 45 572 бірлікті құрайды, шағын кәсіпкерлердің саны 1778 бірлікті құрайды. Орта деңгейдегі кәсіпкерлердің саны 4, бұл деңгейде іріленген кәсіпорындардың саны аса көп емес, ал дара кәсіпкерлердің саны 43

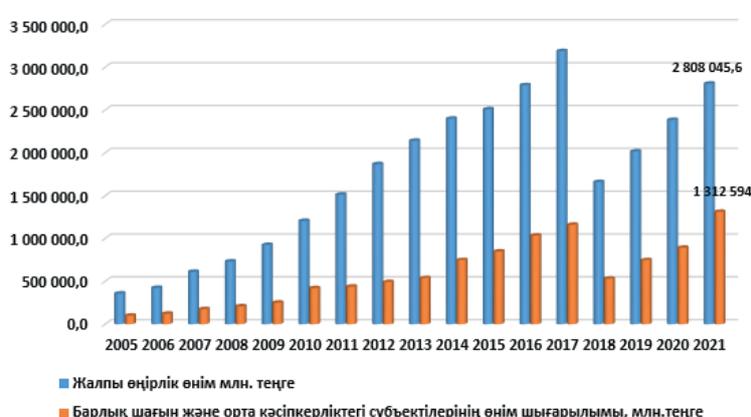
мыңнан астам. Жалпы алғанда Түркістан облысы бойынша белсенді кәсіпкерлер көтерме сауда мен бөлшек саудада басым болып табылады. Бұл мұндай бизнесте бастапқы шығындар айтарлықтай төмен және капиталдың жылдам айналымымен байланысты. Облыс бойынша кәсіпкерлердің саны бойынша, қазіргі таңда қызмет жасап тұрған кәсіпкерлер бойынша, үшінші орынды өнеркәсіп саласына тиесілі, осы саладағы кәсіпкерлердің жалпы 9111 бірлікті құрайды. Облыс бойынша ең төменгі көрсеткіш қаржы мен сақтандыру қызметтерінің еншісінде, 222 тіркелген кәсіпкерлерді құрайды. Сайып келгенде шағын және орта кәсіпкерліктің облыс бойынша өнім өндіру емес, қызмет көрсету саласы мен тұрмыстық заттарды жөндеу саласы бойынша салада басымдылық деңгейін көрсетеді.

3-кесте. Түркістан облысындағы экономикалық қызмет түрлері бойынша ШОК субъектілері (2023 жылғы 1 қаңтар, бірлік)

	оның ішінде				
	Барлығы	шағын	орта	дара	шаруа немесе фермер қ.
Түркістан облысы	184 579	11 719	62	98 639	74 159
Ауыл, орман және балық шаруашылығы	83 790	3 519	3	6 109	74 159
Өнеркәсіп	9 111	848	21	8 242	-
Тау-кен өндіру өнеркәсібі және карьерлерді қазу	219	157	1	61	-
Өңдеу өнеркәсібі	8 680	559	18	8 103	-
Электр энергиясымен, газбен, бумен, ыстық сумен және ауаны кондициялаумен жабдықтау	74	47	1	26	-
Сумен жабдықтау; қалдықтарды жинау, өңдеу және жою, ластануды жою бойынша қызмет	138	85	1	52	-
Құрылыс	3 596	1 617	12	1 967	-
Көтерме және бөлшек саудада сату; автомобильдерді және мотоциклдерді жөндеу	45 572	1 778	4	43 790	-
Көлік және жинақтау	3 598	280	1	3 317	-
Тұру және тамақтану бойынша қызмет көрсету	2 563	104	1	2 458	-
Ақпарат және байланыс	554	139	1	414	-
Қаржы және сақтандыру қызметі	222	217	-	5	-
Жылжымайтын мүлікпен операциялар	3 169	174	2	2 993	-
Кәсіби, ғылыми және техникалық қызмет	1 356	347	1	1 008	-
Әкімшілік және қосалқы қызмет көрсету саласындағы қызмет	1 029	221	1	807	-
Білім беру	2 423	1 455	5	963	-
Денсаулық сақтау және халыққа әлеуметтік қызмет көрсету	1 108	366	10	732	-
Өнер, ойын-сауық және демалыс	490	63	-	427	-
Көрсетілетін қызметтердің өзге де түрлерін ұсыну	25 998	591	-	25 407	-

Дереккөз: [15] негізінде авторлар құрастырған.

ШОК санының өсуімен қатар олардың Қазақстанның ұлттық экономикасына қосатын үлесі де өсуде және Қазақстандағы шағын және орта кәсіпкерлікті дамытудың негізгі көрсеткіштерінің бірі оның елдің жалпы ішкі өніміндегі үлесі болып табылады [9]. Ал Түркістан облысындағы ШОК субъектілерінің облыстың жалпы өңірлік өніміне (ЖӨӨ) қосқан үлесін бағалау үшін келесі суретті қарастырайық (2-сурет). 2005 жылдан 2010 жылға дейін жалпы облыстың өңірлік өнімі төмен көрсеткішке ие. 2005 жылы облыстың ЖӨӨ көлемі 358 млрд теңгені құраса, 2010 жылы бұл көрсеткіш 1,2 трлн теңгені құраған. Ал облыстағы ШОК субъектілерінің облыстың ЖӨӨ-індегі үлесі 2010 жылға дейін төмен деңгейде. 2005 жылы бұл көрсеткіш шамамен 28%-ды құраса, 2010 жылы 27%-ды құраған. 2010 жылдан бастап өңірдегі шағын және орта кәсіпкерлердің санының артуымен, белсенділігінің нығайуымен, өңірлік өнімдегі үлесі артуда. 2021 жыл соңына қарай облыстың жалпы өнімі 2,8 трлн теңгені құраса, оның ішінде ШОК субъектілерінің өнім шығарылымы 1,3 трлн теңгені құраған. Бұл жалпы өңірлік өнімнің 46,7% құрайды. Түркістан облысы бойынша жалпы өңірлік өнімнің жартысына жуық көлемін шағын және орта кәсіпкерліктің еншісінде.

2-сурет. ШОК субъектілерінің Түркістан облысының ЖӨӨ-ге қосқан үлесі
 Дереккөз: [15] негізінде авторлар құрастырған.

Түркістан облысындағы ШОК субъектілерінің ЖӨӨ-дегі үлесін бағалау үшін басқа облыстармен салыстыру, өндіріс көлемі бойынша аймақтарды бөлу және аймақтағы белсенді субъектілердің үлесін талдау маңызды [11]. 4-кестеде ұсынылған критерийлер бойынша мәліметтер келтірілген. 4-кесте Атырау және Алматы облысы мен Астана қаласында кәсіпкерліктің қарқынды дамуы көрсетілген. Түркістан облысы белсенді ШОК үлесі бойынша көш бастап тұрғанымен өнім шығару бойынша аутсайдер болып табылады. ШОК-ға шаққандағы өндірістің ең төменгі деңгейі осы аймақта. Қазіргі заманғы даму жағдайында өндірілетін өнім көлемін айтарлықтай арттыруды қамтамасыз ету үшін еліміздің барлық өңірлерінде шағын және орта кәсіпкерлікті белсендіру қажет. Сондай-ақ 4-кестеде Қазақстан Республикасының облыс және мегаполис қалаларының бір ШОК-ға шаққандағы өнім көлемі көрсетілген. Ең белсенді бір ШОК-ға шаққандағы өнім өндіру бойынша бірінші орында Атырау қаласы 72,13 млн. теңгені құрайды. Атырау қаласының еліміз бойынша көшбастауы, негізінен мұнай-газ өндіретін кәсіпорындардың осы қалаға шоғырлануымен түсіндіруге болады. Бір ШОК-ға шаққандағы өнім көлемі бойынша Алматы қаласы 50,46 млн.теңгені құрайды, Алматы қаласының Атырау қаласынан кейінгі екінші орын алуын, қаланың қаржылық орталық болуымен, тұрғындардың санының болуымен байланыстыруға болады. Үшінші орында Астана қаласы бір ШОК-ға шаққанда 49,77 млн.теңге көлемінде өнім өндіреді. Шымкент қаласы бір ШОК-ға шаққанда 20,22 млн теңгенің өнімін өндіреді. Түркістан облысындағы бір ШОК-ға шаққанда өнім көлемі 9,07 млн теңгені құрап, салыстырмалы түрде төмен көрсеткішке ие. Осы көлемді ұлғайту үшін Түркістан облысындағы ШОК-дардың экспорттық әлеуетін арттырып, өндіретін өнімдерін диферсификациялау қажет. Сонымен қатар дара кәсіпкерлердің айналым капиталын арттыру үшін ірілендіру қажет.

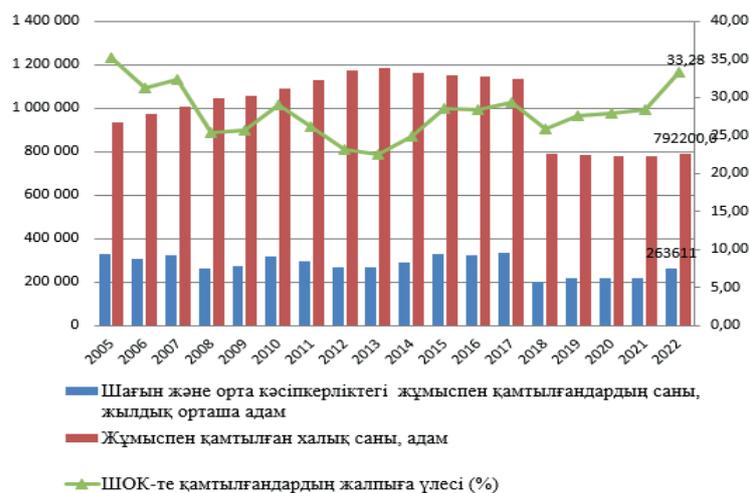
4-кесте. Қазақстанның өңірлеріндегі өндіріс көлемі және белсенді субъектілер үлесі (2021 жыл)

Облыстың атауы	Бір ШОК-ға шаққандағы өнім көлемі, млн.теңге	Белсенді ШОК үлесі (%)
Ақмола	21,98	88,26
Ақтөбе	20,45	87,38
Алматы	19,90	86,22
Атырау	72,13	87,41
Батыс Қазақстан	37,96	86,76
Жамбыл	11,70	81,85
Қарағанды	21,67	87,41
Қостанай	27,26	90,29
Қызылорда	8,93	89,62
Маңғыстау	29,05	87,86
Павлодар	23,61	87,51
Солтүстік Қазақстан	30,21	88,25
Түркістан	9,07	96,92
Шығыс Қазақстан	17,34	87,12
Нұр-Сұлтан қаласы	49,77	85,30
Алматы қаласы	50,46	69,66
Шымкент қаласы	20,22	82,86
Қазақстан Республикасы	29,30	84,48

Дереккөз: [15] негізінде авторлар құрастырған.

Шағын және орта кәсіпкерлік секторы халықтың басым бөлігін жұмыспен қамтуды қамтамасыз етеді, сонымен қатар мемлекеттің саяси және әлеуметтік тұрақтылығын қамтамасыз ететін «орта таптың» негізін құрайды [16, 17]. Төмендегі 3-суретте Түркістан облысындағы жалпы жұмыспен қамтылған халық саны мен оның ішінде ШОК субъектілеріндегі жұмыспен қамтылған халықтың саны көрсетілген. 2005 жылы облыс көлемінде жалпы жұмыспен қамтылған халықтың саны 937600 адам болса, оның ішінде ШОК субъектілеріндегі жұмыспен қамтылған халықтың саны 330102 адамды құраған. ШОК субъектілеріндегі жұмыспен қамтылғандардың жалпы жұмыспен қамтылған халық санына үлесі 35%. Бұл көрсеткіш 2010 жылға дейін тұрақты өзгеріссіз қалды деуге болады.

ШОК субъектілерінде жұмыспен қамтылғандар саны 2011 жылы жалпы жұмыспен қамтылған халық санына үлесі 28,96%-ды, ал 2012 жылы 23,08%-ды құраған. Аталған көрсеткіш 2015 жылы 28,44%-ды құраған. 2017 жылы облыс құрамындағы Шымкент қаласының Қазақстан Республикасындағы үшінші мегаполис болуына байланысты облыс орталығы Түркістан қаласына көшірілді. Осының негізінде экономикалық тұрғыдан біршама көрсеткіштер төмендеді. Атап айтқанда облыс деңгейіндегі жұмыспен қамтылған халықтың саны да азайды. Бұл көрсеткіш 3-суретте көрсетілген. 2017 жылы облыстағы жұмыспен қамтылған халық саны 1 млн.нан астам болса, 2018 жылы бұл көрсеткіш 30%-ға төмендеген. 2022 жылы ШОК субъектілерінде жұмыспен қамтылғандардың жалпы жұмыспен қамтылған халық санына үлесі 33,28%-ды құрады. Жалпы алғанда 2018 жылдан бастап Түркістан облысы бойынша, шағын және орта кәсіпкерлікте жұмыспен қамтылғандардың саны артуда.

3-сурет. Түркістан облысында жалпы және ШОК субъектілерінде жұмыспен қамтылғандардың саны

Дереккөз: [15] негізінде авторлар құрастырған.

■ Қорытынды

Бұл мақалада Түркістан облысының экономикасындағы шағын және орта кәсіпкерліктің үлесі бағаланды. Түркістан облысындағы шағын және орта кәсіпкерліктің жай-күйін зерделеу негізінде өңірдегі кәсіпорындар саны жыл сайын артып келеді деген қорытынды жасауға болады. Сонымен қатар Түркістан облысының ЖӨӨ көлеміндегі шағын және орта кәсіпкерлік үлесінің артуы да байқалады. Түркістан облысындағы ШОК субъектілері ЖӨӨ-нің 46,7%-ын өндіреді. Облыста бір ШОК-ға шаққандағы өнім көлемі орташа 9,07 млн.теңгені құрайды. Бұл көрсеткішті басқа облыстармен салыстырғанда Түркістан облысында 1 ШОК-ға шаққанда өнім көлемі төмен деңгейде. Шымкент қаласы бойынша бұл көрсеткіш 20,22 млн теңгені құрайды. Түркістан облысында ШОК субъектілерінің санының көп болуы бұл көлемді ұлғайтудағы ықпалының мардымсыздығын көрсетеді. Түркістан облысы бойынша өндірілген өнімнің көлемін арттыру үшін ШОК субъектілерінің экспорттық әлеуетін арттырып, өндіретін өнімдерінің түрлерін көбейтіп, дайын өнімдерді ішкі және сыртқы нарықта тұтынуын қамтамасыз ету қажет. Сонымен қатар Түркістан облысында шағын және орта кәсіпкерлікті дамытуда мемлекет тарапынан қолдау көрсету қажет. Шағын кәсіпкерлерді айналысатын кәсібіне байланысты бірігуіне ықпал жасалуы қажет. Түркістан облысында тіркелген кәсіпкерлердің белсенділігін арттыру үшін кәсіптендіру бағытында қайта даярлау, жаңа кәсіпті меңгеру, мамандануға оқыту жұмыстарына, облыстық бюджеттен қаражат қарастырылуы шарт. Түркістан облысының экспорттық әлеуетін арттыру үшін көршілес Өзбекстан, Қырғызстан елдерінің кәсіпорындарымен біріккен орта кәсіпкерлікті жандандыруды қолға алу қажет. Еліміздегі басқа облыстарға қарағанда Түркістан облысында халық саны көп. 2023 жылдың 1 тамызында деректерге сүйенсек, 2134,8 мың адамды құрайды. Шағын және орта кәсіпкерлердің айналым капиталын арттыруға облыстық деңгейде түсіндірме жұмыстарын жүргізу қажет. Сондай-ақ Түркістан облысында шығарылатын өнімдерді брендге айналдыру үшін, шағын және орта кәсіпкерлерге өнімінің өндірісін арттыруда қолдау қажет, жоспарлы жүзеге асыруына оң ықпал етуді қарастыру қажет.

Сонымен қатар, ШОБ-ты дамытудың кешенді шараларын әзірлеу мақсатында әлемнің неғұрлым табысты экономикаларының бар тәжірибесін ескеру қажет. Мемлекеттің жеке кәсіпкерлерге ақпараттық және маркетингтік көмегі оларға сату нарығын кеңейтуге және кірісті арттыруға көмектеседі. Бұл шара ШОБ өндіретін өнім көлемін едәуір арттырып, тұтастай алғанда елдің ЖІӨ дегі шағын және орта кәсіпкерліктің үлесін арттыруы мүмкін. Дамыған елдердің бәсекеге қабілетті және әртараптандырылған экономика құрудағы оң тәжірибесі бұл процесте шағын және орта кәсіпкерліктің негізгі орындардың бірін иеленетінін растайды.

■ Қаржыландыру көзі

Бұл зерттеу Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті тарапынан қаржыландырылды (грант №19680610).

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

- 1 Bellini F. et al. Business models innovation for sustainable urban mobility in small and medium-sized european cities //Management & Marketing. Challenges for the Knowledge Society. – 2019. – Т. 14. – №. 3. – С. 266-277.
- 2 Manzoor F., Wei L., Siraj M. Small and medium-sized enterprises and economic growth in Pakistan: An ARDL bounds cointegration approach //Heliyon. – 2021. – Т. 7. – №. 2.
- 3 Das D. K. Role of Micro, Small, and Medium Enterprises (MSMEs) in Economic Development of India //International Journal of Multidisciplinary Research and Explorer (IJMRE). – 2021. – Т. 1. – №. 1. – С. 1-7.
- 4 Susan S., Chris R. Business Continuity and Disaster Recovery for Small-and Medium-Sized Businesses //International Journal of Production Economics. – 2017. – Т. 5. – №. 3. – С. 451-478.
- 5 Jayaram J., Dixit M., Motwani J. Supply chain management capability of small and medium sized family businesses in India: A multiple case study approach //International Journal of Production Economics. – 2014. – Т. 147. – С. 472-485.
- 6 Liberto D. Small and Mid-size Enterprise (SME). Investopedia. – 2020.
- 7 Pedraza J. M. The micro, small, and medium-sized enterprises and its role in the economic development of a country //Business and Management Research. – 2021. – Т. 10. – №. 1. – С. 33.
- 8 Токсанова А. и др. Косвенные меры поддержки инновационного предпринимательства //Экономика и статистика. – 2019. – №. 1. – С. 109-115.
- 9 Жунусова Р. М. Государственная поддержка развития малого и среднего предпринимательства в Казахстане //Государство. Бизнес. Общество. Цифровая среда: траектория взаимодействия от теории к практике. – 2021. – С. 176-178.
- 10 Ивойлова И. В. Особенности малого и среднего предпринимательства в Республике Казахстан //Экономика и бизнес: теория и практика. – 2021. – №. 3-1. – С. 211-215.
- 11 Зарубина В. Р., Зарубин М. Ю. Оценка развития малого и среднего предпринимательства в республике Казахстан на основе интегрального индекса //Central Asian Economic Review. – 2020. – Т. 2. – №. 131. – С. 197.
- 12 Мухамедьярова-Левина Т. Т., Селезнева И. В., Сигаев Е. А. Новые направления фондирования деятельности субъектов малого и среднего предпринимательства в Казахстане //Вестник университета «Туран». – 2021. – №. 1. – С. 91-96.
- 13 Джусупова А. М., Хаджиева Г. У. Малое и среднее предпринимательство в условиях кризиса в Казахстане //Вестник университета «Туран». – 2022. – №. 3. – С. 223-234.
- 14 Мунасипова М. Е., Асанова А. С., Тилеуова С. Инструменты финансовой поддержки субъектов малого и среднего бизнеса в Туркестанской области // Научные исследования молодых учёных: сборник статей. – 2020. – С. 37.
- 15 Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы (2023). Салалар бойынша ресми статистика, [Электронды ресурс] URL: <https://old.stat.gov.kz/official/industry> Қол жеткізу күні: 16.08.2023
- 16 Pedraza J. M. The micro, small, and medium-sized enterprises and its role in the economic development of a country //Business and Management Research. – 2021. – Т. 10. – №. 1. – С. 33.
- 17 Južnik Rotar L., Kontošić Pamić R., Bojnec Š. Contributions of small and medium enterprises to employment in the European Union countries //Economic research-Ekonomska istraživanja. – 2019. – Т. 32. – №. 1. – С. 3296-3308.

REFERENCES:

- 1 Bellini F. et al. Business models innovation for sustainable urban mobility in small and medium-sized european cities //Management & Marketing. Challenging for the Knowledge Society. – 2019. – Т. 14. – №. 3. – С. 266-277.
- 2 Manzoor F., Wei L., Siraj M. Small and medium-sized enterprises and economic growth in Pakistan: An ARDL bounds cointegration approach //Heliyon. – 2021. – Т. 7. – №. 2.
- 3 Das D. K. Role of Micro, Small, and Medium Enterprises (MSMEs) in Economic Development of India //International Journal of Multidisciplinary Research and Explorer (IJMRE). – 2021. – Т. 1. – №. 1. – С. 1-7.
- 4 Susan S., Chris R. Business Continuity and Disaster Recovery for Small-and Medium-Sized Businesses //International Journal of Production Economics. – 2017. – Т. 5. – №. 3. – С. 451-478.
- 5 Jayaram J., Dixit M., Motwani J. Supply chain management capability of small and medium sized family businesses in India: A multiple case study approach //International Journal of Production Economics. – 2014. – Т. 147. – С. 472-485.
- 6 Liberto D. Small and Mid-size Enterprise (SME). Investopedia. – 2020.
- 7 Pedraza J. M. The micro, small, and medium-sized enterprises and its role in the economic development of a country //Business and Management Research. – 2021. – Т. 10. – №. 1. – С. 33.
- 8 Toksanova A. i dr. Kosvennye mery podderzhki innovacionnogo predprinimatel'stva //Jekonomika i statistika. – 2019. – №. 1. – S. 109-115.
- 9 Zhunusova R. M. Gosudarstvennaja podderzhka razvitija malogo i srednego predprinimatel'stva v Kazahstane //Gosudarstvo. Biznes. Obshhestvo. Cifrovaja sreda: traektorija vzaimodejstvija ot teorii k praktike. – 2021. – S. 176-178.
- 10 Ivojlova I. V. Osobennosti malogo i srednego predprinimatel'stva v Respublike Kazahstan //Jekonomika i biznes: teorija i praktika. – 2021. – №. 3-1. – S. 211-215.
- 11 Zarubina V. R., Zarubin M. Ju. Ocenka razvitija malogo i srednego predprinimatel'stva v respublike Kazahstan na osnove integral'nogo indeksa //Central Asian Economic Review. – 2020. – Т. 2. – №. 131. – S. 197.
- 12 Muhamed'jarova-Levina T. T., Selezneva I. V., Sigaev E. A. Novye napravlenija fondirovanija dejatel'nosti sub#ektov malogo i srednego predprinimatel'stva v Kazahstane //Vestnik universiteta «Turan». – 2021. – №. 1. – S. 91-96.
- 13 Dzhusupova A. M., Hadzhieva G. U. Maloe i srednee predprinimatel'stvo v uslovijah krizisa v Kazahstane //Vestnik universiteta «Turan». – 2022. – №. 3. – S. 223-234.
- 14 Munasipova M. E., Asanova A. S., Tileuova S. Instrumenty finansovoj podderzhki sub#ektov malogo i srednego biznesa v Turkestanskoj oblasti // Nauchnye issledovanija molodyh uchjonyh: sbornik statej. – 2020. – S. 37.

15 Qazaqstan Respublikasy Strategialyq josparlaw jäne reformalar agenttigi Ûlttyq statistika bürosy (2023). Salalar boiynşa resmi statistika, [Elektronnyy resurs] URL: <https://old.stat.gov.kz/official/industry> Qol jetkizu küni: 16.08.2023

16 Pedraza J. M. The micro, small, and medium-sized enterprises and its role in the economic development of a country //Business and Management Research. – 2021. – Т. 10. – №. 1. – С. 33.

17 Južnik Rotar L., Kontošić Pamić R., Bojncic Š. Contributions of small and medium enterprises to employment in the European Union countries //Economic research-Ekonomska istraživanja. – 2019. – Т. 32. – №. 1. – С. 3296-3308.

ОЦЕНКА ВКЛАДА МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В ЭКОНОМИКУ ТУРКЕСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ

Сыздықова А.О.*

PhD, доцент

Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмета Ясави
г.Туркестан, Республика Казахстан
E-mail: aziza.syzdykova@ayu.edu.kz
ORCID: 0000-0002-1377-0026

Азретбергенова Г.Ж.

кандидат экономических наук, профессор

Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмета Ясави
г.Туркестан, Республика Казахстан
E-mail: gulmira.azretbergenova@ayu.edu.kz
ORCID: 0000-0002-9070-7055

Аннотация: В настоящее время предпринимательство является основным фактором экономического развития всех развитых стран. Отмечается, что доля малых и средних предприятий (МСП) в экономике страны, в частности, их доля в общей занятости, добавленной стоимости, инвестициях, налогах, экспорте и кредитах достигла значительного уровня. Если посмотреть на нынешнюю экономику стран мира, то почти 95-99% предприятий являются субъектами МСП. МСП обеспечивают 40-80% занятости, 30-70% валового внутреннего продукта, 30-60% инвестиций, 10-40% экспорта. Благодаря этим особенностям субъекты МСП составляют основу экономической и социальной структуры. Целью данной статьи является оценка доли малого и среднего бизнеса в экономике Туркестанской области. Прежде всего, в статье раскрыто экономическое значение малого и среднего бизнеса и определена его роль в экономике Туркестанской области (его доля в общем региональном продукте, занятость). В результате исследования были изучены и проанализированы особенности функционирования малого и среднего бизнеса в Туркестанской области. Для эффективного поиска, группировки, обработки и обобщения необходимого материала были использованы метод сбора информации и метод частичного абстрагирования. Изучение динамики экономических показателей сравнительным методом позволяет установить причинно-следственные связи.

Ключевые слова: малое и среднее предпринимательство, экономика, Туркестанская область, валовой региональный продукт, отрасль

ASSESSMENT OF THE CONTRIBUTION OF SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES IN THE ECONOMY OF TURKESTAN REGION

Syzdykova A.O.*

PhD, associate professor

Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University
Turkestan, Republic of Kazakhstan
E-mail: aziza.syzdykova@ayu.edu.kz
ORCID: 0000-0002-1377-0026

Azretbergenova G.Zh.

doctor of economics, professor

Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University
Turkestan, Republic of Kazakhstan
E-mail: gulmira.azretbergenova@ayu.edu.kz
ORCID: 0000-0002-9070-7055

Abstract: Nowadays, entrepreneurship is the main factor of economic development of all developed countries. The share of SMEs in the country's economy, in particular, in total employment, value added, investment, taxes, exports and loans, has reached a significant level. When we look at the current economies of countries in the world, almost 95-99% of enterprises consist of SMEs, 40-80% of employment, 30-70% of GNP, 30-60% of investments, 10-40% of exports. It is clearly determined that 100% of these products are carried out by SMEs. With these features, SMEs form the backbone of the economic and social order. The purpose of this article is to assess the share of small and medium-sized businesses in the economy of Turkestan region. First of all, the article revealed the economic significance of small and medium-sized business and determined its role in the economy of Turkestan region (its share in the total regional product, employment). As a result of the research, the peculiarities of the functioning of small and medium-sized businesses in the Turkestan region were studied and analyzed. During the analysis of the current situation and development of small and medium-sized enterprises in the Turkestan region, the method of information gathering and the method of partial abstraction were used to effectively search, group, process and generalize the necessary material. Studying the dynamics of economic indicators using the comparative method allows establishing causal relationships.

Keywords: small and medium entrepreneurship, economy, Turkestan region, total regional product, sector

MPHTI 06.52.13

DOI: <https://doi.org/10.55871/2072-9847-2023-61-4-170-183>**Успанова М.В.***PhD докторант
Карагандинский университет
Казпотребсоюза
г. Караганда, Казахстан
E-mail: maryana041188@mail.ru
ORCID: 0009-0008-7612-4292**Омарова А.Т.**ученый секретарь, PhD,
ассоциированный профессор
Карагандинский университет
им. академика Е. А. Букетова
г. Караганда, Казахстан
E-mail: ainuraphd@mail.ru
ORCID: 0000-0001-9808-4908**Сальжанова З.А.**профессор, доктор экономических наук
Карагандинский университет
Казпотребсоюза
г. Караганда, Казахстан
E-mail: satname@bk.ru
ORCID: 0000-0003-0763-3399**Накипова Г.Н.**профессор, доктор экономических наук
Карагандинский университет
Казпотребсоюза
г. Караганда, Казахстан
E-mail: nakipovage@mail.ru
ORCID: 0000-0001-6754-246X

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ

Аннотация: Изучение и решение проблем конкурентоспособности экономики имеет широкий общественный интерес, поскольку они непосредственно влияют на благосостояние государства, его граждан и его позицию в мировой экономике. Исследование конкурентоспособности экономики в сочетании с новыми теоретическими подходами позволяет более глубоко понять факторы, формирующие конкурентное преимущество страны, и разработать более точные инструменты для оценки и поддержки устойчивого развития экономики в условиях меняющейся мировой динамики. С учетом современных тенденций и происходящих макроэкономических условий функционирования отраслей необходима целесообразность совершенствования процессов и механизмов управления. Оценка конкурентоспособности экономики тесно связана с тем, насколько успешно МСБ реагирует на изменения внешних условий и сохраняет конкурентные преимущества в условиях цифровизации и технологических изменений, внося существенный вклад в повышение конкурентоспособности экономики РК.

Исследование такого рода имеет большое значение для понимания тенденций в мировой экономике, разработки более точных инструментов оценки и улучшения конкурентоспособности, а также для создания практических рекомендаций, способствующих устойчивому развитию новых технологий, экономической стабильности и способности МСБ конкурировать в условиях нестабильной экономической среды.

Ключевые слова: конкурентоспособность; экономика; малый и средний бизнес; интеграция; инновации; инвестиции; устойчивость.

■ Введение

Целью исследования является рассмотрение концептуальных основ и теоретических подходов к оценке конкурентоспособности МСБ, направленных на стабильное и устойчивое развитие экономики Казахстана в современных условиях путем создания стимулов для инноваций.

Автором была выдвинута гипотеза о том, что чем более развитой и зрелой является страна, тем с большей вероятностью именно предпринимательство становится движущей силой её экономики, способствуя конкурентоспособности. В связи с этим, автором было проведено прогнозирование показателя «Предприятия, имеющие инновации», предвидя его развитие на 2023-2024 годы.

Полученные прогнозы и модельные данные могут предоставить полезную информацию для принятия решений в сфере инновационного развития, а также служить основой .

для разработки стратегий улучшения конкурентоспособности предприятий в будущем.

Актуальность данного исследования состоит в том, что оно позволяет глубже понять взаимосвязь между уровнем развития и зрелости страны и ролью малого бизнеса в её экономике. Понимание того, что малый бизнес может стать движущей силой в экономиках развитых стран, имеет ряд важных импликаций:

1. Стратегическое планирование. Для развитых стран важно определить стратегии и меры по стимулированию малого бизнеса, учитывая его потенциал в качестве фактора роста и конкурентоспособности.

2. Поддержка предпринимательства. Исследование подчеркивает необходимость создания благоприятной среды для малых предприятий, включая доступ к финансированию, снижение бюрократических барьеров и обеспечение защиты прав собственности.

3. Инвестиции и инновации. Продвижение малого бизнеса может стимулировать инвестиции в новые технологии и инновации, что способствует росту экономической конкурентоспособности.

4. Уровень занятости. Развитие малого бизнеса способствует созданию новых рабочих мест, что важно для поддержания уровня занятости и социальной стабильности.

5. Региональное развитие. Малый бизнес может стать движущей силой в региональном развитии, способствуя распределению экономической активности и уменьшению неравенства.

6. Улучшение качества продукции. Конкуренция, создаваемая малыми предприятиями, может стимулировать улучшение качества продукции и услуг, что, в конечном итоге, способствует конкурентоспособности страны на мировом рынке.

Исследование конкурентоспособности экономики и новых теоретических подходов к её оценке является крайне актуальным в современном мире. В условиях глобализации и мировой экономической интеграции страны сталкиваются с жесткой конкуренцией на мировых рынках. Понимание, какие факторы делают экономику конкурентоспособной, становится важным для её успешного встраивания в мировую экономику. Быстрое развитие технологий и цифровая трансформация меняют способы производства и обмена товарами и услугами, а новые подходы к оценке конкурентоспособности отражают этот изменяющийся ландшафт.

Последствия глобальной пандемии создали значительные вызовы для экономик многих стран. Оценка конкурентоспособности стала более важной для восстановления экономического роста и устойчивости после кризиса, поэтому в современной экономике ключевую роль играют инновации и знания. Оценка конкурентоспособности должна учитывать способность экономики генерировать новые идеи и применять их на практике, поэтому важность социальной ответственности бизнеса и устойчивого развития делает необходимым включение социальных и экологических аспектов в оценку конкурентоспособности.

Экономическая конкурентоспособность привлекает инвесторов и партнёров для международного сотрудничества, позволяя определить потенциал для привлечения инвестиций и расширения сотрудничества. Исследование концептуальных основ и теоретических подходов к оценке конкурентоспособности МСБ не только актуально с экономической точки зрения, но и оправдано социально-экономическим воздействием на общество. В условиях быстро меняющейся экономической среды, оценка и улучшение конкурентоспособности МСБ становится важным моментом для адаптации к переменам и обеспечения их устойчивости.

Прогресс в развитии теоретических подходов и методов исследования конкурентоспособности экономики Республики Казахстан (РК) подразумевает определенные направления:

- расширение теоретических рамок для учета множества факторов, влияющих на конкурентоспособность, таких как инновации, качество инфраструктуры, человеческий

капитал и экологическая устойчивость;

- разработка комплексных индикаторов, учитывающих как экономические, так и социальные аспекты конкурентоспособности, чтобы создать более всесторонний подход к оценке;

- разработка методологий для оценки влияния цифровизации на конкурентоспособность, включая анализ цифровых инноваций и развития цифровой инфраструктуры;

- углубление в изучение инновационной деятельности в экономике РК, включая оценку инновационных практик, инвестиций в научно-исследовательский сектор и трансфера технологий в деятельности МСБ, которые играют ключевую роль в экономике, создавая рабочие места, способствуя инновационному развитию и обеспечивая стабильность рынка.

МСБ являются источником инноваций и технологического развития. Исследование концептуальных основ и теоретических подходов к оценке конкурентоспособности МСБ может способствовать разработке стратегий по стимулированию инноваций в этом сегменте бизнеса. Эти направления способствуют более глубокому и комплексному пониманию конкурентоспособности экономики РК и могут помочь определить стратегические пути для её укрепления и развития.

■ Литературный обзор

В современной среде конкурентоспособность приобретает значительное значение, проявляясь как способность эффективно конкурировать. Интерес к анализу экономического соперничества возникал в разные периоды развития экономической науки. Важно отметить, что особенно активно проблемы экономического соперничества исследовали ученые зарубежных экономических школ. Это свидетельствует о том, что данное явление особенно значимо для капиталистических отношений, где конкуренция за ресурсы производства играет важную роль. Такая обстановка обуславливает необходимость оценки соперников как количественно, так и качественно, что формирует понятие конкурентоспособности. Это понятие характеризуется скоростью роста производительности труда и другими экономическими показателями, которые превышают показатели конкурентов.

На сегодняшний день, в системе управления экономическим субъектом, конкурентоспособность занимает важное положение, становясь ключевой темой исследований на различных уровнях управления.

Концепция стратегического предпринимательства предсказывает, что интеграция возможностей и поведения, направленного на получение прибыли, приведет к инновациям. Страны, реализующие эффективную инновационную политику и соответствующие меры поддержки, демонстрируют высокий уровень экономического развития, достигая уровня конкурентоспособности в различных отраслях экономики.

Концепция конкурентоспособности тесно связана с основополагающей работой Майкла Портера и рассматривается как многоуровневая и многогранная идея (G.P. Pisano, 2017) [1], (Sölvell, 2015)[2], (P. Bhawsar, U. Chattopadhyay, 2015)[3], (Chikán et al., 2018)[4].

Конкурентоспособность на уровне фирмы была синонимом эффективности бизнеса в стратегическом управлении (Guerras-Martin et al., 2014)[5], когда были исследованы роль и влияние функциональных стратегий (например, областей управления производством и операциями). Определение и модель конкурентоспособности фирмы (ФК) и ее взаимосвязь с национальной конкурентоспособностью были разработаны Chikán A. Его определение взято в качестве отправной точки для изучения конкурентоспособности (M. Bayon, P. Aguilera, 2020)[6].

Периодические изменения в бизнес-среде привели к тому, что малым и средним предприятиям необходимо принять осуществимые стратегии, которые могут обеспечить их оперативность и чувствительность к меняющимся потребностям и сосредотачиваться на

принятии стратегий, ориентированных на общество с целью конкурентоспособности (Domi et al., 2020)[7]. Например, такие исследования, как Han et al. (2021) [8] и Setiyaji et al. (2022) [9] установили положительную взаимосвязь между клиентоориентированностью и эффективностью организации бизнеса, в то время как другие исследования, включая Husain et al. (2022) [10] и Manishimwe et al. (2022)[11] установили существенную отрицательную взаимосвязь между клиентоориентированностью и эффективностью организации бизнеса. Соответственно эти исследования дают четкое понимание о концептуальных подходах к исследованию конкурентоспособности МСБ, влияющих на развитие экономики.

В сегодняшнем турбулентном мире, находящемся под влиянием глобализации, инновации становятся ключевым фактором на рынке. Каждая экономика, если она хочет быть успешной и конкурентоспособной, должна уделять больше внимания технологическим инновациям, их созданию, передаче и сохранению, уделяя повышенное внимание ключевым направлениям в обеспечении устойчивости и улучшения позиций страны в конкурентной среде. Конкурентоспособность, знания, исследования и разработки инновационных технологий являются сегодня приоритетами каждой страны для обеспечения ее конкурентоспособности на мировом рынке товаров и услуг (Elena Širá, Roman Vavrek, Ivana Kravčáková Vozárová, Rastislav Kotulič, 2020)[12].

Именно, потребность в системном мониторинге конкурентоспособности МСБ объясняется обширным масштабом деятельности многочисленных экономических субъектов, осуществляющих свою деятельность в различных регионах РК. Этот мониторинг становится неотъемлемой частью стратегического управления экономикой, так как он предоставляет систематизированные данные, необходимые для выработки эффективных решений и политик, направленных на повышение конкурентоспособности МСБ. Мониторинг позволяет отслеживать уровень инноваций в МСБ, что важно для определения потребности в поддержке и развитии инновационных технологий.

Исследование данной темы позволяет не только расширить теоретическое понимание влияния предпринимательства на экономику развитых стран, но и предоставляет практические рекомендации для формирования эффективных политик и стратегий развития в рамках макроэкономической и социальной политики.

■ Материалы и методы

Исследование проведено с использованием следующих методов:

- системного подхода, рассматривая взаимосвязь и влияние различных элементов системы на общий результат. Системный подход в исследовании совершенствования МСБ как фактора развития экономики предполагает рассмотрение этого процесса как сложной системы, включающей в себя множество взаимосвязанных элементов и подсистем, позволяя выявить ключевые факторы, влияющие на его эффективность и развитие, а также может способствовать разработке более эффективных стратегий и политик, направленных на поддержку и развитие этого сектора экономики.

- сравнительного анализа в исследовании совершенствования МСБ как фактора развития экономики включает в себя систематическое сопоставление и оценку различных параметров и характеристик МСБ в разных контекстах, которые имеют значение для выявления передовых практик, успешных стратегий и общих принципов, адаптированных для поддержки и развития МСБ.

- методы моделирования и прогнозирования для представления различных сценариев и результатов становятся неотъемлемой частью стратегического планирования МСБ, позволяя им создавать более гибкие и устойчивые бизнес-модели, способные адаптироваться к переменам в окружающей среде;

- метод аналогии помогает извлекать ценные уроки из опыта успешных МСБ и применять их в конкретной ситуации, способствуя разработке более обоснованных стратегий и решений для совершенствования МСБ и их положительного влияния на экономику.

Исследование совершенствования МСБ имеет практическое значение, поскольку его результаты могут напрямую влиять на различные аспекты экономики и общества, способствуя устойчивому развитию.

■ Результаты и обсуждения.

Конкурентоспособность экономики – это способность страны или региона эффективно конкурировать на мировом рынке, создавая, производя и экспортируя товары и услуги высокого качества по конкурентоспособным ценам. Усиление актуальности исследования концептуальных основ и теоретических подходов к оценке конкурентоспособности малых и средних предприятий (МСБ) может быть обосновано следующим образом:

1. Экономическая роль МСБ. Малые и средние предприятия играют ключевую роль в экономике, создавая рабочие места, способствуя инновационному развитию и обеспечивая стабильность рынка, которая важна для устойчивого экономического роста.

2. Стимулирование предпринимательства. Исследование конкурентоспособности МСБ может способствовать созданию более благоприятных условий для предпринимательства. Это, в свою очередь, может стимулировать развитие новых бизнесов, увеличение инвестиций и улучшение бизнес-климата.

3. Роль в инновационном развитии. МСБ являются источником инноваций и технологического развития. Исследование концептуальных основ и теоретических подходов к оценке конкурентоспособности МСБ может способствовать разработке стратегий по стимулированию инноваций в этом сегменте бизнеса.

4. Создание рабочих мест. Малые и средние предприятия часто являются основными создателями новых рабочих мест. Оценка конкурентоспособности МСБ включает в себя анализ их способности создавать и удерживать рабочую силу, что важно для решения проблемы безработицы.

5. Влияние на социальную структуру. Конкурентоспособные МСБ способствуют формированию устойчивой социальной структуры, обеспечивая равномерное распределение богатства и возможностей в обществе.

6. Адаптация к экономическим вызовам. В условиях быстро меняющейся экономической среды, оценка и улучшение конкурентоспособности МСБ становится важным моментом для адаптации к переменам и обеспечения их устойчивости (Рисунок 1).

Рисунок 1. Концептуальные основы конкурентоспособности

Источник: составлен авторами

Новые теоретические подходы к оценке конкурентоспособности учитывают динамические изменения в мировой экономике и включает множество аспектов, и новые теоретические подходы, которые стремятся учесть широкий спектр факторов, влияющих на способность страны успешно конкурировать на мировой арене.

20 июня 2023 года Центр по изучению мировой конкурентоспособности Международного института развития менеджмента (IMD, Лозанна, Швейцария) объявил результаты Рейтинга мировой конкурентоспособности 2023 года, который является результатом комплексного исследования, в котором оцениваются следующие факторы: «Экономическая деятельность», «Эффективность правительства», «Эффективность бизнеса» и «Инфраструктура».

По результатам исследования 2023 года Республика Казахстан заняла 37 место с результатом 66,11 балла, поднявшись на шесть пунктов по сравнению с рейтингом 2022 года. Казахстан опережает такие страны, как Кувейт (38 место), Португалия (39 место) и Индия (40 место) (Рисунок 2)[13].

Рисунок 2. Позиция Казахстана в рейтинге мировой конкурентоспособности за 2022-2023 годы

Источник: составлен авторами на основе источника [13]

Казахстан занимает определенную позицию в рейтинге мировой конкурентоспособности, который оценивает экономическую и институциональную среду страны по различным критериям.

По фактору «Экономическая деятельность» Казахстан занял 57 место, поднявшись на одну позицию (Рисунок 3) [13].

Рисунок 3. Позиция Казахстана в рейтинге мировой конкурентоспособности за 2022-2023 годы

Источник: составлен авторами на основе источника [13]

Улучшение объясняется значительным повышением позиций в разрезе следующих субфакторов:

- «Международная торговля» – 46 место (рост на 15 пунктов), что объясняется профицитом текущего счета платежного баланса (3,7% от ВВП, в 2022 году – дефицит в 2,97% от ВВП) и улучшением Индекса условий торговли (рост единицы стоимости экспорта к единице стоимости импорта), по которому наблюдается повышение позиции страны с 58 на 6 место.

- «Внешние инвестиции» – 43 место (рост на 11 пунктов) ввиду положительной динамики по портфелю инвестиционных активов (с -6,71 млрд долл. США в рейтинге 2022 года до -1,2 млрд долл. США в рейтинге 2023 года) и портфелю инвестиционных обязательств (с 1,42 млрд долл. США в рейтинге 2022 года до 2,38 млрд долл. США в рейтинге 2022 года).

Качественный рост экономики должен основываться на повышении конкурентоспособности бизнеса и человеческого капитала, технологической модернизации, совершенствовании институциональной среды, а также минимизации негативного влияния человека на природу. При этом важным ориентиром будут являться Цели устойчивого развития ООН.

Стратегический план до 2025 года построен вокруг семи важнейших системных реформ и семи приоритетных политик, которые будут осуществляться в экономике и социальной жизни страны в период до 2025 года. Для измерения прогресса страны на пути вхождения в число 30-ти развитых стран мира определены ключевые национальные индикаторы и международные индексы.

Инвестиционная поддержка со стороны государства и других заинтересованных структур является важным фактором для стимулирования роста и развития крупных предприятий. Предоставление финансовой и налоговой льгот, поддержка инновационных проектов и инициатив, а также создание благоприятного инвестиционного климата способствуют привлечению инвестиций и укреплению позиций крупных компаний на рынке и соответственно конкурентоспособности экономики.

Малые и средние бизнесы (МСБ) играют важную роль в повышении конкурентоспособности экономики Республики Казахстан. Вот некоторые аспекты, которые демонстрируют их влияние:

1. Инновации и технологический прогресс - МСБ могут внести существенный вклад в развитие инноваций и технологического прогресса. Они могут быть более гибкими и быстрыми в адаптации новых технологий и создании инновационных продуктов и услуг.

2. Разнообразие экономики - МСБ способствуют разнообразию экономики РК, снижая её зависимость от отдельных секторов. Это уменьшает риски в случае изменений на мировых рынках.

3. Работа и занятость - МСБ являются крупными источниками рабочих мест, особенно на региональном уровне. Это способствует сокращению безработицы и увеличению уровня занятости.

4. Социальная стабильность - развитие МСБ вносит свой вклад в укрепление социальной стабильности, так как предоставляет возможности для предпринимательства, улучшения доходов и повышения уровня жизни.

5. Стимулирование конкуренции – МСБ создает здоровую конкуренцию на рынке, что способствует повышению качества продукции и услуг, а также снижению цен.

6. Развитие регионов - МСБ могут стать движущей силой в региональном развитии, способствуя сокращению разрывов между регионами РК.

7. Формирование инновационной экосистемы - МСБ часто являются первопроходцами в применении новых методов и технологий, что способствует формированию инновационной экосистемы и взаимодействию с научными и исследовательскими организациями.

8. Повышение конкурентоспособности на мировой арене - МСБ могут стать экспортерами товаров и услуг из РК, что способствует повышению общей конкурентоспособности страны на мировой арене.

Для того чтобы МСБ могли полностью реализовать свой потенциал и внести максимальный вклад в конкурентоспособность экономики РК, важно обеспечить им соответствующую поддержку: доступ к финансированию, содействие в обучении и развитии, снижение административных барьеров и обеспечение устойчивой законодательной базы. Активное развитие и поддержка крупного предпринимательства имеют важное значение

для стабильного и устойчивого развития экономики Казахстана в современных условиях. Правильное направление инвестиций и содействие со стороны государства помогут укрепить конкурентоспособность компаний и способствовать дальнейшему их развитию (Рисунок 4) [14].

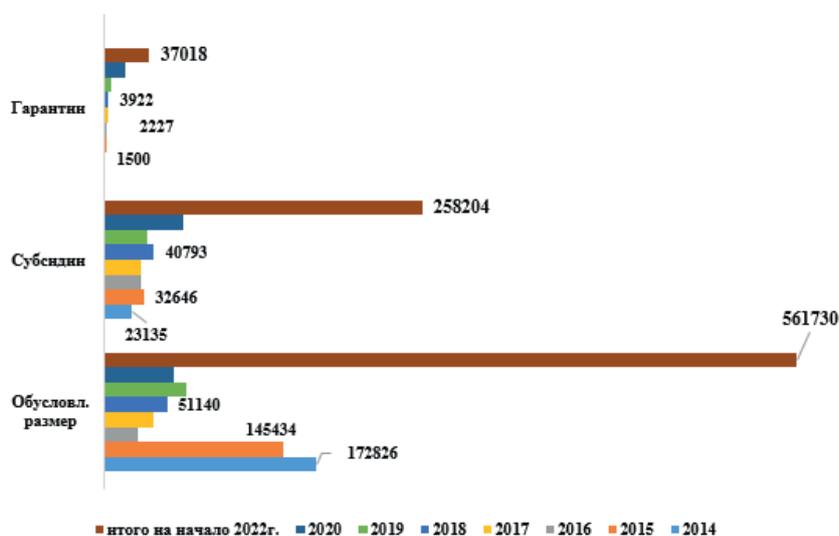

Рисунок 4. Рост бюджетов и результатов программ, реализуемых через Фонд «Даму», млн. тенге

Источник: составлен авторами на основе источника [14]

Так, например, результаты программ Фонда «Даму» в Карагандинской области имеют следующие показатели (Рисунок 5) [15].

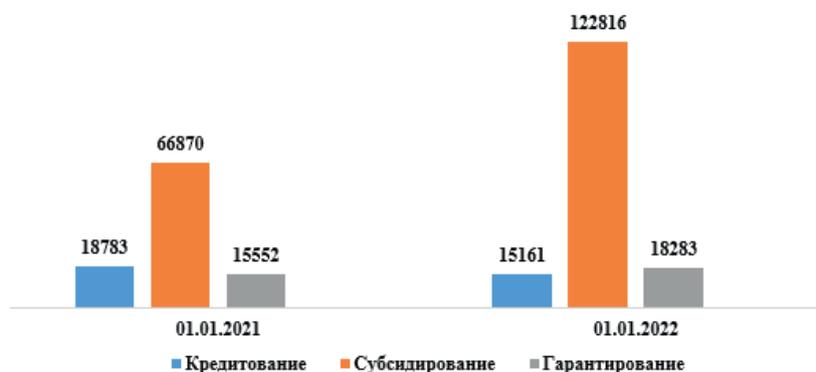

Рисунок 5. Результаты программ Фонда «Даму» в Карагандинской области

Источник: составлен авторами на основе источника [15]

В 2022-2023 году реализация инструментов поддержки МСБ продолжена в рамках Национального проекта по развитию предпринимательства на 2021 – 2025 годы. В этой связи новая повестка развития предпринимательства основывается на создании современной предпринимательской экосистемы.

Использование разнообразных источников финансирования для МСП и применение альтернативных финансовых инструментов имеют потенциал разделить риски между инвесторами и банковским сектором. Это взаимодействие, подкрепленное соответствующим законодательством, способствует не только укреплению финансовой устойчивости, но и защите прав инвесторов, а также стимулирует увеличение объема инвестиций.

В Казахстане быстрые темпы развития нефинансовых продуктов связаны с наличием инфраструктуры, созданной государством. Банки имеют интеграцию со всеми государственными базами данных и создали собственные удостоверяющие центры, в которых эмитируют электронно-цифровую подпись (далее – ЭЦП) клиентов. Это позволяет создать легитимный процесс работы с клиентом (Рисунок 6) [16].

Чем более развитой и зрелой является страна, тем с большей вероятностью именно малый бизнес становится движущей силой её экономики, способствуя конкурентоспособности.

Исследование данной темы позволяет не только расширить теоретическое понимание влияния малого бизнеса на экономику развитых стран, но и предоставляет практические рекомендации для формирования эффективных политик и стратегий развития в рамках макроэкономической и социальной политики.

Изучение опыта развитых стран и стран, сопоставимых с Казахстаном по уровню развития, подчеркивает, что в условиях глобализации и цифровой трансформации экономики государство ориентируется на поддержку малых и средних предприятий (МСП) путем создания стимулов для инноваций.

В связи с этим, автором было проведено прогнозирование показателя «Предприятия, имеющие инновации» в сфере МСБ, предвидя его развитие на 2023-2024 годы. Это важно по нескольким причинам, особенно с учетом его предполагаемого развития на 2023-2024 годы:

- прогнозирование уровня инноваций в МСБ позволяет государственным и частным структурам разрабатывать стимулирующие меры и программы для предприятий, направленные на активизацию инновационной деятельности;
- прогнозы в области инноваций помогут государственным институтам планировать эффективную поддержку инновационных предприятий, в том числе через выделение финансовых ресурсов и предоставление налоговых льгот;
- инновационные предприятия обеспечивают повышение конкурентоспособности экономики в целом. Прогнозирование развития инноваций в МСБ помогает строить меры по увеличению общей конкурентоспособности страны;
- прогнозы позволяют выявить потребность в обучении и развитии технических и инновационных компетенций у предпринимателей и работников, способствуя созданию более образованной рабочей силы;
- инвесторы все более обращают внимание на инновационные компании, поэтому прогнозирование инноваций в МСБ поможет привлечь инвестиции, так как инвесторы часто оценивают потенциал развития и инновационность предприятий;
- прогнозы по инновациям формируют основу для создания благоприятной экосистемы, включающей в себя образовательные, научные и бизнес-структуры, способствующие инновационной активности, тем самым, способствуя конкурентоспособности экономики.

Для начала, с использованием критерия Ирвина, было установлено, что исходный временной ряд лишен аномалий и необычных наблюдений (Рисунок 7) [17].

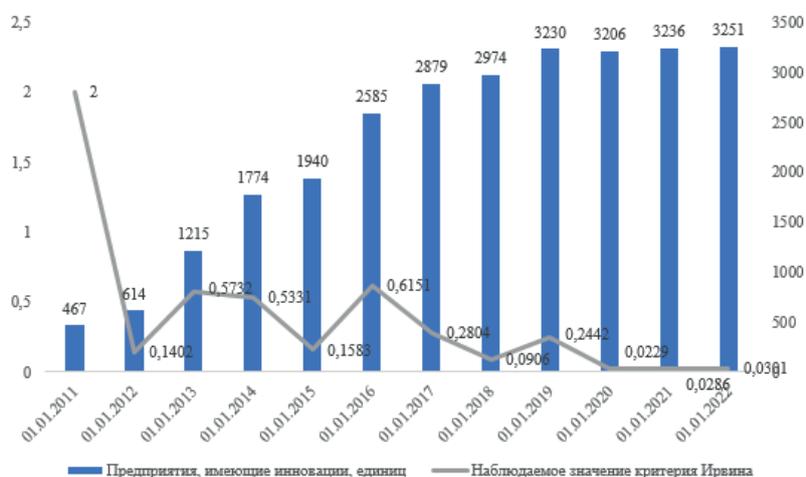

Рисунок 7. Проверка наличия аномальных наблюдений во временном ряду предприятий, имеющих инновации

Источник: составлен авторами на основе источника [17]

Наблюдаемое значение критерия Ирвина рассчитывается по формуле:

$$\lambda_t = \frac{|y_t - y_{t-1}|}{\sigma_y}, \quad t = \overline{2,15} \quad (1)$$

Критическое значение критерия Ирвина $\lambda_{0,05} = 1,5$ (все наблюдаемые значения критерия Ирвина меньше критического). Используя критерия «восходящих» и «нисходящих» серий, было установлено, что ряд содержит трендовую составляющую:

1) Общий вид критерия «восходящих» и «нисходящих» серий (для наличия тенденции достаточно нарушения хотя бы одного неравенства):

$$v(n) > \left[\frac{2n-1}{3} - 1,96 \sqrt{\frac{16n-29}{90}} \right], \text{ расчетные значения с вероятностью ошибки :}$$

$$0,05 < \alpha < 0,0975 : 3 < 4$$

$$K_{\max} < [K_0(n)] - 8 > 5$$

С применением метода наименьших квадратов, гарантирующего минимальное расстояние между графиком функции и исходными точками данных, был проведен процесс аппроксимации первоначальных данных. Этот процесс привел к получению следующей линейной трендовой модели:

$$y_t = 360,164 + 305,427t \quad (2)$$

Для оценки соответствия модели был проанализирован ряд остатков с целью определения следующих свойств: среднее значение остатков равно нулю, остатки проявляют случайность и соответствуют нормальному закону распределения (Таблица 1).

Таблица 1. Проверка адекватности модели

Проверяемое свойство	Используемая статистика		Граница	Вывод
	Наименование, расчетная формула	Полученное значение		
Случайность	Критерий «пиков» (поворотных точек) $v(n) > \left[\frac{2n-1}{3} - 1,96 \sqrt{\frac{16n-29}{90}} \right]$	4 > 2	2	Адекватна
Нормальность	RS-критерий $RS = \frac{e_{\max} - e_{\min}}{S}$	3,115	2,67-3,69	Адекватна
Равенство математического ожидания уровней ряда остатков нулю	t-статистика Стьюдента $t_{\text{набл.}} = \frac{\bar{e}}{S} \sqrt{n}$	0	2,26	Адекватна

Источник: составлена авторами на основе произведенных расчетов

Для оценки точности модели была рассчитана средняя относительная ошибка аппроксимации:

$$E_{\text{отн.}} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \frac{|e_i|}{y_i} \cdot 100\% = 16,24 \%,$$

, значение, которой свидетельствует о приемлемом уровне точности модели.

Можно сделать вывод, что данная модель демонстрирует достаточно высокое качество и пригодна для прогнозирования. Полученные результаты включают точечные и интервальные прогнозы на 2023-2024 годы (Рисунок 8).

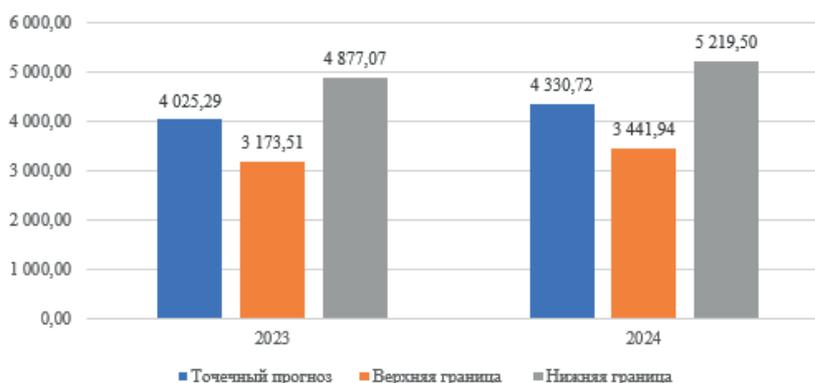

Рисунок 8. Точечный и интервальный прогнозы количества предприятий, имеющих инновации на 2023-2024 гг.

Источник: составлен авторами на основе произведенных расчетов

Увеличение количества предприятий, внедряющих инновации в сфере малого и среднего бизнеса (МСБ), создает положительную тенденцию, способствуя конкурентоспособности экономики Республики Казахстан. Внедрение эффективной системы прогнозирования инноваций в МСБ на ближайшие годы поможет стратегически планировать и адаптировать политики и программы, способствуя устойчивому развитию бизнеса и стимулируя экономический рост.

Согласно прогнозу, экономический рост в Казахстане в 2023 и 2024 годах ускорится благодаря восстановлению промышленности, сферы услуг и внутреннего спроса. Ведущее экономическое издание АБР прогнозирует рост валового внутреннего продукта (ВВП) Казахстана с 3,2% в прошлом году до 3,7% в 2023 году и 4,1% в 2024 году по мере увеличения объемов добычи нефти на крупных нефтяных месторождениях. Прогнозируемое повышение цен на основные экспортные сырьевые товары, как ожидается, будет стимулировать инвестиции и поддерживать деловую активность.

Правительству РК необходимо продолжить внедрять опыт развитых стран в сфере МСБ для осуществления всесторонней политики, направленной на реформирование финансового сектора и создание комплексной инфраструктуры поддержки малых предприятий. Это содействует укреплению и развитию сектора малого предпринимательства в будущем.

■ Заключение

В Республике Казахстан, как и во многих развивающихся странах, большое внимание уделяется развитию сектора МСП, который играет важную роль в формировании конкурентоспособности экономики. В связи с этим, при разработке комплексных мер поддержки, региональные органы власти и руководство должны учитывать актуальную социальную обстановку в сфере МСБ, а также ожидаемые изменения и перспективы. Именно такой подход гарантирует, что государственная поддержка МСБ будет эффективной и будет способствовать его дальнейшему росту и развитию, взаимовыгодно воздействуя на экономику страны в целом.

Предприятия, инвестирующие в инновации, внедряют новые технологии и методы, что улучшает их эффективность и производительность. Этот технологический прогресс является ключевым фактором для повышения конкурентоспособности всей экономики.

Развитие инновационного сектора МСБ может стать драйвером экономического роста, создавая новые возможности для предпринимательства и увеличивая объемы производства и оборота.

Таким образом, увеличение числа МСБ, внедряющих инновации, имеет потенциал для стимулирования экономического роста, повышения эффективности и улучшения общей конкурентоспособности республики на мировом рынке.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Pisano, G.P. (2017). Toward a prescriptive theory of dynamic capabilities: connecting strategic choice, learning, and competition. *Ind. Corp. Change*, 26 (5), pp. 747-762, 10.1093/icc/dtx026
2. Sölvell, Ö. (2015). The Competitive Advantage of Nations 25 years – opening up new perspectives on competitiveness. *Compet. Rev.*, 25 (5), pp. 471-481, 10.1108/CR-07-2015-0068
3. Bhawsar, P. & Chattopadhyay, U. (2015). Competitiveness: review, reflections and directions. *Global Bus. Rev.*, 16 (4), pp. 665-679, 10.1177/0972150915581115
4. Chikán, A., Czakó, E., Juhász, P. & Reszegi, L. (2018). Do foreign subsidiaries improve host country competitiveness? Insights from Hungary. *AIB Insights*, 18 (1), pp. 16-19
5. Guerras-Martin, L.Á., Madhok, A. & Montoro-Sánchez, Á. (2014). The evolution of strategic management research: recent trends and current directions. *BRQ Business Res. Quart.*, 17 (2), pp. 69-76, 10.1016/j.brq.2014.03.001
6. Bayon, M. & Aguilera, P. (2020). Managerial perceptions of the strategic relevance of resources and capabilities and its configuration for firm competitiveness: an exploratory study. *Compet. Rev.: Int. Business J.*, 10.1108/CR-01-2020-0023
7. Domi, S., Kapelleras, D.L. & Muzabelliu, B. (2020). Customer orientation and SME performance in Albania: a case study of the mediating role of innovation and innovation behavior. *Journal of Vacation Marketing*, Vol. 26 No. 1. C. 130-146.
8. Khan, S., Reinartz, W. & Skira, B. (2021). Capturing retailing and customer centricity. *Journal of Retailing*, Vol. 97, pp. 582-596.
9. Setiyaji, A., Alves, G.M.D.F.F. & Wijaya, L. (2022). The importance of customer centricity for organizational performance: a case study focus for an information and communication technology company based in Indonesia. *Proceedings of the International Conference on Industrial Engineering and Operations Management Istanbul, Turkey, March 7-10, 2022.*
10. Hussain, Z., Dayan, M., Sushil & Benedetto, C.A.D. (2022). The impact of customer centricity on technology leadership through technology development capabilities - a moderated mediation model. *Journal of Business and Industrial Marketing*, Vol. 37 No. 2. pp. 282-293.
11. Manishimwe, T., Ramey, L. & Azubuike, S.D. (2022). The customer-centric influence of entrepreneurial marketing on business performance of hotels in Nigeria during the COVID-19 crisis. *Journal of Revenue Management and Pricing*, Vol. 21, doi: 10.1057/s41272-022-00383-w.
12. Širá, E., Vavrek, R., Kravčáková, I. V. & Kotulič, R. (2020). Knowledge Economy Indicators and Their Impact on the Sustainable Competitiveness of the EU Countries. *Sustainability*, 12(10), 4172, 10.3390/su12104172
13. World Competitiveness Rating. Electronic resource. URL: <https://www.zakon.kz/>
14. Entrepreneurship in Kazakhstan: 30 years of successful development. Annual report. Electronic resource. URL: <https://damu.kz/>
15. (2021). Report on the State of Development of Small and Medium Entrepreneurship in Kazakhstan. No. 14. Electronic resource. URL: <https://damu.kz/>
16. Readiness of banks of Kazakhstan to credit business approached to historical minimum values. Electronic resource. URL: <https://forbes.kz/>
17. Data of the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan for 2010-2022. Electronic resource. URL: <https://www.stat.gov.kz>

REFERENCES:

1. Pisano, G.P. (2017). Toward a prescriptive theory of dynamic capabilities: connecting strategic choice, learning, and competition. *Ind. Corp. Change*, 26 (5), pp. 747-762, 10.1093/icc/dtx026
2. Sölvell, Ö. (2015). The Competitive Advantage of Nations 25 years – opening up new perspectives on competitiveness. *Compet. Rev.*, 25 (5), pp. 471-481, 10.1108/CR-07-2015-0068
3. Bhawsar, P. & Chattopadhyay, U. (2015). Competitiveness: review, reflections and directions. *Global Bus. Rev.*, 16 (4), pp. 665-679, 10.1177/0972150915581115
4. Chikán, A., Czakó, E., Juhász, P. & Reszegi, L. (2018). Do foreign subsidiaries improve host country competitiveness? Insights from Hungary. *AIB Insights*, 18 (1), pp. 16-19
5. Guerras-Martin, L.Á., Madhok, A. & Montoro-Sánchez, Á. (2014). The evolution of strategic management research: recent trends and current directions. *BRQ Business Res. Quart.*, 17 (2), pp. 69-76, 10.1016/j.brq.2014.03.001
6. Bayon, M. & Aguilera, P. (2020). Managerial perceptions of the strategic relevance of resources and capabilities and its configuration for firm competitiveness: an exploratory study. *Compet. Rev.: Int. Business J.*, 10.1108/CR-01-2020-0023
7. Domi, S., Kapelleras, D.L. & Muzabelliu, B. (2020). Customer orientation and SME performance in Albania: a case study of the mediating role of innovation and innovation behavior. *Journal of Vacation Marketing*, Vol. 26 No. 1. C. 130-146.
8. Khan, S., Reinartz, W. & Skira, B. (2021). Capturing retailing and customer centricity. *Journal of Retailing*, Vol. 97, pp. 582-596.
9. Setiyaji, A., Alves, G.M.D.F.F. & Wijaya, L. (2022). The importance of customer centricity for organizational performance: a case study focus for an information and communication technology company based in Indonesia. *Proceedings of the International Conference on Industrial Engineering and Operations Management Istanbul, Turkey, March 7-10, 2022.*
10. Hussain, Z., Dayan, M., Sushil & Benedetto, C.A.D. (2022). The impact of customer centricity on technology leadership through technology development capabilities - a moderated mediation model. *Journal of Business and Industrial Marketing*, Vol. 37 No. 2. pp. 282-293.

11. Manishimwe, T., Ramey, L. & Azubuike, S.D. (2022). The customer-centric influence of entrepreneurial marketing on business performance of hotels in Nigeria during the COVID-19 crisis. Journal of Revenue Management and Pricing, Vol. 21, doi: 10.1057/s41272-022-00383-w.
12. Širá, E., Vavrek, R., Kravčáková, I. V. & Kotulič, R. (2020). Knowledge Economy Indicators and Their Impact on the Sustainable Competitiveness of the EU Countries. Sustainability, 12(10), 4172, 10.3390/su12104172
13. World Competitiveness Rating. Electronic resource. URL: <https://www.zakon.kz/>
14. Entrepreneurship in Kazakhstan: 30 years of successful development. Annual report. Electronic resource. URL: <https://damu.kz/>
15. (2021). Report on the State of Development of Small and Medium Entrepreneurship in Kazakhstan. No. 14. Electronic resource. URL: <https://damu.kz/>
16. Readiness of banks of Kazakhstan to credit business approached to historical minimum values. Electronic resource. URL: <https://forbes.kz/>
17. Data of the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan for 2010-2022. Electronic resource. URL: <https://www.stat.gov.kz>

ЭКОНОМИКАНЫ ДАМУ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕС ТІҢ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІН ЖЕТІЛДІРУ

Успанова М.В.*

PhD студенті
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
Қарағанды, Қазақстан Республикасы
E-mail: maryana041188@mail.ru
ORCID: 0009-0008-7612-4292

Омарова А.Т.

ғылыми хатшы, PhD, қауымдастырылған
профессор
Академик Е.А. Бөкетов атындағы
Қарағанды университеті
Қарағанды, Қазақстан Республикасы
E-mail: ainuraphd@mail.ru
ORCID: 0000-0001-9808-4908

Сәльжанова З.А.

профессор, экономика ғылымдарының
докторы
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
Қарағанды, Қазақстан Республикасы
E-mail: satname@bk.ru
ORCID: 0000-0003-0763-3399

Накипова Г.Н.

профессор, экономика ғылымдарының
докторы
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
Қарағанды, Қазақстан Республикасы
E-mail: nakipovage@mail.ru
ORCID: 0000-0001-6754-246X

***Аңдатпа:** Экономикалық бәсекеге қабілеттілік мәселелерін зерттеу және шешу қозғамда кең қызығушылық тудырады, өйткені олар мемлекеттің, оның азаматтарының әл-ауқатына және оның әлемдік экономикадағы жағдайына тікелей әсер етеді. Экономиканың бәсекеге қабілеттілігін зерттеу жаңа теориялық тәсілдермен ұштастыра отырып, елдің бәсекелестік артықшылығын қалыптастыратын факторларды тереңірек түсінуге және жаһандық динамиканың өзгеруі жағдайында тұрақты экономикалық дамуды бағалау мен қолдаудың дәлірек құралдарын әзірлеуге мүмкіндік береді. Ағымдағы үрдістерді және салалардың жұмыс істеуі үшін ағымдағы макроэкономикалық жағдайларды ескере отырып, басқару процестері мен механизмдерін жетілдіру қажет. Экономиканың бәсекеге қабілеттілігін бағалау Қазақстан Республикасы экономикасының бәсекеге қабілеттілігін арттыруға елеулі үлес қоса отырып, цифрландыру мен технологиялық өзгерістер жағдайында ШОБ субъектілерінің сыртқы жағдайлардың өзгеруіне қаншалықты табысты жауап беруімен және бәсекелестік артықшылықтарды сақтауымен тығыз байланысты.*

Мұндай зерттеудің әлемдік экономикадағы үрдістерді түсіну, бәсекеге қабілеттілікті бағалаудың және жақсартудың анағұрлым нақты құралдарын әзірлеу үшін, сондай-ақ жаңа технологиялардың орнықты дамуына, экономикалық тұрақтылыққа және ШОБ-тың тұрақсыз экономикалық орта жағдайында бәсекеге қабілеттілігіне ықпал ететін практикалық ұсынымдар жасау үшін маңызы зор.

***Түйін сөздер:** бәсекеге қабілеттілік; экономика; шағын және орта бизнес; интеграция; инновациялар; инвестициялар; тұрақтылық.*

IMPROVING THE COMPETITIVENESS OF SMALL AND MEDIUM-SIZED BUSINESSES AS A FACTOR OF ECONOMIC DEVELOPMENT

Uspanova M.V.*

PhD student
Karaganda University of Kazpotrebsoyuz
Karaganda, Republic of Kazakhstan
E-mail: maryana041188@mail.ru
ORCID: 0009-0008-7612-4292

Salzhanova Z.A.

professor, doctor of economic sciences
Karaganda University of Kazpotrebsoyuz
Karaganda, Republic of Kazakhstan
E-mail: satname@bk.ru
ORCID: 0000-0003-0763-3399

Omarova A.T.

scientific secretary, PhD, associate professor
Academician Y. A. Buketov Karaganda
University,
Karaganda, Republic of Kazakhstan
E-mail: ainuraphd@mail.ru
ORCID: 0000-0001-9808-4908

Nakipova G.N.

professor, doctor of economic sciences
Karaganda University of Kazpotrebsoyuz
Karaganda, Republic of Kazakhstan
E-mail: nakipovage@mail.ru
ORCID: 0000-0001-6754-246X

Abstract: Studying and solving the problems of economic competitiveness is of broad public interest, as they directly affect the welfare of the state, its citizens and its position in the global economy. The study of economic competitiveness in combination with new theoretical approaches allows us to understand more deeply the factors that form a country's competitive advantage and to develop more accurate tools to assess and support sustainable economic development in the context of changing global dynamics. Given the current trends and the ongoing macroeconomic conditions of industries' functioning, the expediency of improving management processes and mechanisms is necessary. The assessment of economic competitiveness is closely related to the extent to which SMEs successfully respond to changes in the external environment and maintain competitive advantages in the conditions of digitalization and technological change, making a significant contribution to the competitiveness of the RK economy.

Research of this kind is of great importance for understanding trends in the global economy, developing more accurate tools for assessing and improving competitiveness, as well as for creating practical recommendations that contribute to the sustainable development of new technologies, economic stability and the ability of SMEs to compete in an unstable economic environment.

Keywords: competitiveness; economy; small and medium business; integration; innovations; investment; sustainability.

FTAMA 06.52.35

DOI: <https://doi.org/10.55871/2072-9847-2023-61-4-184-193>**Алимбекова Г.А.***

қаржы және есеп кафедрасының
докторанты ҚазНУ
Алматы қ., Қазақстан
E-mail: alimbekova000@mail.ru
ORCID: 0000-0002-5228-7782

Еспергенова Л.Р.

э.ғ.к., қауымдастырылған профессор
Алматы Менеджмент Университеті
Алматы қ., Қазақстан
E-mail: l.espergenova@almu.edu.kz
ORCID: 0009-0007-4936-5739

Досманбетова А.С.

э.ғ.к., қауымдастырылған профессор
Алматы Менеджмент Университеті
Алматы қ., Қазақстан
E-mail: aliyaserikbaevna@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5135-7817

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТТИ ПАЙДАЛАНУ НЕГІЗІНДЕ БАНКРОТТЫҚТЫ БОЛЖАУҒА СЫРТҚЫ АУДИТТИҢ ӘСЕРІ

Аңдатпа: Әр түрлі қаржылық коэффициенттерді қолдана отырып, банкроттықты проекциялау тақырыбына арналған көптеген жұмыстар бар. Ал мемлекеттік аудиттің бұл процеске қалай әсер ететіні туралы жұмыс мүлдем жоқ деуге болады. Сонымен, тек санаулы мақалаларда коэффициенттер мен аудиторлардың есептері болашақты анықтауға және жоспарлауға көмектесетіні айтылады. Бір жұмыста жоспарлау кезінде тіпті 80% дәлдікке қол жеткізілді, бұл аудиторлық тексерулер мен олардың қорытындылары туралы мәліметтер мен ақпаратқа байланысты мүмкін болды. Бұл зерттеу осы мақсаттар үшін аудиторлық есептерді қолдану арқылы қол жеткізілді. Тиісінше, болашақ көрсеткіштерді жоспарлау жақсы нәтиже көрсетті.

Бұл мақаланың мақсаты – сыртқы аудит есебінің жасанды интеллект әдістемелерін қолдана отырып, банкроттықты болжау қабілетін зерттеу арқылы зерттеудің осы бағытына үлес қосу. Жасанды интеллекттің үш әдісін (PART алгоритмі, кездейсоқ орман және тірек векторлық әдіс) қолдана отырып, есептен оңай алынатын ақпараттың болжамдық қабілеті зерттелді және әр пайдаланушы үшін практикалық мән ұсынылды. Аудиторлық қорытындыны тауып, сұрақтың бөлімі бар-жоғын және ашылған түсініктемелердің санын анықтай отырып, кез-келген қолданушы банкроттық жағдайын бүкіл есепті Мұқият зерттегендей дәл болжай алады. Сонымен қатар, банкроттықты болжау мен сыртқы аудит туралы ақпарат арасындағы өзара әрекеттесу туралы алдыңғы зерттеулерге арналған кеңейтілген әдебиеттерге шолу жасалды.

Түйін сөздер: аудит, банкроттық, жасанды интеллект, аудиторлық қорытынды, экономика-ның жағдайы, кәсіпорындар, болжау.

■ Кіріспе

Соңғы 70 жыл ішінде банкроттықты болжау модельдерін әзірлеу бүкіл әлемде күрделі зерттеу тақырыбы болды [1, 2]. Осы саладағы көптеген зерттеулерге қарамастан, соңғы әдебиеттер болжау модельдерінің дәлдігін жақсарту қажеттілігі әлі де бар екенін көрсетеді [3, 4] және бұл мәселені шешу үшін әртүрлі дерек көздері мен параметрлік емес әдістер сияқты әдістерді қолдану қажет [5, 6].

Қаржылық коэффициенттерді қолдана отырып, банкроттықты болжау маңызды зерттеулерге арналғанымен [7], сыртқы аудит туралы ақпарат фирманың тұрақсыз қаржылық жағдайын болжауға қалай ықпал ететіні туралы өте аз мәлімет бар. Аудиторлық кәсіп аудиторлық есепте қорытынды бере отырып, қаржылық есептіліктің сапасын қамтамасыз ететіндігін ескере отырып [8], есептен алынған ақпарат фирманың төлем қабілетсіздігінің жақсы көрсеткіші болуы мүмкін деп күту орынды сияқты.

Болжамдық мақсаттар үшін бухгалтерлік коэффициенттер мен кейбір аудиторлық айналыстар тек бірнеше жұмыстарда біріктірілді [9, 10, 11, 12, 13]. Altman E.I., McGough Th.

банкроттықты болжау үшін аудиторлық ақпаратты пайдаланудың ізашарлары болды [9]. Norwood W. кейбір аудиторлық біліктіліктерге назар аударды, банкроттық пен дәйектілік, қызметтің үздіксіздігі және басқа «бағынатын» ескертулер арасында байланыс бар екенін анықтады [10]. Altman et al. аудиторлық қорытынды жоғары болжамдық күшке ие және аудиторлық біліктілігі бар фирмалар, мысалы, елеулі біліктілік немесе Қызметтің үздіксіздігі, сәтсіздікке ұшырауы ықтимал, өйткені аудитор оның өміршеңдігіне күмән келтіреді [11]. Басқалары, мысалы, Piñeiro-Sánchez et al., аудитордың әртүрлі сипаттамаларының болжау қабілетін зерттеді. Олардың дәлелдеріне сәйкес, аудиторлардың ротациясы, білікті есептер және мерзімдердің сақталмауы банкрот және банкрот емес тұлғалар арасындағы сәйкес әртүрлілікті білдірді [12]. Сондай-ақ Cenciarelli et al. профессионалдар, бай тәжірибелері бар аудиторлар реттеп қараған кәсіпорындар сәтсіздікке ұшырау ықтималдығы аз деп дейді. Қосымша олар аудитор қосымша қаржылық сипаттамаларды жатқызған кезде болжау үлгілері тиімдірек екенін анықтады [13].

Бұл зерттеудің мақсаты екі жақты болды. Біріншіден, үш жасанды интеллект классификаторын қолдану арқылы банкроттықты болжау кезінде аудиторлық есеп айтарлықтай түсіндірме күшін қамтамасыз ететінін зерттеу: проективті адаптивті резонанстық теория алгоритмі (PART), кездейсоқ орман және тірек векторлық әдіс. Екіншіден, аудиторлық есептің болжамды қабілетін тексеру арқылы әрбір пайдаланушы үшін практикалық маңыздылықты қамтамасыз етуге болады, өйткені есептен фирманың өміршеңдігіне қатысты шешімдер қабылдау үшін ақпаратты алу оңай. Тексеру есебінде еш қиындықсыз табылған үш айнымалы, атап айтқанда аудиторлық қорытынды, ашылған тармақтардың түрі және осы тармақтарға енгізілген түсініктемелер саны банкроттықты анықтауды жақсарту үшін маңызды айнымалылар болып табылады деген болжам жасалды.

Осы зерттеудің нәтижелері аудиторлық есептің оңай алынатын үш айнымалысы бухгалтерлік есепті аудиторлық айнымалылармен біріктірген алдыңғы жұмыстарда алынғанға ұқсас банкроттықтың жеткілікті дәл болжамды күшін қамтамасыз ете алатынын көрсетеді.

Бұл құжат Muñoz-Izquierdo зерттеуінің жалғасы болып табылады, сондай-ақ банкроттықты бағалау мақсатында аудиторлық есептегі ақпаратты бөлек (қаржылық деректермен бірге емес) пайдаланады. Бұрын айтылғандай, осы құжаттың мақсаты басқаша болды, өйткені ол банкроттықты болжауға тырысты, яғни банкроттық жағдайының нақты себептерін емес, болжамның нақты пайызын табу [14]. Сонымен қатар, Мақсат мұны тексеру есебінен алынған айнымалылардың ең аз санын және кез келген пайдаланушыға оңай анықталатындарды пайдалану болды. Пайдаланушылар активтер мен міндеттемелерді бағалау, саясаттың өзгеруі немесе фирмалар жұмыс істейтін нарықтар бойынша сарапшы болмай-ақ ала алатын жаңа айнымалылар енгізілді.

■ Әдебиетке шолу

Аудиторлар аудиторлық қорытындыда құжат шығарылғаннан кейін бір жыл ішінде міндеттемелерді орындамау ықтималдығы жоғары екендігін көрсетуге міндетті [15]. Аудиторлардың рөлі банкроттықтың болжаушысы болмауы керек болса да, егер фирма сөзсіз қорытынды алғаннан кейін бірден сәтсіздікке ұшыраса, мүдделі тараптар наразы болуы мүмкін. Бұл мәселе көптеген жылдар бойы сақталып келеді және аудиторлық әдебиеттерде аудит сапасы қаржылық есептілікті пайдаланушылар тұрғысынан қарастырылады. Шынында да, соңғы әлемдік қаржы дағдарысы кезінде компаниялар сөзсіз қорытынды алғаннан кейін қысқа уақыт ішінде қаржылық қолдау сұрады [16]. Содан бері зерттеушілер банкроттық пен аудиторлық кәсіп арасындағы байланысқа көбірек көңіл бөлді, бұл дағдарыстан кейін банкроттыққа дейінгі қызметтің үздіксіздігі туралы қорытынды шығаруға бейімділік артады деп болжайды [17]. Дегенмен, аудиторлардың инвесторларға алдағы сәтсіздіктер туралы ескерту қабілеті туралы деректер бірауыздан қабылданбайды, өйткені басқа алдыңғы зерттеулер инвесторлардың аудиторлық есептерді ақпараттық деп

қабылдайтынын көрсетті [12], аудиторлық қорытындылар банкроттықты болжау үшін түсіндірме күшін қамтамасыз ететінін атап өтті [11].

Сыртқы аудит туралы ақпарат пен банкроттықты болжау арасындағы байланыс туралы заманауи әдебиеттерді ұсыну және ағымдағы зерттеудің үлесін көрсету үшін әдебиеттерге жүйелі шолу жасалды.

■ Материалдар мен әдістер

Банкроттықты болжау әдебиетіне қосқан үлесі аудит айнымалыларымен бұрын-соңды қолданылмаған үш түрлі жасанды интеллект әдістемесін қолдану арқылы жасалды. Сонымен, бұл зерттеу, сонымен қатар, банкроттық пен аудиторлық зерттеулер арасындағы өзара әрекеттесуді зерттеуге кең шолу жасайды, осылайша білімнің екі саласына да үлес қосады.

Банкроттықты болжау үшін біз машиналық оқытудың бірнеше озық әдістерін қолдандық, соның ішінде терең нейрондық желі, тірек векторлық машина (SVM) және экстремалды градиентті ағаш әдісі (XGBoost). Бұл әдістер төменде сипатталған.

Терең тікелей байланысы бар жасанды нейрондық желілер-бұл кіріс деректерін тиісті нәтижелерге сәйкестендіру үшін математикалық функциялар композициялары арқылы кіріс деректеріндегі заңдылықтарды зерттейтін бақыланатын Машиналық оқыту әдістерінің жетілдірілген түрлері [18]. Терең тікелей байланысы бар желілер регрессия тапсырмаларын да, жіктеу тапсырмаларын да орындай алады.

Тірек векторлық машиналар (SVM) – бұл негізінен жіктеу үшін қолданылатын қуатты басқарылатын Машиналық оқыту әдістері. Олар әр түрлі кластарға жататын деректер кластерлері арасындағы максималды шегі бар шекаралық гипер бетті (немесе жазықтықты) табатын оңтайлы маржа классификаторларының класы [19]. SVM әртүрлі сыныптар айтарлықтай қабаттасқан жағдайларда да көпөлшемді деректер үшін жоғары жіктеу тиімділігіне ие.

Бустинг - бұл ансамбльге негізделген қуатты оқыту әдісі, ол оңай оқытылатын, әлсіз классификаторлар жиынтығын әлдеқайда күшті классификаторға біріктіреді [20]. Экстремалды градиентті күшейту (XGBoost) – бұл қайта оқытуды бақылау үшін модельдің тұрақты формализациясын қолданатын жоғары өнімділігі бар градиентті күшейту әдістерінің нұсқасы [21]. Терең оқытумен қатар, XGBoost ауқымды деректерді жіктеудің ең сәтті әдістерінің бірі болып табылады және Kaggle машиналық оқыту байқауларының көптеген жеңімпаздары үшін қолайлы әдіс болып табылады. XGboost көптеген бағдарламалау тілдерінде, соның ішінде Python-да Scikit-Learn пакетінің бөлігі ретінде енгізілген.

Shi, Li әдебиеттеріне шолу logit және нейрондық желі модельдері банкроттықты болжау саласында ең көп қолданылатын және зерттелетін модельдер болып табылады деп хабарлайды [22]. Mai et al. оқу машиналарының дәстүрлі модельдерін АҚШ-тың мемлекеттік компанияларының үлкен мәліметтер базасындағы конволюциялық нейрондық желілермен салыстырды және қарапайым модельдер тиімдірек деп хабарлады [23], ал жапондық листингтен шығарылған компаниялардың аз үлгісіне негізделген Hosaka зерттеуі конволюциялық нейрондық желілерді пайдалану дәлірек болжамдар жасауға мүмкіндік береді деп хабарлайды [24]. Осы уақытқа дейін конволюциялық нейрондық желілерді пайдалану туралы консенсус жоқ.

Модельді таңдаудан басқа, банкроттықты болжаудың дәлдігі модельді іске қосу үшін таңдалған қаржылық коэффициенттерге байланысты. Осы мақсатта статистиктер негізгі компоненттерді талдау немесе сияқты әдістерді жасады LASSO техника [25] ең маңызды болжамды айнымалыларды анықтау үшін түсіндірме айнымалылардың бастапқы тізімінен айнымалылардың ішкі жиындарын таңдау.

■ Нәтижелер мен талқылаулар

Өткен уақыт ішінде Қазақстан Украинадағы соғысқа байланысты елеулі сыртқы сын-қатерлерге және ішкі сын-қатерлерге ұшырады. Абай облысындағы 14 адамның өмірін қиған өрттер тұрақты даму проблематикасы саяси перспективада маңызды мәселе екенін көрсетті.

2023 жылдың I жартыжылдығында Қазақстан экономикасы саудаланбайтын сектор (құрылыс, сауда және байланыс) есебінен өсті, ал нақты сектор әзірге қалыпты өсу аймағында. Жаһандық инфляцияның біртіндеп баяулауы аясында Қазақстанда бағаның өсуі де төмендеу үрдісіне ие. 2023 жылғы маусымда жылдық инфляция 14,6% құрады (өткен жылдың желтоқсан айындағы шыңы-20,3%). Алайда, ішкі нарықты баға диспаритетіне байланысты шектес елдерге отын ағынынан қорғау мақсатында 2023 жылғы сәуірде ҚР Үкіметі жанар-жағармайдың ең жоғары бағасын көтерді. Жанармай бағасын босату тауарларды, қызметтерді, жұмыстарды құрудың барлық тізбектері бойынша бағаның каскадты өсуіне әкеледі [26].

Кәсіпкерлік қызметпен айналысатын ірі, орта және шағын кәсіпорындардың өндірілген өнімінің, орындалған жұмыстарының және көрсетілген қызметтерінің көлемі 2022 жылы 91 961,9 млрд. теңгені құрады.

2022 жылы 100-ден астам адам жұмыс істейтін есеп берген ірі және орта кәсіпорындардың саны 3924 бірлікті құрады, оның ішінде 2405 кәсіпорын орташа болып табылады. Жүргізілген зерттеу нәтижелері бойынша шаруашылық жүргізуші субъектілердің сальдо-данған қаржылық нәтижесі 17 995,4 млрд. теңге сомасында пайда, өндірістің рентабельділік (залалдылық) деңгейі 23,6% болып айқындалды.

1 - Сурет. Кәсіпорындардың қаржы-шаруашылық қызметінің негізгі көрсеткіштері (млрд.тг)

Дереккөз: авторлармен құрастырылды [26]

Өндірістік шығыстардың құрамында материалдық шығындар 56,3%, еңбекақы мен амортизацияға арналған шығыстардың үлесі тиісінше 13,6% және 9,9% құрады. 2022 жылы міндеттемелер бойынша берешек 77 876,5 млрд. теңгені құрады, оның ішінде мерзімі өткен берешек 0,4% деңгейінде қалыптасты. 2022 жылғы дебиторлық берешек 14 280,6 млрд. теңгені құрады, оның ішінде мерзімі өткен берешек – 1,6%. Кәсіпорындар активтерінің құны 146 822,7 млрд. теңгені құрады. Негізгі үлесті ұзақ мерзімді активтер иеленді-62,2 %.

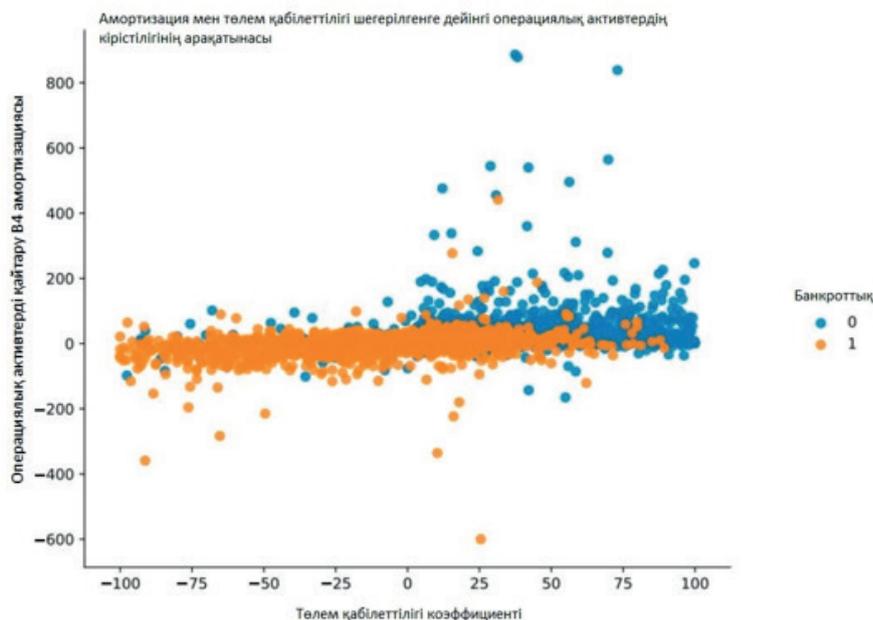
1-кестеде компаниялардың банкроттығын болжау үшін модельдерде қолданылатын айнымалылар арасындағы корреляция көрсетілген. Барлық корреляция коэффициенттері салыстырмалы түрде аз.

1 - Кесте. Результаты корреляционного анализа

	Ағымдағы қатынас	Операциялық активтерді қайтару В4 амортизациясы	Жас (жылдар)	Төлем қабілеттілігі коэффициенті	Logta
Ағымдағы қатынас	1,000000	0,124021	0,098749	0,342709	0,102001
Операциялық активтерді қайтару В4 амортизациясы	0,124021	1,000000	-0,013334	0,329617	0,059690
Жас (жылдар)	0,098749	-0,013334	1,000000	0,232606	0,288841
Төлем қабілеттілігі коэффициенті	0,342709	0,329617	0,232606	1,000000	0,210868
Logta	0,102001	0,059690	0,288841	0,210868	1,000000

Дереккөз: авторлармен құрастырылды [26]

Әртүрлі жіктеу алгоритмдері үшін жарамсыз немесе басқаша жаңа кіріс санаттарын болжауға арналған модельдің дәлдігі шамамен 81-82% диапазонымен шектелген. Дәлдік шегі 2-суретте көрсетілгендей екі класс арасындағы айтарлықтай сәйкестікке байланысты.

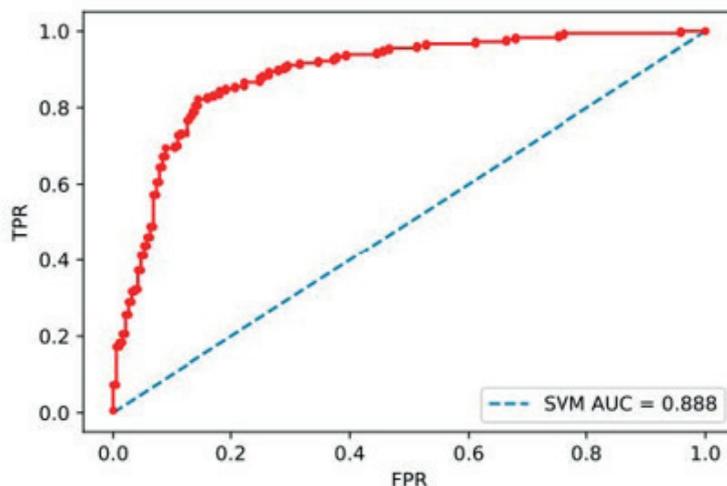

2 - Сурет. «Ең алдымен пайда» саласындағы банкроттық туралы істердің сәйкес келуі туралы иллюстрация

Дереккөз: авторлармен құрастырылды [26]

Қабылдағыштың өнімділік қисығы (ROC) 3-суретте көрсетілгендей тікелей байланысқан нейрондық желілер моделін қолдана отырып, шынайы оң жиілікпен (TPR) және жалған оң жиілікпен (FPR) құрылады. Бұл графиктегі жоғары Y осі жалған негативтермен салыстырғанда шынайы оң нәтижелердің көбірек санын көрсетеді. Бұл нақты нәтиже оң болған кезде оң сыныпты болжаудағы модельдің артықшылығын білдіреді. Егер қисық графиктің жоғарғы сол жақ бұрышына жақын болса, болжамның жақсы өнімділігін күтуге болады.

ROC қисығынан төмен аймақ қисық астындағы аймақ (AUC) деп аталады, бұл кездейсоқ таңдалған банкроттықтың кездейсоқ таңдалған банкроттық емес данадан жоғары болу ықтималдығын білдіреді. 4-суретте көрсетілгендей, бұл аймақ тікелей байланысқан нейрондық желі моделі үшін 0,85-ке жақын және ол шебер модель болып саналады.

3 - Сурет. Тікелей байланысы бар нейрондық желі моделінің ROC қисығы
 Дереккөз: авторлармен құрастырылды [26]

SVM моделінің ROC қисығы 1-суретте көрсетілген, сол қисықтың астындағы аудан да 0,85-ке жақын.

2-кестеде осы зерттеуде қолданылған модельдердің дәлдігі көрсетілген. Әртүрлі модельдер белгілі бір фирманың банкрот екенін дұрыс болжау үшін шамамен 85% жаһандық дәлдіктің шамамен бірдей деңгейін қамтамасыз етеді. Жаһандық дәлдік Brédart пайдаланатын таяз желі арқылы алынған (2 пайызға артық) қарағанда сәл ғана жақсырақ болса да, біздің қазіргі модельдеріміз сау корпорациялардың дұрыс жіктелуінде 17% жақсарғанын көрсетеді [27]. Бұл болжау әдістерінің шектеулерінің бірі-2-суретте көрсетілгендей екі сыныптың қаржылық деректері бөлінбейді. Алгоритмдер деректерді бөлуге болатын болса, болжаудың жоғары дәлдігіне әкеледі.

2 - Кесте. Түрлердің мен модельдердің дәлдігі

Әдіс	Түр/Барлығы	Дәлдік	Шолу	f1-шот
нейрондық желі	0	85	79	82
	1	79	82	82
	Барлығы	82	81	82
SVM	0	85	81	83
	1	80	84	82
	Барлығы	83	83	83
XGBoost	0	84	81	83
	1	81	82	83
	Барлығы	83	82	83

Дереккөз: авторлармен құрастырылды [26]

Сонымен, біз осы жұмыстың қорытындысы бойынша не көре аламыз. Біздің еліміздегі корпоративтік банкроттық тиімсіз болып қала береді және кредиторлар үшін өте төмен қайтарымдылықпен сипатталады (1,5% - дан астам). Алайда, негізгі әдіс банкроттық болып қала береді. Бұл әдіспен бәрі білетіндей, шығындар құны 100-ден 90 жағдайда ең жоғары.

Қалған он жағдайда ғана оңалту жүргізіледі. Сонымен қатар, осы он жағдайдың жартысы тиісті сауықтыру процедураларын жүргізе алмайтындығына байланысты теріс аяқталады. Кепілдік несие берушілер төлем қабілетсіздігі мәселелерін шешу процесіне қызығушылық танытпайды.

Мұндай тиімсіздіктің себептерін ескере отырып, негізгі екі кемшілікті ажыратуға болады: нормативтік-құқықтық база және ұйымдастырушылық. Біріншіден, бұл барлық процедураларды алдын-ала бастауға мүмкіндік бермейтін заңнамалық шектеулердің болуы. Тиісінше, бұл борышкердің жағдайының нашарлауына әкеледі. Келесі, борышкер туралы деректерді ұсынуға шектеулер. Тиісті тұлғалардың тұрақтылығын тану үшін әкімшілер әдістемесінің өзі тиімсіз. сонымен қатар, уақтылы сауықтыру шараларын қабылдауға түрлі кедергілер қабылданған шешімдердің тиімділігін нашарлатады. Кепілдік несие берушілер оңалтуға қызығушылық танытпайды, өйткені бұл кепілдердің құны ештеңемен қорғалмайды. Әрине, біліктілік бойынша жалпы проблема және дәрменсіздік істері бойынша мамандандырылған соттар жоқ.

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып мыналар ұсынылады:

1. Шектеулерді алып тастау бөлігінде нормативтік-құқықтық базаны жетілдіру, таараптарға банкроттық рәсімін алдын ала бастауға құқық беру.
2. Ақпаратты жасыру бойынша жауапкершілікті заңнамалық деңгейде бекіту, борышкер туралы берілетін ақпараттың тізбесін кеңейту қажет.
3. Шектеулерді алып тастау және барлық сауықтыру құжаттарын келісу процесін икемді ету қажет. Ол үшін халықаралық тәжірибені қолдану маңызды.
4. Дәрменсіздікті бағалау әдістемесін жетілдіру.
5. Заң деңгейінде кепіл кредиторларын тиісті қорғауды қамтамасыз ету.
6. Барлық қатысушылар (әкімшілер мен соттар) үнемі оқытылады. Әрине, осы бағыт бойынша мамандандырылған соттар құру қажет. Нормативтік құжаттарда корпоративтік әкімшілер туралы ережелер көзделсін.

Осы зерттеудің нәтижелері экономикалық саясатты әзірлеу және банкроттық саласында заңнамалық өзгерістер енгізу кезінде пайдаланылуы мүмкін.

Ағымдағы шолуда AERC Қазақстанның 2023 жылға арналған экономикалық өсу болжамын жақсартты, AERC базалық сценарийге сәйкес, жиынтық сұраныс моделі бойынша 2023 жылы Қазақстанның нақты ЖІӨ өсімін 4,4% (бұрын – 4,3%) деңгейінде болжайды, жиынтық ұсыныс моделі бойынша болжам да 4,2% - дан 4,3% - ға дейін жақсарды. AERC базалық сценарийге сәйкес ЖЖМ-ге ең жоғары бағалардың өсуі салдарынан инфляцияның орташа кезең ішінде 11,2% - ға дейін жеделдеуін болжайды (2023 жылғы сәуірдегі ХОК-та 10,2% - ға қарсы), импорттың ЖІӨ-ге (-) 0,3% - ға ((-) 0,2% - ға дейін неғұрлым жеделдетілген өсуі салдарынан ағымдағы операциялар шотының тапшылығының шамалы кеңеюі 2023 жылғы сәуір), мемлекеттік бюджет тапшылығының болжамы өзгеріссіз қалды – ЖІӨ-ге 4,1% деңгейінде [26].

■ Қорытынды

Банкроттықты болжау модельдері әртүрлі мәліметтер мен әдістерді қолдана алады. Банкроттықты болжауға қатысты соңғы зерттеулер әртүрлі айнымалылар мен озық әдістерді қолданды. Бұл зерттеуде алты жасырын қабаты бар оңтайландырылған нейрондық желіні, анықтамалық векторлық әдісті және xgboost жіктеу алгоритмдерін 3728 бельгиялық кәсіпорынның қаржылық деректеріне қолдана отырып, біз 82-83% банкроттықты болжаудың жаһандық дәлдігіне қол жеткіземіз. 2014 жылы Brédart компаниясының таяз нейрондық желімен жүргізген бірдей деректер жинағын талдаумен салыстырғанда, біз банкроттық істерінде 2% - ға және төлем қабілеттілігі істерінде 17% - ға аздап жақсартуға қол жеткіздік. Болжамдардың дәлдігін шектеу банкротқа ұшыраған және төлем қабілетті компанияларға тиесілі қаржылық айнымалылар арасындағы белгілер кеңістігінде айтарлықтай сәйкес келуден туындайтынын мойындаймыз.

Дегенмен, біздің зерттеуіміз қолданылатын техникаға қарамастан болжау дәлдігі тұрғысынан нәтижелердегі айтарлықтай айырмашылықтар туралы есеп бермейді. Сонымен қатар, болжаудың айтарлықтай дәлдігіне көптеген фирмалар үшін оңай қол жеткізуге болатын үш қаржылық коэффициентті пайдалану арқылы қол жеткізіледі. Академиялық әдебиеттерге қосқан үлесінен басқа, бұл зерттеу көптеген қаржылық коэффициенттерді есептемей және қаржылық емес деректерді жинамай-ақ несие сұрайтын фирмалардың банкроттық (демек, өтелмеу) ықтималдығын бағалағысы келетін банкирлер үшін үлкен қызығушылық тудырады.

Осылайша, жүргізілген зерттеулер келесі қорытындыларды жасауға мүмкіндік берді:

- сыртқы аудит есептері жасанды интеллект әдістемелерін пайдалана отырып, банкроттықты болжауға мүмкіндік береді. Part алгоритмі, кездейсоқ орман және тірек векторлық әдіс сияқты әдістер есептен ақпаратты оңай алуға болжамды қабілетке ие және банкроттықты бағалаудың жоғары ықтималдығын қамтамасыз ету;

- осының негізінде әрбір пайдаланушы үшін практикалық мән ұсынылады. Аудиторлық қорытындыны тауып, сұрақтың бөлімі бар-жоғын және ашылған түсініктемелердің санын анықтай отырып, кез-келген қолданушы банкроттық жағдайын бүкіл есепті мұқият зерттегендей дәл болжай алады;

- аудиторлық есепте еш қиындықсыз табылған үш айнымалы, атап айтқанда аудиторлық қорытынды, ашылған тармақтардың түрі және осы тармақтарға енгізілген түсініктемелер саны банкроттықты анықтауды жақсарту үшін маңызды айнымалылар болып табылады деген болжам жасалды.

Тиісінше, бұл мақала теориялық және практикалық қолданбалы мағынаға ие.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Cultrera L., Brédart X. (2016). Bankruptcy prediction: The case of Belgian SMEs//Review of Accounting and Finance. – 15. – P. 1–23.
2. Altman E.I. (2018). Applications of distress prediction models: What have we learned after 50 years from the Z-Score models?//International Journal of Financial Studies. – 6. – P. 70.
3. Du Jardin Ph. (2015). Bankruptcy prediction using terminal failure processes//European Journal of Operational Research. – 242. – P. 286–303.
4. Bauweraerts J. (2016). Predicting bankruptcy in private firms: Towards a stepwise regression procedure//International Journal of Financial Research. – 7. – P. 147–153.
5. Zieba M., Tomczak S., Tomczak J. (2016). Ensemble boosted trees with synthetic features generation in application to bankruptcy prediction//Expert Systems with Applications. – 58. – P. 93–101.
6. Amani F., Fadlalla A. (2017). Data mining applications in accounting: A review of the literature and organizing framework//International Journal of Accounting Information Systems. – 24. – P. 32–58.
7. Altman E.I., Iwanicz-Drozdzowska M., Laitinen E., Suvas A. (2017). Financial distress prediction in an international context: A review and empirical analysis of Altman's Z-Score model//Journal of International Financial Management and Accounting. – 28. – P. 131–171.
8. Lennox C.S. (1999). The accuracy and incremental information content of audit reports in predicting bankruptcy//Journal of Business Finance and Accounting. – 26. – P. 757–778.
9. Altman E.I., McGough Th. (1974). Evaluation of a company as a going-concern//Journal of Accountancy. – 138. – P. 50–57.
10. Hopwood W., McKeown J., Mutchler J. (1989). A test of the incremental explanatory power of opinions qualified for consistency and uncertainty//The Accounting Review. – 64. – P. 28–48.
11. Altman E.I., Sabato G., Wilson N. (2010). The value of non-financial information in small and medium-sized enterprise risk management//Journal of Credit Risk. – 2. – P. 95–127.
12. Piñeiro-Sánchez C., Llano-Monelos P., Rodríguez-López M. (2013). A parsimonious model to forecast financial distress, based on audit evidence//Contaduría y Administración. – 58. – P. 151–173.
13. Cenciarelli V., Greco G., Allegrini M. (2018). External audit and bankruptcy prediction//Journal of Management and Governance. – 22. – P. 1–28.
14. Muñoz-Izquierdo N., Segovia-Vargas M., Camacho-Miñano M., Pascual-Ezama D. (2019). Explaining the causes of business failure using audit report disclosures//Journal of Business Research. – 98. – P. 403–414.
15. McKee Th.E. (2003). Rough sets bankruptcy prediction models versus auditor signalling rates//Journal of Forecasting. – 22. – P. 569–586.
16. Sikka P. (2009). Financial crisis and the silence of the auditors//Accounting, Organizations and Society. – 34. – P. 868–873.
17. Geiger M., Raghunandan K., Riccardi K. (2014). The Global Financial Crisis: US bankruptcies and going-concern audit opinions//Accounting Horizons. – 28. – P. 59–75.
18. Goodfellow I., Bengio Y., Courville A. (2016). Deep Learning. Boston: MIT Press.
19. Boser B., Guyon I., Vapnik V. (1992). A training algorithm for optimal margin classifiers//In COLT '92: Proceedings of the Fifth Annual Workshop on Computational Learning Theory, Pittsburgh, PA, USA, 27–29 July 1992. New York: ACM. – P. 144–152.
20. Schapire R. (1990). The Strength of Weak Learnability//Machine Learning. – 5. – P. 197–227.

21. Chen T., Guestrin C. (2016). XGBoost: A Scalable Tree Boosting System//In KDD '16 Proceedings of the 22nd ACM SIGKDD International Conference on Knowledge Discovery and Data Mining, San Francisco, CA, USA, 13–17 August 2016. New York: ACM. – P. 785–794.
22. Shi Y., Li X. (2019). An overview of bankruptcy prediction models for corporate firms: A systematic literature review//Intangible Capital. – 15. – P. 114–127.
23. Mai F., Tian Sh., Lee Ch., Ma L. (2018). Deep learning models for bankruptcy prediction using textual disclosures//European Journal of Operational Research. – 274. -P. 743–758.
24. Hosaka T. (2019). Bankruptcy prediction using imaged financial ratios and convolutional neural networks//Expert Systems with Applications. – 117. – P. 287–299.
25. Meir L., Geer S., Bühlmann P. (2008). The group lasso for logistic regression//Journal of Royal Statistical Society. – 70. – P. 53–71.
26. Макроэкономический обзор Казахстана, июль 2023//<https://aerc.org.kz>
27. Brédart X. (2014). Bankruptcy Prediction model using Neural networks//Accounting and Finance Research. – 3. – P. 124–128.

REFERENCES:

1. Cultrera L., Brédart X. (2016). Bankruptcy prediction: The case of Belgian SMEs//Review of Accounting and Finance. – 15. – P. 1–23.
2. Altman E.I. (2018). Applications of distress prediction models: What have we learned after 50 years from the Z-Score models?//International Journal of Financial Studies. – 6. – P. 70.
3. Du Jardin Ph. (2015). Bankruptcy prediction using terminal failure processes//European Journal of Operational Research. – 242. – P. 286–303.
4. Bauweraerts J. (2016). Predicting bankruptcy in private firms: Towards a stepwise regression procedure//International Journal of Financial Research. – 7. – P. 147–153.
5. Zieba M., Tomczak S., Tomczak J. (2016). Ensemble boosted trees with synthetic features generation in application to bankruptcy prediction//Expert Systems with Applications. – 58. – P. 93–101.
6. Amani F., Fadlalla A. (2017). Data mining applications in accounting: A review of the literature and organizing framework//International Journal of Accounting Information Systems. – 24. – P. 32–58.
7. Altman E.I., Iwanicz-Drozowska M., Laitinen E., Suvas A. (2017). Financial distress prediction in an international context: A review and empirical analysis of Altman's Z-Score model//Journal of International Financial Management and Accounting. – 28. – P. 131–171.
8. Lennox C.S. (1999). The accuracy and incremental information content of audit reports in predicting bankruptcy//Journal of Business Finance and Accounting. – 26. – P. 757–778.
9. Altman E.I., McGough Th. (1974). Evaluation of a company as a going-concern//Journal of Accountancy. – 138. – P. 50–57.
10. Hopwood W., McKeown J., Mutchler J. (1989). A test of the incremental explanatory power of opinions qualified for consistency and uncertainty//The Accounting Review. – 64. – P. 28–48.
11. Altman E.I., Sabato G., Wilson N. (2010). The value of non-financial information in small and medium-sized enterprise risk management//Journal of Credit Risk. – 2. – P. 95–127.
12. Piñeiro-Sánchez C., Llano-Monelos P., Rodríguez-López M. (2013). A parsimonious model to forecast financial distress, based on audit evidence//Contaduría y Administración. – 58. – P. 151–173.
13. Cenciarelli V., Greco G., Allegrini M. (2018). External audit and bankruptcy prediction//Journal of Management and Governance. – 22. – P. 1–28.
14. Muñoz-Izquierdo N., Segovia-Vargas M., Camacho-Miñano M, Pascual-Ezama D. (2019). Explaining the causes of business failure using audit report disclosures//Journal of Business Research. – 98. – P. 403–414.
15. McKee Th.E. (2003). Rough sets bankruptcy prediction models versus auditor signalling rates//Journal of Forecasting. – 22. – P. 569–586.
16. Sikka P. (2009). Financial crisis and the silence of the auditors//Accounting, Organizations and Society. – 34. – P. 868–873.
17. Geiger M., Raghunandan K., Riccardi K. (2014). The Global Financial Crisis: US bankruptcies and going-concern audit opinions//Accounting Horizons. – 28. – P. 59–75.
18. Goodfellow I., Bengio Y., Courville A. (2016). Deep Learning. Boston: MIT Press.
19. Boser B., Guyon I., Vapnik V. (1992). A training algorithm for optimal margin classifiers//In COLT '92: Proceedings of the Fifth Annual Workshop on Computational Learning Theory, Pittsburgh, PA, USA, 27–29 July 1992. New York: ACM. – P. 144–152.
20. Schapire R. (1990). The Strength of Weak Learnability//Machine Learning. – 5. – P. 197–227.
21. Chen T., Guestrin C. (2016). XGBoost: A Scalable Tree Boosting System//In KDD '16 Proceedings of the 22nd ACM SIGKDD International Conference on Knowledge Discovery and Data Mining, San Francisco, CA, USA, 13–17 August 2016. New York: ACM. – P. 785–794.
22. Shi Y., Li X. (2019). An overview of bankruptcy prediction models for corporate firms: A systematic literature review//Intangible Capital. – 15. – P. 114–127.
23. Mai F., Tian Sh., Lee Ch., Ma L. (2018). Deep learning models for bankruptcy prediction using textual disclosures//European Journal of Operational Research. – 274. -P. 743–758.
24. Hosaka T. (2019). Bankruptcy prediction using imaged financial ratios and convolutional neural networks//Expert Systems with Applications. – 117. – P. 287–299.
25. Meir L., Geer S., Bühlmann P. (2008). The group lasso for logistic regression//Journal of Royal Statistical Society. – 70. – P. 53–71.
26. Makroekonomicheskij obzor Kazahstana, iyul' 2023//<https://aerc.org.kz>
27. Brédart X. (2014). Bankruptcy Prediction model using Neural networks//Accounting and Finance Research. – 3. – P. 124–128.

ВЛИЯНИЕ ВНЕШНЕГО АУДИТА НА ПРОГНОЗИРОВАНИЕ БАНКРОТСТВА НА ОСНОВЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

Алимбекова Г.А.*

докторант кафедры Финансы и учет
ҚазНУ
г. Алматы, Казахстан
E-mail: alimbekova000@mail.ru

Еспергенова Л.Р.

к.э.н., ассоциированный профессор
Алматы Менеджмент Университет
г. Алматы, Казахстан
E-mail: l.espergenova@almu.edu.kz

Досманбетова А.С.

к.э.н., ассоциированный профессор
Алматы Менеджмент Университет
г. Алматы, Казахстан
E-mail: aliyaserikbaevna@gmail.com

Аннотация: Несмотря на количество исследований по прогнозированию банкротства с использованием финансовых коэффициентов, очень мало известно о том, как информация внешнего аудита может способствовать прогнозированию финансовых трудностей. В нескольких работах было показано, что сочетание коэффициентов и аудиторских данных имеет важное значение для целей прогнозирования, но только в одном недавнем документе была обеспечена прогностическая точность в 80% исключительно за счет использования раскрытия информации, содержащейся в аудиторских отчетах. Это исследование было дополнено упрощением анализа аудиторских отчетов для целей прогнозирования, и была достигнута такая же точность прогнозирования.

Целью данной статьи является внести свой вклад в это направление исследований, изучив способность отчета внешнего аудита прогнозировать банкротство с использованием методологий искусственного интеллекта. Применяя три метода искусственного интеллекта (алгоритм PART, случайный лес и метод опорных векторов), была изучена прогностическая способность более легко извлекаемой информации из отчета и предложено практическое значение для каждого пользователя. Просто найдя аудиторское заключение, определив, существует ли раздел вопроса, и количество раскрытых комментариев, любой пользователь может предсказать ситуацию банкротства с той же точностью, как если бы он тщательно изучил весь отчет. Кроме того, включен расширенный обзор литературы, посвященный предыдущим исследованиям взаимодействия между прогнозированием банкротства и информацией внешнего аудита.

Ключевые слова: аудит, банкротство, искусственный интеллект, аудиторское заключение, состояние экономики, предприятия, прогнозирование.

THE IMPACT OF EXTERNAL AUDIT ON BANKRUPTCY FORECASTING BASED ON THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Alimbekova G.A.*

doctorate student of finance and accounting
department KazNU
Almaty, Kazakhstan
E-mail: alimbekova000@mail.ru

Yespergenova L.R.

candidate of economic sciences,
associate professor
Almaty Management University
Almaty, Kazakhstan
E-mail: l.espergenova@almu.edu.kz

Dosmanbetova A.S.

candidate of economic sciences,
associate professor
Almaty Management University
Almaty, Kazakhstan
E-mail: aliyaserikbaevna@gmail.com

Abstract: There are numerous works addressed to the topic of bankruptcy projection using various financial coefficients. And there is absolutely no work on how the state audit affects this process, helps it at all. So only a few articles say that coefficients and auditors' reports help to determine and plan for the future. And in one work, an accuracy of 80% was even achieved during planning, this became possible due to the data and information of the audits conducted and their conclusions. This study has been enriched by multiplying audit reports for these purposes. Accordingly, the planning of future indicators showed a good result.

The purpose of this article is to study this direction. To determine how the conclusions of state auditors can improve the prediction of bankruptcy. Is it possible to consider artificial intelligence. Let's say these are methods such as the PART algorithm, random forest and the support vector machine method. Moreover, are there any easier ways to sample information from such documents, are there any practical data from such users. It is very simple, having considered the sections of the question, the sum of reactions and, accordingly, any user can predict the future with the closest accuracy. At the same time, an extended review of the literature on this topic is considered.

Keywords: audit, bankruptcy, artificial intelligence, audit report, state of the economy, enterprises, forecasting.

MPHTI 06.73.02

DOI: <https://doi.org/10.55871/2072-9847-2023-61-4-194-205>

Акмолдина Б.Н.*

к.э.н.

ТОО «Центр исследований, анализа и
оценки эффективности»

г. Астана, Казахстан

E-mail: umarken@mail.ru

Турсынбаева Н.Е.

заведующий сектором
научных исследований

ТОО «Центр исследований, анализа и
оценки эффективности»

г. Астана, Казахстан

E-mail: tursynbayeva@mail.ru

Темирбаев Б.Х.

заместитель директора центра
АО «Институт экономических
исследований»

г. Астана, Казахстан

E-mail: temir_adam@bk.ru

ORCID: 0000-0003-0729-8447

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОЦЕНКЕ И АУДИТУ ЭФФЕКТИВНОСТИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ ЗАНЯТОСТИ: ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ И РЕКОМЕНДАЦИИ ДЛЯ КАЗАХСТАНА

Аннотация: В статье рассматриваются методологические подходы к оценке и аудиту эффективности государственного регулирования рынка труда и политики занятости, а также проблемы измерения эффективности предпринимаемых государством мер в данной сфере через призму внешнего аудита эффективности.

Пандемия 2020 года существенно ускорила экономические процессы преобразования, в результате которых цифровизация сфер общественной жизни, новые форматы работы, концепция «обучение в течение всей жизни» встроились в современный рынок труда. «Черные лебеди» также сыграли свою негативную роль на рынке труда: так, тренд на монополизацию в ряде отраслей в структуре ВВП привел к росту доли чистой прибыли корпоративного сектора преимущественно за счет сырьевых отраслей и снижению доли оплаты труда; наблюдается заметное отставание производительности труда от реального роста доходов населения, что привело к росту доли социальных трансфертов в структуре доходов населения и усилению фискальных государственных бюджета. Эти тенденции никак не способствуют заявленным стратегическим целям роста социального благополучия и сокращения непродуктивной занятости.

Ввиду накопленных и новых проблем устойчивости и адаптивности рынка труда требуются новые меры государственной политики занятости. В настоящее время государственная политика требует совершенствования механизмов регулирования занятости с учетом современных требований. Необходимо активное регулирование взаимодействия государственных органов и объектов рыночного хозяйства. Вместе с тем государственная политика на рынке труда влияет на социально-экономические преобразования занятого населения, т.к. рост безработицы, явной и скрытой, является одним из наиболее значимых факторов развития экономики и социальной нестабильности общества.

В связи с этим возникает необходимость в ревизии, анализе и поиске новых методологических подходов к рынку труда. В данной статье приводится анализ современного аналитического инструментария (в соответствии с методологией Международной организации труда), а также рассматривается возможность проектирования сводного показателя эффективности политики занятости на основе экономико-математического моделирования.

Ключевые слова: рынок труда, государственная политика занятости, безработица, зарубежный опыт, стимулирование занятости, адаптивность и устойчивость рынка труда, эластичность профессии.

■ Введение

В своем Послании народу Казахстана 2023 года «Экономический курс Справедливого Казахстана» Президент К.К. Токаев отмечает необходимость всестороннего развития рынка труда и ставит задачу перед Правительством принять Комплексный план в сфере политики занятости до 2030 года, что подчеркивает чрезвычайную актуальность темы исследования. «В структуре национального богатства Казахстана наибольшую долю сегодня занимает человеческий капитал – 42%, этот показатель ниже среднемирового значения на 20%. Учитывая ожидаемое влияние снижения цен на нефть на доходы, занятость и торговлю важными целями новой экономической политики становятся диверсификация экономики и создание рабочих мест в сельской местности» [1].

В то же время соседние страны объявляют в качестве важнейшего ориентира для отечественных компаний и власти при выработке мер экономической и социальной политики переход к «экономике высоких заработных плат в горизонте текущего десятилетия». При этом «чтобы использовать высококвалифицированный труд, его нужно оплачивать. Только там, где труд достойно оплачивается, будут работать профессиональные квалифицированные кадры, будет производиться действительно качественная продукция, будет расти спрос и меняться его структура. Точка зрения о том, что высокая стоимость трудовых ресурсов снижает глобальную конкурентоспособность страны, устарела; добиваться качественной работы невозможно, используя низкоквалифицированный труд» [2].

Пандемия 2020 года стала катализатором ускоренных экономических преобразований: цифровизация экономики, новые форматы работы, концепция «обучение в течение всей жизни» стали новой реальностью. Чтобы адаптироваться под происходящие изменения важно понимать существующие национальные вызовы, глобальные тренды и как они повлияют на экономику, рынок труда и граждан. В результате монополизации рынков в структуре ВВП произошел рост доли чистой прибыли корпоративного сектора преимущественно за счет сырьевых отраслей с 45% до 51% и снижение доли оплаты труда с 34% до 31% [3].

Стратегические аналитики отмечают, что «за последние 15 лет накопленный рост производительности труда отстает от реального роста доходов населения на 62 процентных пункта, рост доходов обеспечивался преимущественно увеличением социальных трансфертов. Усилились фискальные дисбалансы, усугубляемые снижением доли производительных затрат в структуре госбюджета» [4].

Исследователи сходятся во мнении, что актуальной проблемой рынка труда Казахстана является наличие неформальной занятости и самозанятого населения, когда работники не защищены ни трудовыми контрактами, ни социальными гарантиями. Наиболее высокий уровень самозанятости (доля численности самостоятельно занятого населения от общей численности занятого населения) наблюдается в регионах с преимущественно сельскохозяйственной специализацией. Высокий уровень самозанятости отражает проблемы рынков труда средне- и слаборазвитых регионов республики и маскирует скрытую безработицу, преимущественно сельского населения.

В связи с этим, государство должно совершенствовать прогностическую функцию и выявить тенденции на рынке труда для принятия адекватных мер государственного регулирования в целях содействия достойной работе для всех с учетом повышения производительной занятости, реализации возможности обучения на протяжении всей жизни и обеспечения всеохватного качественного образования. Для этого были повсеместно приняты как международные стратегические документы, так и на национальном уровне.

В процессе исследования отмечено, что созданная системы прогнозирования потребностей национальной экономики в трудовых ресурсах не способствует качественному изменению рынка труда, по-прежнему специалистами в данной сфере констатируется перенасыщение юристами, экономистами при острой нехватке технических специалистов, педагогов.

Данные аудита программ занятости также свидетельствуют о системной проблеме эффективного взаимодействия органов, уполномоченных на государственное регулирование и развитие рынка труда. В целом отмечается несбалансированность рынок труда и сохраняющуюся слабую конкурентоспособность трудовых ресурсов. Источников данной ситуации принято считать недостаточный уровень системы казахстанского образования по данным результатов оценки международных рейтингов.

Цель исследования заключается в определении подходов к оценке эффективности государственной политики в сфере рынка труда, и разработка предложений в области совершенствования государственной политики по обеспечению устойчивости и адаптивности рынка труда в современных условиях социально-экономического развития страны.

■ Обзор литературы

В качестве источников информации для обзора методологических подходов были использованы аналитические и методологические публикации экспертов различных международных организаций, таких как Международной организации труда (МОТ), Международной организации миграции (МОМ), ЮНЕСКО (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization), институтов развития, таких как Азиатский банк развития (АБР), Всемирный банк (ВБ), Международный валютный фонд (МВФ).

Изучение опыта стран при проведении аудита эффективности мер государственной политики в сфере рынка труда основывается на методических материалах Международной организации высших органов аудита (ИНТОСАИ, англ. INTOSAI), на материалах аудиторских отчетов высших органов аудита отдельных стран, которые проводили соответствующие тематические аудиты.

Также были изучены труды казахстанских ученых, которые сосредоточили внимание на вопросах государственного регулирования рынка труда и занятости населения: Р.А. Байжолова, Б.А. Мукашева, Л.О. Демушкина, К.С. Мустафаева, З.Т. Досанова, Р.Р. Тикжанова, М.С. Букаева, Г.С.Кармыс.

■ Материалы и методы

Основой для анализа данных послужили следующие источники: нормативные правовые акты по государственному регулированию правоотношений в сфере трудовых отношений и занятости населения. База включает законы, постановления, и другие документы, которые регулируют трудовые отношения и политику занятости в стране; стратегические программные документы Республики Казахстан, раскрывающие основные механизмы реализации государственной политики в области цифровизации, образования и содействия занятости. Эти документы содержат цели и приоритеты в сфере трудовых отношений и занятости; официальные данные Министерства труда и социальной защиты населения Республики Казахстан (МТЦЗН РК), включая в себя статистику о безработных, занятости, и другие показатели в сфере труда и занятости; материалы с сайтов международных организаций и международных рейтинговых агентств для предоставления международной перспективы на рынке труда в Казахстане и сравнительные данные; публикации с сайтов казахстанских исследовательских структур (аналитические отчеты, исследования и экспертные мнения по вопросам занятости и трудовых отношений в стране). Объединение этих источников информации позволяет исследователям получить всесторонний обзор состояния рынка труда и политики занятости в Казахстане и провести более глубокий анализ с учетом различных аспектов и данных из разных источников.

Методы исследования: систематический подход (теоретический синтез), описательные методы - сопоставления и обобщения, ретроспективный анализ, структурный анализ.

Объектом исследования является форма и сфера регулирующего воздействия государства на социально-экономические процессы в сфере рынка труда.

■ Результаты и обсуждения

Существующие разногласия в научном мире относительно того, является ли рынок труда экономической или социальной категорией, отражает действительное состояние дел в области исследования рынка труда. Вопрос о том, как классифицировать рынок труда, вызывает дебаты среди экономистов, социологов и других специалистов. [5].

С одной стороны, рынок труда рассматривается как экономическая категория, потому что он включает в себя механизмы спроса и предложения на рабочую силу, определение зарплат и условий труда, а также важный фактор в экономическом развитии страны. Экономисты анализируют рынок труда с точки зрения эффективности, производительности и экономического роста.

С другой стороны, рынок труда также рассматривается как социальная категория, так как он связан с множеством социальных вопросов, таких как равенство, справедливость, бедность и социальное неравенство.

Таким образом, рынок труда можно рассматривать как комплексное явление, которое включает и экономические, и социальные аспекты. Важно понимать, что обе точки зрения имеют свою ценность и могут быть полезными для анализа и разработки политики в сфере занятости и труда.

Рынок труда в Республике Казахстан можно охарактеризовать в общих чертах следующим образом: в настоящее время стабильно действует правовое обеспечение социально-экономических отношений между работодателями и наемными работниками, сформированы и функционируют государственные и негосударственные институты, регулирующие сферу трудовых отношений, развиваются как стандартные, традиционные формы занятости населения, так и нестандартная занятость.

Сформировавшаяся модель рынка труда в Казахстане с уклоном на активное участие государства в его регулировании является типичной для многих стран, особенно с учетом того, что Казахстан, как и многие другие государства, стремится обеспечить устойчивость и адаптивность своего рынка труда в условиях изменяющейся экономической среды. Важно обеспечить согласованность между уполномоченными органами и единым оператором нефинансовой поддержки. В настоящее время в Казахстане уровень безработицы низкий и этот показатель слабо реагирует на циклические колебания темпов экономического роста. Это связано с тем, что существует «амортизатор» в виде слоя самостоятельно занятого населения, часть которого занята в неформальном секторе экономики. Часть из них охвачена непродуктивной занятостью: имеет низкие доходы, которых едва хватает на обеспечение первостепенных нужд семьи, сезонную занятость, нестабильную заработную плату. Хотя идет постепенное снижение доли самостоятельно занятого населения, но в региональном разрезе есть регионы, где их доля очень высокая (регионы Северного и Южного Казахстана). Поэтому в политике содействия занятости в Казахстане нужно делать акценты на снижение доли непродуктивно занятых.

В Казахстане проводятся реформы системы профессионально-технического и высшего образования, которые ориентированы на укрепление связи с практикой, на соответствие качества образования современным требованиям потенциальных работодателей. Также отмечается повышение роли малого и среднего бизнеса в обеспечении продуктивной занятости населения в Казахстане, даже при сохранении ограничений институционального характера (в том числе коррупционные явления, сложность разрешительных процедур, сложность процедур таможенного оформления) и инфраструктурные ограничения.

Следует отметить, что действует несколько программ по государственной поддержке деятельности МСП в Казахстане, которые направлены на решение проблем вывода предпринимательской деятельности из неформального сектора, снижения стоимости затрат на рабочую силу и создание стимулов для формализации найма работников.

В современном Казахстане возрастает роль государственных инвестиций для обеспечения экономического роста и создания новых рабочих мест. Политика должна быть нацелена на преодоление «ловушек бедности», когда низкие доходы домохозяйств обуславливают низкие инвестиции в человеческий капитал (особенно в образование), а в свою очередь недостаточность инвестиций ведет к воспроизводству низких доходов. На создание рабочих мест и развитие масштабной занятости, устранение дисбалансов в трудовых доходах, развитие производственных навыков граждан, повышение заработной платы бюджетным работникам, развитие науки и инновационных технологий направлена Программа повышения доходов населения.

В настоящее время для получения востребованных на рынке труда профессиональных навыков и квалификаций, развития предпринимательства и создания условий для открытия собственного дела реализуется «Национальный проект по развитию предпринимательства на 2021-2025 годы».

Карантинные ограничения во время пандемии 2020 года стимулировали интерес исследователей к категориям адаптивной модели и устойчивости рынка труда. Адаптивность (от лат. «adapto» – «приспосабливаю») – тенденция функционирования системы, определяющаяся соответствием между её целями и достигаемыми в процессе деятельности результатами; способность системы приспосабливаться к изменяющимся условиям окружающей среды. Адаптивность выражается в согласовании целей и результатов. По сути, технологический прогресс выступает одним из важнейших факторов развития сферы занятости, спроса и предложения труда и профессиональной структуры рабочей силы. Адаптивность стала также определяющим фактором по причине законодательного установления фиксированного минимального размера оплаты труда без учета конъюнктурных изменений на рынке труда, что приводило к негативным явлениям, включая неформальную и двойную занятость, утечку человеческого капитала за границу, низкую деловую активность.

Под устойчивым развитием рынка труда следует понимать стабильное развитие социально-трудовых отношений, обеспечивающее востребованность трудового потенциала в целях достижения долгосрочного роста эффективности экономики, повышения качества и уровня жизни трудоспособного населения.

Инструментарий для анализа адаптивности и устойчивости рынка труда по методологии Международной Организации Труда в соответствии с аспектами занятости можно систематизировать следующим образом:

Таблица 1. Инструментарий для анализа рынка труда (методология МОТ)

Аспекты занятости	Инструментарий для анализа рынка труда
Заработная плата/доход от предпринимательской деятельности: потребление, цены, инфляция	Показатели, сбор данных, периодические доклады (статистические бюро, МОТ, ООН, региональные органы)
Производимая продукция: способствует росту ВВП	Анализ последних данных и тенденций (научно-исследовательские учреждения, университеты, центральные банки, министерство труда)
Социальный статус и социальная интеграция: основа социальной и политической стабильности	Цели и меры политического характера, определяемые комитетами, трехсторонними органами, парламентами, правительством; рассмотрение обзоров политики для корректировки мер
<i>Источник: на основании [6]</i>	

При этом следует отметить, что МОТ разделяет политику государства в сфере занятости и в сфере рынка труда. Так, анализ политики в сфере занятости предполагает аналитические манипуляции с показателями по таким стратам как: молодежь в возрастных группах 15-19, 20-24 лет, женщины всех возрастов, работники старшего возраста (55+), проблемные регионы, низкоквалифицированные работники, трудовые мигранты, лица с ограниченными возможностями. В то же время, исследование политики на рынке труда предусматривает анализ таких категорий, как заработная плата (в том числе уровня минимальной заработной платы), ведение коллективных переговоров, продолжительность рабочего времени, безопасность и гигиена труда, нормы, регулирующие рынок труда (правила найма и увольнения) и гарантии занятости, пособия по безработице, посредничество в сфере занятости, справедливый найм и недопущение дискриминации.

В рамках исследования были проанализированы законодательство и документы системы государственного планирования на предмет нацеленности на системные изменения в сфере рынка труда и эффективное обеспечение надлежащей поддержки определенным целевым группам (учитываются ли реальные потребности всех заинтересованных сторон), а также как оценивается функционирование существующих систем управления, мониторинга и контроля со стороны Министерства труда и социальной защиты населения. Отдельное внимание уделялось анализу систем государственной поддержки в виде субсидирования на предмет дублирования функций. Также был изучены материалы аудита европейских государств и США в сфере занятости.

В результате были получены следующие выводы.

Аудит рынка труда, как правило, сопряжен с аудитом системы образования (насколько подготовка квалифицированных кадров соответствует потребностям современной и индустриальной экономики). В процессе аудита рекомендуется уделить особое внимание системе планирования/предложения услуг труда на основе прогнозирования эластичности спроса, которая способствует результативному контролю государственных программ и мер на рынке труда. Международный опыт аудита показывает, что недостатки в системах управленческой информации по планированию/прогнозированию спроса и предложения на рынке труда приводят к частичному несоответствию мер и неэффективным расходам бюджета в будущем.

В этой связи анализ рынка труда следует проводить в нетрадиционном ракурсе, в частности рекомендуется адаптировать опыт Германии в инструментах прогнозирования/планирования рынка труда. Прогноз спроса на рынке труда данной страны вплоть до 2025 года составлен для 59 отраслей промышленности и 54 сфер профессиональной деятельности. Моделирование предложения труда позволило немецким аудиторам рассчитать долю работающих в тех сферах профдеятельности, где они получили первоначальную подготовку, а также долю тех, кто перешел в другие сферы (в силу профессиональной гибкости). Данная матрица профессиональной гибкости в макро масштабе отражает степень адаптивности и устойчивости рынка труда, демонстрируя определенные модели поведения на рынке труда типы перехода из одной профессии в другую.

Таблица 2. Проект Аналитической матрицы профессиональной гибкости (ФРГ)

Номер/код Основной сферы профессиональ- ной деятельности	Доля выпускников учреждений профессионального образования, занятого в основных сферах профдеятельности			
	Добыча сырья	Переработка, об- работка и ремонт	Торговля и сбыт	Логистика, транс- порт и безопас- ность
Добыча сырья	49,5	8,6	3,0	12,8
Переработка, обра- ботка и ремонт	1,9	46,3	7,8	15,6

Номер/код Основной сферы профессиональ- ной деятельности	Доля выпускников учреждений профессионального образования, занятого в основных сферах профдеятельности			
	Добыча сырья	Переработка, об- работка и ремонт	Торговля и сбыт	Логистика, транс- порт и безопас- ность
Торговля и сбыт	1,3	14,0	44,3	11,9
Логистика, транс- порт и безопас- ность	1,1	6,1	2,0	65,3

Источник: на основании [7]

Из данных матрицы можно сделать вывод, какой процент выпускников в итоге работает в той сфере профессиональной деятельности, где они получили подготовку. Эти сведения в значительной мере помогают рассчитать объем приема и выпуска в каждой из основных сфер профессиональной деятельности, что позволяет сдерживать или сокращать несоответствие между спросом и предложением труда.

Информация о таких сферах эластичности профессии позволит аудиторам давать обоснованные рекомендации по пересмотру профессиональной структуры имеющегося предложения труда и избежать чрезмерного выпуска учащихся определенного профиля, так как эти выпускники могут с высокой долей вероятности перейти на другую работу (сменить профессию). Модели эластичности профессий могут быть разными в зависимости от содержания квалификаций и функциональных требований на тех или иных рынках труда.

Кроме этого важно учесть, что необходимо проанализировать управление ведущими талантами, получившими зарубежное образование; например, когда выпускники возвращаются из-за рубежа, в Сингапуре проводится целенаправленная политика по управлению этими талантами внутри страны, чтобы более полно использовать их потенциал для развития страны. [8]

Изученный опыт аудиторов Дании показывает важность ведения учета в разрезе инструментов государственной политики в сфере труда, целевой охват по получателям, регионам; анализа доступности программ занятости; вопросов измерения эффективности инструментов политики; анализа причин длительной безработицы среди возрастных людей; анализа эффективности инструментов политики по реинтеграции возрастных безработных [9].

В процессе аудита рекомендуется использовать следующие методы (помимо традиционных) по сбору информации: проведение консультации с экспертным сообществом по анализу качества данных центров занятости. В аудите необходимо широко использовать метод интервью с соответствующими ответственными представителями властей, с отдельными лицами-реципиентами бюджетных денег и услуг в рамках мер по трудоустройству.

Список интервьюируемых следует определить на этапе планирования, с подготовкой памятки по проведению интервью и примерами вопросов для глубинного интервью (от простых вопросов к сложным). В список следует включить официальных лиц МТСЗН, НПП «Атамекен», экспертов в сфере рынка труда, официальными лицами вузов/колледжей, Центров (служб) занятости населения, биржи труда, КГУ «Центр занятости населения» акимата. Также рекомендуется проведение опросов с региональными менеджерами (руководителями служб), инструкторами по работе и консультантами по трудоустройству, чтобы понять, как они помогают заявителям устроиться на работу и с какими проблемами они сталкиваются при этом.

По примеру опыта США рекомендуется использовать точечный подход к проблемам конкретных групп людей. Так, в фокусе их внимания могут быть пожилые безработные; малооплачиваемые работники из сферы услуг; временные и самозанятые работники; работники, которые могут потерять работу в результате автоматизации их рабочего места;

эффективность инноваций, которые оказывают влияние на рынок труда; проблемы гендерного, расового, регионального, возрастного неравенства [10]. При этом активно можно использовать не только информацию МТСЗН и статданные, но и проводить количественные мини – исследования, в частности опросы репрезентативной на национальном уровне выборки работодателей-участников программ занятости, проведение круглых столов, конференций, обзвоны, регрессионный анализ. Особое внимание при проведении аудита следует уделить вопросам трудоустройства людей с ограниченными возможностями, с разработкой и применением системы оценки для измерения эффективности государственных программ и анализом рисков.

При проведении аудита рекомендуется использовать развернутый анализ-схему воздействия уполномоченного органа на рынок труда, иными словами идентифицировать социально-экономический эффект предпринимаемых усилий на благосостояние граждан (опыт Нидерландов). Аудиту также следует подвергнуть результаты всех реализованных инициатив в области рынка труда за последние 10-15 лет, их своевременности и долгосрочной эффективности, с анализом процедур их принятия, степени охвата целевой группы. Акцент при этом следует сделать на оценке воздействия, эффективности, действенности, экономичности и функциональности различных частей системы рынка труда и взаимодействий между ними (со стороны спроса (работодатели) и предложения (занятые) рынка труда) [11].

Учитывая, что ситуация на рынке труда детерминирует с общей макроэкономическими тенденциями, при проведении аудита эффективности мер государственной политики по обеспечению занятости следует включать макроэкономический блок с анализом налоговых поступлений (региональный и отраслевой разрез), показателями демографии, миграции и др. для получения полноценной картины, выявления истинных причинно-следственных связей и возможностей прогнозирования возможных исходов применения мер государственной поддержки (опыт Германии) [12].

В процессе аудита европейские аудиторы прибегают к моделированию и использованию количественных показателей, ориентированных на качество, например «Доля устойчивых трудоустройств по категориям работников», «Доля устойчивых трудоустройств безработных со стажем работы более шести месяцев по категориям работодателей», «Доля успешно заполненных вакансий среди работников малого и среднего бизнеса» и др., которые в дальнейшем объединяются в общий показатели и служат основой для оценки эффективности деятельности (опыт Германии). Также в анализ следует включить проблему выявления и прогнозирования дефицита и избытка квалифицированной рабочей силы. Так, дефицит (и избыток) кадров является результатом взаимодействия спроса и предложения и может быть выявлен и спрогнозирован посредством мониторинга ряда показателей рынка труда (вакансии соответствующего профиля; рост совокупной занятости квалифицированных кадров в данной профессиональной сфере). По результатам данного анализа аудиторы могут сделать вывод об уровне безработицы среди соискателей рабочих мест данного профиля.

В целом, в процессе аудита государственной политики занятости рекомендуется охватить вопросы по разработке и внедрению политики планирования трудовых ресурсов; развитию системы обучения в течение всей жизни в целях повышения адаптации граждан к меняющимся условиям на рынке труда и увеличения возможностей для трудоустройства в течение всей жизни; проблеме сокращения количества высококвалифицированных специалистов и восполнение этого дефицита за счет привлечения из-за рубежа; изменению условий и качества условий труда.

Для оценки эффективности предпринимаемых финансовых и нефинансовых мер государственной политики регулирования рынка труда рекомендуется применение композитных или сводных индикаторов.

Композитные индикаторы (далее - CI), позволяющие сравнивать показатели стран, все чаще признаются полезным инструментом анализа политики и коммуникации с общественностью. Число CI, существующих во всем мире, растет из года в год. Такие составные

индикаторы обеспечивают простое сравнение стран, которое можно использовать для иллюстрации сложных социальных проблем в самых разных областях, в том числе государственной политике в области рынка труда, окружающей среды, экономики, общества или технологического развития [13].

Исследователями признается тот факт, что политикам проще интерпретировать отдельные показатели (уровень безработицы, количество продуктивно занятых), чем выявлять общие тенденции для многих отдельных показателей. В связи с этим показатели могут посылать ошибочные политические сигналы, если они плохо построены или неверно истолкованы. Их результаты «общей картины» могут побудить пользователей (особенно политиков) сделать упрощенные аналитические или политические выводы. Фактически, комплексные показатели следует рассматривать как средство инициирования дискуссии и стимулирования общественного интереса. Их актуальность следует оценивать по отношению к группам населения, на которые влияет сводный индекс.

В общих чертах, сводный (композитный) индикатор – это количественная или качественная мера, полученная на основе ряда наблюдаемых фактов, которые могут выявить относительное положение (например, страны) в данной области. При оценке через регулярные промежутки времени показатель может указать направление изменений в различных единицах измерения и во времени. В контексте политического, индикаторы полезны для выявления тенденций и привлечения внимания к конкретным проблемам. Они также могут быть полезны при определении приоритетов политики, а также при сравнительном анализе или мониторинге эффективности.

Сводный индикатор формируется, когда отдельные индикаторы объединяются в единый индекс на основе базовой модели. В идеале составной показатель должен измерять многомерные концепции, которые не могут быть отражены одним показателем, например, устойчивость рынка труда.

Для расчета сводного индикатора эффективности рынка труда в данном исследовании были отобраны следующие показатели:

- P1 - Уровень безработицы, в %;
- P2 - Уровень молодежной безработицы, % (в возрасте 15-28 лет);
- P3 - Доля неформальной занятости, %;
- P4 - Доля населения без высшего и специального образования, %;
- P5 - Доля непродуктивно занятых, %;
- P6 - Уровень долгосрочной безработицы, %;
- P7 - Доля занятых в неблагоприятных условиях труда, %;
- P8 - Доля занятого населения, чья работа (занятие) расположена вне места проживания, %;
- P9 - Индекс производительности труда, %.

МОТ, помимо указанных показателей, предлагает к анализу дополнительный перечень индикаторов:

– уровень участия в составе рабочей силы: Доля населения трудоспособного возраста (ДТН), пребывающая в составе рабочей силы (РС): $(РС/ДТН*100)$

– коэффициент демографической нагрузки: Число детей и лиц пожилого возраста, которых должен обеспечивать каждый человек трудоспособного возраста (лица в возрасте до 15 лет + 65 лет и старше) / лица в возрасте 15-64).

– коэффициент трудовой нагрузки: Число неактивных лиц, которых должен обеспечивать каждый участник рабочей силы (неактивные/РС).

Сводный индикатор рассчитывается как сумма произведений взвешенных стандартизированных показателей согласно формуле 1.

$$I = \sum_{i=1}^n X_i W_i \quad (1)$$

где:

I – сводный индикатор эффективности рынка труда;

X_i – нормализованный показатель i , рассчитываемый по формуле $\frac{X_i - X_{min}}{X_{max} - X_{min}}$;

n – количество показателей.

Полученный сводный индикатор комплексно характеризует результат проводимой политики на соответствующем уровне.

Интерпретировать данный индикатор следует так: чем больше его значение, тем выше эффективность государственной политики в устойчивости и адаптивности рынка труда.

При расчете данного индикатора используется метод главных компонент, факторный анализ и анализ оболочки данных. Указанные методы нашли широкое применение для оценки эффективности государственной политики в различных сферах, в том числе и на рынке труда.

■ Заключение

На основе систематизации опыта аудитов государственной политики в области рынка труда европейских стран был сформулирован пул рекомендаций по совершенствованию политики занятости у нас в стране. Так, немецкая практика аудита рынка труда, как правило, сопряжена с аудитом системы образования (насколько подготовка квалифицированных кадров соответствует потребностям современной и индустриальной экономики). В процессе аудита рекомендуется уделить особое внимание системе планирования/предложения услуг труда на основе прогнозирования эластичности спроса, которая способствует результативному контролю государственных программ и мер на рынке труда.

В международном опыте аудита выявлено, что недостатки в управлении информацией о спросе и предложении на рынке труда могут привести к несоответствию мер и неэффективному использованию бюджета в будущем. Улучшение этих систем позволяет более точно определять потребности и предложение труда в различных профессиональных областях, что помогает сглаживать различия между спросом и предложением на рынке труда. Помимо этого, важно анализировать воздействие государственных мер на рынок труда для выявления их социально-экономического влияния на жизнь граждан.

Аудит также должен оценить результаты последних инициатив на рынке труда, их эффективность и долгосрочное воздействие, а также изучить процедуры их принятия и охват целевой аудитории. Основной акцент делается на оценке эффективности различных частей системы рынка труда и их взаимодействия между собой, учитывая потребности работодателей и работников.

Кроме того, для оценки эффективности государственной политики в области рынка труда предлагается использовать композитный индикатор, который рассчитывается на основе взвешенных стандартизированных показателей.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Экономический курс Справедливого Казахстана». Электронный ресурс – URL: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-ekonomicheskij-kurs-spravedlivogo-kazahstana-18588>
2. Президент России Владимир Путин на расширенном заседании президиума Госсовета, посвященном рынку труда. Электронный ресурс – URL: <https://rg.ru/2023/09/21/putin-nazval-uroven-zarplat-vazhnejshim-orientirom-dlia-biznesa-i-vlasti.html>
3. АСПИР назвал основные вызовы и возможности для развития экономики Казахстана // Служба центральных коммуникаций при Президенте РК. Электронный ресурс – URL: <https://ortcom.kz/ru/novosti/1652443309>
4. АСПИР назвал основные вызовы и возможности для развития экономики Казахстана // <https://www.gov.kz/memleket/entities/aspir/press/news/details/370796?lang=ru>
5. Шваб К. Четвертая промышленная революция. – Litres, 2016. – 138 с
6. Подходы к восстановлению экономики в странах СНГ путем создания рабочих мест. Электронный ресурс – URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-moscow/documents/publication/wcms_787242.pdf
7. Maijer, T.: «Methods and results of skills demand and supply forecasting. The case of Germany» In: Building on skills forecasts. Comparing methods and applications. Conference proceedings. Research paper No 18. Cedefop. 2012

8. И.Г.Животовская. Сингапур: глобализация и регулирование рынка труда // Глобализация рынков труда: динамика, проблемы, перспективы. 2010. №2010. Электронный ресурс – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/singapur-globalizatsiya-i-regulirovanie-rynka-truda>
9. Statsrevisorerne finder det utilfredsstillende. Электронный ресурс – URL: <https://www.rigsrevisionen.dk/revidsionssager-arkiv/2017/nov/beretning-om-viden-fra-puljer-paa-socialomraadet>
10. Workforce Innovation and Opportunity Act:Additional Steps Needed to Help States Collect Complete Enrollment Information. Электронный ресурс – URL: <https://www.gao.gov/products/gao-23-104830>
11. Sociale zekerheid en flexibele arbeidsmarkt. Электронный ресурс – URL: <https://www.rekenkamer.nl/archief/publicaties/rapporten/2020/12/9/sociale-zekerheid-en-flexibele-arbeidsmarkt>
12. Электронный ресурс – URL: <https://www.bundesrechnungshof.de/SharedDocs/Pressemitteilungen/DE/2021/handlungsfahigkeit-pandemie.html>
13. Руководство по построению составных индикаторов Организации по экономическому сотрудничеству и развитию. Электронный ресурс – URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-moscow/documents/publication/wcms_787242.pdf

REFERENCES:

1. Poslanie Glavy gosudarstva Kasym-Zhomarta Tokaeva narodu Kazakhstana «Ehkonomicheskii kurs Spravedlivogo KazakhstanA». Ehlektronnyi resurs – URL: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazakhstan-ekonomicheskii-kurs-spravedlivogo-kazakhstan-18588>
2. Prezident Rossii Vladimir Putin na rasshirennoy zasedanii prezidiuma Gossoveta, posvyashchennom rynku truda. Ehlektronnyi resurs – URL: <https://rg.ru/2023/09/21/putin-nazval-uroven-zarplat-vazhnejshim-orientirom-dlia-biznesa-i-vlasti.html>
3. ASPIR nazval osnovnye vyzovy i vozmozhnosti dlya razvitiya ehkonomiki Kazakhstana// Sluzhba tsentral'nykh kommunikatsii pri Prezidente RK. Ehlektronnyi resurs – URL: <https://ortcom.kz/ru/novosti/1652443309>
4. ASPIR nazval osnovnye vyzovy i vozmozhnosti dlya razvitiya ehkonomiki Kazakhstana // <https://www.gov.kz/memleket/entities/aspir/press/news/details/370796?lang=ru>
5. Shvab K. Chetvertaya promyshlennaya revolyutsiya. – Litres, 2016. – 138 s
6. Podkhody k vosstanovleniyu ehkonomiki v stranakh SNG putem sozdaniya rabochikh mest. Ehlektronnyi resurs – URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-moscow/documents/publication/wcms_787242.pdf
7. Maijer, T.: «Methods and results of skills demand and supply forecasting. The case of Germany» In: Building on skills forecasts. Comparing methods and applications. Conference proceedings. Research paper No 18. Cedefop. 2012
8. I.G. Zhivotovskaya. Singapur: globalizatsiya i regulirovanie rynku truda // Globalizatsiya ryнков truda: dinamika, problemy, perspektivy. 2010. №2010. Ehlektronnyi resurs – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/singapur-globalizatsiya-i-regulirovanie-rynka-truda>
9. Statsrevisorerne finder det utilfredsstillende. Ehlektronnyi resurs – URL: <https://www.rigsrevisionen.dk/revidsionssager-arkiv/2017/nov/beretning-om-viden-fra-puljer-paa-socialomraadet>
10. Workforce Innovation and Opportunity Act:Additional Steps Needed to Help States Collect Complete Enrollment Information. Ehlektronnyi resurs – URL: <https://www.gao.gov/products/gao-23-104830>
11. Sociale zekerheid en flexibele arbeidsmarkt. Ehlektronnyi resurs – URL: <https://www.rekenkamer.nl/archief/publicaties/rapporten/2020/12/9/sociale-zekerheid-en-flexibele-arbeidsmarkt>
12. Ehlektronnyi resurs – URL: <https://www.bundesrechnungshof.de/SharedDocs/Pressemitteilungen/DE/2021/handlungsfahigkeit-pandemie.html>
13. Rukovodstvo po postroeniyu sostavnykh indikatorov Organizatsii po ehkonomicheskomu sotrudnichestvu i razvitiyu. Ehlektronnyi resurs – URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-moscow/documents/publication/wcms_787242.pdf

МЕМЛЕКЕТТІК ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУ САЯСАТЫНЫҢ ТИІМДІЛІГІН БАҒАЛАУДЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК ТӘСІЛДЕРІ: ҚАЗАҚСТАН ҮШІН ҰСЫНЫСТАР МЕН ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕ

Ақмолдина Б.Н.*

Ә. Ғ. К.

«Тиімділікті зерттеу, талдау және
бағалау орталығы» ЖШС
Астана қ., Қазақстан
E-mail: umarken@mail.ru

Тұрсынбаева Н.Е.

ғылыми зерттеулер секторының
меңгерушісі
«Тиімділікті зерттеу, талдау және
бағалау орталығы» ЖШС
Астана қ., Қазақстан
E-mail: tursynbayeva@mail.ru

Темірбаев Б.Х.

орталық директорының орынбасары
«Экономикалық зерттеулер институты» АҚ
Астана қ., Қазақстан
E-mail: temir_adam@bk.ru
ORCID: 0000-0003-0729-8447

***Аңдатпа:** Мақалада еңбек нарығын мемлекеттік реттеу және жұмыспен қамту саясаты саласындағы әсерлердің мәнін түсінудің әдіснамалық тәсілдері, сондай-ақ осы саладағы мемлекет қабылдаған шаралардың тиімділігін сыртқы факторлар призması арқылы өлшеу мәселелері қарастырылған. өнімділік аудиті.*

2020 жылғы пандемия экономикалық трансформация процестерін айтарлықтай жеделдетті, нәтижесінде қоғамдық

өмір салаларын цифрландыру, жаңа жұмыс форматтары және «өмір бойы білім алу» тұжырымдамасы заманауи еңбек нарығына біріктірілді. «Қара аққулар» еңбек нарығында да теріс рөл атқарды: мысалы, ЖІӨ құрылымындағы бірқатар салалардағы монополиялану үрдісі корпоративтік сектордың таза пайдасы үлесінің, негізінен, ішкізаттық салалардың есебінен ұлғаюына әкелді. және жалақы үлесінің төмендеуі; Үй шаруашылықтары кірістерінің нақты өсуінен еңбек өнімділігінде айтарлықтай артта қалу байқалады, бұл үй шаруашылықтарының кірістері құрылымындағы әлеуметтік трансферттер үлесінің ұлғаюына және мемлекеттік фискалдық бюджеттің нығаюына әкелді. Бұл тенденциялар әлеуметтік әл-ауқатты арттыру және өнімсіз жұмыспен қамтуды азайту жөніндегі мәлімделген стратегиялық мақсаттарға қандай да бір түрде ықпал етпейді.

Еңбек нарығының тұрақтылығы мен бейімделуінің жинақталған және жаңа проблемаларын ескере отырып, мемлекеттік жұмыспен қамту саясатының жаңа шаралары қажет. Қазіргі уақытта мемлекеттік саясат заман талаптарын ескере отырып, ел аймақтарының секторлары арасындағы жұмыспен қамтуды реттеу тетіктерін жетілдіруді талап етеді. Мемлекеттік органдар мен нарықтық экономика объектілерінің өзара іс-қимылын белсенді түрде реттеу қажет. Сонымен бірге еңбек нарығындағы мемлекеттік саясат жұмыспен қамтылған халықтың әлеуметтік-экономикалық өзгерістеріне әсер етеді, өйткені ашық және жасырын жұмыссыздықтың өсуі экономикалық дамудың және қоғамның әлеуметтік тұрақсыздығына әсер ететін маңызды факторлардың бірі болып табылады.

Осыған байланысты еңбек нарығын қайта қарау, талдау және жаңа әдістемелік тәсілдерді іздеу қажеттілігі туындады. Бұл мақалада еңбек нарығын талдаудың қазіргі заманғы аналитикалық құралдарына (Халықаралық еңбек ұйымының әдістемесіне сәйкес) талдау берілген, сондай-ақ экономикалық-математикалық модельдеу негізінде жұмыспен қамту саясатының тиімділігінің жиынтық көрсеткішін жобалау мүмкіндігі қарастырылған.

Түйін сөздер: еңбек нарығы, мемлекеттік жұмыспен қамту саясаты, жұмыссыздық, шетелдік тәжірибе, жұмыспен қамтуды ынталандыру, еңбек нарығының бейімділігі мен тұрақтылығы, кәсіптің икемділігі.

METHODOLOGICAL APPROACHES TO ASSESSMENT AND AUDIT OF THE EFFECTIVENESS OF STATE EMPLOYMENT POLICY: FOREIGN EXPERIENCE AND RECOMMENDATIONS FOR KAZAKHSTAN

Akmoldina B.N.*

candidate of economics
LLP «Center for Research, Analysis and
evaluation of effectiveness»
Astana, Kazakhstan
E-mail: umarken@mail.ru

Tursynbaeva N.E.

head of the scientific research sector
LLP «Center for Research, Analysis and
evaluation of effectiveness»
Astana, Kazakhstan
E-mail: tursynbayeva@mail.ru

Temirbayev B.Kh.

deputy director of the center
«Institute of Economic Research» JSC
Astana, Kazakhstan
E-mail:temir_adam@bk.ru
ORCID: 0000-0003-0729-8447

Abstract: The article discusses methodological approaches to understanding the essence of effects in the field of state regulation of the labor market and employment policy, as well as the problems of measuring the effectiveness of measures taken by the state in this area through the prism of external performance audit.

The 2020 pandemic significantly accelerated economic transformation processes, as a result of which the digitalization of areas of public life, new work formats, and the concept of “lifelong learning” were integrated into the modern labor market. “Black swans” also played a negative role in the labor market: for example, the trend towards monopolization in a number of industries in the GDP structure led to an increase in the share of net profit of the corporate sector, mainly due to primary industries and a decrease in the share of wages; There is a noticeable lag in labor productivity from the real growth of household incomes, which has led to an increase in the share of social transfers in the structure of household incomes and a strengthening of the state fiscal budget. These trends do not in any way contribute to the stated strategic goals of increasing social well-being and reducing unproductive employment.

In view of the accumulated and new problems of stability and adaptability of the labor market, new measures of state employment policy are required. Currently, government policy requires improving the mechanisms for regulating employment between sectors of the country's regions, taking into account modern requirements. It is necessary to actively regulate the interaction of government bodies and market economy objects. At the same time, state policy in the labor market influences the socio-economic transformations of the employed population, because the growth of unemployment, obvious and hidden, is one of the most significant factors in economic development and social instability of society.

In this regard, there is a need for revision, analysis and search for new methodological approaches to the labor market. This article provides an analysis of modern analytical tools for analyzing the labor market (in accordance with the methodology of the International Labor Organization), and also considers the possibility of designing a summary indicator of the effectiveness of employment policy based on economic and mathematical modeling.

Keywords: labor market, state employment policy, unemployment, employment stimulation, adaptability and sustainability of the labor market, elasticity of the profession.

IRSTI 06.91

DOI: <https://doi.org/10.55871/2072-9847-2023-61-4-206-216>

Kanapina A.B.*

PhD student

L.N. Gumilyov Eurasian National University
Astana, Kazakhstan

E-mail: kanapina.aziza@gmail.com

Beisenova L.Z.

candidate of economic science,
associate professor

L.N. Gumilyov Eurasian National University
Astana, Kazakhstan

E-mail: beisenovalz67@gmail.com

ORCID: 0000-0002-1020-415X

Abzhalova B.A.

PhD student

L.N. Gumilyov Eurasian National University
Astana, Kazakhstan

E-mail: abzhalova.b@gmail.com

APPLICATION OF THE EXPERIENCE OF SOUTH KOREA IN THE SYSTEM OF INTERNAL STATE AUDIT OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract: *The article discusses the features of the organization and conduct of internal audit in the state bodies of South Korea. The work uses systemic and institutional approaches, methods of induction and deduction, generalizations, historical, logical, comparative research methods. Theoretical research methods are applied, which include the analysis and synthesis of the information presented. The characteristic features and methods of conducting internal audits of state bodies are disclosed. The tools for the implementation of state programs aimed at implementing the strategic priorities of the country's development and ensuring national security have been determined. In the modern world of actively developing countries, there is a widespread tendency to delegate and uphold the principle of independence. An analysis of the internal audit system in the public sector of South Korea once again proved the priority of information technology in the economic processes of the country. On the example of the Republic of Korea, one can observe the high efficiency of the activities of internal state audit bodies through the introduction of a system for the exchange of digitized information between ministries. On the basis of the studied foreign material, some features, methods and ideas for improving the efficiency of government bodies through the internal audit system of our country are noted. Taking into account the experience of South Korea, our country needs not only to eliminate the existing shortcomings in functioning, but also to significantly transform the internal audit system as a whole.*

Keywords: *state audit, internal audit in state bodies, internal audit service, BAI, audit delegation, e-government system, performance audit.*

■ Introduction

Public audit has always been seen as an integral part of public financial management and increasingly as a tool to improve the efficiency of the public sector. The audit covers a wide range of activities with different objectives. Initially, it was a mechanism that guaranteed the government and its ministries, as well as the legislature, the receipt and expenditure of public funds in accordance with the laws. In addition, the main function of the audit was a fair and accurate reflection of the financial situation in the government's report [1].

Although internal audit and external audit face similar challenges, the latter is usually given the most attention. Recently, however, there has been an increased interest in the functions of internal audit. In many developed and advanced countries, the need for better accountability and greater transparency in government has led to a need for more information about government programs and services. Thanks to this, the role of internal audit and internal audit services in government bodies has increased significantly [2].

This article provides an overview of the system of internal audit of public authorities in South Korea, revealing the variety of models and methods of internal public audit. This country is a vivid example of countries with a stable and developed economy, whose example and experience can

help our Republic reach a new level of internal audit in government bodies.

In recent years, a number of countries have refocused internal audit from compliance to performance issues. Some European countries have placed emphasis on introducing performance-based budgeting, linked to a new approach to public administration, focusing on performance rather than compliance, and using a more decentralized approach. Others have established internal performance review departments separate from internal audit [3].

As for the Asian model of the functioning of internal audit in government bodies, it is very technological and interesting. Along with the main principle of independence is delegation. Also, the country has introduced a system of digitalization of information exchange between state bodies. All this leads to the effective operation of the internal audit system at the state level.

■ Literature Review

Historically, the concepts of financial control arose at different times, and each of them influenced the development of internal audit, defining its role, functions and responsibilities. A review of the scientific literature made it possible to systematize them in two directions: the first concept considers financial control as an organized activity, and the second concept defines it as a management function. To this end, control theory uses various approaches to study the nature of financial control.

It should be noted that scientists and practitioners give different concepts of the essence of internal audit services, for example, S.M. Reznienko considers the internal audit service to be a separate structure of the Internal Control System, which is mainly engaged in the collection and analysis of subject the most significant risks, as well as events that contribute to their implementation.

Digitalization in the public audit system plays an important role in shaping the highly efficient activities of state bodies. Reconciliation of audit evidence with the subject matter of the audit is a key audit procedure [4].

Extensive research has been carried out in the field of internal public audit by leading scientists in the United States. It has been established that Government and non-profit organizations are the main economic forces in our society.

According to Canadian law, internal audit services are the internal audit sector of the Office of the Comptroller General of Canada, which is responsible for the Internal Audit Policy and for the state of internal audit of the federal government. In fulfilling this role, the Comptroller General's commitment to strengthening public sector governance, accountability, risk management and internal controls at the government level is supported [5].

The BAI of South Korea positions internal audit services as a constitutional agency established under the President, but remaining independent. They review the final accounts of government revenues and expenditures; supervise the work performed by government agencies, and make decisions, recommendations, and accusations.

■ Materials and methods

In this work, theoretical research methods were applied, which include the analysis and synthesis of the information provided by periodic business and scientific publications on the directions of internal audit in the state bodies of South Korea.

Historical, logical, comparative research methods were used, as a result of which it was possible to obtain the necessary information about the state of the internal audit system. The legal framework of the state audit system of South Korea, in particular, the internal state audit and internal audit services in government bodies, is analyzed.

Also, along with theoretical methods, empirical research methods were applied, which were based on statistical and analytical data published by government agencies.

■ Results and discussions

The state, having assumed the responsibility to manage centralized finances that actually belong to the entire society, must create conditions for these finances to be used exclusively for their intended purpose, namely, to perform the functions of the state, primarily the above.

In order to prevent the use of centralized finance for purposes not related to the performance of state functions, along with budgeting and other financial management mechanisms, a system of financial control and audit is in place.

Abroad, the development of the theory of the practice of state financial control is determined by two factors: the experience of national state-legal development and the principles of the Lima Declaration of the guiding principles of control.

From the point of view of international law, the Lima Declaration is not binding, but is the quintessence of international experience in organizing state financial control and audit. The state, which has adopted the principles of the Lima Declaration as a basis, agrees with the postulates adopted by the international community when summarizing the historical experience of organizing and implementing state control and audit, from which certain principles follow.

The internal control service must necessarily report to the head of the organization within which it is created. It should be, as far as possible, functionally and organizationally independent within the appropriate organizational structure.

As an external audit service, the Supreme Audit Institution should review the effectiveness of the internal audit service. If the internal audit function is found to be effective, steps need to be taken to ensure that, without prejudice to the SAI's right, to carry out a comprehensive audit, to ensure the necessary separation of tasks and cooperation between the SAI and the internal audit service.

In order to ensure the independence of such audits, the members of the external control commission should be appointed mainly from the Supreme Audit Institutions. In commercial organizations with state participation, it is advisable to carry out follow-up control, as well as to study the issues of economy, efficiency and productivity.

The Supreme Audit Institution should be empowered to review the use of government subsidies. If the purpose of the audit so requires, especially in cases where subsidies in absolute terms or relative to the income or capital of the subsidized enterprise are particularly high, the audit may cover all financial management issues in this enterprise [9-15].

While such audits should take into account the structure and objectives of the respective organization, they follow the same lines as high-level audits in member countries of these organizations. In order to ensure the independence of such audits, the members of the external control commission should be appointed mainly from the Supreme Audit Institutions.

The international exchange of ideas and experience within the framework of the International Organization of Supreme Audit Institutions is an effective means of assisting the SAI in fulfilling its mandated tasks. This goal has so far been achieved through congresses, seminars organized jointly with the UN and other organizations, meetings of regional working groups and the publication of a specialized journal.

The national audit and inspection system in Korea has evolved over hundreds of years and through many different dynasties. For example, he was known as Eosadae during the Goryeo Dynasty (918–1392 CE) and Saheonbu during the Joseon Dynasty (1392–1910 CE), performing both financial audits and inspections of officials.

Among other things, Amhaeng-oesa, a unique system of audit and inspection has been established to ensure the integrity of officials. For this purpose, royal secret inspectors, empowered by the king, were appointed and sent to secretly inspect the local administrations of Amheng-oesa.

Then, under the Audit and Inspection Board Act (BAI Act), which was enacted on March 5, 1963, the current form of BAI was launched by merging the Audit Department and the Audit Commission.

In accordance with Article 97 of the Constitution and Article 20 of the BAI Law, BAI reviews the final accounts of the government's income and expenditure, reviews the accounts of the government

and such organizations in accordance with the law, and reviews the work done by the government.

Agencies and the responsibilities of their employees in order to improve the quality of administrative services. The BAI is a constitutional agency established under the President but retaining an independent status in terms of its duties and functions.

Public Sector Internal Audit Bureau:

- Issues related to the Public Sector Audit Law
- Issues related to the improvement and support of the internal audit
- Issues related to the activities of the Coordinating Council for Audit Activities and the Meeting of Officials of Auditors
- Creation and functioning of the information system of state audit
- Review and monitoring of internal audit activities carried out by local governments and public organizations.

Internal audit bodies are established within the framework of central administrative bodies, local government bodies or public institutions in accordance with article 5 of the Public Sector Audit Law and the organizational plan provisions.

Each internal audit body assumes responsibility for conducting an internal audit of the duties and activities of the organization to which it belongs. Internal audit bodies lack the independence and authority to closely oversee and control the organizations to which they belong. Below is the organizational structure of the state audit system in South Korea (Figure 1).

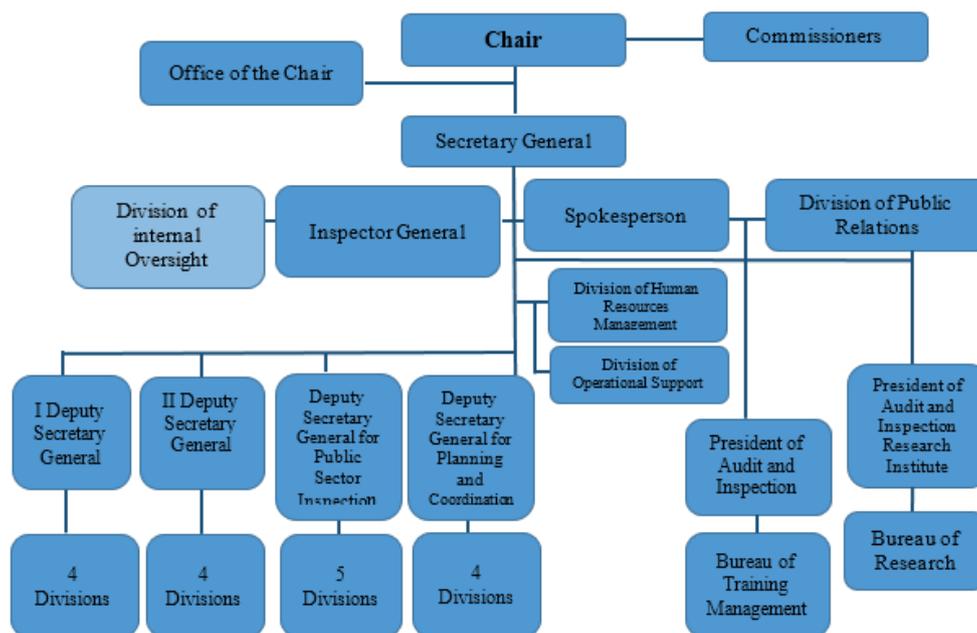

Figure 1. Organizational structure of the state audit system in South Korea
 Source: Made up by author on a basis of Board of Audit and Inspection Annual Report 2021

In Korea, public sector audit includes external audit by BAI and internal audit by internal audit bodies. BAI is Korea’s Supreme Audit Institution established by the Constitution and the BAI Law [11].

The BAI and internal audit bodies have agreed that there are several barriers when it comes to ensuring accountability in the public sector. Internal audit bodies lack the independence and authority to closely oversee and control the organizations to which they belong [13].

Over the past decade, with the enactment of the Public Sector Audit Law, BAI has made a major effort to encourage local governments and government agencies to strengthen their internal audit (internal control) systems by creating and increasing the number and size of internal audit bodies and their staff [14]. BAI also shared its audit methodologies and experience and supported government agencies to increase the commitment and professionalism of their internal audit bodies and staff.

Recently, BAI has been striving to strengthen the delegated audit system and encourage local governments to conduct delegated audit in order to establish an effective public audit system. In doing so, BAI focuses on developing partnerships between BAI and internal audit bodies, preventing audit blind spots and reducing audit redundancy.

In order to improve internal audit activities and enhance the audit capacity of the country as a whole, in accordance with Article 39 of the Public Sector Audit Law, BAI checks whether internal audit bodies carefully fulfill their duties standards and rules of conduct in auditing implementation of internal audits and follow-up. In 2021, BAI inspected the internal audit activities of 667 entities subject to BAI inspection under the Public Sector Audit Law. BAI scrutinizes internal audit bodies using two approaches, taking into account the number of auditees and the results of internal audit activities performed.

BAI organized briefings in the form of classroom sessions for regions such as Seoul Special Capital City, Daejeon Metropolitan City, Daegu Metropolitan City, Busan Metropolitan City and Gwangju Metropolitan City. At the briefing, BAI presented the direction of the 2021 internal audit review and the method for writing the review report in line with changes in goals and metrics.

It also provides guidance on the use of PAIS and details on major changes to the internal audit performance review criteria in 2021. Figure 2 shows the audit delegation process in South Korea.

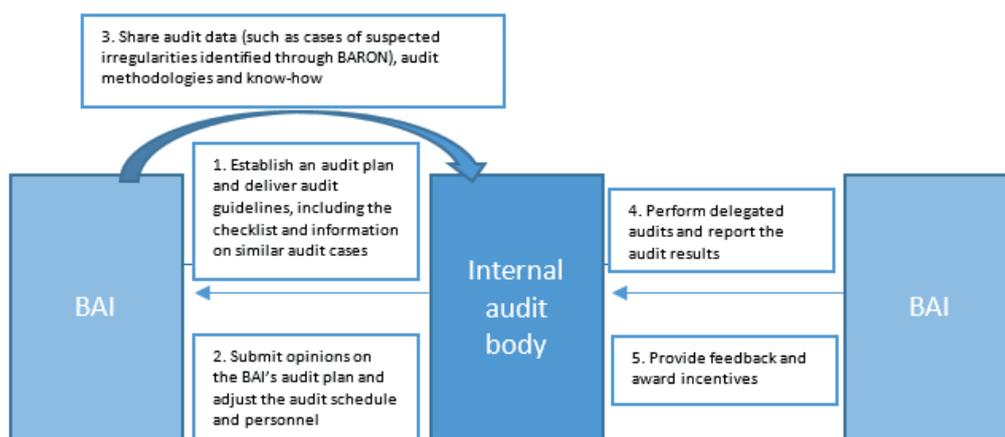

Figure 2. Process of Delegated Audit in South Korea

Source: Made up by author on a basis of Board of Audit and Inspection Annual Report 2021

Many countries are in the process of establishing e-government systems as a tool to innovate the public sector and improve public services. These changes in public administration, in turn, have driven the digital transformation of auditing.

In Korea, the government has digitized its public sector administrative procedures security, disaster management and defense. This has led to the exchange of digitized information between ministries.

Inspired by the development of e-government, BAI created BARON in November 2015. This tool has been designed to expedite the generation of audit evidence, the selection of audit items, or the verification of violations by aggregating and analyzing digital data. data provided by the verifiable in real time. From November 2015 to November 2020, 7.19 billion won was invested in six phases to establish the Audit Data Analysis System (BARON).

Currently, BARON has data connected to 17 areas of 28 institutions from 48 information systems. In the first half of 2021, auditors extracted 295 types and 734 cases of data and used them to conduct. In this process, the effectiveness of the audit increased at every stage, for example, in protecting and analyzing data.

BAI and internal audit bodies discuss and agree on audit plans in accordance with laws and regulations to improve audit effectiveness by avoiding duplication of audit plans or audit blind spots and creating synergies through joint audits.

During the on-site audit preparation phase, all audit bodies, including the BAI, are required to check whether their audit plans overlap with others, and if so, they must adjust their audit plans.

In response, on September 21, 2020, BAI sent the 2021 Audit Plan Manual to internal audit bodies, and all audit bodies, including BAI, submitted the 2021 annual plan to PAIS by December 10 of that year.

This achievement is linked to BAI’s efforts to create an IT-based audit environment through the creation and operation of BARON. Figure 3 demonstrates the Baron database system.

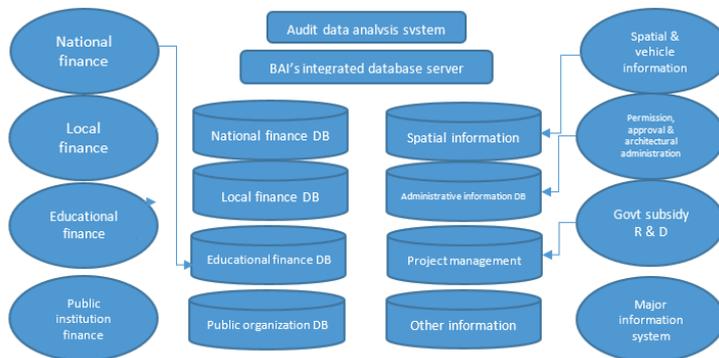

Figure 3. BARON Data Holdings

Source: Made up by author on a basis of Board of Audit and Inspection Annual Report 2021

BAI and internal audit bodies have included 132 and 6,535 audit subjects in PAIS, respectively. Using this data, BAI determined that a total of 463 audit events overlapped across 363 BAI audit entities and internal audit bodies. In addition, it was found that the volumes of 1,008 audits on 499 audit items conducted by internal audit bodies overlap.

Accordingly, BAI has notified organizations with overlapping audits of the need to voluntarily coordinate and revise their respective audit plans. On December 28, 2020, the BAI reported on the results of the approval to the Coordinating Council for Audit Activities.

The annual audit plan for 2021 has been finalized and implemented based on consultation and coordination for each institution. Below is a brief analysis of the number of audits and the number of agencies inspected in South Korea in 2021 on the Figure 4 and 5.

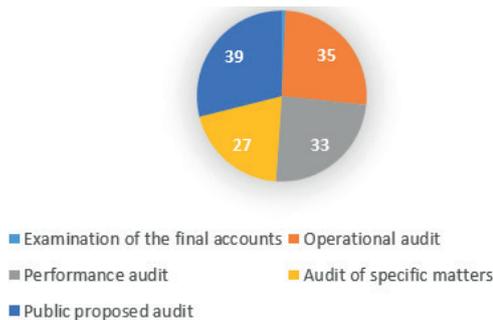

Figure 4. Number of audits

Source: Made up by author on a basis of Board of Audit and Inspection Annual Report 2021

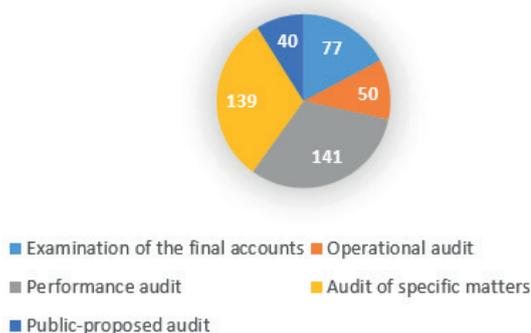

Figure 5. Number of audited agencies

Source: Made up by author on a basis of Board of Audit and Inspection Annual Report 2021

According to the BAI data, more inspections were auditing the audit proposed by the public, then for an operational audit and an audit of efficiency. In terms of the number of proven agencies, the audit of efficiency leads and sets 141 units and then audit of special issues of 139 units.

In 2018, when the employment insurance system had a deficiency of 0.9 trillion, the IEF calculated the operating budget balance of the year, deducting the balance of the social security fund (41.7 trillion) from the consolidated budget balance (31.2 trillion won), and it came to the conclusion that the financial balance of this year was 10.5 trillion of the South Korean [15]. However, this formula hid the fact that 41.7 trillion (the rest of the social security fund) is the amount of the employment insurance deficit and the surplus of three other pensions and insurance. In accordance with this formula, the operating budget balance is equal to the consolidated budget balance of 2018 (31.2 trillion) minus the balance of the social security fund in 2018. 20 in other words, the employment insurance deficit was transformed into a positive number., as a result of which more favorable numbers are published than in fact [16]. There are presented audit findings by eight different types in 2021 on the Figure 6.

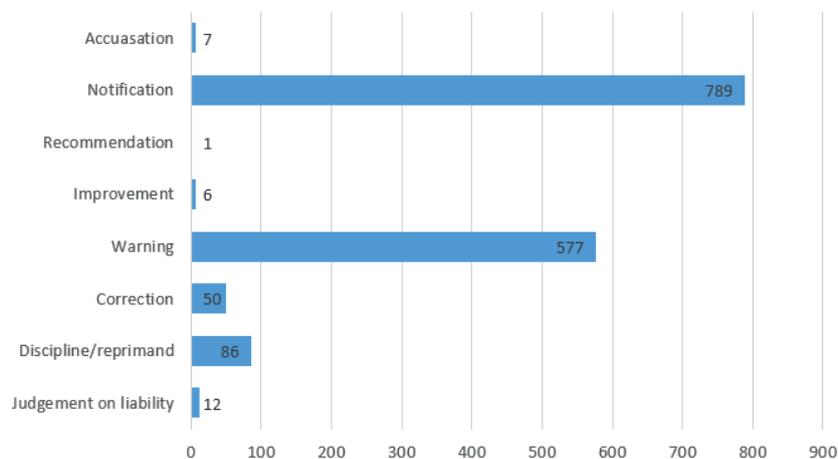

Figure 6. Audit findings by type

Source: Made up by author on a basis of Board of Audit and Inspection Annual Report 2021

According to the medium-term plan for managing social security funds for 2019–2023, in the period from 2019 to 2022, employment insurance deficiency is predicted, and from 2023 a deficit of pensions for teachers of private schools.

As is shown on the graph, most of the share of audit findings is occupied by notifications and warnings, next is discipline and corrections. To eradicate the root cause of recurrent irregularities among local governments, BAI conducted audits on the central administrative agencies and upper-level governments.

Based on its audit findings, BAI requested the Minister of Interior and Safety, in charge of local government affairs, to improve the standard local tax information system and local financial management system. There are number of audited entities and personnel of audited entities on the Figure 7 and 8.

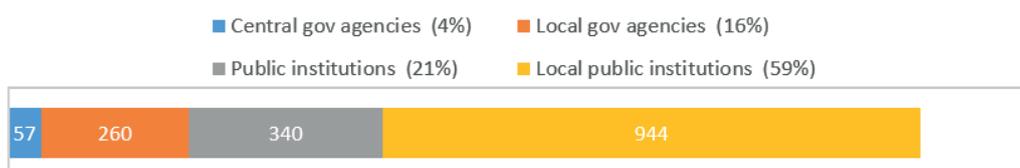

Figure 7. Number of audited entities (1,601)

Note: Made up by author on a basis of Board of Audit and Inspection Annual Report 2021

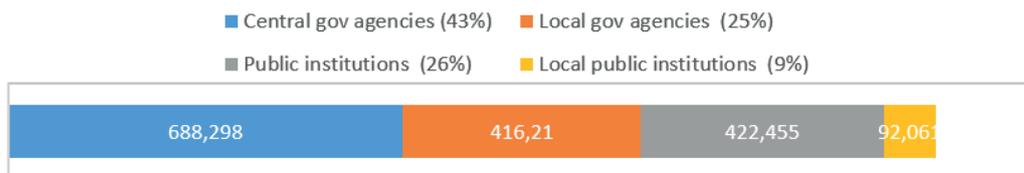

Figure 8. Number of personnel of audited entities (1,619,024)

Source: Made up by author on a basis of Board of Audit and Inspection Annual Report 2021

According to the diagram above, local public institutions occupy the majority of the audited entities and their share is almost 994 units. Public institutions come second, local government agencies come third and central government agencies come fourth. Regarding to the number of personnel of audited entities, it is clear, that the most part belongs to central government agencies [17].

As for the Republic of Kazakhstan, a lot of work has been done in the country to build a state audit system, constitutional norms of state financial control have been defined, a constitutional body of state audit has been created - the Accounting Committee, which exercises independent control over the execution of the republican budget, and a Concept for reforming state financial authorities has been developed. control, the Law of the Republic of Kazakhstan “On control over the execution of republican and local budgets” was adopted, etc. However, there are currently certain problems in the Kazakh system of state audit and financial control [8].

The main problem in the field of public financial management in the Republic of Kazakhstan is the lack of state integrity and consistency in management activities. Currently, the powers of the Accounts Committee are limited to monitoring the execution of the republican budget. At the same time, in many countries, the supreme audit authority is empowered to exercise external control at the local level, regardless of government agencies. The local level audit commission cannot exercise full external control over the execution of the local budget, since there are no conditions for the full implementation of its powers [6-7].

The question of the optimality of the existing management and administration system raises a lot of controversy. This system is characterized by fragmentation, parallelism and duplication of functions of control bodies. As a result of the lack of a holistic approach in the system of government audit and financial management, some elements of the economic concept are repeatedly subject to control, while others remain unmanaged. In particular, most financial institutions today are not properly regulated.

The methodological foundations of control activities are also problematic. Control activities are a very complex and multifaceted function of the state, which cannot be carried out efficiently without appropriate methodological support. The most acute problem is the methodological support of performance monitoring - a new direction in the activities of regulatory authorities [9]. At the same time, today the importance of efficiency control, which determines the economic and social effect of spending state funds, is increasingly increasing.

Particular attention should be paid to the problem of uncoordinated work of various control bodies, leading to duplication and parallelism of control activities. The issues of exchanging information on planning control activities, reporting on control activities carried out and eliminating identified violations have not been worked out. There are also problems with providing information and technical assistance on the databases of national control authorities. One of the main reasons for the ineffectiveness of government audit is that internal audit is focused on conducting “retrospective” checks.

The current regulatory framework and approach to internal audit in the public public sector are aimed mainly at post-audit management, which contradicts the concept of the rational nature of internal audit during the period of performance-based budgeting [10].

■ Conclusions

State internal control, of course, has always existed in one form or another in each. However, it was modernized in a relatively short period in all economically developed countries. During this period, internal public audit became widely known and applied. The system of internal state audit has become an integral and important part of the modern management system. Public financial management and control professionals, including internal auditors, have been professionally trained with official qualifications and special long-term training programs sometimes provided by institutions external to the public sector.

Currently, the state audit of the Republic of Kazakhstan does not sufficiently ensure an increase in the efficiency and effectiveness of the functioning of government bodies. Thus, to eliminate existing problems, it is recommended to follow the best foreign experience of developed countries, in particular the experience of South Korea.

Taking into account the experience of South Korea, one can note interesting features of internal audit in state bodies, as well as try to introduce them into the state audit system of the Republic of Kazakhstan. Since our country is striving to improve the efficiency of government bodies, special attention should be paid to the internal audit system.

In Korea, public sector audit includes external audit by BAI and internal audit by internal audit bodies. BAI is Korea's Supreme Audit Institution established by the Constitution and the BAI Law. Internal audit bodies are established within the framework of central administrative bodies, local government bodies or public institutions in accordance with article 5 of the Public Sector Audit Law and the organizational plan provisions of each of the above bodies. Each internal audit body assumes responsibility for conducting an internal audit of the duties and activities of the organization to which it belongs.

The BAI and internal audit bodies have agreed that there are several barriers when it comes to ensuring accountability in the public sector. Internal audit bodies lack the independence and authority to closely oversee and control the organizations to which they belong. In this regard, the public sector internal audit office is committed to promoting good governance in the field of public sector audit by strengthening constructive relationships with internal audit bodies. For example, the Bureau provides support to internal audit bodies by evaluating the effectiveness of internal audit activities, providing advisory and advisory services, and offering staff training programs.

Thus, taking into account the experience of South Korea, our country needs not only to eliminate the existing shortcomings in functioning, but also to significantly transform the internal audit system:

- introduce the principle of delegation;
- ensure the independence of internal auditors;
- think about creating institutions for the training of qualified public auditors;
- creation of a coordinating council for state audit;
- Introduce advanced information technologies, similar to the data exchange system between government agencies in South Korea.

REFERENCES 1:

1. Dereck Barr-Pulliam, Helen L. Brown-Liburd, Kerri-Ann Sanderson (2022). The Effects of the Internal Control Opinion and Use of Audit Data Analytics on Perceptions of Audit Quality, Assurance, and Auditor Negligence. *AUDITING: A Journal of Practice & Theory* (2022) 41 (1): 25–48.
2. Jeroen Bellinga, Tjibbe Bosman, Seyit Höcük, Wim H. P. Janssen, Alaa Khzam (2022). Robotic Process Automation for the Extraction of Audit Information: A Use Case. *Current Issues in Auditing* (2022) 16 (1): A1–A8.
3. Christopher G. Calvin (2021). Adherence to the Internal Audit Core Principles and Threats to Internal Audit Function Effectiveness. *AUDITING: A Journal of Practice & Theory* (2021) 40 (4): 79–98.
4. Amanuel F. Tadesse, Uday S. Murthy (2021). Does the Format of Internal Control Disclosures Matter? An Experimental Investigation of Nonprofessional Investor Behavior. *AUDITING: A Journal of Practice & Theory* (2021) 40 (1): 91–106.
5. Effiezal Aswadi Abdul Wahab; Willie. E. Gist, Ferdinand A. Gul, Mazlina Mat Zain (2021). Internal Auditing Outsourcing, Nonaudit Services, and Audit Fees. *AUDITING: A Journal of Practice & Theory* (2021) 40 (2): 23–48.
6. Alikulova, L., Spatayeva, S., Pankov, D., Sembiyeva, L. (2021). Performance audit for state programmes in the republic of Kazakhstan. *Public Policy and Administration*, 2021, 20(5), pp. 598–609
7. Alibekova, A., Sembiyeva, L., Petrov, A., Nurumov, A. (2021). Organisation problems and audit of the effectiveness of interbudgetary relations. *Public Policy and Administration* [this link is disabled](#), 2021, 20(5), pp. 610–621

8. Shakharova, A., Beisenova, L., Temirkhanov, Z., Aliyeva, A. (2022). Performance audit of state planning in accordance with the principles of the budget system. Polish Journal of Management Studies [this link is disabled](#), 2022, 25(2), pp. 282–294
9. Бектурова А., Сембиева Л. Государственный аудит финансовой отчетности Министерства Финансов: реалии и перспективы. Мемлекеттік аудит – Государственный аудит, 60 (3), 55–67 (2023)
10. Тасмаганбетов А., Үмбет М., Сембиева Л. Мемлекеттік орган қызметінің аудиті мемлекеттік басқарудың тиімділігін арттыру құралы ретінде. Мемлекеттік аудит – Государственный аудит, 60 (3), 34–44 (2023)
11. Constitution of the republic of Korea [Enforcement Date 25. Feb, 1988.] [Constitution No.10, 29. Oct, 1987., Whole Amendment]
12. Board of audit and inspection act [Enforcement Date 20. Oct, 2020.] [Act No.17560, 20. Oct, 2020., Partial Amendment]
13. Enforcement decree of the act on public sector audits [Enforcement Date 14. May, 2019.] [Presidential Decree No.29764, 14. May, 2019., Partial Amendment]
14. Act on liability of accounting personnel, etc. [Enforcement Date 30. Nov, 2016.] [Act No.14197, 29. May, 2016., Amendment by Other Act]
15. National finance act [Enforcement Date 21. Oct, 2021.] [Act No.18128, 20. Apr, 2021., Amendment by Other Act]
16. National accounting act [Enforcement Date 09. Jun, 2020.] [Act No.17339, 09. Jun, 2020., Amendment by Other Act]
17. Act on public sector audits [Enforcement Date 26. Jul, 2017.] [Act No.14839, 26. Jul, 2017., Amendment by Other Act]

REFERENCES 2:

1. Dereck Barr-Pulliam, Helen L. Brown-Liburd, Kerri-Ann Sanderson (2022). The Effects of the Internal Control Opinion and Use of Audit Data Analytics on Perceptions of Audit Quality, Assurance, and Auditor Negligence. AUDITING: A Journal of Practice & Theory (2022) 41 (1): 25–48.
2. Jeroen Bellinga, Tjibbe Bosman, Seyit Höcük, Wim H. P. Janssen, Alaa Khzam (2022). Robotic Process Automation for the Extraction of Audit Information: A Use Case. Current Issues in Auditing (2022) 16 (1): A1–A8.
3. Christopher G. Calvin (2021). Adherence to the Internal Audit Core Principles and Threats to Internal Audit Function Effectiveness. AUDITING: A Journal of Practice & Theory (2021) 40 (4): 79–98.
4. Amanuel F. Tadesse, Uday S. Murthy (2021). Does the Format of Internal Control Disclosures Matter? An Experimental Investigation of Nonprofessional Investor Behavior. AUDITING: A Journal of Practice & Theory (2021) 40 (1): 91–106.
5. Effiezal Aswadi Abdul Wahab; Willie. E. Gist, Ferdinand A. Gul, Mazlina Mat Zain (2021). Internal Auditing Outsourcing, Nonaudit Services, and Audit Fees. AUDITING: A Journal of Practice & Theory (2021) 40 (2): 23–48.
6. Alikulova, L., Spatayeva, S., Pankov, D., Sembiyeva, L. (2021). Performance audit for state programmes in the republic of Kazakhstan. Public Policy and Administration [this link is disabled](#), 2021, 20(5), pp. 598–609
7. Alibekova, A., Sembiyeva, L., Petrov, A., Nurumov, A. (2021). Organisation problems and audit of the effectiveness of interbudgetary relations. Public Policy and Administration [this link is disabled](#), 2021, 20(5), pp. 610–621
8. Shakharova, A., Beisenova, L., Temirkhanov, Z., Aliyeva, A. (2022). Performance audit of state planning in accordance with the principles of the budget system. Polish Journal of Management Studies [this link is disabled](#), 2022, 25(2), pp. 282–294
9. Bekturova A., Sembiyeva L. Gosudarstvennyj audit finansovoj otchetnosti Ministerstva Finansov: realii i perspektivy. Memlekettik audit – Gosudarstvennyj audit, 60 (3), 55–67 (2023)
10. Tasmaganbetov A., Ymbet M., Sembiyeva L. Memlekettik organ qyzmetiniń auditi memlekettik basqarudıń tiimdiligin arttyru quraly retinde. Memlekettik audit – Gosudarstvennyj audit, 60 (3), 34–44 (2023)
11. Constitution of the republic of Korea [Enforcement Date 25. Feb, 1988.] [Constitution No.10, 29. Oct, 1987., Whole Amendment]
12. Board of audit and inspection act [Enforcement Date 20. Oct, 2020.] [Act No.17560, 20. Oct, 2020., Partial Amendment]
13. Enforcement decree of the act on public sector audits [Enforcement Date 14. May, 2019.] [Presidential Decree No.29764, 14. May, 2019., Partial Amendment]
14. Act on liability of accounting personnel, etc. [Enforcement Date 30. Nov, 2016.] [Act No.14197, 29. May, 2016., Amendment by Other Act]
15. National finance act [Enforcement Date 21. Oct, 2021.] [Act No.18128, 20. Apr, 2021., Amendment by Other Act]
16. National accounting act [Enforcement Date 09. Jun, 2020.] [Act No.17339, 09. Jun, 2020., Amendment by Other Act]
17. Act on public sector audits [Enforcement Date 26. Jul, 2017.] [Act No.14839, 26. Jul, 2017., Amendment by Other Act]

ПРИМЕНЕНИЕ ОПЫТА ЮЖНОЙ КОРЕИ В СИСТЕМЕ ВНУТРЕННЕГО ГОСУДАРСТВЕННОГО АУДИТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Канапина А.Б.*

докторант
Евразийский национальный университет
им. Л.Н. Гумилева
г. Астана, Казахстан
E-mail: kanapina.aziza@gmail.com

Бейсенова Л.З.

к.э.н., доцент,
ассоциированный профессор
Евразийский национальный университет
им. Л.Н. Гумилева
г. Астана, Казахстан
E-mail: beisenovalz67@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1020-415X

Абжалова Б.А.

докторант
Евразийский национальный университет
им. Л.Н. Гумилева
г. Астана, Казахстан
E-mail: abzhalova.b@gmail.com

Аннотация: В статье рассматриваются особенности организации и проведения внутреннего аудита в государственных органах Южной Кореи. В работе используются системный и институциональный подходы,

методы индукции и дедукции, обобщения, историко-логический, сравнительный методы исследования. Применяются теоретические методы исследования, включающие анализ и синтез представленной информации. Раскрыты характерные черты и методы проведения внутренних проверок государственных органов. Определены инструменты реализации государственных программ, направленных на реализацию стратегических приоритетов развития страны и обеспечение национальной безопасности. В современном мире активно развивающихся стран широко распространена тенденция к делегированию и отстаиванию принципа независимости. Анализ системы внутреннего аудита в государственном секторе Южной Кореи еще раз доказал приоритетность информационных технологий в экономических процессах страны. На примере Республики Корея можно наблюдать высокую эффективность деятельности органов внутреннего государственного аудита за счет внедрения системы обмена оцифрованной информацией между министерствами. На основе изученного зарубежного материала отмечены некоторые особенности, методы и идеи повышения эффективности деятельности государственных органов через систему внутреннего аудита нашей страны. Учитывая опыт Южной Кореи, нашей стране необходимо не только устранить имеющиеся недостатки в функционировании, но и существенно преобразовать систему внутреннего аудита в целом.

Ключевые слова: государственный аудит, внутренний аудит в государственных органах, служба внутреннего аудита, ВАИ, делегирование аудита, система электронного правительства, аудит эффективности.

ОҢТҮСТІК КОРЕЯНЫҢ ТӘЖІРИБЕСІН ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ІШКІ МЕМЛЕКЕТТІК АУДИТ ЖҮЙЕСІНДЕ ҚОЛДАНУ

Канапина А.Б.*

докторант

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық
университеті

Астана қ., Қазақстан

E-mail: kanapina.aziza@gmail.com

Бейсенова Л.З.

к.э.н., доцент, қауымдастырылған

профессор

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық
университеті

Астана қ., Қазақстан

E-mail: beisenovalz67@gmail.com

ORCID: 0000-0002-1020-415X

Абжалова Б.А.

докторант

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық
университеті

Астана қ., Қазақстан

E-mail: abzhalova.b@gmail.com

Аңдатпа: Мақалада Оңтүстік Кореяның мемлекеттік органдарында ішкі аудитті ұйымдастыру және жүргізу ерекшеліктері қарастырылады. Жұмыста жүйелік және институционалдық тәсілдер, индукция және дедукция әдістері, жалпылау, тарихи-логикалық, салыстырмалы зерттеу әдістері қолданылады. Теориялық зерттеу әдістері, оның ішінде ұсынылған ақпаратты талдау және синтездеу қолданылады. Мемлекеттік органдардың ішкі аудитін жүргізудің сипаттамалық ерекшеліктері мен әдістері ашылған. Ел дамуының стратегиялық басымдықтарын іске асыруға және ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге бағытталған мемлекеттік бағдарламаларды іске асыру құралдары айқындалды. Қарқынды дамып келе жатқан елдердің бүгінгі әлемінде тәуелсіздік қағидасын басқаларға беру және қолдау үрдісі кең таралған. Оңтүстік Кореяның мемлекеттік секторындағы ішкі аудит жүйесін талдау елдің экономикалық процестерінде ақпараттық технологиялардың басымдылығын тағы бір рет дәлелдеді. Корея Республикасының мысалында министрліктер арасында цифрланған ақпарат алмасу жүйесін енгізу арқылы ішкі мемлекеттік аудит органдары қызметінің жоғары тиімділігін байқауға болады. Зерттелген шетелдік материал негізінде біздің еліміздің ішкі аудит жүйесі арқылы мемлекеттік органдар қызметінің тиімділігін арттырудың кейбір ерекшеліктері, әдістері мен идеялары атап өтілді. Оңтүстік Кореяның тәжірибесін ескере отырып, біздің еліміз жұмыс істеуде орын алған кемшіліктерді жойып қана қоймай, сонымен бірге жалпы ішкі аудит жүйесін айтарлықтай өзгертуді қажет етеді.

Түйін сөздер: мемлекеттік аудит, мемлекеттік органдардағы ішкі аудит, ішкі аудит қызметі, ВАИ, аудиторлық делегация, электрондық үкімет жүйесі, тиімділік аудиті.

Мухтарбек А.Е.*

2 курс магистранты
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық
университеті
Астана қ., Қазақстан Республикасы
E-mail: yermukhanovna@list.ru

Алибекова Б.А.

э.ф.к., доцент
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық
университеті
Астана қ., Қазақстан Республикасы
E-mail: alibekova_ba@enu.kz

MEMLEKETTİK СТРАТЕГИЯЛЫҚ АУДИТ: ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕ ЖӘНЕ ОНЫҢ ОТАНДЫҚ ТӘЖІРИБЕДЕ ҚОЛДАНЫЛУЫ

Аңдатпа. Кез келген мемлекеттің саясатының мықты болуы құрылған стратегияның дұрыстығына, ресурстарды ұтымды пайдалануына байланысты. Осыған орай қазіргі таңда әлем мемлекеттерінде стратегиялық аудиттің қалыптасу қажеттілігі пайда болды. Стратегиялық аудиттің әдістемесі бірқатар мемлекеттерде сыртқы мемлекеттік аудиттің стандарты ретінде қалыптасса, бізде, негізінен, тиімділік аудитінің бағыты ретінде қалыптасты. Жоғары аудиторлық палатаның тәжірибесіндегі стратегиялық құжаттарды тексеру тәжірибесі зерттелді. Стратегиялық аудит бағалау ретінде және тиімділік аудитінің бағыты ретінде қалыптасқандығы, ал жүзеге асырылу барысында жеке тиімділік типі немесе кешенді тиімділік аудиті мен сәйкестік аудитінің элементтері ретінде жүргізілетіндігі анықталды. Осылайша стратегиялық құжаттар аудитінде қаржылық есептілік аудиті қамтылмайтыны, стратегиялық құжаттардың құрылу кезінде көрсеткіштер мен құжаттардың арасындағы қарама-қайшылықтар бар екендігі және жеке әдістеменің жоқтығы анықталды. Аталған мәселелерді шешу үшін Канаданың бас аудиторлық кеңсесінің (GAO), Ресей Федерациясының Есеп палатасының, Қытай Халық Республикасының Мемлекеттік бақылау басқармасының (NAO) озық тәжірибелері зерттелді. GAO тәжірибесінде стратегиялық аудит кешенді қаржылық есептілік пен тиімділік аудиті ретінде жүргізілуі, Ресей Федерациясында қалыптасқан МСА «стратегиялық аудит» қабылдануы, ҚХР-да форсайт әдісінің тиімді назар аударарлық тұсы ретінде бағаланып, отандық тәжірибеде пайдалану ұсынылды. Одан бөлек стратегиялық құжаттарды қалыптастыру кезінде ТДМ-на жету үшін көзделген әр мақсатқа және оларды іске асыруға арналған арнайы көрсеткіштері зерттеліп, бекітілетіндігі отандық тәжірибеде мемлекеттік жоспарлау жүйесінің құжаттарын қалыптастыру кезіндегі қарама-қайшылықтарды шешуде пайдалану ұсынылды.

Түйін сөздер: мемлекеттік аудит, стратегиялық аудит, бағалау, тиімділік аудиті, сәйкестік аудиті, қаржылық есептілік аудиті, Жоғары аудиторлық палата.

■ Кіріспе

INTOSAI-дың 2019 жылы өткен XXIII Конгрессі барысында қарастырылған маңызды тақырыптардың бірі ұлттық басымдықтар мен тұрақты даму мақсаттарына қол жеткізудегі жоғары аудиторлық органдардың (ЖАО) рөліне арналды [1]. ЖАО мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық даму мақсаттарын дамытудың стратегиялық құжаттарында көзделген мақсаттарға сай қол жетімділікті және ілеспе тәуекелдер мен нәтижелерді бағалау үшін стратегиялық аудитті пайдаланады.

Қазіргі таңда елімізде «Қазақстан Республикасы Жоғары аудиторлық палатасының кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2022 жылғы 26 қарашадағы № 5 Жарлығына сәйкес, Мемлекеттік жоспарлау жүйесінің құжаттарын іске асырудың тиімділігіне аудит жүргізу функциясы республикалық бюджетті атқару және мемлекет активтерін пайдалану бөлігінде, ал Қазақстан Республикасы Президентінің тапсырмалары бойынша өзге де бағыттар бойынша жүргізу бекітілген [2]. Осыған орай, мақаланың мақсаты отандық тәжірибедегі стратегиялық аудит элементтерінің қолданылуын талдап, шет ел тәжірибесін зерттеп, оның тиімді әдістерін елімізде қолдануды ұсыну. Мақсатқа қол жеткізу жолында келесі міндеттер қойылып, шешілді:

- стратегиялық аудиттің мемлекеттік аудиттің жеке бағыты ретінде қажеттілігін негіздеу;
- Жоғары аудиторлық палатасымен стратегиялық аудит элементтерінің жүзеге асырылуының қазіргі жағдайын талдау;
- стратегиялық аудитті жүзеге асыруға кері әсерін тигізетін стратегиялық құжаттарда қалыптасқан проблемаларды анықтау;
- Канада, Ресей Федерациясы мен Қытай Халық Республикасының стратегиялық аудитті жүзеге асыру тәжірибесін зерделеу;
- шет ел тәжірибесінің ұтымды тұстарын отандық тәжірибеде қолдануды ұсыну.

■ Әдебиетке шолу

Мақаланың теориялық негізін ғылыми және академиялық әдебиеттер, Қазақстан Республикасының заңнамалық және нормативтік актілері құрады. Анықталған проблемаларды шешу үшін Канаданың, Ресей Федерациясының, Қытай Халық Республикасының ақпараттары қолданылды. Талдау үшін Қазақстан Республикасы Жоғары аудиторлық палатасының аудиторлық қорытындылары негіз болды.

Қазіргі экономикалық әдебиеттерде стратегиялық аудиттің маңыздылығына сүйене отырып, оның дамуы мен тиімділігіне көп көңіл бөлінеді. Алайда, ғалымдар мен практиктердің осы ұғымға беретін анықтамаларында бірлестік жоқ. Сонымен қатар, мемлекеттік аудит саласын реттейтін қазақстандық заңнамада «стратегиялық аудит» анықтамасы көзделмеген. Өз кезегінде шетел әдебиеттеріне келетін болсақ, стратегиялық талдау және аудит туралы шетелдік ғылыми жұмыстарда стратегиялық аудитті нақты бизнес мақсаттары мен стратегияларын әзірлеу үшін пайдаланылатын ақпаратты жинау процесі ретінде қарастырады [3].

Кейбір авторлар мемлекеттік стратегиялық аудитті тұтастай алғанда ұйымның перспективаларын зерттейтін және корпоративтік деңгейдегі жағдайды жан-жақты бағалауды қамтамасыз ететін басқару аудитінің бір түрі ретінде анықтайды. Басқа авторлар мемлекеттік стратегиялық аудит ұғымын кеңейтуде. Маркетингтің ғылыми тұжырымдамасының негізін қалаушы, Ф. Котлер, стратегиялық аудитті маңызды ақпаратты, соның ішінде нақты бизнес мақсаттары мен стратегияларын әзірлеуде қолданылатын ақпаратты жинаудың негізгі құралдарының бірі ретінде қарастырды [4].

Thompson A. A. және Strickland A. J. жазуынша, мемлекеттік стратегиялық аудит мемлекет саясатының мемлекеттік ресурстармен, стратегиялық және сыртқы климатпен және мемлекеттік органның ұстанымдарымен сәйкестік дәрежесін білдіреді [5]. Ал американдық экономист Ansoff I. стратегиялық аудит мемлекет саясаттың ұйым ресурстарымен, сыртқы климатпен және позицияларымен үйлесімділігінің белгілі бір дәрежесі ретінде түсіндірген [6].

Жалпы, мемлекеттік стратегиялық аудиттің терминологиясы мен әдістемесі негізінен корпоративтік сектордағы стратегиялық аудит саласында қолданылатын ұқсас ұғымдар мен әдістемелерге бағдарланғаның байқауға болады. Алайда, аудиттің осы екі түрінің мәні мен мақсаттары айтарлықтай ерекшеленеді, бұл мемлекеттік стратегиялық аудит үшін мамандандырылған ұғымдар мен әдістерді бейімдеу және дамыту қажеттілігін тудырады. Мемлекеттік контекстегі терминология мен әдістеменің бұл әртүрлілігі аудиторлық қызметтің тиімділігін төмендетуі мүмкін және мемлекеттік стратегиялық аудиттің біртұтас және барабар тұжырымдамалық негіздерін құру үшін тереңірек теориялық және практикалық зерттеуді қажет етеді.

■ Материалдар мен әдістер

Стратегиялық аудиттің жүргізу тәсілдерін академиялық және арнайы әдебиеттерге сүйене отырып сыни талдау және қорыту, Жоғары аудиторлық палатаның тәжірибесіндегі стратегиялық аудит элементтерін экономикалық-статистикалық әдістерді қолдана отырып

талдау, жетілдіру жолдарын анықтау үшін талдау және синтез, индукция және дедукция әдістері пайдаланылды. Талдау үшін Қазақстан Республикасы Жоғары аудиторлық палатасының аудиторлық қорытындылары негіз болды.

■ Нәтижелер мен пікірталас

Ел Президенті Қ.К.Тоқаевтың 2022 жылғы 16 наурыздағы «Жаңа Қазақстан: жаңару мен жаңғыру жолы» атты Қазақстан халқына Жолдауында «Елімізде көптеген ауқымды жобалар, бағдарламалар бар. Бірақ, түрлі себептерге байланысты оларды жүзеге асыру барысы көңіл көншітпейді. Сондықтан Парламент республикалық бюджеттің сапалы орындалуына бақылауды күшейтуі қажет» деп атап өткен болатын [7]. Осы орайда, Мәжілістің ерекше қарауына Жоғары аудиторлық палата Төрағасының есебін жылына екі рет тыңдау белгілеу арқылы стратегиялық аудит элементтерінің маңыздылығын жоғарылатып, қажеттілігін арттырды. Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік аудиттің қазіргі заманғы тұжырымдамасы ұлттық қаржылық бақылау жүйесін бюджеттік саясаттың, мемлекеттік қаржыны тиімді басқарудың және қоғамдық сектордағы қаржылық бақылаудың халықаралық стандарттарының талаптарына сәйкес келтіруге бағытталған. Оны ағымдағы перспективада іске асыру бағыттарының бірі стратегиялық аудитті енгізу болып табылады.

Стратегиялық аудит жоғары аудит органдарының негізгі функцияларының бірі болып табылады, ол бір жағынан жұмсалған қаржы ресурстарының бағдарламалық құжаттармен қабылданған стратегиялық мақсаттарға қол жеткізу дәрежесіне сәйкестігін анықтауға бағытталған мемлекеттік аудиттің өзіндік түрі ретінде, ал екінші жағынан қабылданған стратегиялық шешімді бағалауға және түзетуге мүмкіндік беретін басқару құралы ретінде әрекет етеді. Назар аударма кететін жәйт, стратегиялық аудит тиімділік аудитінен басты айырмашылығы оның нәтижеге емес, стратегиялық құжаттың жүзеге асыру барысына мән беретіндігінде. Яғни нәтижеге тиімді қол жеткізу үшін аралық тексерулер жүргізе отырып, тиісінше өзгерістер енгізуді талап етеді.

Мемлекеттік стратегиялық аудиттің объектілеріне елдің аумақтық даму жоспары, саланы немесе аяны дамыту тұжырымдамасы, ұлттық жобалар, мемлекеттік органдардың, облыстың, республикалық маңызы бар қаланың, астананың, ұлттық басқарушы холдингтердің, ұлттық холдингтердің және ұлттық компаниялардың даму жоспарлары жатады.

Академиялық және арнайы әдебиеттерді сыни шолу стратегиялық аудитті іске асырудың екі тәсілінің бар екендігін көрсетеді:

- тиімділік аудиті ретінде;
- мемлекеттік саясатты бағалау ретінде [8, б.231].

Аталған екі тәсілге тән жалпы сипаттамасы – бұл мемлекеттік іс-шара мен оның салдары арасындағы себеп-салдарлық байланысты талдау.

Мемлекеттік жоспарлау жүйесінің құжаттарының тиімділік аудиті сыртқы мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау жүргізу қағидаларында көзделген тәртіппен жүзеге асырылады [9]. Ол өз кезегінде жоспарлау, жеке мемлекеттік аудитті жүргізу, аудитті қорытындылау кезеңдерінен тұрады.

Ал Мемлекеттік жоспарлау жүйесінің құжаттарын бағалау әдістемесі 2015 жылы 30 қарашада бекітілген «Қазақстан Республикасы Мемлекеттік жоспарлау жүйесінің құжаттарына, ұлттық басқарушы холдингтердің, ұлттық холдингтердің және ұлттық компаниялардың даму жоспарлары және мемлекет акционері болып табылатын ұлттық басқарушы холдингтердің, ұлттық холдингтердің, ұлттық компаниялардың іс-шаралар жоспарларына бағалау жүргізу қағидаларына» сәйкес жүргізіледі [10]. Ол өз кезегінде жоспарлау, өткізу, есеп жасау, бағалау қорытындыларын іске асыру кезеңдерінен тұрады.

Мемлекеттік жоспарлау Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық дамуына, әл-ауқаты мен қауіпсіздігіне қол жеткізуде маңызды рөл атқарады. Дегенмен, осы процесте жүргізілетін ағымдағы тиімділік аудиті жеткіліксіз болуы мүмкін. Бұл аудит көбінесе ресми процедуралардың орындалуын және жоспарлардың орындалуын бағалаумен шектеледі, бірақ

ол әрқашан бұл әрекеттердің қаншалықты тиімді екенін және олардың стратегиялық мақсаттарға қалай ықпал ететінін терең талдай алмайды. Бұл тұрғыда стратегиялық аудит жоспарланған нәтижелерге қол жеткізуді тереңірек және жан-жақты бағалау және мемлекеттік қызметтегі ықтимал жақсартуларды анықтау үшін қажетті құралға айналады.

Теориялық тұрғыдан алғанда, мемлекеттік аудиттің халықаралық стандарттарында айтылғандай, мемлекеттік саясатты бағалау үш түрлі кезеңнен басталуы мүмкін [11]:

1) алдын ала бағалау нақты мемлекеттік саясатты іске асыру немесе мекеме құрылғанға дейінгі бағалау түрі;

2) ағымдағы бағалау саясатты іске асырумен және орындаумен бір мезгілде жүргізілетін ілеспе бағалау. Мұндай бағалауды жүргізу туралы шешім мемлекеттік саясатты іске асыру туралы заңнама қолданысқа енгізілген сәтте қабылдануы мүмкін;

3) кейіннен бағалау: ретроспективті талдау, шолу. Кейде мұндай кейінгі бағалау саясатты іске асырудың басында тікелей айтылады.

Біздің жүргізген зерттеулеріміз Жоғары аудиторлық палатасымен стратегиялық аудит элементтерін жүзеге асыруда жоғарыда аталған тәсілдер қолданылатындығы анықталды (1 – сурет).

1 – сурет. Қазақстан Республикасында жүргізілетін тиімділік аудитіндегі стратегиялық аудит элементтері

Дереккөз: авторлармен құрылған [5, 6]

Стратегиялық құжаттарға Қазақстан Республикасының Жоғары аудиторлық палатасының жыл сайынғы аудит объектілерінің тізбесіне сай аудиторлық іс-шаралар жүргізіліп келеді.

Соңғы 5 жылда жүргізілген аудиторлық іс-шара көлеміне қарасақ, соңғы жылдары аудиторлық іс-шара көлемі артуда, сәйкесінше әр жылы жоспардың 10%-ына жуық стратегиялық құжаттарға тексеру жүргізіліп келеді. Стратегиялық аудит элементтері бар аудиттерге тоқталсақ, жалпы іс-шараның ішінде алдын ала бағалау 2019 жылы – 25%, 2020 жылы – 20%, 2021 жылы – 16,6%, 2022 жылы 25% жүргізілсе, ал 2023 жылы – 20% жоспарланып отыр. Ал ағымдағы бағалау 2019 жылы 75%, 2020 жылы 60%, 2021 жылы 50%, 2022 жылы 50% жүргізілсе, ал 2023 жылы 40% жүргізу жоспарланып отыр. Кейіннен бағалауға тоқталсақ 2019 жылы жүргізілмеген, 2020 жылы 20%, 2021 жылы 33,4%, 2022 жылы 25% жүргізілсе, 2023 жылы 40% жоспарланып отыр. Бұл көрсеткіштерден Жоғары аудиторлық палатасының тәжірибесінде ағымдағы бағалауға көп мән беретіндігін байқауға болады. Тек соңғы жылдары кейіннен бағалауға назар аударылып жатыр. Сонымен қатар жеке бюджеттік бағдарламаларға Республикалық бюджет жобасын оның шығыстарының негізгі бағыттары бойынша алдын ала бағалау ретінде жүргізілетіндігін байқаймыз (2-сурет).

2 – сурет. Қазақстан Республикасының Жоғары аудиторлық палатасымен 2019-2023 жж қаржылық, сәйкестік және тиімділік аудиттертерінге стратегиялық аудит элементтерінің жүргізілген кезеңдері бойынша бөлінісі

Дереккөз: авторлармен құрылған [12]

Стратегиялық аудит элементтері қаржылық, сәйкестік және тиімділік аудиттерінде байқалады. Сәйкесінше қазіргі таңда Жоғары аудиторлық палатасымен жүргізіліп жатқан стратегиялық аудит элементтерін талдап қарасақ стратегиялық құжаттарға кешенді сәйкестік пен тиімділік аудиті жүргізілуде.

1-кесте. Жоғары аудиторлық палатамен 2019-2023 жж жүргізілген стратегиялық аудит элементтері бар мемлекеттік аудит типтері бойынша құрамы мен құрылымы

№	Көрсеткіштер	2019		2020		2021		2022		2023	
		Саны	%	Саны	%	Саны	%	Саны	%	Саны	%
1	Стратегиялық элементтері бар аудит – барлығы	3	100	4	100	5	100	3	100	4	100
1.1	Тиімділік аудиті	0	0	1	25	1	20	1	33,3	1	25
1.2	Тиімділік аудитімен кешенді жүргізілген сәйкестік аудиті	3	100	3	75	4	80	2	66,6	3	75

Дереккөз: Жоғары аудиторлық палата ақпараттарының негізінде авторлармен құрылған [12]

Кестеден көріп отырғанымыздай, соңғы бес жылда стратегиялық аудит элементтері бар аудиттердің басым бөлігі тиімділік аудитімен кешенді жүргізілген сәйкестік аудиті болса, тиімділік аудиті ретінде жеке жүргізілуі 20-25%-ды қамтып отыр, ал қаржылық есептілік аудитінің мүлдем болмағанын байқаймыз. Бұл бағдарламаларды тексеруде кейбір аспектілерді қадағалауын қамтымау тәуекелін тудырып отыр.

Жүргізілген зерттеулер стратегиялық аудиттің қалыптасуына теріс әсер ететін проблемаларды анықтауға мүмкіндік берді.

Елімізде қабылданған стратегиялық құжаттардың көрсеткіштерінің арасында қарама-қайшылықтар байқалады. Мәселен, көп балалы отбасыларға, толық емес отбасыларға және табысы төмен, мүгедек балаларды тәрбиелеп отырған отбасыларға несие беруге

арналған «Бақытты отбасы» бағдарламасы іске қосылған болатын [13]. Бағдарлама аясында 4 балалы отбасы 50 шаршы метрлік үйге ие болған, яғни адам басына шаққанда 8 шаршы метрді құрайды [14]. Одан бөлек Қазақстан Республикасының «Тұрғын үй қатынастары туралы» 1997 жылғы 16 сәуірдегі Заңына сәйкес қарастырсақ, әр адамға кемінде он бес шаршы метр және көп дегенде он сегіз шаршы метрге дейін берілу тиесілі [15]. Бұл өз кезегінде құжаттар арасындағы қарама-қайшылықтарды көрсетеді.

Осы күнге дейін жүзеге асырылған стратегиялық аудит элементтері бар тиімділік аудиті қорытындыларын зерделеу негізінде бірқатар бағдарламалық құжаттарда өзара қарама-қайшылықтарының бар екеніне көз жеткіздік. Мәселен, «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасының іске асырылуын аралық бағалауға және ақпараттандыру саласындағы мемлекет активтерінің пайдаланылу тиімділігіне жүргізілген нәтижелері туралы аудиторлық қорытындыда бірқатар проблемалар кездескен [16]. Ақпараттық коммуникацияларды түзуде маңызды рөл электрондық құжат айналымына берілді. Аталған мәселені шешу үшін 20 жылдан астам уақыт бойы 6 кезеңнен тұратын мемлекеттік бағдарламалар қалыптасты. Соңғы кезең «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасына негізделді, Жоғарғы аудиторлық палатаның жүргізген аудит қорытындысына сәйкес қарастырсақ, мемлекеттік бағдарлама мемлекеттік органдардың қызметін цифрландыру процесімен толықтай қамтылмаған. Мәселен, жалпы саны 25 ОМО ақпараттық жүйелерді әзірлеуді іске асырған, бірақ Мемлекеттік бағдарламада тек 11 ОМО мемлекеттік органдардың қызметін цифрландыру шеңберінде көзделген. Сонымен қатар, нәтижеге қол жеткізу үшін бағдарламаның мақсатының (экономикалық өсуге қол жеткізу; халықтың өмір сүру деңгейін арттыру; цифрлық экономикаға көшу) негізгі бағдары қандай болатыны туралы түсінік бермейді. Мемлекеттік бағдарламаны әзірлеу кезінде оның көрсеткіштерінің жеткілікті түрде сапалы жоспарланбағаны байқалуда. Мемлекеттік бағдарламаның барынша ірі және маңызды экономикалық, әлеуметтік және басқа да міндеттерді шешуге негізделген шаралар кешенінің қисынды өзара байланысы байқалмайды. Бұл мәселелер стратегиялық құжаттардың өзара байланысының дұрыс қалыптаспағанын көрсетті.

Қазақстан Республикасында стратегиялық аудиттің даму перспективаларын анықтау мақсатында Канаданың, Ресей Федерациясының (бұдан әрі – РФ), Қытай Халық Республикасының (бұдан әрі – ҚХР) тәжірибесі зерделенді.

Канаданың бас аудиторлық кеңсесі (OAG) Парламентке аудит кезінде жиналған Мемлекеттік бағдарламалар мен қызмет туралы объективті фактілерге негізделген ақпарат пен сараптамалық қорытындылар беру арқылы қызмет етеді [17]. Парламентшілер үкіметтің қызметін қадағалау үшін OAG есептерін пайдаланады және федералды үкіметті мемлекеттік қаражатты пайдаланғаны үшін жауапкершілікке тартады. Стратегиялық аудитінің мақсаты – «Канаданың 2030 жылға дейінгі ұлттық стратегиясы: бірге алға жылжу» стратегиясында көзделген мақсаттарға жету деңгейін бағалау, БҰҰ бекіткен ТДМ жету көрсеткіштерінің тиімділігін қарастыру. OAG стратегиялық аудитін жүргізудің біздің тәжірибеден өзгешелігі тиімділік аудитімен кешенді жүргізілген қаржылық есептілік аудитін жүргізеді, бұл стратегиялық жоспарлау мен мемлекеттік бюджетті жоспарлаудың қаншалықты орындылығын анықтауға зор септігін тигізеді.

Жалпы стратегиялық аудитті жүргізу негізгі 3 кезеңді қамтиды: жоспарлау, сараптама, есеп беру. Стратегиялық аудитті жоспарлауда келесідей көрсеткіштер назарға алынады:

- 1) құжатты әзірлеу тиімділігі;
- 2) мақсаттарды нақты индикаторға байланыстыру;
- 3) бір жағынан негізгі басымдықтар мен іс-қимыл жоспарлары мен мақсаттар арасындағы өзара байланыс;
- 4) Федералды тұрақты даму стратегиясында көрсетілген іске асыру стратегияларын әзірлеу үшін қоршаған орта және климаттың өзгеруі жөніндегі Канаданың тұрақты даму басқармасы белгілеген критерийлерге сәйкестік;
- 5) ТДМ Федералды тұрақты даму стратегиясына біріктірілуі;

- 6) мақсаттар жақсы сапаға жету сипаттамаларына ие болуы;
- 7) мақсаттардың нәтижеге бағдарлануы;
- 8) көрсеткіштерді бағалау мүмкіндігі;
- 9) стратегия жобасында Канада үкіметінің барлық ағымдағы экологиялық басымдықтары көрсетілуі.

Канадада атап өтетін өзгешелік мемлекеттік аудит барысында көрсеткіштерді белгілеуінде көрсеткіштерді бағалау мүмкіндітері жеке қарастырылады. Бұл аудитті жүргізудің сапалы әдістемесін қамтиды.

Біздің тәжірибеден тағы бір ерекшелік OAG қоршаған орта және тұрақтылық жөніндегі комиссар (Commissioner of the Environment and Sustainable Development (бұдан әрі – CESD) арқылы стратегиялық мақсаттарға мониторингті 3 жолмен жүргізеді:

- 1) әр 2-3 жыл сайын CESD – Келесі мемлекеттік Тұрақты даму стратегиясының жобасын қайта қарайды;
- 2) әр 2-3 жыл сайын CESD Үкіметтің қазіргі федералды тұрақтылық Стратегиясының орындалу барысы туралы есебін қарастырады;
- 3) Жыл сайын CESD таңдалған департаменттер мен агенттіктердің өздерінің тұрақтылық стратегиялары арқылы үкіметтің федералды тұрақтылық стратегиясында көрсетілген мақсаттар мен міндеттерге қол жеткізуді қандай деңгейде қолдайтынын бақылайды және хабарлайды.

OAG сонымен қатар, алдағы жылдарға арналған федералды тұрақты даму стратегиясының жобасына түсініктемелер беріп отырады. Мысалы, 2022-2026 жылдарға арналған федералды тұрақты даму стратегиясының жобасына түсініктеме берілген [18]. Онда ТДМ мақсаттарына жетуге негізделген 2019-2022 жылдарға арналған федералды тұрақты даму стратегиясының 32 тапсырмасымен салыстырғанда 2022-2026 жылдарға арналған 27 жаңа тапсырма және алдыңғы стратегиядан 23 тапсырма қайта алынғаны туралы ақпарат және олардың дұрыс, әрі нәтижеге бағдарланып таңдалғанына бағалау жүргізілген.

Бұдан бөлек Канаданың 2019-2022 жылдарға арналған федералды тұрақты даму стратегиясының жобасына шолу және ескертулер құжаты дайындалған [19]. Онда ТДМ-на жету үшін көзделген әр мақсатқа келесідей критерийлер қойылу керектігі туралы ұсыныс берілген: анық болуы, өлшенуі, орта мерзімді көзқарастың болуы, федералды үкіметтің юрисдикциясына жатуы, министрліктердің тапсырмаларына жауап беру, негізгі мәліметтер мен экологиялық көрсеткіштерден хабардар болуы, Канада Үкіметінің басымдықтарымен келісу. Ал іске асыру стратегиясына келесі критерийлер қойылуы туралы ұсыныс берілген: Канада Үкіметінің жоспарланған әрекеттері, федералды тұрақтылық стратегиясының мақсаттарымен байланыс, түсінікті тіл, сәйкестілік. Бұл критерийлер әр стратегияның нәтижелі болуына зор ықпалын тигізеді.

Әлем елдері ішінде стратегиялық аудиттің дамуында көшбасшы болып келе жатқан Ресей тәжірибесінің алар орны зор. Ондағы үлкен ерекшелік – ең алғаш рет «стратегиялық аудит» туралы стандарттың қалыптасуы [20]. Ресейдің тәжірибесінде стратегиялық аудит алдын ала аудит, жедел бақылау және кейіннен аудит (бақылау) нысанында бақылау және сараптамалық-талдау іс-шараларын ұйымдастыру және жүргізу, оның ішінде бағдарламаларды іске асырудың тұрақты мониторингін көздейтін жолдармен жүргізілуі мүмкін.

Ресейдің тәжірибесіндегі стратегиялық аудиттің тағы бір ерекше тұсы - стратегиялық аудиттің қорытындылары бойынша дәлелденген нәтижелер мен объективті қорытындылар алуға мүмкіндік беретін зерттеу дағдыларын қолдану және үздіксіз дамыту қажеттілігін қамтитын кәсіби құндылықтарды қалыптастыруында. Стратегиялық аудиттің кәсіби құндылықтары зерттеу жұмыстары мен эксперименттерге мүмкіндік беретін ортаны қалыптастыруды көздейді.

Кәсіби құзыреттілік және стратегиялық аудит жүргізу үшін қажетті дағдылар мынадай негізгі білім мен дағдыларды қамтиды:

- 1) ғылыми және аналитикалық мәтіндерді талдау және олармен жұмыс істеу (Оқу, негізгі идеяларды бөліп көрсету, реферат, қажетті әдебиеттерді іздеу);
- 2) нәтижелілік пен әсерді бағалауды, бағалау сипатындағы стратегиялық аудит мәселелерін тұжырымдауды қоса алғанда, стратегиялық аудиттің дизайнын құру;
- 3) сандық және сапалық деректерді жинау, сандық, сапалық және аралас зерттеулер жүргізу;
- 4) өзгерістер теориясын білу (логиканы түсіну);
- 5) экономика негіздерін, ұйым менеджментін, стратегиялық басқаруды, бағдарламаларды, жобаларды, процестерді, тәуекелдерді басқарудың халықаралық және ресейлік стандарттарын білу;
- 6) дәлелдеу саясатының негіздерін білу, Мемлекеттік басқарудың тиісті сапасын сипаттайтын деректер мен бағалаудың басқа да қағидаттары негізінде шешімдер қабылдау; аудит (бақылау) объектісінің қызмет саласының ерекшелігімен айқындалатын басқа да дағдылар.

Стратегиялық аудиттің көрсеткіштерін қалыптастыру кезінде көрсеткіштер келесідей талаптарға сай болуы керек: сәйкестік, толықтық, сенімділік, бейтараптық, түсініктілік. Стратегиялық аудит жүргізу кезінде критерийлердің мынадай түрлері қолданылады: нәтижелілік, өзектілік, ынталандырудың тұрақтылық критерийі, негізділік, келісімділік, қамту (масштаб), ықпал ету, әсер ету, тұрақтылық критерийлері.

РФ Есеп палатасының тәжірибесін зерттеу барысында жылдық есептерде мемлекеттік бағдарламаларға жүргізіліп отырған алдын ала, ағымдағы және кейіннен бағалау қорытындыларын алуға болады. Бұл өз кезегінде халыққа ашық, анық ақпараттың мәлім болуын қамтамасыз етеді.

3 – сурет. Ресей тәжірибесіндегі стратегиялық аудит
Ескерту: дереккөздер негізінде авторлармен құрылған [21, 22, 23]

2020 жылы 34 мемлекеттік бағдарламаға кейіннен бағалау жүргізілген, ал 2021 жылы бағдарламаларға кейіннен бағалау жүргізіліп, қосымша 38 бағдарламаға алдын ала бағалау, яғни мемлекеттік бағдарлама бекітілген кезде бөлінген қаражаттың қаншалықты тиімділігіне бағалау жүргізілген. Ал 2022 жылы 2021 жылы қабылданған 38 бағдарламаның 24-іне кейіннен бағалау жүргізілген.

Ағымдағы бағалауға тоқталсақ, стратегиялық мақсаттарға сай жүргізіліп отырған. Ашық деректерге сай 2020 жылы 5 бағыт, 2021 жылы 10 бағыт, 2023 жылы 12 бағыт бойынша жүргізілген. Бұл өз кезегінде стратегияның қаншалықты тиімді жүзеге асырылып жатқанын дер кезінде бағалауға бағытталған.

Қытайдың мемлекеттік аудиттің жоғары органы National Audit Office (NAO) болып табылады, ол бюджет қаражатын жұмсаудың тиімділігі мен үнемділігін арттыру мақсатында Ұлттық жобаларға жыл сайынғы талдау мен бағалауды жүзеге асырады [24]. Стратегиялық жоспарлау жүйесінің мерзімінің әртүрлілігіне байланысты оны бағалауда түрлі аналитикалық талдау жұмыстары жүргізіледі. Бағдарламаны іске асыру басталғанға дейін немесе ол аяқталғаннан кейін бағалау жүргізуге ниетті ұйымдар келесі әрекеттер тізбегін ұстанады:

- 1) бағдарламаның мақсатын және оны тікелей алушыларды анықтау;
- 2) бағдарламаның әлеуметтік инвестициялар санатына жататындығын белгілеу;
- 3) құндылық бірліктерінде көрсетуге болатын бағдарламаның әлеуметтік нәтижелерін немесе әсерлерін анықтау;
- 4) таңдалған жоспарлау көкжиегіндегі әлеуметтік экономикалық нәтижелердің мәндерін бағалау үшін болжамдар жасау;
- 5) ресурстық шығындардың жалпы көлемін анықтау және бағдарламаның толық құнын есептеу;
- 6) құндық бірліктермен көрсетуге болатын бағдарламаның әлеуметтік жетістіктерін бағалау.

Қазіргі таңда Қытайда стратегиялық құжаттарды тексерудің тағы бір әдісі ретінде форсайт жүйесі (ағыл. «foresight» - болжау) тиімді пайдаланылады [25, б. 8]. Форсайттың әдіс ретіндегі мәні – форсайт рәсіміне қатысушылар ұсынатын ұйымның немесе қызмет саласының қол жетімді стратегиялық мүмкіндіктерін қабылдауды кеңейту. Кез-келген форсайт әдісінің негізгі әдістемесі қызметтің төрт деңгейін қамтиды:

- қазіргі (тәуекел карталарымен жұмыс, қатысушылардың мәлімдемелері, модерация);
- болашақ (болжамды әдістер, перспективалармен жұмыс және т. б.);
- жоспарлау (стратегиялық талдау, басымдықтарды анықтау);
- нетворкинг (форсайт қатысушыларының диалогы мен қатысуын құруға бағытталған құралдар).

Форсайт ұзақ мерзімді даму жоспарларының барлық спектрін қарастыруға, перспективаларды бағалауға және әртүрлі салалардағы ең қажетті және қолайлы шешімдерді таңдауға көмектеседі. Менеджменттің осындай құралын мемлекеттік стратегиялық аудитте қолдана отырып, ұйымның, аймақтың және тұтастай елдің экономикасын мемлекеттік басқару және дамыту үшін бақылаудың тиімділігі мен маңыздылығын арттыруға болады.

Қытай Халық Республикасының тәжірибесінің тиімді ұтқыр тұстарының бірі қабылданған ұлттық жобаларға жыл сайынғы талдау мен бағалау жұмыстарын мемлекеттік аудиттің жоғары органы НАО-мен жүргізілуі, бұл құзыреттілік бағдарламалардың әлеуметтік-экономикалық тиімділігін бағалай отырып, әртүрлі мәселелерді шешуге арналған бірнеше аналитикалық әдістерді қолдануды қамтиды. Стратегиялық құжаттардың күтілетін шығындары мен әлеуметтік жетістіктерінің арақатынасын перспективалық талдау оңтайлы таңдау жасауға және негізделген шешім қабылдауға уақытылы түзетіп отыруға көмектеседі.

■ Қорытынды

Зерттеу барысында анықталған проблемалар белгілі бір деңгейде тиісті бақылаудың болмағанынан, жоспарлау жүйесінің тиісті индикаторлары қамтылмағанын анықтады. Бұл өз кезегінде еліміздің 2025 жылға дейінгі стратегиялық жоспардың көздеген мақсаттарын толыққанды орындамайды, нәтижесінде бюджеттеуді жоспарлау, мемлекеттік қызметтер көрсету және т.б. сияқты түпкі процестер нәтижелілігінің болмауы тәуекелдері туындайды. Стратегиялық құжаттар арасындағы қарама-қайшылықтарды болдырмау үшін Канада тәжірибесіндегідей мақсаттардың нәтижеге бағдарлануы, көрсеткіштерді бағалау мүмкіндігі сынды көрсеткіштерді қалыптастыруды қажет деп санаймыз. «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасын бағалау қорытындыларына талдау жүргізіп, одан әрі пысықтап, «Цифрландыру, ғылым және инновациялар есебінен технологиялық серпіліс» ұлттық жобасының мақсаттары мен индикаторларына критерийлер қою арқылы бағалауды оң деп санаймыз және ұлттық жобаның түйінді индикаторларын іске асырудан болатын тиімділікті және олардың елдің әлеуметтік-экономикалық дамуына әсерін есептеу әдістемесін әзірлеу қажет деп ойлаймыз.

Сонымен қорытындылай келе, елімізде стратегиялық жоспарлау жүйесінің құжаттарын бағалау қалыптасқан әдістемеге сай жүргізіледі. Десе де, қазіргі таңда құжаттарды

тексеріп, бағалау негізінен тиімділік аудиті мен сәйкестік аудитінің қосарлы жүргізілуі арқылы орындалуда. Бұл орайда, мемлекеттік стратегиялық аудиттің өзін жеке аудит ретінде қалыптастыру дамушы мемлекеттердің тәжірибелерінде кездесетіндігін есепке ала отырып, біріншіден, Қазақстан Республикасында жеке мемлекеттік стратегиялық аудит ретінде тану ұсынылады. Екіншіден, Канада тәжірибесіндегідей стратегиялық мақсаттарға қол жеткізуді тексеру үшін қаржылық есептілік аудитімен кешенді түрде тиімділік аудитін жүргізу мәселені бағалаудың тиімді методикасын қамтымақ. Үшіншіден, стратегиялық аудитке кері әсерін тигізетін стратегиялық құжаттардың арасында немесе көрсеткіштер арасында болатын қарама-қайшылықтарды шешуде Канада тәжірибесіндегі ТДМ-ның әр мақсатына нақты критерийлер қою тәжірибесін қолдану стратегиялық қарама-қайшылықтардың болу тәуекелін сейілтпек. Біздің практикадағы стратегиялық құжаттардың ерекшелігін ескере отырып, стратегиялық құжаттар иерархиясындағы әр құжаттың мақсаты мен индикаторларына қойылатын көрсеткіштерді енгізу бұндай проблемаларды болдырмайды деп есептейміз. Төртіншіден, Ресей Федерациясындағы «стратегиялық аудит» мемлекеттік аудит стандарты сияқты, стратегиялық аудиттің сыртқы мемлекеттік аудит және қаржылық бақылаудың рәсімдік стандартын қалыптастыру қажет деп санаймыз. Бесіншіден, еліміздің тәжірибесіне қарасақ, аудит объектілерінің тізіміне сай белгіленген мемлекеттік бағдарламалар мен жобаларға аралық немесе қорытынды бақылау жүргізеді. Егер Қытай тәжірибесіне негізделі жыл сайынғы ұлттық жобаларға бақылау жүргізуді Жоғары аудиторлық палатаның функцияларына қоссақ, стратегиялық құжаттардың орындалу деңгейінің сапасын арттыруға әсер етеді деп ойлаймыз. Десе де бұл өз кезегінде кадр мәселесін және республикалық бюджеттен қаржыландыру көлеміне тікелей байланысты болмақ. Жаңа Қазақстанды құруда стратегиялық аудит жемқорлықтың алдын алып, өмірдің барлық саласын өзгертіп, реформалар дәуірін өз қолымызбен жасауға үлкен септігін тигізеді деген үміттеміз.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Халықаралық жоғары аудит органдары ұйымының сайты (INTOSAI). Электрондық ресурс – URL: <https://intosai.org/>
2. «Қазақстан Республикасы Жоғары аудиторлық палатасының кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2022 жылғы 26 қарашадағы № 5 Жарлығы. Электрондық ресурс – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2200000005>
3. Ohta Y. The role of audit evidence in a strategic audit //Journal of Accounting and Public Policy. – 2009. – Т. 28. – №. 1. – С. 58-67.
4. Kotler F. Fundamentals of marketing: trans. from English M.: Rostinter, 1996. 654 p.
5. Thompson A.A., Strickland A.J. Strategic management. The art of strategy development and implementation: translated from English / edited by L.G. Zaitseva, M.I. Sokolova. M.: Banks and Exchanges, UNITY, 1998. 577 p.]
6. Ansoff I. New corporate strategy: trans. from English St. Petersburg: Peter Com, 1999. 258 p, стр. 113
7. Қазақстан Республикасының Президенті Қ.К.Тоқаевтың 2022 жылғы 16 наурыздағы «Жаңа Қазақстан: жаңару мен жаңғыру жолы» Қазақстан халқына Жолдауы. Электрондық ресурс – URL: <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-1622340>
8. Алибекова Б. А. Мемлекеттік аудит (ілгерілетілген). Оқу құралы. – Нұр-Сұлтан: Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, 2022 – 288 б.
9. «Сыртқы мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау жүргізу қағидаларын бекіту туралы» Республикалық бюджеттің атқарылуын бақылау жөніндегі есеп комитетінің 2020 жылғы 30 шілдедегі № 6-НҚ нормативтік қаулысы. Электрондық ресурс – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2000021070>
10. «Қазақстан Республикасы Мемлекеттік жоспарлау жүйесінің құжаттарына, ұлттық басқарушы холдингтердің, ұлттық холдингтердің және ұлттық компаниялардың даму жоспарларына және мемлекет акционері болып табылатын ұлттық басқарушы холдингтердің, ұлттық холдингтердің, ұлттық компаниялардың іс-шаралар жоспарларына бағалау жүргізу қағидалары» Республикалық бюджеттің атқарылуын бақылау жөніндегі есеп комитетінің 2015 жылғы 30 қарашадағы № 16-НҚ нормативтік қаулысы. Электрондық ресурс – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1500012513>
11. INTOSAI кәсіби стандарттар жүйесі. Электрондық ресурс – URL: <https://www.issai.org/>
12. Қазақстан Республикасының Жоғары аудиторлық палатасының ресми сайты. Электрондық ресурс – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/esep?lang=kk>
13. Қазақстан Республикасының Премьер-Министрінің ресми ақпараттық ресурсы. Электрондық ресурс – URL: <https://primeminister.kz/kz/news/reviews/k-azak-standa-k-olzhetimdi-baspanany-k-alay-alug-a-bolady-7-20-25-bak-ytty-otbasy-zh-ne-skeri-baspana>
14. «Бақытты отбасымен» баспаналы болғандар. 2%-бен үй алғандар не дейді? Электрондық ресурс – URL: <https://informburo.kz/kaz/baytty-otbasymen-baspanaly-bolandar-2-ben-y-alandar-ne-deyd.html>
15. «Тұрғын үй қатынастары туралы» Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 16 сәуірдегі №94 Заңы. Электрондық ресурс – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z970000094_
16. «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасының іске асырылуын аралық бағалауға және ақпараттандыру саласындағы мемлекет активтерінің пайдаланылу тиімділігіне жүргізілген нәтижелері туралы аудиторлық қорытынды. Электрондық ресурс – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/esep/documents/details/320509?lang=kk>

17. Канаданың бас аудиторлық кеңсесінің ресми сайты (OAG). Электрондық ресурс – URL: https://www.oag-bvg.gc.ca/internet/English/au_fs_e_371.html
18. 2022-2026 жылдарға арналған федералды тұрақты даму стратегиясының жобасына түсініктемелер. Электрондық ресурс – URL: https://www.oag-bvg.gc.ca/internet/English/esd_fs_e_43324.html
19. 2019-2022 жылдарға арналған федералды тұрақты даму стратегиясының жобасына шолу және ескерту. Электрондық ресурс – URL: https://www.oag-bvg.gc.ca/internet/Francais/esd_fs_f_44098.html#app2
20. Ресей Федерациясының Есеп палатасы алқасының қаулысымен бекітілген 2020 жылғы 10 қарашадағы №17 ӨК «Сыртқы мемлекеттік аудит (бақылау) стандарты. СГА 105 «Стратегиялық аудит». Электрондық ресурс – URL: <https://ach.gov.ru/upload/iblock/d57/d573b890bbe331d3707d2c98a4bf20f1.pdf>
21. Ресей Федерациясының Есеп палатасының 2020 жылғы жұмысы туралы есеп. Электрондық ресурс – URL: https://ach.gov.ru/reports/report_2020
22. Ресей Федерациясының Есеп палатасының 2021 жылғы жұмысы туралы есеп. Электрондық ресурс – URL: https://ach.gov.ru/reports/report_2021
23. Ресей Федерациясының Есеп палатасының 2022 жылғы жұмысы туралы есеп. Электрондық ресурс – URL: https://ach.gov.ru/reports/report_2022
24. Қытай Халық Республикасының мемлекеттік бақылау басқармасы. Электрондық ресурс – URL: <https://www.audit.gov.cn/en/index.html>
25. Соколов А. В. Стратегии Форсайт: взгляд в будущее // Форсайт. 2007. № 1. С. 8–15.

REFERENCES:

1. Khalykaralyq zhořary audit organdary yuimynun saity (INTOSAI). Ehlektrondyq resurs – URL: <https://intosai.org/>
2. «Қазақстан Республикасы Жоғары аудиторлық палатасының кебір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2022 жылғы 26 қарашадағы № 5 Жарлығы. Ehlektrondyq resurs – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2200000005>
3. Ohta Y. The role of audit evidence in a strategic audit // Journal of Accounting and Public Policy. – 2009. – Т. 28. – №. 1. – С. 58-67.
4. Kotler F. Fundamentals of marketing: trans. from English M.: Rostinter, 1996. 654 p.
5. Thompson A.A., Strickland A.J. Strategic management. The art of strategy development and implementation: translated from English / edited by L.G. Zaitseva, M.I. Sokolova. M.: Banks and Exchanges, UNITY, 1998. 577 p.]
6. Ansoff I. New corporate strategy: trans. from English St. Petersburg: Peter Com, 1999. 258 p, str. 113
7. Қазақстан Республикасының Президенті Қ.К.Тоқаевтың 2022 жылғы 16 наурыздағы «Знаңа Қазақстан: знаңару мен знаңғуру зholы» Қазақстан халқына Zholdaуy. Ehlektrondyq resurs – URL: <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdaуy-1622340>
8. Alibekova B. A. Memlekettik audit (ilgeriletilgen). Oқu қўралы. – Nыр-Sўltan: L.N.Gumilev atyndaғы EYU, 2022 – 288 b.
9. «Сыртқы мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау зhyргизу қаридаларын бекиту туралы» Республикалық byudzhetтиң атқарылуын бақылау зhenindegi esep komitetiniң 2020 жылғы 30 шилдедеgi № 6-НК нормативтік қаулысы. Ehlektrondyq resurs – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2000021070>
10. «Қазақстан Республикасы Мемлекеттік зhosparlau зhyiesiniң қўzhattaryna, ұлттық басқарушы kholdingтердің, ұлттық kholdingтердің және ұлттық компаниялардың даму зhosparларына және мемлекет акционері болып табылатын ұлттық басқарушы kholdingтердің, ұлттық kholdingтердің, ұлттық компаниялардың is-sharalar зhosparларына бағалау зhyргизу қаридалары» Республикалық byudzhetтиң атқарылуын бақылау зhenindegi esep komitetiniң 2015 жылғы 30 қарашадағы № 16-НК нормативтік қаулысы. Ehlektrondyq resurs – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1500012513>
11. INTOSAI кәсіби стандарттар зhyiesi. Ehlektrondyq resurs – URL: <https://www.issai.org/>
12. Қазақстан Республикасының Жоғары аудиторлық палатасының ресми саity. Ehlektrondyq resurs – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/esep?lang=kk>
13. Қазақстан Республикасының Prem'er-Ministriniң ресми ақпараттық resursy. Ehlektrondyq resurs – URL: <https://primeminister.kz/kz/news/reviews/k-azak-standa-k-olzhetimdi-baspanany-k-alay-alug-a-bolady-7-20-25-bak-ytty-otbasy-zh-ne-skери-baspana>
14. «Бақты отбасымен» баспаналы болғандар. 2%-бен үй алғандар не деиді? Ehlektrondyq resurs – URL: <https://informburo.kz/kaz/baytty-otbasymen-baspanaly-bolandar-2-ben-y-alandar-ne-deyd.html>
15. «Түрғын үй қатнастары туралы» Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 16 сәуірдеgi №94 Заңы. Ehlektrondyq resurs – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z970000094>
16. «Tsifirlyқ Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасының iske asyryлуын аралық бағалауға және ақпаратандыру саласындағы мемлекет активтерінің paidalanyлу тиімділігіне зhyргizilgen нәтижелері туралы аудиторлық қорытынды. Ehlektrondyq resurs – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/esep/documents/details/320509?lang=kk>
17. Канаданың бас аудиторлық кеңсесінің ресми саity (OAG). Ehlektrondyq resurs – URL: https://www.oag-bvg.gc.ca/internet/English/au_fs_e_371.html
18. 2022-2026 жылдарға арналған федералды тұрақты даму стратегиясының жобасына түсініктемелер. Ehlektrondyq resurs – URL: https://www.oag-bvg.gc.ca/internet/English/esd_fs_e_43324.html
19. 2019-2022 жылдарға арналған федералды тұрақты даму стратегиясының жобасына шолу және ескерту. Ehlektrondyq resurs – URL: https://www.oag-bvg.gc.ca/internet/Francais/esd_fs_f_44098.html#app2
20. Resei Federatsiyasynun Esep palatasy алқасының қаулысымен бекітілген 2020 жылғы 10 қарашадағы №17 ӨК «Сыртқы мемлекеттік аудит (бақылау) стандарты. СГА 105 «Стратегиялық аудит». Ehlektrondyq resurs – URL: <https://ach.gov.ru/upload/iblock/d57/d573b890bbe331d3707d2c98a4bf20f1.pdf>
21. Resei Federatsiyasynun Esep palatasyның 2020 жылғы зhyмысы туралы esep. Ehlektrondyq resurs – URL: https://ach.gov.ru/reports/report_2020
22. Resei Federatsiyasynun Esep palatasyның 2021 жылғы зhyмысы туралы esep. Ehlektrondyq resurs – URL: https://ach.gov.ru/reports/report_2021
23. Resei Federatsiyasynun Esep palatasyның 2022 жылғы зhyмысы туралы esep. Ehlektrondyq resurs – URL: https://ach.gov.ru/reports/report_2022
24. Kytai Khalық Республикасының мемлекеттік бақылау басқармасы. Ehlektrondyq resurs – URL: <https://www.audit.gov.cn/en/index.html>
25. Sokolov A. V. Strategii Forsait: vzglyad v budushchee // Forsait. 2007. № 1. С. 8–15.

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ СТРАТЕГИЧЕСКИЙ АУДИТ: ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ И ЕГО ПРИМЕНЕНИЕ В ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ПРАКТИКЕ

Мухтарбек А.Е.*

магистрант

Евразийский национальный университет
имени Л.Н.Гумилева
г. Астана, Республика Казахстан
E-mail: yermukhanovna@list.ru

Алибекова Б.А.

к.э.н., доцент

Евразийский национальный университет
имени Л.Н.Гумилева
г. Астана, Республика Казахстан
E-mail: alibekova_ba@enu.kz

Аннотация: Эффективность политики любого государства зависит от правильности разработанной стратегии, рационального использования ресурсов. В связи с этим в странах мира возникла необходимость формирования стратегического аудита. Методология стратегического аудита сформировалась в ряде государств как стандарт внешнего государственного аудита, у нас – как направление аудита эффективности и оценка государственной политики. Изучен опыт проверки стратегических документов в практике Высшей аудиторской палаты. Установлено, что стратегический аудит формируется как оценка и как направление аудита эффективности, а в ходе осуществления – как индивидуальный тип эффективности или комплексный аудит эффективности и аудит соответствия. Таким образом, установлено, что аудит стратегических документов не включает аудит финансовой отчетности, при формировании стратегических документов имеются противоречия между показателями и документами и отсутствует отдельная методика. Для решения указанных вопросов были изучены передовые практики Главного аудиторского управления Канады (GAO), Счетной палаты Российской Федерации, Управления государственного контроля Китайской Народной Республики (NAO). В практике GAO стратегический аудит рекомендован к проведению как аудит комплексной финансовой отчетности и эффективности, принятию сформированного в Российской Федерации МСА «стратегический аудит», оценке и использованию в отечественной практике метода Форсайта в КНР. Кроме того, предлагается использовать в отечественной практике в разрешении противоречий при формировании документов системы государственного планирования, что при формировании стратегических документов изучаются и утверждаются специальные показатели для каждой цели, предусмотренной для достижения ЦУР, и их реализации.

Ключевые слова: государственный аудит, стратегический аудит, оценка, аудит эффективности, аудит соответствия, аудит финансовой отчетности, Высшая аудиторская палата.

STATE STRATEGIC AUDIT: FOREIGN EXPERIENCE AND ITS APPLICATION IN DOMESTIC PRACTICE

Mukhtarbek A.E.*

master's student

L.N. Gumilyov Eurasian National University
Astana, Kazakhstan
E-mail: yermukhanovna@list.ru

Alibekova B.A.

candidate of economic sciences, professor

L.N. Gumilyov Eurasian National University
Astana, Kazakhstan
E-mail: alibekova_ba@enu.kz

Abstract: The effectiveness of the policy of any state depends on the correctness of the developed strategy, rational use of resources. In this regard, there is a need to form a strategic audit in the countries of the world. The methodology of strategic audit has been formed in a number of states as a standard of external state audit, in our country – as a direction of performance audit and evaluation of public policy. The experience of checking strategic documents in the practice of the Supreme Audit Chamber has been studied. It has been established that strategic audit is formed as an assessment and as a direction of efficiency audit, and in the course of implementation – as an individual type of efficiency or a comprehensive efficiency audit and compliance audit. Thus, it is established that the audit of strategic documents does not include an audit of financial statements, when forming strategic documents there are contradictions between indicators and documents and there is no separate methodology. To address these issues, the best practices of the General Audit Office of Canada (GAO), the Accounts Chamber of the Russian Federation, the State Control Office of the People's Republic of China (NAO) were studied. In the practice of the GAO, strategic audit is recommended to be conducted as an audit of complex financial statements and efficiency, adoption of the ISA «strategic audit» formed in the Russian Federation, evaluation and use of the Foresight method in the PRC in domestic practice. In addition, it is proposed to use in domestic practice in resolving contradictions in the formation of documents of the state planning system, that when forming strategic documents, special indicators are studied and approved for each goal envisaged to achieve the SDGs and their implementation.

Keywords: state audit, strategic audit, evaluation, efficiency audit, compliance audit, audit of financial statements, Supreme Audit Chamber.

